ACADEMIA
DE ŞTIINŢE
SOCIALE
ŞI POLITICE
A REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

10

TOMUL 28 1975

EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACŢIE

Preţul unui abonament este de 240 lei.

În ţară abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poştă) şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI. Calea Victoriei nr. 125, sector 1.

La revue „REVISTA DE ISTORIE" paraît 12 fois par an. Toutes les commandes extérieures pour les ouvrages parus aux Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie seront adressées à ILEXIM — Service Export-Import Presse, PO Box 2001, Calea Griviţei no. 64—66, Bucarest, Office postal 12; Roumanie.

En Roumanie vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre. facteur.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă, se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an.

Începînd din ianuarie 1974, „STUDII. REVISTA DE ISTORIE" apare în continuare cu titlul de „REVISTA DE ISTORIE".

Adresa redacţiei

Bucureşti, tel. 50.72.41

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 28, 1975, Nr. 10

SUMAR

,,REVISTA DE ISTORIE'', tom. 28, nr. 10, p. 1475—1622, 1975

REVISTA DE ISTORIE

TOME 28, 1975, N° 10

SOMMAIRE

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 28, nr. 10, p. 1477—1622, 1975.

LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU ȘI FENOMENUL ISTORIC ROMÂNESC (1821—1944)

DE

DAMIAN HUREZEANU

Personalitate proeminentă a acțiunii și gîndirii comuniste din România, „om de mare valoare intelectuală ... de vastă erudiție și cultură marxist-leninistă"[1], Lucrețiu Pătrășcanu a lăsat o operă care se cere încă analizată și descifrată pentru a-i defini caracteristicile și a stabili elementele prin care a contribuit la progresul cunoașterii în domeniile abordate. Fiindcă opera sa vizează chestiuni fundamentale ale acestor domenii și orice meditație asupra lor trebuie să se raporteze, într-un fel sau altul, la modul în care Pătrășcanu a căutat să le asimileze teoretic. Preocuparea sa de căpetenie a fost analiza fenomenului românesc în epoca modernă și contemporană (1821—1944). Resorturile intime care l-au călăuzit spre acest domeniu le întîlnim într-o mărturisire de-a lui făcută în 1945. „Trebuie să subliniez că de cîțiva ani — arăta într-un interviu luat de Ion Biberi — înainte de a intra în domiciliul obligatoriu, am început să studiez cu pasiune fenomenul românesc sub toate aspectele sale ... În lipsa unor studii pregătitoare asupra structurii vieții societății românești în spirit marxist, am simțit nevoia de limpezire sufletească, de a cerceta personal viața românească .... Din această nevoie și desigur din aderența intelectuală și sufletească la fenomenele studiate, au ieșit cele trei lucrări ale mele, toate consacrate problemei românești"[2] (e vorba de *Un veac de frămîntări sociale*, *Problemele de bază ale României* și *Sub trei dictaturi*. Ulterior L. Pătrășcanu a publicat *Curente și tendințe în filozofia românească* — D.H.).

Economist și filozof prin formație intelectuală, analist pătrunzător al fenomenului politic, Lucrețiu Pătrășcanu a probat, în același timp, o mare vocație pentru studierea vieții istorice a poporului român. Am putea spune mai mult : calitățile sale de economist și de gînditor teoretic și marea sa acuitate pentru fenomenul politic le găsim armonios îmbinate tocmai în studiile cu caracter istoric.

Lucrări propriu-zis istorice Lucrețiu Pătrășcanu nu a lăsat decît *Un veac de frămîntări sociale (1821—1907)*. Dar celelalte două mari scrieri ale sale : *Sub trei dictaturi* și *Problemele de bază ale României* nu sînt ele opere care întregesc imaginea unei epoci (dintre cele două războaie mondiale) deși au un mai pronunțat ascuțiș politic ?

[1] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, București, Edit. politică, 1969, p. 196.

[2] Ion Biberi, *Lumea de mîine*, Edit. „Forum", 1945, p. 80.

„REVISTA DE ISTORIE", tom. 28, nr. 10, p. 1479—1504, 1975.

În fond diferă doar problematica dezbătută; maniera de a o privi și modalitățile de abordare sînt aceleași. Ceea ce îl interesa pe Lucrețiu Pătrășcanu era descifrarea liniilor de forță ale unui proces, caracteristicile de ansamblu ale dezvoltării, elaborarea unei viziuni unitare și a unei perspective teoretice asupra chestiunilor examinate. În lecția inaugurală la cursul de economie politică ținut în anul 1947 la Facultatea de drept din București, Pătrășcanu spunea: „Ceea ce doresc să subliniez este importanța teoriei pentru orice cercetare științifică, a teoriei născute din contactul nemijlocit cu faptele, întărită și controlată de observația directă și de experiență, bazată pe datele certe pe care ni le oferă un control riguros... Nu poate fi înțeles, nu poate fi cuprins în esența lui un fenomen, un fapt sau un proces, decît dacă pornim de la legile care îl guvernează. El trebuie privit nu izolat, ci în raport cu fenomenele înconjurătoare, nu rupt, ci în complexitatea care îi dă viață.

Înarmarea teoretică a cercetătorului cere în primul rînd fixarea unor criterii de judecată, care pleacă de la concepția unitară și consecventă plasată obiectiv în însăși materialitatea lucrurilor. Apoi ridicarea la un punct de vedere general, reflex a ceea ce este esențial și de o accepțiune cît mai totală"[3]. Acest deziderat metodologic îl găsim prezent în toate lucrările lui Pătrășcanu și el configurează caracteristicile scrisului său.

Luate separat, multe din afirmațiile sale parțiale necesită astăzi revizuiri sau amendări. Pătrășcanu însuși era conștient de golurile de informare sau de relativitatea unor explicații și analize[4].

Dincolo de acestea rămîne însă aspirația sa spre totalitate, spre închegarea unui tablou unitar al realității românești în epoca modernă, rămîn observații și remarci de o surprinzătoare prospețime și rămîne efortul de a cuprinde și examina, într-o deplină consecvență de principii, problemele României moderne. Pătrășcanu s-a aplecat asupra acestor probleme dorind să explice determinările lor cauzale și legăturile lor interne. El a avut ca preocupare centrală găsirea structurii logice a fenomenelor și proceselor cercetate.

Studierea fenomenului istoric modern românesc dintr-o perspectivă teoretică de ansamblu a reprezentat una dintre temele de predilecție ale gîndirii social-politice din România. Am putea spune chiar că însuși conținutul și dezvoltarea gîndirii social-politice din țara noastră sînt legate de abordarea acestei problematici. A înțelege o realitate în ceea ce are ea propriu și caracteristic, a explica structura și funcționarea unui sistem cu vădite trăsături individualizatoare constituie, în sinteză, elementul care dă conținut curentelor principale de gîndire socială și politică.

---

[3] „Forum", an XI, nr. 5 (1969) p. 74. Lecția, împreună cu date succinte privind activitatea lui Lucrețiu Pătrășcanu și o bibliografie a operei sale sînt prezentate de Simion I. Pop.

[4] Următoarea precizare pe care o face în octombrie 1944 în *Cuvînt înainte* la *Problemele de bază ale României* este edificatoare pentru spiritul de probitate al lui Pătrășcanu. „Datorită imposibilității frecventării unei biblioteci publice nu a putut fi consultat întregul material publicat, privitor la problemele tratate. Aceleași împrejurări explică și lipsa, aproape totală, a bibliografiei străine, deci a unui material comparativ. În sfîrșit, în ce privește literatura marxistă, procurarea ei a întîmpinat greutăți și mai mari, dată fiind campania de distrugere sistematică a acestei literaturi, tocmai în acea vreme. Lipsa izvoarelor directe, în acest domeniu, aici își găsește explicația. Întreaga lucrare ar fi avut deci nevoie, și din acest punct de vedere, cel puțin de ample completări. Ceea ce ar îndemna însă la răscoliri de biblioteci și ample cercetări bibliografice. Momentele pe care le trăim sînt — fără putință de tăgadă — foarte puțin propice unor asemenea îndeletniciri..." (*Op. cit.*, p. 6).

Desigur, optica lor este diferită în funcţie de orientarea ideologică, de interesele de clasă pe care le reprezintă, de aria problematică pe care o investighează şi de capacitatea de a descrie liniile evolutive ale procesului istoric şi direcţiile sale de dezvoltare. Dar în cadrul unei mari diversităţi de orientări ideologice şi politice regăsim ca obiect central de dezbatere problematica realităţii româneşti, a căilor sale de dezvoltare şi a forţelor chemate să o realizeze. Mărturie stau în acest sens concepţiile junimiste de esenţă conservatoare, avînd ca pivot teoria „formelor fără fond” sau, pentru a ne păstra în cadrul curentelor filoagrariene, ideile poporaniste de factură mic-burgheză şi corpul de doctrină ţărănist. Acelaşi lucru îl vădesc, de asemenea, teoriile de extracţie liberal-burgheză ale lui Ştefan Zeletin expuse în studiile sale *Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric* (1925) şi *Neoliberalismul* (1927), precum şi ampla sinteză a lui Eugen Lovinescu *Istoria civilizaţiei române moderne* (1925—1926). Şi ce este principala operă a lui Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, dacă nu o încercare de a surprinde din perspectiva gîndirii social-democrate a vremii caracteristicile evoluţiei României, văzute prin prisma problemei agrare? Aceeaşi tentativă o va întreprinde mai tîrziu, în linia de gîndire a lui Dobrogeanu-Gherea, dar în condiţii istorice schimbate, Lothar Rădăceanu în studiul său *Oligarhia română* publicat în „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială” (1924).

La exemplele amintite mai sus s-ar mai putea adăuga şi altele; ele sînt însă ilustrative pentru filonul de preocupări al gîndirii social-politice româneşti. În acest cadru se situează şi opera lui Lucreţiu Pătrăşcanu. Dintre toate demersurile întreprinse în epocă, cel mai apropiat de modalitatea istorică de investigaţie, vădind un acut simţ al istoriei şi o mare aplecare spre documentul de factură istorică este neîndoios cel realizat de Lucreţiu Pătrăşcanu în *Un veac de frămîntări sociale*, apoi în *Problemele de bază ale României* şi *Sub trei dictaturi*.

Pătrăşcanu aduce în scrierile sale o consecventă poziţie de clasă, un spirit revoluţionar angajat şi o adîncă convingere în justeţea cauzei pe care o susţine. Obiectivitatea ştiinţifică la Pătrăşcanu se constituie nu în afara punctului de vedere de clasă, ci apărînd acele poziţii care se află în consens cu dezvoltarea socială. Valoarea operei sale este din acest punct de vedere exemplară; actul de cunoaştere pe care-l profesează poartă pecetea unei conştiinţe vii, pătrunse de înţelegerea menirii sale. Scrisul lui Pătrăşcanu degajă o mare sinceritate; el crede adînc în ceea ce spune şi în ideile pe care le ia drept călăuză. În acelaşi timp, el înţelege, ca orice autentic om de ştiinţă, că numai în contact cu realitatea concretă şi cu problemele proprii ale acesteia se realizează un veritabil act de cunoaştere.

De aceea, în ciuda multor capcane pe care i le-au întins schemele teoretice, atunci în vigoare, gîndirea lui Lucreţiu Pătrăşcanu ne pare totuşi atît de vie, de amplă şi de sesizantă faţă de procesul istoric real, în ceea ce are el esenţial. La Pătrăşcanu aderenţa la faptele trecutului şi la spiritul epocii înfrînge schema; aceasta nu în sensul că nu am întîlni destule procedee schematice, ci în acela că şi acolo unde apar asemenea schematizări ele nu înăbuşe o serie de observaţii fecunde şi nu anulează fertile căi de rezolvare pe care textul său le sugerează. Dacă la cele amintite adăugăm remarcabile calităţi stilistice, caracterul antrenant şi viu al expu-

nerii, claritatea şi simplitatea în înfăţişarea celor mai aride sau complicate fenomene sau procese economice şi social-politice, adecvarea ritmului şi a tonalităţii prezentării la natura temei, atunci înţelegem forţa de atracţie şi puterea de influenţare a operei lui Pătrăşcanu.

Pentru specialişti lucrările lui Lucreţiu Pătrăşcanu se recomandă ca obiect de meditaţie nu numai fiindcă ele ne propun o concepţie unitară asupra procesului istoric românesc, în epoca modernă, şi o serie de concluzii şi idei verificate de progresele cunoaşterii ulterioare; ele trebuiesc considerate şi în acele susţineri, astăzi depăşite, dar care conţin un sîmbure raţional, apt să fertilizeze cercetarea actuală. În plus trebuie avut în vedere că procedînd ca un veritabil om de ştiinţă, Lucreţiu Pătrăşcanu nu a căutat să ocolească chestiunile delicate, problemele abia puse în faţa cercetării, ci a încercat să le explice. De aci senzaţia de supleţe a gîndirii sale, marea ei elasticitate dialectică, mai ales cînd analizează fenomenul politic contemporan lui şi mulţimea problemelor pe care le ridică şi care se constituie ca probleme autentice ale cercetării, indiferent de soluţiile oferite de el. Se pare că acesta este semnul distinctiv al deschizătorilor de drumuri; or, în gîndirea istorică şi social-politică românească, Pătrăşcanu aparţine neîndoios acestei serii de cugetători.

Lucrarea *Un veac de frămîntări sociale* aducea în istoriografia română studiul social al istoriei, conceput într-o perspectivă marxistă. Necesitatea unei istorii sociale era mai de mult resimţită, iar Ştefan Zeletin formulase, într-un articol al său de mare interes, sarcina renovării istoriografiei prin trecerea de la tipul tradiţional, evenimenţial şi cronologic de studiere a istoriei, la istoria socială[5]. Dar cel care a realizat efectiv acest tip de cercetare cu mijloacele furnizate de teoria şi metodologia marxistă a fost Lucreţiu Pătrăşcanu[6].

Urmărind mai ales aspectul social al istoriei moderne a României (exceptînd problemele Transilvaniei care n-au intrat în cîmpul de analiză al autorului) Lucreţiu Pătrăşcanu acordă atenţia cuvenită dezvăluirii rădăcinilor economice ale relaţiilor de clasă şi ale ciocnirilor sociale, după care arată cum s-au reflectat fenomenele sociale pe planul vieţii politice. Nu este însă o analiză a economicului, în sine, sau a fenomenului politic, în sine, ci ambele fenomene sînt subsumate examinării relaţiilor sociale şi a mişcărilor sociale.

Evenimentele care domină istoria socială a României în această perioadă sînt considerate de Lucreţiu Pătrăşcanu revoluţia pandurilor condusă de Tudor Vladimirescu, revoluţia de la 1848 şi răscoalele ţără-

---

[5] Lucrarea lui Lucreţiu Pătrăşcanu, ca toate scrierile sale, au trezit un mare ecou în epocă, fiind reeditate în mai multe rînduri şi marcînd efectiv viaţa intelectuală a ţării. Despre *Un veac de frămîntări sociale*, vezi şi Z. Ornea, *Lucreţiu Pătrăşcanu şi geneza României moderne*, în „Lupta de clasă", seria a V-a, anul L, (1970) nr. 1, p. 51 — 63; Augustin Deac, *Lucreţiu Pătrăşcanu, Un veac de frămîntări sociale 1821—1907*, în „Anale de istorie", anul XVI, (1970), nr. 1, p. 21 — 35.

Diferite în ceea ce priveşte nivelul comentariului, ambele prezentări conţin elemente utile de informare.

[6] Ştefan Zeletin, *Istoria socială. Cum poate deveni istoria o ştiinţă a cauzalităţii*, Bucureşti, 1925; vezi şi G. I. Brătianu, *Teorii nouă în învăţămîntul istoriei. Cu prilejul unui studiu al domnului Şt. Zeletin*, Iaşi, 1926.

neşti de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. În jurul lor se axează problematica lucrării, spre ele converg momentele explicative ale analizei întreprinse de autor. Luate separat, sînt evenimente cu fizionomie şi caracteristici distincte. Lucreţiu Pătrăşcanu propune însă înţelegerea lor în continuitatea şi progresivitatea istorică, le priveşte ca momente care dau expresie, în faze şi forme concrete de manifestare, pe trepte diferite, unor cerinţe izvorîte din procesul evoluţiei moderne a României. Raportate la acest proces, evenimentele amintite se înlănţuie într-o strînsă unitate, reprezintă părţi constitutive ale aceleiaşi deveniri. Iar întrucît la data elaborării lucrării îşi păstrau încă acuitatea şi actualitatea sarcini ce decurgeau din acelaşi proces de dezvoltare modernă a României, ele se transmiteau spre rezolvare forţelor purtătoare ale progresului social, în noile condiţii şi împrejurări . ,,Revoluţia pandurilor sub Tudor Vladimirescu — scria Lucreţiu Pătrăşcanu — anul 1848 sau răscoalele ţărăneşti, după 1888, nu sînt manifestări izolate, în timp şi în loc, fenomene disparate în mijlocul împrejurărilor în care au apărut; după cum nu sînt nici simple izbucniri spontane, datorite unor întîmplări sau circumstanţe vremelnice şi trecătoare.

Există o legătură, am putea spune organică, între toate aceste ridicări de masă. După cum există o continuitate şi, în acelaşi timp, o progresivitate în scopurile urmărite, în întrebuinţarea mijloacelor, în căile şi drumurile pe care le-au urmat masele populare şi mişcările organizate . . . Ceea ce nu poate surprinde. Pentru că, aşa după cum vom dovedi, este unul şi acelaşi proces social care începe la 1821 şi a cărui ultimă fază stă încă şi astăzi în faţa poporului român, ca o sarcină de îndeplinit"[7].

După Pătrăşcanu sensul dezvoltării istorice a poporului român este dat de aceste mari ridicări sociale; anume ele dezvăluie cerinţele epocii moderne, ele se înscriu în linia de mişcare a procesului istoric, în logica profundă a acestuia. Un asemenea punct de vedere îl punea în mod inevitabil pe Pătrăşcanu în dezacord cu istoriografia oficială a vremii şi cu cele mai multe opinii din gîndirea politică şi socială care propuneau o cu totul altă articulare a procesului istoric românesc, avînd ca punct central negarea legitimităţii şi raţiunii revoluţiei din 1821, dar mai ales a revoluţiei de la 1848. În acelaşi timp, Pătrăşcanu avea o viziune profund diferită chiar faţă de exponenţii teoriilor care susţineau caracterul organic al evoluţiei României în epoca modernă, aşa cum era Ştefan Zeletin, deoarece forţele motrice, direcţia şi rezultatele desfăşurării procesului istoric erau în mod cu totul diferit apreciate. De aci caracterul polemic al cercetării lui Pătrăşcanu, am spune construirea ei în plan polemic. Fiindcă nu e vorba aci de rectificarea unor date concrete sau a unor aprecieri parţiale; polemizînd, autorul propune un nou mod de înţelegere a fenomenului istoric românesc şi în aceasta constă semnificaţia şi importanţa actului polemic în scrierile sale.

Pătrăşcanu considera realitatea românească modernă ca pe un organism social în cadrul căruia trebuie observate acumulările şi deplasările de ordin economic şi social-politic ce vor constitui premisele obiective ale mişcărilor sociale din epoca modernă. De aci necesitatea de a pune în

---

[7] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Un veac de frămîntări sociale, 1821—1907*, Bucureşti, Edit. politică, 1969, p. 5 — 6.

lumină factorii interni ai evoluţiei, interacţiunea şi conexiunea lor. „Importanţa şi rolul jucat de capitalismul apusean asupra aşezărilor şi evoluţiei poporului român — scrie Pătrăşcanu — au fost, fără îndoială, însemnate. Vom avea ocazia nu o singură dată să subliniem acest lucru. Cu toate acestea, pentru înţelegerea şi explicarea fenomenelor sociale care s-au desfăşurat în secolul trecut în Principate, este necesar, în primul rînd, să fie puse în lumină forţele interne — economice şi sociale —care ele, înainte de toate, au determinat drumul urmat de poporul român în ultima sută de ani"[8]. Plecînd de la acest principiu, Pătrăşcanu îşi fixează şi cadrul cronologic al lucrării sale, socotind că încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi mai ales la începutul secolului al XIX-lea sînt perceptibile o serie de fenomene în economia ţării care anunţă disoluţia vechilor rînduieli şi apariţia germenilor capitalismului. El urmăreşte deplasările survenite în formele şi raporturile de producţie atît în sfera agriculturii, cît şi a industriei. În special datele despre dezvoltarea primelor manufacturi, despre caracteristicile producţiei manufacturiere, la începuturile ei, continuă să-şi păstreze şi astăzi interesul ştiinţific.

Dar atenţia lui Pătrăşcanu se îndreaptă în primul rînd spre aspectele care vizează *economia de schimb în Principatele române* (acesta este dealtfel titlul capitolului I al lucrării) dezvoltarea legăturilor comerciale şi a relaţiilor marfă-bani. El a pus temeliile cercetării marxiste a acestei probleme şi direcţiile jalonate în lucrarea sa fac să se resimtă şi mai imperios cît de necesară este rezolvarea ştiinţifică a acestei probleme. Cu toate inadvertenţele care se întîlnesc în textul lui Pătrăşcanu, caracteristicile epocii fanariote şi imaginea începuturilor economiei de schimb în Principate sînt pe cît de sugestive, pe atît de veridice, în liniile lor generale. Nu este mai puţin adevărat că există destule inadvertenţe. Cea mai frapantă constă în distincţia pe care Pătrăşcanu o face între feudalism şi iobăgie, socotind iobăgia ca un stadiu distinct de dezvoltare socială, situat cronologic între feudalism şi capitalism[9]. Nu lansăm aici o discuţie asupra provenienţei acestei idei; fapt este că iobăgia (şerbia) fusese desfiinţată încă de pe vremea lui Constantin Mavrocordat (1746 în Ţara Românească şi 1749 în Moldova) după cum la 1785 ea a fost desfiinţată în Transilvania. Lăsînd însă la o parte improprietăţile terminologice, trebuie să recunoaştem că o serie de procese social-economice care caracterizează perioada, subsumată de Pătrăşcanu aşa-zisei iobăgii, sînt surprinse de el cu multă acuitate. Aşa este tendinţa de creştere a clăcii, fără ca ea să devină forma dominantă a rentei[9bis], de extindere a rezervei feudale, de includere a economiei rurale, în sfera circuitului comercial. Dealtfel, oricît de manifestă ar fi tendinţa de supralicitare a clăcii în lucrarea lui Pătrăşcanu, el admite că dările şi fiscalitatea erau principalele căi de exploatare a ţăranilor sub regimul fanariot. „Dar cel mai sîngeros şi mai sălbatic mijloc de acumulare primitivă, în acea vreme, au fost dările impuse ţărănimii . . . Dările impuse

---

[8] *Ibidem*, p. 19.

[9] Despre aceasta vezi Ilie Corfus, *Agricultura Ţării Româneşti în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Bucureşti, Edit. Academiei R.S.R., 1969, p. 11 — 60; 77 — 108.

[9bis] Vezi Lucreţiu Pătrăşcanu, *op. cit.*, p. 10—17. Unele consideraţii privind semnificaţia regimului iobăgiei în concepţia lui Pătrăşcanu vezi la Aneta Spiridon, *Geneza capitalismului romînesc în lucrările lui Lucreţiu Pătrăşcanu*, în „Memoria oeconomica", nr. XXVIII, p. 65—80.

cu ajutorul forței politice despotice aveau rolul de a canaliza în lăzile de fier ale reprezentanților vechii societăți, noul factor al puterii : banul"[10].

Pătrășcanu profilează cu vigoare și relief societatea românească în perioada apariției germenilor noii orînduiri ; el ne face să vedem în mișcare, să simțim pulsația, să percepem acumulările realizate în sînul societății, ca și întreaga forță de dăinuire a vechilor structuri.

Paralel cu transformările petrecute în organismul economic al țării, el încheagă tabloul mișcărilor sociale premergătoare anului 1821. Datele fragmentare despre ridicările spontane și izolate care punctează atît viața satului românesc, în această perioadă, cît și mișcările de la orașe (fie că erau mișcări ale negustorilor sau meseriașilor, fie că erau pornite din rîndurile opoziției boierești) sînt puse foarte reușit în valoare de Pătrășcanu, creînd impresia de totalitate.

Contradicțiile societății românești aflată în pragul epocii moderne aveau să-și găsească expresia în evenimentele revoluționare ale anului 1821 pe care Lucrețiu Pătrășcanu le analizează într-un mod remarcabil. Ceea ce îl interesează nu este manifestarea exterioară a evenimentelor, ci logica internă a mișcării. El face de fapt o radiografie în structura interioară a acestei revoluții, urmărind demonstrarea ideii că între gradul de maturizare a condițiilor obiective și subiective ale societății românești, la acea dată, și între formele de manifestare ale mișcării, între programul și incoerențele aparente ale acesteia, există o corespondență. În plus, revoluția s-a înscris într-un complicat context internațional care a accentuat și mai mult dificultățile și incongruențele ei.

De aceea Pătrășcanu ține să sublinieze necesitatea studierii evenimentelor în funcție de datele lor concrete, repudiind recursul la șablon, la schemele abstracte care sărăcesc conținutul viu al actului cognitiv. Pornind de la un exemplu concret el formulează de fapt un principiu metodologic de mare valoare și de permanentă actualitate. „Aplicarea unor criterii, obiectiv juste, dar împrumutate mișcărilor revoluționare din apusul Europei, precum și încercarea de a găsi o asemănare a revoluției pandurilor cu ceea ce s-a petrecut acolo, atunci cînd burghezia a deschis lupta ei pentru putere, ar duce la o falsificare a realităților românești. Între mișcarea din 1821, ca început al revoluției burghezo-democratice în România și între mișcările similare, din țările Apusului, există fără îndoială puncte comune. Totuși, în judecarea acestei prime încercări revoluționare din Principate, trebuie avut permanent înaintea ochilor nivelul real al forțelor de producție și cadrul în care activau ele, lipsa unei diferențieri sociale în sînul maselor angajate în luptă, caracterul embrionar al unor așezări care, în vestul Europei, ajunseseră de mai înainte la maturitate, în momentul în care acolo burghezia își revendicase zgomotos drepturile"[11].

Dincolo de lipsa de cristalizare a fenomenului, dacă-l comparăm cu o revoluție burgheză matură, Pătrășcanu cheamă la decelarea sensurilor lui majore, înfățișîndu-l ca pe un moment de răscruce al societății românești, ca pe un punct de pornire spre o nouă epocă în istoria țării — epoca modernă. „Primul capitol din istoria modernă a poporului român — scrie

---

[10] *Op. cit.*, p. 46.
[11] *Op. cit.*, p. 62.

Pătrășcanu — va fi scris cu litere de sînge și de foc în anul 1821"[12]. În lumina aprecierilor din Programul Partidului Comunist Român care consacră revoluția din 1821 ca început al epocii moderne a României[13] cuvintele lui Pătrășcanu capătă deplina lor semnificație.

El relevă rolul maselor țărănești în cuprinsul mișcării, modalitățile în care interesele diferitelor pături, și clase sociale s-au reflectat în cadrul revoluției. De asemenea, Pătrășcanu pune în evidență felul în care se împletesc și se îmbină momentul social și național în cursul evenimentelor revoluționare din 1821. Capacitatea de a surprinde liniile de forță ale mișcării revoluționare conduse de Tudor, în manifestarea lor concretă, suplețea demersului explicativ, fidel punerii în evidență a logicii lăuntrice a fenomenului, precum și justețea cu care se fixează locul acestuia în procesul istoric al țării, fac din capitolul consacrat revoluției din 1821 un text clasic al istoriografiei pe această temă.

Din perspectiva pe care a adoptat-o în abordarea fenomenului istoric românesc Lucrețiu Pătrășcanu privește și perioada cuprinsă între anul revoluționar 1821 și revoluția de la 1848. El examinează fenomenele economice și sociale ale acestei perioade atît pentru ceea ce au însemnat ele, ca atare, cît și sub aspectul pregătirii premiselor obiective și subiective ale revoluției de la 1848. Cercetarea lui Pătrășcanu învederează o justă optică în aprecierea Regulamentului organic, a efectelor profund contradictorii decurgînd din prevederile sale, în funcție de domeniul pe care-l vizau — administrativ— instituțional, al exercitării puterii, sau social-agrar. Dar ceea ce reține în special atenția lui Lucrețiu Pătrășcanu sînt mișcările opoziționiste care se afirmă după revoluția din 1821, deplasările survenite în starea de spirit a unor pături și categorii sociale ale societății românești, multitudinea proiectelor de renovare socială și politică, prezente în epocă, și mai ales activitatea unor societăți secrete al căror program și plan de acțiune sînt nemijlocit legate de revoluția de la 1848, așa cum a fost „Frăția".

Capitolul consacrat anului 1848 ocupă un loc central în cuprinsul lucrării lui Pătrășcanu în concordanță cu concepția însăși a autorului despre locul evenimentului în realitatea obiectivă a procesului istoric românesc. Autorul intitulează capitolul *Adevăratul 1848.* Este un titlu polemic, vroind să sugereze că numai în lumina materialismului istoric se poate examina veridic acest moment fundamental al istoriei noastre naționale. Și este o polemică a cărei semnificație depășește controversele în jurul unor aspecte cu caracter parțial; ea vizează incapacitatea funciară a curentelor de dreapta din gîndirea social-politică românească de a percepe dimensiunea adevăratelor valori ale istoriei poporului român. Fenomen de o mare complexitate și bogăție lăuntrică, anul 1848 îl atrage pe Pătrășcanu tocmai prin faptul că el permite o radiografie a problemelor societății românești, a forțelor sociale care se confruntau și a exponenților acestora, a curentelor și programelor elaborate în cursul evenimentelor, a tendințelor care s-au manifestat și a implicațiilor lor ideologice.

Creația istorică a anului 1848 este legată de acțiunea directă și viguroasă a maselor; cum principiul călăuzitor al întregii sale scrieri exprimă

[12] *Op. cit.*, p. 60.
[13] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Edit. politică, 1975, p. 31.

credința în puterea de creație a maselor, ca factor generator al istoriei, se înțelege că Pătrășcanu insistă în mod special asupra momentelor care pun în valoare rolul maselor populare. În lucrarea lui Pătrășcanu freamătă mulțimile maselor de țărani, tîrgoveți, muncitori, eroi anonimi ai actelor care dau conținut istoriei moderne a României. În această privință revoluția de la 1848 oferă un exemplu grăitor. Este semnificativă intervenția maselor tocmai în momentele tensionale, în evenimentele care au pus la încercare revoluția și în care întîlnim delimitări de atitudini și confruntări de poziții la nivelul vîrfurilor conducătoare ale acesteia. Prețuind revoluția de la 1848, Pătrășcanu acordă aprecierea cuvenită *acțiunii în istorie*; meritul studierii evenimentului în filele *Unui veac de frămîntări sociale* constă tocmai în descifrarea, sensibilă la nuanțe și complexitatea conexiunilor, a raportului dintre necesitate și acțiune în istorie. Cu cît dialectica acestui raport este mai puțin grevată de tarele determinismului mecanic, cu cît interconexiunile fenomenelor sînt văzute într-o perspectivă mai suplă, cu atît imaginea fenomenului devine mai autentică iar individualizarea lui mai convingătoare.

Preocupat de repunerea evenimentelor de la 1848 în dimensiunile lor reale, Pătrășcanu nu abdică de la cerința analizei critice a momentelor slabe din cuprinsul acestor evenimente, a lipsei de hotărîre și inițiativă din partea exponenților moderați ai revoluției, în situații de mare răspundere, cum au fost formarea guvernului provizoriu, rezolvarea problemei agrare, sau stabilirea criteriilor eligibilității în adunarea reprezentativă a țării.

După Pătrășcanu inconsecvențele și atitudinile de conciliere în judecarea raporturilor de clasă se datoresc, în primul rînd, nu unor erori doctrinare, ci slăbiciunilor de fapt ale burgheziei ca clasă. Mai curînd ideile centrale vehiculate în timpul revoluției cum ar fi „solidaritatea socială", „națiunea — familie" etc., reflectă această slăbiciune obiectivă. „În adevăr, în structura și în rolul economic al evenimentelor care o compuneau — scrie Pătrășcanu — rezidă cauzele slăbiciunii pe care a arătat-o burghezia, neputința ei să conducă efectiv revoluția și să distrugă vechiul regim . . . Lipsa unui conflict fundamental, de natură economică, între burghezia română — în structura și forma pe care o avea la 1848 — și marea proprietate feudală, se manifestă la suprafață în lipsa de consecvență, de curaj și inițiativă revoluționară, în slăbiciunea ideologică și politică a purtătorilor ei de cuvînt"[14].

Revoluția a exprimat, cu toate inconsecvențele ei, acumularea unor elemente de criză în societatea românească la jumătatea veacului trecut. Rezolvarea pe cale revoluționară a sarcinilor ridicate în timpul evenimentelor din 1848 ar fi imprimat un alt curs de dezvoltare decît cel urmat de societatea românească după înfrîngerea revoluției. Aceasta este de fapt ideea cheie a concepției lui Pătrășcanu asupra locului revoluției în cadrul istoriei moderne a țării și asupra procesului istoric românesc. „. . . Procesul transformărilor sociale, întrerupt în 1848, a fost reluat . . . transformările pe care forțele revoluționare n-au reușit să le impună de jos în sus, prin mijloace adecvate și, mai ales radicale, — sublinia Lucrețiu Pătrășcanu — și-au găsit începuturile de realizare de sus în jos, pe calea

[14] Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frămîntări sociale 1821—1907*, p. 200.

domoală a reformelor şi în atmosfera călduţă şi blajină a compromisului, intervenit între oamenii vechiului şi noului regim. Dar asemenea mijloace şi asemenea căi în a rezolva problema socială la un moment dat, chiar dacă se urmăreşte un obiectiv identic, nu produc acelaşi rezultat"[15]. Structura regimului social-economic ieşit după înfrîngerea revoluţiei, consideră Pătrăşcanu, este esenţial diferită de cea care s-ar fi impus prin victoria acesteia. Tocmai împrejurarea dată ne arată semnificaţia revoluţiei şi felul în care ea se integrează în linia de mişcare a procesului istoric al ţării.

Dezvoltarea ulterioară a României, sub aspect social-politic, se află, după Pătrăşcanu, sub semnul regimului burghezo-moşieresc. Autorul nu analizează pe larg conceptul şi nu se opreşte la ansamblul caracteristicilor lui, dar problema ca atare este pusă în *Un veac de frămîntări sociale.* Indiferent de valabilitatea fixării cronologice a tipului dat de dezvoltare, de exactitatea caracterizării lui, ideea regimului burghezo-moşieresc se înscrie în marea problematică vizînd definirea specificului dezvoltării istorice a ţării, cu atît mai mult cu cît discuţiile de pînă acum nu au adus lămuriri hotărîtoare în această chestiune. În ce priveşte concepţia lui Pătrăşcanu, el şi-a fixat-o în felul următor : „Ceea ce voim însă să subliniem de la început este că regimul creat tocmai din frămîntările anilor 1848—66, regim care în bună parte este cel în fiinţă pînă la izbucnirea războiului, poartă pecetea unui amestec hibrid de resturi feudale şi instituţii burghezo-capitaliste. Greşit s-a numit acest organism « formă fără fond », pentru că este tocmai născut din împletirea unor forme şi fonduri deosebite, tocmai pentru că n-a fost creaţia anului 1848 şi a forţelor populare revoluţionare de atunci. Făgaşul pe care ulterior s-a mişcat România, frămîntările care au zguduit-o nu o singură dată — de la mijlocul secolului trecut şi pînă în actualitate — tot aci îşi au originea.

Falimentul [în sens de eşec—D.H.] revoluţiei de la 1848 apasă destinele României pînă în ziua de astăzi. Iar lupta pentru deziderațele ei . . . a fost lăsată în sarcina generaţiilor viitoare"[16].

Concentrat asupra aspectelor sociale ale revoluţiei de la 1848 şi a istoriei moderne a ţării, în general, Lucreţiu Pătrăşcanu acordă o mai mică atenţie momentului naţional în revoluţie. El menţionează că în cursul mişcărilor revoluţionare din secolul al XIX-lea „naţionalul se suprapune socialului şi invers"[17]. De asemenea, aminteşte că „momentul naţional a apărut şi la 1848, aşa cum l-am găsit şi în 1821, deşi în altă formă şi cu un alt conţinut"[18]. Este însă incontestabil că la Pătrăşcanu nu întîlnim înţelegerea cuvenită luptei naţionale ca o coordonată majoră a procesului istoric românesc în perioada pe care o analizează. Desigur, planul preocupărilor sale era altul, dar schiţarea problemei devine indispensabilă pentru integritatea imaginii dezvoltării României în epoca modernă. În aceste condiţii nici analiza unirii Principatelor române la 1859 nu este edificatoare : punînd accentul pe premisele şi pe necesităţile economice ale unirii, Pătrăşcanu neglijează oarecum formarea conştiinţei naţionale ca factor propulsiv al unirii şi ca expresie a edificării naţiunii române. O menţiune

---

[15] *Op. cit.*, p. 214.
[16] *Op. cit.*, p. 217 — 218.
[17] *Ibidem*, p. 130.
[18] *Ibidem*, p. 140 — 141.

specială se cuvine făcută pentru reliefarea rolului maselor în realizarea unirii.

În schimb fenomenul social din perioada de după Unire, pasionează în aceeaşi măsură, ca cel din epoca precedentă, pe autorul lucrării *Un veac de frămîntări sociale*. Problema care a stat în centrul vieţii economice şi sociale româneşti, în această perioadă, a fost problema agrară. Pătrăşcanu o urmăreşte în datele ei esenţiale, în multitudinea manifestărilor sub care o regăsim pe scena istoriei noastre sociale de la reforma agrară din 1864 la marile ridicări ale ţărănimii de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. Poziţia luată în problema agrară este socotită de Pătrăşcanu definitorie pentru aprecierea forţelor sociale, a curentelor de idei şi a oamenilor politici ai vremii. Remarca sa îşi păstrează valabilitatea în sensul că ea previne asupra folosirii unor criterii periferice, neesenţiale în stabilirea orientărilor pe care le întîlnim în peisajul politic şi social al ţării. „Pentru sau împotriva ţărănimii — scria Pătrăşcanu — pentru sau împotriva eliberării ei din jugul marii proprietăţi, pentru sau împotriva transformării a 90 la sută din populaţia ţării dintr-o clasă iobagă într-una de cetăţeni liberi — cu drept deplin asupra pămîntului — aceasta era problema centrală . Şi în adevăr, numai împrejurul acestei probleme vor gravita toate frămîntările, după cum atitudinea luată în faţa soluţionării ei va da adevărata culoare tuturor părtaşilor la viaţa publică, din acea vreme, a Principatelor"[19].

Socotind de la sine înţeles conţinutul economic şi implicaţiile reformei agrare din 1864 Pătrăşcanu insistă asupra atitudinii liberalilor şi liberalismului român faţă de problema agrară. În relaţia problema agrară-liberalism Pătrăşcanu socoteşte că aflăm răspunsul la structura liberalismului român, la neputinţa lui de a renova viaţa social-economică a ţării. Chestiunea este urmărită cu perseverenţă mai ales între anii 1857—1864. Datele pe care le aduce în discuţie Pătrăşcanu încheagă cea mai amplă dezbatere din cîte există pe această temă în literatura noastră. Fixarea problemei convine dealtfel metodei polemice adoptate de autor fiindcă în jurul acestei probleme s-au adunat destule inexactităţi şi răstălmăciri ale datelor reale a situaţiei, astfel încît disecarea lor se impunea cu necesitate. Trăsăturile burgheziei şi ale liberalismului român nu apar în viziunea lui Pătrăşcanu ca insemne de ordin subiectiv-volitiv, ci se înscriu în logica procesului istoric. Ne întîmpină, deci, un mod de abordare vizînd dezvăluirea relaţiilor sistemului, a rădăcinilor profunde ale fenomenului.

Demersul său este ghidat de fapt de preocuparea de a explica regimul burghezo-moşieresc şi caracteristicile lui. Şi de astă dată el se opreşte la ideea împletirii de interese a marii proprietăţi funciare cu cele ale burgheziei liberale — reprezentînd cu precădere capitalul comercial, forma dominantă atunci a capitalului în România [20]. Pătrăşcanu sesisează anumite

[19] *Op. cit.*, p. 246.

[20] Iată ce scrie Pătrăşcanu în această privinţă: „Dar împotriva ţărănimii — adversar real al marii proprietăţi — frontul celor uniţi prin interese economice comune s-a putut închega cu uşurinţă. *În comunitatea de interese economice a marii proprietăţi feudale şi a burgheziei liberale, ultima reprezentînd capitalul comercial şi cămătoresc, trebuie căutată explicaţia coaliţiei monstruoase* (formată împotriva domnitorului Al. I. Cuza—D.H.) precum şi a îndîrjirii cu care liberalii au sprijinit pe marii proprietari împotriva ţărănimii" (*op. cit.*, p. 271).

elemente specifice ale regimului burghezo-moşieresc, dar nici acum nu-l tratează ca pe un *tip specific* de dezvoltare a capitalismului.

Activitatea luptei de clasă la sate la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea este un fenomen de excepţională importanţă a istoriei moderne a României şi Pătrăşcanu are o justă percepţie a însemnătăţii lui. El îl plasează într-un larg context istoric, discutînd, în legătură cu răscoalele, întreaga problematică a vieţii social-economice româneşti din epoca considerată, de la sistemul de învoieli agricole la structura industriei româneşti, şi de la dispunerea forţelor de clasă în jurul luptei şi revendicărilor ţărănimii la situaţia mişcării muncitoreşti şi socialiste.

Dacă aspectele anterioare analizate de Pătrăşcanu au figurat, într-un fel sau altul, în literatura de specialitate, problematica ţărănească şi muncitorească de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea impuneau un efort special de documentare, fiind vorba de deschiderea unor căi noi în chiar domeniul documentării. Pătrăşcanu a îmbogăţit informaţia vizînd tema cercetată, a făcut apel la numeroase surse de presă, nefolosite în acest scop pînă atunci.

Orice cercetare a mişcărilor ţărăneşti de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea ridică, pe bună dreptate, întrebarea cardinală : ce împrejurări speciale au determinat declanşarea unor astfel de evenimente în plină epocă de dezvoltare a relaţiilor capitaliste. Pătrăşcanu găseşte că răspunsul se află anume în procesul dezvoltării capitaliste şi concepe răscoalele ca produs al acestei dezvoltări [21]. Este, desigur, un răspuns neconvingător; determinările social-economice ale răscoalelor ţin în primul rînd de perpetuarea vechilor structuri în agricultură : marea proprietate moşierească şi formele de exploatare semifeudale. Împotriva lor era îndreptat şi ascuţişul luptei ţărănimii.

Fenomenul răscoalelor particularizează oarecum istoria modernă a României şi el e pus în legătură cu gradul de persistenţă a rămăşiţelor feudale din agricultură. Dar sistemul agrar pe terenul căruia au apărut răscoalele ţărăneşti de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea nu este propriu formaţiei feudale; contradicţiile lui sînt contradicţiile unui sistem de tranziţie, ale unui regim în care se împleteau relaţiile capitaliste, în dezvoltare, ca cele semifeudale. Tocmai pentru că cerinţele dezvoltării capitaliste erau înăbuşite de crusta rămăşiţelor feudale şi tocmai pentru că necesitatea înlăturării acestei cruste devenise atît de imperioasă, contradicţiile sistemului agrar erau atît de puternice şi de adînci.

În aceasta vedem sensul raţional al afirmaţiei lui Pătrăşcanu, inacceptabilă în forma ei directă. În fapt este vorba de explicarea energiei revoluţionare a ţărănimii ca produs al contradicţiilor izvorîte din persistenţa relaţiilor semifeudale, în condiţiile transformării capitaliste a agriculturii. Unele străluminări în această privinţă întîlnim în chiar textul lui Pătrăşcanu. Ele sînt extrem de interesante pentru că ne conduc spre înţele-

---

[21] „Latifundiul ca şi neoiobăgia — scrie el — nu explică izbucnirea gravelor turburări agrare care, timp de două decenii, au pus în primejdie existenţa României mici. . .De fazele şi etapele dezvoltării capitalismului sînt legate, nemijlocit, şi la noi, mişcările ţărăneşti. În efectele pătrunderii din ce în ce mai adînci a acestui regim, a formelor pe care le îmbracă, a puterilor pe care le pune în mişcare, a procesului de descompunere pe care îl grăbeşte în cadrul vechilor relaţii agrare, în sfîrşit, prin naşterea în jurul său a forţelor menite să-l înlăture — trebuie căutată şi originea răscoalelor ţărăneşti din România". (*Op. cit.*, p. 282 — 286)

gerea ideii esențiale, anume pentru ce răscoalele din perioada amintită constituie un tip distinct de mișcări țărănești. (Problema ca atare și examinarea ei reprezintă o sarcină a istoriografiei actuale). Iată ce scrie Pătrășcanu despre izbucnirea răscoalelor, rectificînd de fapt ideea sa inițială : „*Această împletire între forme noi și vechi de exploatare, între relații de producție diferite, nu fac decît să adîncească conflictele sociale, să le alimenteze în cursul anilor cu puternic material explozibil și, în același timp, să le dea forma cea mai violentă*" [22]. (subl. în textul lucrării). Prezența țărănimii ca totalitate în timpul evenimentelor din 1907 ridică de asemenea necesitatea de a defini caracterul conflictului fundamental din România în lumea rurală. Pătrășcanu observă cu justețe că numai sarcina înlăturării rămășițelor feudale putea să dea întregii țărănimi un obiectiv comun de luptă și să inspire o acțiune unitară. „Dar într-o societate în care capitalismul în domeniul agrar numai a pătruns, dar nu a modificat raporturile existente, rămase sub povara atîtor rămășițe iobăgiste, în lupta pentru înlăturarea acestora — și, în primul rînd, a marii proprietăți, ca prototipul lor — țărănimea în întregimea ei... are interese comune... Căci satul românesc nu stă numai sub semnul pătrunderii și dezvoltării unor relații de muncă și producție capitaliste, ci el înfățișează totodată și un amalgam de relații iobăgiste și semiiobăgiste" [23].

Așadar, Pătrășcanu vede just structura relațiilor agrare din România la începutul secolului nostru chiar dacă în explicarea factorilor generatori ai contradicțiilor la sate deplasează centrul de greutate spre fenomenul capitalist.

Ajuns la capătul investigației sale, Pătrășcanu pune, în mod firesc, problema dispunerii forțelor sociale și a relațiilor de clasă în raport cu necesitățile obiective ale dezvoltării societății românești. Ea străbate, de fapt, ca un laitmotiv întreaga operă a lui Pătrășcanu, fie că e vorba de studiul propriu-zis istoric al societății românești, fie de fenomenul social-politic contemporan lui. O întîlnim în *Un veac de frămîntări sociale* după cum o găsim amplu analizată în *Sub trei dictaturi* și *Problemele de bază ale României*. Această problemă este de fapt cheia de boltă a operei lui Pătrășcanu. Spre elucidarea ei converg preocupările militantului comunist. Interesantă sub raport științific, problema are o deosebită semnificație politică. Într-adevăr, ea s-a aflat în centrul activității teoretice a Partidului Comunist Român, fiind legată direct de elaborarea strategiei și tacticii politice a partidului. Iar lucrările lui Pătrășcanu constituie un suport științific la elucidarea datelor pe care le comportă această chestiune.

Un veac de frămîntări sociale ne dezvăluie rădăcinile istorice ale raporturilor de clasă constituite în societatea românească. Ea vrea să urmărească genetic procesul cristalizării lor, să proiecteze dimensiunea istorică a acestor raporturi. Finalul cronologic al lucrării găsește societatea românească

[22] *Op. cit.*, p. 287 — 288. Ambianța social-economică specifică în care au germinat răscoalele de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea este surprinsă cu mare acuitate și profunzime în următoarea formulă : „Insuficiențele reformei agrare, defectuoasa repartiție a pămîntului, contrazicerea între raporturile de proprietate și cele de muncă, abuzurile și vexațiunile aparatului administrativ — toate acestea au devenit eficiente, au creat împrejurările favorabile izbucnirii răscoalelor numai atunci cînd s-au angrenat, s-au împletit și au însoțit procesul de dezvoltare a acelui factor generator de noi forme economice și sociale — în economia generală a României — anume *capitalismul* (*op. cit.*, p. 286).

[23] *Op. cit.*, p. 302; vezi despre aceasta și considerațiile din *Problemele de bază ale României*, Edit. Socec, 1944, p. 289 — 295.

demarcată sub raportul dispunerii forţelor de clasă, între coaliţia burgheziei şi moşierimii, pe de o parte, şi a forţelor sociale care se afirmă ca autentice purtătoare ale necesităţii de înoire a ţării : proletariatul şi ţărănimea, pe de altă parte.

Desigur, tabloul concret al ansamblului de relaţii sociale prezintă o mare complexitate dacă le urmărim în manifestarea lor directă, în tendinţele pe care le prezintă, în acţiunea şi în natura intereselor care le exprimă. Cu alte cuvinte, dacă le considerăm în dinamica lor şi ţinem seama de întreaga gamă de nuanţe pe care o capătă angrenarea forţelor sociale în reţeaua relaţiilor de clasă, fără a pierde din vedere liniamentele definitorii.

O prezenţă semnificativă în cadrul dat o avea clasa muncitoare. Pătrăşcanu se opreşte îndelung asupra problemelor mişcării muncitoreşti, dar el nu face o analiză în sine a acestor probleme, ci le abordează în legătură cu aspectele de ansamblu ale confruntărilor sociale. De aceea prezentarea pare oarecum fragmentară. Direcţiile principale spre care-şi îndreaptă atenţia vizează lupta şi acţiunile proletariatului, bine puse în evidenţă, şi bazele teoretice ale socialismului român. Aci el adoptă o atitudine critică faţă de anumite limite şi puncte slabe ale concepţiilor promovate de socialişti — în special cele care duceau la minimalizarea rolului acţiunii practice revoluţionare a proletariatului. Judecăţile sale sînt însă excesive atunci cînd se referă fie la caracteristicile de ansamblu ale mişcării, fie cînd apreciază activitatea unor militanţi — ca de exemplu Cristian Racovski — pornind de la situaţii particulare. Pătrăşcanu era preocupat de elaborarea unei linii politice a mişcării proletare capabilă să asigure îndeplinirea misiunii sale istorice. Reţinem exigenţa sa critică, dar nu şi notele ei negatoare.

Om de doctrină, Pătrăşcanu gîndeşte în mare; el este o minte constructivă şi de aceea e preocupat să fixeze cadrul de ansamblu şi liniile de forţă ale procesului istoric. Dar aderenţa la subiect îl fereşte nu o dată de primejdia schematizării. Pătrăşcanu este încredinţat de valoarea metodologică a determinismului; întreaga sa operă pledează pentru explicarea cauzală a fenomenelor istorice. El repudiază relativismul subiectivist care se retranşează înapoia diversităţii faptelor pentru a nega, în fond, caracterul legic şi necesitatea internă a dezvoltării. Judecăţile lui Pătrăşcanu sînt limpezi şi nu lasă loc ambiguităţii sub cuvînt că însăşi „complexitatea fenomenului'' impune o atitudine indecisă sau un comentariu în care expresia de genul „pe de o parte'' şi „pe de altă parte", sînt formele acoperitoare ale relativizării. Că determinismul, în felul în care-l aplică Pătrăşcanu, învederează o anumită notă de automatism, este perfect adevărat. Din fenomenul economic se deduc procese sau acţiuni care cer o înţelegere mediată. Este suficient să amintim în acest sens că adeziunea lui Mihail Kogălniceanu la ideea reformei agrare şi lupta lui pentru înfăptuirea acesteia, în 1864, se explică prin împrejurarea că cunoscutul om de stat era şi proprietar de stabilimente industriale, apărînd deci, nemijlocit, ca exponent al intereselor burgheziei industriale. Explicaţii similare, deşi mai nuanţate, găsim şi pentru anumite acţiuni ale lui Tudor Vladimirescu C. A. Rosetti, I. C. Brătianu etc. Putem, desigur, semnala multe asemenea excese, dar cu condiţia de a recunoaşte că impresia de soliditate şi temeinicia pe care o degajă opera lui Pătrăşcanu se datoreşte fundamentului ei determinist şi siguranţei cu care, în mare, sînt articulate fenomenele.

Despre aceasta ne încredințează nu numai *Un veac de frămîntări sociale*, ci și *Problemele de bază ale României* sau *Sub trei dictaturi*.

Consacrate analizei fenomenului românesc, de la primul război mondial pînă în pragul lui 23 August 1944, ambele lucrări continuă de fapt, cronologic și tematic, *Un veac de frămîntări sociale*. Considerate laolaltă, ele ne dau viziunea lui Pătrășcanu asupra evoluției României de la revoluția condusă de Tudor Vladimirescu la Insurecția națională armată, antifascistă și antiimperialistă din August 1944. După primul război mondial procesul istoric românesc a dobîndit trăsături noi în numeroase domenii, mai ales în cel al vieții politice. Dar condițiile noi de dezvoltare nu au șters de loc, pentru alte numeroase domenii, legăturile cu trecutul. Or această unitate istorică a unor probleme fundamentale cu care era confruntată România, acest traiect al continuității este surprins cu măiestrie în opera lui Pătrășcanu, după cum ea denotă o mare acuitate pentru noile fenomene și situații istorice. De fapt marile studii ale lui Pătrășcanu consacrate perioadei de după primul război mondial examinează fenomenele și procesele social-economice și politice ca manifestări contemporane ale realității românești. Multe dintre ele trimiteau însă și la stările anterioare, aveau o dimensiune istorică. Tocmai aci se realizează unitatea tematică a operei lui Pătrășcanu, pe lîngă cea de concepție și tipul de abordare unitar. Exemplul cel mai viu îl oferă, evident, problema agrară și situația din agricultură între cele două războaie mondiale care a preocupat pe Pătrășcanu nu numai în *Problemele de bază ale României*, dar și în lucrarea sa de doctorat susținut la Leipzig în anul 1926 cu tema *Reforma agrară în România Mare și urmările sale*[24], precum și în *Sub trei dictaturi* (din punct de vedere al implicațiilor ei politice). Titlul capitolului consacrat agriculturii în lucrarea *Problemele de bază ale României* este intitulat grăitor : *Aspecte vechi și noi ale problemei agrare*. El redă viziunea lui Pătrășcanu asupra caracteristicilor agriculturii noastre în perioada interbelică.

Aproape toate curentele de idei din epocă, cu excepția celui comunist, supralicitau transformările petrecute în agricultură după primul război mondial și în urma reformei din 1918—1921. În ciuda evidențelor, se acredita imaginea unei structuri agrare cu totul diferite de cea antebelică în ce privește caracterul relațiilor de proprietate, formele de exploatare și nivelul tehnic-productiv al agriculturii. Situația pe care o ilustrau datele faptice tempera prea puțin zelul unor exponenți de tendințe sociale foarte diverse, de la țărăniști la conservatori. O replică la aceste supralicitări a venit din partea Partidului Comunist Român. Multe dintre documentele sale sînt însă restrictive și unilaterale în sens invers ; ele minimalizează impulsurile pornite ca rezultat al înfăptuirii reformei agrare.

Deși intransigent în actul critic, Lucrețiu Pătrășcanu dă o imagine echilibrată a caracteristicilor problemei agrare după primul război mondial. El a avut o înțelegere clară a dimensiunilor transformărilor petrecute în agricultură și, în același timp, a incapacității acestora de a renova radical

---

[24] Despre lucrarea de doctorat a lui Lucrețiu Pătrășcanu vezi Constantin Dropu, *O lucrare inedită a lui Lucrețiu Pătrășcanu privind reforma agrară în România din 1921 și urmările ei*, în „Anale de istorie" anul XIX (1973) nr.6, p. 64.70. Ținuta serioasă a articolului distonează cu lipsa de atenție pentru citirea unor texte pe care le folosește.

relaţiile agrare. „Este neîndoios că problema agrară actuală, în elementele ei componente, nu este identică cu cea anterioară primului război — scria Lucreţiu Pătrăşcanu. Totuşi, — menţiona el — reforma agrară nu desparte două epoci, structural deosebite" [25].

Analiza pe care o realizează în *Problemele de bază ale României* pune în evidenţă modificările produse în raporturile de proprietate agrară şi consecinţele pe care le-a antrenat : restrîngerea sferei relaţiilor de producţie semifeudale, intensificarea pătrunderii relaţiilor capitaliste la sate, accelerarea procesului de diferenţiere economică a ţărănimii, extinderea pieţei interne etc. Datele la care apelează Pătrăşcanu prezintă interes nu numai pentru evaluarea fenomenului agrar, într-un anumit moment, ci şi pentru că permit să refacem serii evolutive mai largi, prin înlănţuirea lor cu date din alte perioade. Dealtfel lucrările sale îndeamnă la asociaţii, sugerează căi fertile de explicare ştiinţifică şi stimulează, în general, gîndirea în direcţia unor reprezentări mai ample a fenomenelor dezbătute. În lipsa unor cercetări aprofundate asupra problemei agrare în perioada interbelică[26], studiile lui Pătrăşcanu îşi sporesc încă actualitatea. Ele conturează cu supleţe fizionomia de ansamblu a reformei agrare din 1921 [27], şi a regimului agrar interbelic. Şi nu este vorba numai de constatarea coexistenţei relaţiilor capitaliste cu forme de producţie semifeudale, ci şi de o justă percepţie a specificului împletirii lor şi a dinamicii şi sensului dezvoltării. „Caracteristica agriculturii în România ? — se interoga Lucreţiu Pătrăşcanu. *Ea constă din împletirea relaţiilor de producţie capitaliste cu relaţii de producţie aparţinînd trecutului precapitalist şi care, la rîndul lor, îşi găsesc expresia în dijmă, în clacă, în învoieli de cu iarna, în contractele de muncă pentru pămînt etc.*

Coexistenţa în sectorul agricol a două forme de producţie, aparţinînd la două epoci istorice deosebite, aceasta dă trăsătura specifică care deosebeşte economia românească de economia ţărilor capitaliste apusene. (subl. lui L.P.)

Persistenţa rămăşiţelor feudalo-iobăgiste — continua Pătrăşcanu — nu scoate totuşi agricultura românească din cadrul evoluţiei generale a ţării, evoluţie care poartă pecetea capitalismului... Capitalismul a pătruns — şi a pătruns adînc — în sectorul agricol al economiei româneşti" [28].

Pe lîngă preocuparea pentru caracterizarea trăsăturilor de ansamblu ale sistemului agrar interbelic, Pătrăşcanu abordează într-un spirit pătrunzător aspecte parţiale, dar nu mai puţin interesante, ale relaţiilor agrare. Am putea menţiona, astfel, condiţia micii proprietăţi şi gospodării ţărăneşti, dificultăţile pe care ea le întîmpina pentru a se dezvolta prosper, cauzele lipsei de dinamism în redresarea interbelică a sectorului ţărănesc al agriculturii etc. De asemenea, un mare interes suscită modul în care Pătrăşcanu pledează pentru necesitatea abordării „integrate" a problemei agrare în cuprinsul fenomenului economic-social de ansamblu. Felul în care agricultura se înscrie în peisajul economic al ţării avea o mare importanţă pentru caracterizarea economiei naţionale în general. Prin ponderea

---

[25] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Problemele de bază ale României*, Edit. Socec, 1944, p. 76.

[26] Dintre studiile mai ample menţionăm : O. Parpală, *Extensivitatea şi unilateralitatea agriculturii României burghezo-moşiereşti în perioada dintre cele două războaie mondiale*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1966 ; *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România 1908—1921*, Bucureşti, Edit. politică, 1967.

[27] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Problemele de bază ale României*. Edit. Socec, 1944, p. 81.

[28] *Ibidem*, p. 97 ; 96.

și locul care-i revenea în cadrul proceselor social-economice ea își punea puternic pecetea pe configurația acestor procese. În același timp, nu mai puțin importante erau înrîuririle altor sectoare ale vieții economice asupra agriculturii. „Dacă România ar fi o țară « eminamente agrară », — nota Pătrășcanu — ne-am putea opri aci. Dar sectorul agricol nu este decît o parte din economia generală a țării, o fracțiune dintr-un tot. Această situație, cu totul normală, dă naștere însă la o serie de noi cauze și împrejurări, exterioare agriculturii, dar cu directă și hotărîtoare influență asupra ei. Agricultura — ca proces de producție, iar țărănimea din punct de vedere economic și social — sufăr deopotrivă urmările acestei influențe" [29].

În mod special autorul se arată preocupat de problema subordonării agriculturii capitalului financiar prin pîrghiile creditului și circulației. Este o chestiune de loc periferică a situației agriculturii românești între cele două războaie mondiale. E suficient să amintim că dominația pieții de către capitalul financiar a contribuit la decalajul prețurilor de pe urma căruia agricultura s-a resimțit puternic nu numai în anii crizei economice din 1929—1933, dar și în etapa următoare. Un alt aspect semnificativ al condițiilor agriculturii românești privește politica economică a statului. Pătrășcanu o pune în lumina crudă a realității, relevînd legătura dintre natura regimului politic și politica sa agrară.

Deplasările survenite în economia agrară nu au modificat structura ei în asemenea măsură încît să pună în alți termeni sarcina obiectivă care se afla spre rezolvare. O netă tendință evolutivă, fără să ducă la o ruptură deplină cu trecutul era semnul caracteristic al sistemului agrar. Lichidarea însemnelor trecutului căpăta caracterul unui obiectiv istoric central. Era vorba de o transformare radicală pe care erau chemate s-o realizeze forțele de progres autentice ale țării : proletariatul și țărănimea. Iată sensul demersului explicativ al preconizărilor lui Lucrețiu Pătrășcanu în domeniul economiei agrare din perioada interbelică.

Cu cel mai mare interes a urmărit Lucrețiu Pătrășcanu aspectele economiei industriale. În fond ele ilustrau cel mai elocvent tendințele și trăsăturile dezvoltării economice a țării și aveau, de asemenea, implicații adînci asupra vieții politice și sociale.

După Pătrășcanu etapele dezvoltării capitalismului în România nu indică treceri succesive bine delimitate în formele producției industriale, iar apariția industriei mari e prea puțin legată genetic de crearea unei platforme industriale rezultate dintr-o lungă evoluție a industriei meșteșugărești și manufacturiere.„ Apariția, relativ tîrzie, a capitalismului în România — arăta el — a avut printre alte urmări și pe aceea că asistăm aici la o condensare, am putea spune chiar la eludarea unora din formele intermediare ale evoluției regimului, astfel cum a cunoscut-o Apusul.

La noi, apariția marilor întreprinderi industriale a fost numai în mică parte rezultatul unui proces de concentrare capitalistă, plecînd de la mica și mijlocia întreprindere. Cele mai multe și mai importante mari întreprinderi, au fost creații noi, avînd caracterul acesta de la început" [30].

[29] *Ibidem*, p. 102.

[30] Lucrețiu Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, p. 37. O contribuție valoroasă la studierea premiselor social-economice ale platformei pentru dezvoltarea marii industrii aduce G. Zane în lucrarea sa *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Despre stadiile premergătoare industriei mecanizate*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1970.

Perioada interbelică a înregistrat creşteri sensibile ale potenţialului industrial al ţării. Pătrăşcanu pune în legătură acest proces cu condiţiile generale de dezvoltare a României întregite, cu extinderea pieţii interne şi cu transformările petrecute în celelalte sectoare economice. ,,Potenţialul industrial al întreprinderilor de tip capitalist — scria el — a crescut necontenit după 1918. Fenomenul s-a accelerat după 1932. Creşterea se manifestă în toate direcţiile : în volumul şi valoarea bunurilor produse, în forţa motrice şi mîna de lucru salariată întrebuinţate" [31]. Datele de care dispunea autorul nu înlesneau elucidarea tuturor componentelor tabloului industrial al ţării, dar unele dintre ele sînt relevante. Volumul producţiei transformatoare a crescut cu 56% între 1929—1938; producţia de oţel s-a dublat în aceeaşi perioadă, ajungînd la 266.000 tone, iar extracţia cărbunelui şi ţiţeiului a urmat, în mare, acelaşi curs, în ciuda oscilaţiilor înregistrate [32]. Investiţiile de capital în industria metalurgică au crescut de la 2,1 miliarde lei, în 1927, la 5,7 miliarde, în 1938 [33].

Pătrăşcanu socotea însă că fenomenele cele mai caracteristice ale dezvoltării industriei interbelice erau concentrarea şi centralizarea producţiei şi a capitalurilor şi rolul crescînd al statului în marea industrie. Potrivit datelor cu care operează, în *Problemele de bază ale României*, statul consuma în ajunul războiului 70% din întreaga producţie a industriei metalurgice din România şi 80% din cea a cărbunelui [34]. Demonstraţia acestei chestiuni este reluată şi chiar amplificată în lucrarea *Sub trei dictaturi* [35]. Ideea pe care Pătrăşcanu ţine s-o pună în valoare este că statul nu apare doar în ipostaza de cumpărător de fabricate, ci şi de finanţator al marii industrii, iar ramurile finanţate de stat au crescut cu prioritate mai ales după 1933.

Anii imediat următori primului război mondial au fost ani de mare extensiune a capitalului bancar. Pătrăşcanu, observator atent al fenomenului, l-a surprins cu acuitate în studiul său *Băncile şi beneficiile lor* publicat în ,,Independenţa economică", nr. 1—2 din ianuarie-iunie 1928. Studiu de serioasă factură teoretică, *Băncile şi beneficiile lor* analizează funcţionarea sistemului bancar şi locul pe care-l ocupă capitalul băncilor în ansamblul economiei. Caracterul antagonic al contradicţiilor şi al contrastelor sociale iese puternic în evidenţă prin examinarea paralelă a mişcării capitalurilor şi a ratei profitului, cît şi a condiţiilor de existenţă a muncitorilor. O utilă incursiune în evoluţia capitalului bancar dă imaginea dinamicii fenomenului pe aproximativ o jumătate de secol (punctele de reper la care se fixează sînt : 1880 — anul premergător înfiinţării Băncii Naţionale, 1900—1913, ani de puternică dezvoltare a reţelei bancare; perioada postbelică, cea mai semnificativă pentru avansul capitalului bancar) [36]. O continuare a preocupărilor pentru studiul sistemului bancar şi a evoluţiei sale în anii crizei economice o întîlnim în *Sub trei dictaturi*. Se insistă în special asupra con-

---

[31] *Op. cit.*, p. 27 — 28.

[32] *Ibidem*.

[33] Lucretiu Pătrăşcanu, *Sub trei dictaturi*, Bucureşti, Edit. politică, 1970, p. 16.

[34] *Ibidem*, *Problemele de bază*, p. 34.

[35] Vezi *op. cit.*, p. 18 — 26.

[36] Vezi ,,Independenţa economică", nr. 1 — 2 (1928), ianuarie-iunie, p. 24—32.

dițiilor de finanțare a industriei și a deplasărilor survenite în raporturile de forțe în cadrul capitalului bancar activ în România [37].

Concentrarea producției și centralizarea capitalurilor, precum și intervenția statului în economie, au antrenat și în România interbelică un proces de monopolizare. Pătrășcanu vede industria României din deceniul al IV-lea intens monopolizată. „În anul 1938 — scrie el — existau 94 de carteluri, născute din asocierea a 1600 de întreprinderi, din cele 3767 existente atunci. Majoritatea cartelurilor o întîlnim în metalurgie, în industria chimică, în cea alimentară — cea mai slabă cartelare fiind în industria textilă.

Privind totalitatea capitalurilor industriei transformatoare mari, 46 % revenea industriilor cartelate ; 23 % din valoarea producției industriale era livrată de către acestea din urmă. Aceste cifre capătă o cu totul altă semnificație dacă considerăm ramurile din industrie, individual.. *Din totalul industriilor principale ale țării — metalurgică, chimică, alimentară, etc. — capitalul cartelat reprezenta un procent de 61%, controlînd 34% din producție*" [38] (subl. lui L. P.). Baza de calcul a datelor folosite de Lucrețiu Pătrășcanu este susceptibilă de unele obiecții. Studii relativ recente operează cu date care prezintă mai restrîns fenomenul monopolizării [39]. În discuție nu intră, în cazul de față, analiza fenomenului în sine, ci viziunea lui Lucrețiu Pătrășcanu asupra lui, viziune care pornește de la ideea unei intense monopolizări a economiei. Trebuie reținut însă faptul că Pătrășcanu plasează începutul fazei monopoliste a capitalismului în România *după primul război mondial*. Implicit el scoate din cauză perioada de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. În *Problemele de bază ale României* el scrie : „În decursul ultimilor decenii întîlnim și toate fenomenele care caracterizează stadiul actual atins de capitalism în apus, stadiul monopolist" [40]. În altă parte, el este și mai explicit : „Apariția capitalismului monopolist, ca rezultat al rolului important pe care îl joacă formațiunile cu acest caracter, este fără îndoială una din trăsăturile principale ale evoluției economiei românești, în *ultimile două decade, premergătoare începerii războiului*" [41] (subl. ns. — D.H.). Așadar, apreciind caracterul monopolist al economiei industrial-bancare, Pătrășcanu situează fenomenul în perioada interbelică și, fapt de asemenea semnificativ, ține să sublinieze că între economia românească, considerată în totalitatea ei, și „*economia țărilor imperialiste propriu-zise... nu poate fi vorba de identitate*" [42] (subl. lui L. P.). Este o viziune care exagerează, probabil, momentul monopolist al economiei românești, dar cu două prețioase amendamente. Pătrășcanu era departe de a se iluziona în privința potențialului economiei industriale românești. El a dezvăluit slăbiciunile sale de structură, pre-

---

[37] Vezi *Sub trei dictaturi*, p. 18 — 20.

[38] Lucrețiu Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, p. 40.

[39] O cercetare bazată pe analiza critică a izvoarelor folosite și pe cunoașterea surselor de arhive este realizată de Victor Axenciuc în *Les monopoles dans l'industrie de la Roumanie*, vezi „Revue roumaine d'histoire", tome IX (1965), no. 1, p. 55 — 79. Ea ne oferă cea mai documentată și mai completă imagine asupra fenomenului monopolizării industriei, mai ales în deceniul premergător celui de al doilea război mondial. Vezi și Marcela Felicia Jovanelli, *Industria românească, 1934—1938*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, p. 201 — 208.

[40] *Op. cit.*, p. 27.

[41] *Ibidem*, p. 42.

[42] *Ibidem*, p. 60.

zenţa şi rolul însemnat al industriei de tip meşteşugăresc, baza tehnică înapoiată a industriei, încapacitatea ei de a pune „în valoare toate bogăţiile reale ale ţării" [43]. Pătrăşcanu s-a oprit la problemele pe care le comportă insuficienţa capitalurilor, ritmul lent al acumulărilor, ca şi dificultăţile de aprovizionare cu materii prime a industriei. El a examinat relaţiile industriei cu piaţa şi modul în care industria se articulează cu celelalte domenii ale vieţii economice [44]. În acelaşi timp, el a prezentat în culori vii formele de exploatare şi nestinsa goană după supramuncă a unui capitalism închistat şi lipsit de vlagă, dar nu mai puţin rapace.

O industrie capitalistă cu insuficienţe organice provenite din acumularea unor împrejurări de ordin istoric, social-economic şi tehnic-productiv, dar încorporînd forme de organizare şi fenomene noi în structura sa pe ramuri, ca şi însemnate creşteri cantitative, pornind de la o scară redusă a potenţialului economic, — acesta era, în esenţă, unghiul sub care Lucreţiu Pătrăşcanu aborda industria românească dintre cele două războaie mondiale.

Analiza deplasărilor survenite în economia industrială l-a interesat pe Lucreţiu Pătrăşcanu şi pentru că el vedea în aceasta o poartă spre înţelegerea vieţii politice din România în perioada interbelică. Or, punctul de convergenţă al preocupărilor sale l-a constituit fenomenul politic. O probează bogata sa publicistică, în care recunoaştem un militant atent şi sensibil la pulsul vieţii politice, surprinzînd cu mare acuitate fenomene caracteristice ale acesteia. O probează lucrarea sa *Problemele de bază ale României* şi, poate într-o măsură şi mai mare, *Sub trei dictaturi*.

Principalele aspecte ale fenomenului politic dezbătute de Pătrăşcanu în publicistica sa privesc tematic (fără să epuizeze, bineînţeles, preocupările sale) confruntările dintre liberali şi ţărănişti în cursa pentru guvernare (pusă foarte bine în evidenţă în anul 1928) şi lupta pentru crearea Frontului popular şi a Frontului unic muncitoresc, în anii 1935—1938. Încă acum observăm acea notă specifică formaţiei intelectuale a lui Pătrăşcanu de a descifra resorturile mai adînci ale fenomenelor examinate, de a găsi semnificaţii mai generale, acolo unde se pare că intervine doar jocul întîmplării şi faţa schimbătoare a faptului cotidian. Pătrăşcanu a luat în discuţie asemenea probleme ca bază socială a partidelor politice din ţara noastră, dimensiunea obiectivă a luptei pentru democraţie în cazul unor partide de factură burgheză ca cel naţional ţărănesc, raportul dintre nucleul conducător al unor partide şi baza lor de masă etc.

Examinarea sistematică şi aprofundată a fenomenului politic românesc interbelic a fost însă întreprinsă de Pătrăşcanu în cele două lucrări amintite mai sus.

În studierea vieţii politice din România Lucreţiu Pătrăşcanu a adus o metodă ştiinţifică de cercetare, o cunoaştere minuţioasă a faptelor şi observaţia atentă a evenimentelor. El a ridicat studiul evenimentelor politice contemporane la dimensiunea unei judecăţi istorice. În prefaţa la ediţia a IV-a a lucrării *Sub trei dictaturi*, Pătrăşcanu scrie de altfel, că „faptele şi evenimentele politice analizate în paginile acestei lucrări sînt,

[43] *Ibidem*, p. 30.
[44] Vezi *Sub trei dictaturi*...p. 26.

de pe acum (februarie 1946—D.H.) încorporate sbuciumatei istorii a poporului român" [45].

Pătrăşcanu disecă fenomenul politic în cele mai fine nervuri ale sale şi surprinde pulsaţia lui ca o putere de reliefare în adevăr remarcabilă. În paginile cărţii *Sub trei dictaturi* se întrupează un tablou extrem de viu, de bine individualizat al forţelor care se înfruntau pe scena politică a vremii. Dinamismul tabloului pe care-l înfăţişează Pătrăşcanu nu este însă realizat prin procedeele pamfletului ; dimpotrivă, pentru el problemele politice abordate se constituie drept capitole importante şi pline de dramatism ale vieţii istorice a poporului nostru. Ele solicită de aceea o explicaţie bazată pe analiza atentă a resorturilor lor economice şi sociale. Tocmai logica şi consecvenţa pe care o degajă demersul explicativ al lui Pătrăşcanu conferă temeinicie studiilor sale consacrate fenomenului politic.

Pătrăşcanu ştie (şi cît de bine !) că cele trei dictaturi care s-au succedat la conducerea politică a României între 1938—1944 (cea regală, legionară şi militaro-fascistă antonesciană) nu răspundeau sensului şi cerinţelor obiective ale dezvoltării procesului istoric în ţara noastră ; ele nu s-au înscris în logica profundă a acestui proces. Cu toate acestea, ele nu au fost nici simple accidente datorate hazardului. De aceea, fidel metodei sale de cercetare, Pătrăşcanu procedează la analiza fenomenului politic în strînsă legătură cu forţele sociale care i-au dat naştere şi cu interesele economice pe care le reprezentau.

Cel puţin în cazul dictaturii regale, instaurată în februarie 1938, era limpede că ea exprima şi anumite interese economice ale capitalului investit în industria metalurgică şi de armament, ca şi ale unor centre bancare aflate în dispută cu marea finanţă liberală. ,,Căci această dictatură — scrie Pătrăşcanu — cu tot numele ei regesc, nu era altceva decît expresia, exponentul politic al vîrfurilor burgheziei româneşti, interesate direct şi nemijlocit în industria grea, în industria metalurgică, în cea de armament' [46].

Instaurarea dictaturii regale este privită de Pătrăşcanu ca o schimbare de regim politic în România, un punct de cotitură în evoluţia politică a ţării [47]. Considerată în cuprinsul întregii desfăşurări a vieţii politice româneşti, de la primul război mondial şi pînă în august 1944, cei doi ani şi jumătate de dictatură regală formează o verigă spre trecerea la dictatura fascistă. Pătrăşcanu abordează nu aspectele exterioare ale dictaturii, ţinînd de modalităţile de funcţionare ale organismului noului regim — Frontul Renaşterii naţionale, Partidul naţiunii, gărzile naţionale, Consiliul de Coroană etc., ci esenţa regimului ca atare. Nu este vorba însă de o abordare a chestiunii în categorii ale ştiinţei politice, ci de analiza unui organism viu, surprins în ipostazele sale cele mai caracteristice, în actele şi în aspectele sale cele mai revelatoare. Deşi despre perioada dictaturii regale au apărut ulterior lucrări preţioase [48], cercetarea lui Pătrăşcanu îşi păstrează tot interesul.

El porneşte de la considerentul principial că tendinţele prodictatoriale şi mişcările de extremă dreaptă ,,s-au dezvoltat în toate ţările în

---

[45] *Op. cit.*, p. 11.
[46] *Op. cit.*, p. 32.
[47] *Op. cit.*, p. 13.
[48] De aleasă ţinută este lucrarea lui Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938—1940)*, Bucureşti, Edit. politică, 1970.

cadrul unei politici guvernamentale reacţionare"[49], într-o ambianţă ostilă afirmării spiritului public democratic. De aci nevoia de a examina trăsăturile vieţii politice din România în perioada premergătoare instaurării regimurilor de dictatură. Analizînd în special situaţia politică după 1935, lucrarea *Sub trei dictaturi* îmbrăţişează întreg fenomenul politic românesc interbelic. Aceasta nu numai pentru a urmări firul evolutiv al mişcărilor de extremă dreaptă, ci şi pentru a descifra angrenajul de relaţii şi raporturi în care se mişca viaţa politică. Lupta între forţele fasciste, pe de o parte, şi cele antifasciste şi nefasciste, pe de alta, ca moment central al vieţii publice (după 1933) a dezvăluit adevăratele intenţii şi interese, ca şi sensul real al acţiunilor tuturor partidelor şi grupărilor politice. În lumina sarcinilor pe care le ridica lupta împotriva forţelor extremei drepte, Pătrăşcanu examinează pătrunzător structura acţiunii politice a partidelor democraţiei burgheze române. Un loc aparte se rezervă, în acest cadru, Partidului naţional-ţărănesc. Analiza pe care o întreprinde este pe cît de minuţioasă, pe atît de cuprinzătoare şi sesizantă. Ea proiectează lumină asupra actelor de guvernămînt şi a schimbărilor survenite în linia politică promovată de ţărănişti, asupra raportului dintre nucleul conducător şi baza de masă a partidului, asupra programelor politice şi a ideologiei ţărăniste.

Ansamblul aspectelor pe care Pătrăşcanu le supune analizei şi în primul rînd acţiunea politică a ţărăniştilor, relevă incapacitatea democraţiei burgheze române de a se ridica la înţelegerea imperativelor luptei împotriva forţelor de extremă dreaptă. În măsura în care Partidul naţional-ţărănesc dădea expresie forţelor politice ale democraţiei burgheze române ea nu a găsit resursele necesare pentru a opri ascensiunea mişcărilor de extremă dreaptă. Nu a reuşit să facă aceasta tocmai pentru că ea însăşi era marcată de tarele neputinţei de a imprima un curs autentic democratic vieţii politice româneşti, judecat în însuşi cadrul democraţiei burgheze. „Nemulţumirea şi agitaţia generală provocate de ultima guvernare liberală (se are în vedere guvernarea din 1934—1937 —D.H.) — scrie Lucreţiu Pătrăşcanu — creaseră însă o atmosferă pe care democraţia cu partidele ei ar fi putut-o folosi, şi încă din plin pentru propriile ei scopuri politice... Tocmai în asemenea împrejurări se cerea acestei democraţii — recte partidului naţional-ţărănesc — consecvenţă şi fermitate. Dar aceasta putea fi făcută numai afirmînd un hotărît şi activ program democratic. După cum numai plecînd de la poziţii larg democratice, masele puteau fi mobilizate, iar gardismul şi cuzismul dezarmate. *Căci ceea ce făcuse posibilă guvernarea liberală şi creşterea influenţei extremei drepte erau nu insuficienţele unei adevărate democraţii populare, ci tocmai abandonările succesive, compromisurile, politica antidemocratică şi antipopulară a aşazisei democraţii ţărăneşti*"[50] (subl. lui L. P.). Aceasta nu a făcut mai puţin opresive regimurile de dictatură şi nu a atenuat agresivitatea reacţionară a forţelor de extremă dreaptă. Dimpotrivă. Ultimele au luat slăbiciunile manifestate în sînul democraţiei burgheze drept semn al propriei tării. Deslănţuirea reacţionară a acestor forţe a împins viaţa politică a României şi destinele ţării înseşi în cea mai întunecată perioadă din existenţa lor.

---

[49] *Sub trei dictaturi*, p. 75.
[50] *Op. cit.*, p. 94. Pentru raţionamentul lui Pătrăşcanu vezi şi p. 87 — 90; 95 — 97; 100— 107 etc.

Elementul de șoc al forțelor reacționare a fost mișcarea legionară. Organizație teroristă, fascistă, creată de cercurile oligarhiei române și agentură a hitlerismului în România, Garda de fier a dus, așa cum se subliniază în *Programul Partidului Comunist Român*, o politică profund antinațională, prejudiciind grav interesele poporului nostru [51].

Lucrețiu Pătrășcanu a socotit o datorie imperioasă de militant comunist și de om de știință atașat slujirii adevărului să supună examenului critic activitatea acestei organizații. Părțile din *Sub trei dictaturi* și *Problemele de bază ale României*, consacrate acestei teme, sînt, poate, cea mai elocventă mărturie a resurselor sale creatoare. Se pot, desigur, formula obiecții în legătură cu anumite aspecte particulare sau cu cele care se referă la baza de masă a mișcării, supradimensionată, probabil, în opera lui Pătrășcanu, se pot întreprinde noi studii susceptibile de a lărgi aria documentară a temei [52] sau de a sugera noi unghiuri de abordare, dar nu i se poate refuza investigației întreprinse acum trei decenii și jumătate caracterul de piatră unghiulară în abordarea critică a fenomenului amintit.

Pătrășcanu disecă mișcarea legionară în ceea ce a reprezentat ea sub raport programatic și ideologic, urmărește obiectivele ei sociale și politice, prezintă metodele ei de acțiune și de luptă [53]. El ține să închege într-un tablou dens, plin de culoare și de relief, extrem de bogat în nuanțe, atît formele pe care le-au îmbrăcat manifestările celui mai nefast organism politic din istoria țării, cît și fizionomia lăuntrică a Gărzii de fier. Prezența Gărzii de fier pe arena politică a țării reflectă profunde fenomene de criză. În ultimă instanță ea servea ca instrument forțelor economice și politice interesate în cursul reacționar pe care aceasta urmărea să-l instaureze. Dar legăturile sînt foarte mediate și nu odată manifestările Gărzii de fier se află dincolo de granița determinării și explicației logice. În plus, între finalitatea mișcării și proveniența socială a celor care o compuneau există o discrepanță. Pătrășcanu a înțeles, cum puțini au făcut-o, acest aspect. „Mișcarea legionară — precizează el — a fost creată de la început, apoi ani de-a rîndul sprijinită de toate guvernele de dreapta românești, pentru ca să servească ca instrument reacționar intereselor marelui capital și a marii proprietăți împotriva muncitorimii, împotriva țărănimii, împotriva democrației burgheze. Datorită compoziției sociale a cadrelor mișcării, celor de sus, mijlocii și chiar de jos, legionarismul s-a pretat foarte bine — ca și nazismul, ca și fascismul de altfel — la îndeplinirea unui asemenea rol. Predominarea elementului mic burghez și intelectual, importanța elementelor declasate erau deopotrivă de favorabile jocului reacțiunii românești" [54].

În ediție legionară valorile moral-politice se transformau în opusul lor : conducerea politică însemna ridicarea la rang de sistem a terorii

---

[51] Vezi *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Edit. politică, 1975, p. 44.

[52] În ultima vreme a apărut lucrarea lui Fătu Mihai și Ion Spălățelu, *Garda de fier, organizație teroristă de tip fascist*, București, Edit. politică, 1971.

[53] Vezi și Gh. I. Ioniță, *Demascarea fascismului în scrierile social-politice ale lui Lucrețiu Pătrășcanu*, în „Anale de istorie", anul XVI, (1970), nr. 6, p. 145 — 164.

[54] Lucrețiu Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, p. 255. Despre împrejurările de ordin social-economic, politic și cultural-moral care au configurat structura Gărzii de fier și compoziția partizanilor ei, vezi *Sub trei dictaturi*, p. 139 — 142; 209 — 236.

şi bunului plac; ideea de acţiune şi de activism era de fapt, cum se pronunţă Pătrăşcanu „un amestec de anarhism primar şi de misticism medieval" ; [55] noţiunea de patrie şi de naţiune se transforma într-un naţionalism deşănţat şi în orbire xenofobă, mai ales antisemită, apelul la „reînnoirea legionară" era în realitate conservator şi incapabil de orice impuls creator. În schimb, obscurantismul, misticismul şi iraţionalismul pe care şi-l revendicau ca atare, ca şi cultul morţii, se regăsesc din plin şi nealterate în arsenalul gîndirii şi al propagandei legionare, configurînd orizontul lor intelectual şi starea lor de spirit mentală [56]. Garda de fier — arată Pătrăşcanu — personifica pe cei „mai hotărîţi duşmani ai democraţiei şi ai ideii naţionale"[57]. Dintre formaţiunile extremei drepte — subliniază el în altă parte — ea reprezenta din punct de vedere ideologic, programatic şi structural-organizatoric, tipul partidului fascist. În ce priveşte platforma politică, Garda de fier cerea, în interior, crearea statului totalitar prin distrugerea regimului parlamentar şi desfiinţarea tuturor drepturilor şi libertăţilor publice. În politica externă cerea imediata intrare a României în Axa Roma-Berlin. Garda de fier urmărea în primul rînd obiective anticomuniste şi apoi antisemite şi xenofobe [58]. Activitatea pe care a desfăşurat-o în timpul celor cinci luni de guvernare a avut ca mobil dominant... jaful. „Indiferent de forma pe care a îmbrăcat-o, de compartimentul în care s-a exercitat, de direcţia pe care a luat-o sau de metodele folosite — citim în această privinţă în *Sub trei dictaturi* — ea poate fi sintetizată într-un singur cuvînt : jaful. Folosim cuvîntul jaf în înţelesul lui etimologic şi penal, adică furt în proporţii prin întrebuinţarea violenţei. Acest jaf, practicat fie în mod organizat şi sistematic, fie anarhic, deci lăsat la iniţiativa individuală a partizanilor, a fost comis pe o scară vastă şi deopotrivă în dauna particularilor şi în cea a statului" [59].

În considerarea ascensiunii Gărzii de fier în România şi a venirii sale la putere, Lucreţiu Pătrăşcanu subliniază necesitatea de a se ţine seama de sprijinul activ pe care l-a primit din partea Germaniei hitleriste. Începînd cu o serie de surse de inspiraţie ideologică [60] şi terminînd cu masive subsidii financiare [61] şi de armament, acest sprijin a îmbrăcat cele mai variate forme posibile, iar în septembrie 1940 el a fost decisiv în instituirea „statului naţional legionar" [62]. „Nu masele deschid drumul Legiunii spre guvernare — precizează Pătrăşcanu — ci preluarea guvernului este rezultatul unui simulacru de agitaţie populară, creaţie, în realitate, a presiunii directe şi a maşinaţiilor hitleriste. Această guvernare este impusă

---

[55] *Sub trei dictaturi*, p. 178.

[56] În lucrarea *Curente şi tendinţe în filozofia românească* (1946) Pătrăşcanu dezvăluie amplu semnificaţia unor concepţii filozofice ca suport teoretic-ideologic al mişcării fasciste. Articolul de faţă nu-şi propune să trateze aceste chestiuni care depăşesc cadrul propriu-zis al preocupărilor noastre. O apreciere analitică a lor vezi la Ovidiu Bădina, *Însemnări pe marginea operei lui Lucreţiu Pătrăşcanu. Probleme filozofice*, în „Cronica", an IV, nr. 44 (195) şi 45 (196) din 1 şi 8 noiembrie 1969.

[57] *Sub trei dictaturi*, p. 191.

[58] Vezi *op. cit.*, p. 49.

[59] *Op. cit.*, p. 205.

[60] *Op. cit.*, p. 47 — 48.

[61] *Op. cit.*, p. 71, 157.

[62] *Op. cit.*, p. 196 — 197.

din afară și nu crescută organic, dinăuntru"[63]. Ideea pe care o promovează Lucrețiu Pătrășcanu în opera sa este că mișcările de dreapta care afișau un naționalism atît de violent, erau în realitate, prin întreaga lor activitate, forțe antinaționale, în raport cu interesele profunde ale poporului român și ale țării. Logica însăși a politicii celor trei dictaturi, atît internă cît și externă, purta însemnele trădării acestor interese[64]. Politica dictaturii militare fasciste a lui Antonescu nu s-a deosebit, în această privință, de cea legionară.

La data cînd Pătrășcanu scria lucrările sale, regimul antonescian devenise de foarte scurt timp o realitate a zilei. Totuși el lasă despre acest regim suficiente elemente analitice care i-au surprins exact fizionomia și structura. Pătrășcanu a analizat conținutul și caracteristicile politicii dictaturii militaro-fasciste antonesciene[65], a căutat să arate ce forțe sociale se aflau înapoia ei, a prezentat resorturile antisemitismului guvernării sale. În *Problemele de bază ale României*, el a înfățișat înrăutățirea condițiilor de existență a maselor ca un aspect caracteristic al situației României în timpul dictaturii antonesciene și a antrenării țării în războiul antisovietic și a surprins procesul de agravare a tuturor contradicțiilor regimului și de ascuțire a conflictelor social-politice pe care le pregătea existența acestui regim.

Fragmentul de istorie a țării dinaintea și în timpul celui de al doilea război mondial asupra căruia Pătrășcanu și-a concentrat atenția în unele scrieri ale sale are un caracter dramatic. Opera sa stă mărturie a efortului de a dezvălui întregul dramatism al situației, de a prezenta veridic și convingător încercările prin care treceau destinele istorice ale poporului nostru și de a forma o conștiință vie și lucidă asupra dimensiunilor lor.

Dar opera lui Pătrășcanu respiră un fond optimist. Toate scrierile sale lasă să se întrevadă o deschidere spre alte zări, de lumină, ale istoriei noastre naționale. Autorul crede în puterea de regenerare a procesului istoric românesc și în forțele sociale și politice capabile să asigure această regenerare. El arată că regimurile dictatoriale n-au atins vital elementele propulsive ale dezvoltării istorice a țării. Despre lupta antifascistă a clasei muncitoare întîlnim remarci substanțiale în *Sub trei dictaturi*, ca și în *Problemele de bază ale României*. „Inițiativa luată pe teren politic de către Comitetul Central al partidului Comunist în lupta contra primejdiei pe care o reprezenta extrema dreaptă a deschis o campanie dusă zi cu zi și ani întregi. Eforturile în această direcție au fost continuate și după înscăunarea dictaturii. Prin această campanie... muncitorimea a trecut — în anii premergători dictaturii — pe primul plan ca forță dinamică, organizată, conștientă de sarcinile care-i stăteau înainte..."[66]. Problematica luptei antifasciste, schițată în lucrările sale principale, este amplu dezvoltată în publicistica anilor 1935—1938 unde Pătrășcanu a adus o contribuție însemnată la conturarea viziunii P.C.R. asupra Frontului Unic

---

[63] *Op. cit.*, p. 210.
[64] Vezi *op. cit.*, p. 59 — 60.
[65] „Dictatura militară din România — scria Pătrășcanu — reprezentînd vîrfurile burgheziei reacționare, a încercat să-și creeze o platformă din apărarea intereselor comune întregii pături stăpînitoare din țară, interese care nu constituiau nici obiect de dispută, nici de concurență între diferitele ei fracțiuni" (*op. cit.*, p. 277).
[66] *Sub trei dictaturi*, p. 109.

Muncitoresc şi a Frontului Popular Antifascist. Pornind de la structura societăţii româneşti, de la conţinutul contradicţiilor sale, de la locul şi rolul claselor sociale în ansamblul relaţiilor sociale şi de la sarcinile obiective care se ridicau spre rezolvare, Pătrăşcanu prefigurează dialectica procesului revoluţionar în România. Scenariul acestui proces este conturat, amplu şi cuprinzător în *Problemele de bază ale României.* Desfăşurarea concretă a procesului revoluţionar a validat, în esenţă, din plin susţinerile lui Pătrăşcanu. Poate fi, astfel, o mai mare satisfacţie pentru un militant şi om de ştiinţă decît aceea de a vedea confirmate previziunile sale de mersul real al istoriei?

Lucreţiu Pătrăşcanu a lăsat o operă în care-şi găsesc răspunsuri temeinic fundamentate probleme esenţiale ale istoriei moderne a României. El a slujit politicii militante comuniste cu puterea adevărului ştiinţific investigat cu pasiune şi dăruire. Studiile sale se remarcă prin amploarea viziunii şi capacitatea de a selecta esenţialul. Pentru cercetarea istorică ele înseamnă nu numai o contribuţie remarcabilă de ordin ştiinţific la înţelegerea fenomenelor examinate, ci şi afirmarea unui tip de abordare novator, ţintind spre esenţă şi repudiind factologia plată.

Constituirea marxistă a istoriografiei noastre revendică în mod legitim unele elemente şi căi de investigare prezente în scrierile lui Lucreţiu Pătrăşcanu şi în aceasta constă sensul activ, viu al operei sale.

LUCREȚIU PĂTRĂŞCANU ET LE PHÉNOMÈNE HISTORIQUE ROUMAIN (1821—1944)

RÉSUMÉ

Personnalité marquante de l'action et de la pensée communiste en Roumanie, Lucreţiu Pătrăşcanu (1900—1954) a laissé une œuvre intéressante consacrée à l'étude du phénomène roumain. Il a abordé également différents aspects de l'histoire sociale du pays (de l'époque moderne) ainsi que les problèmes socio-politiques roumains de la période de l'entre-deux-guerres.

L'article présente les principales caractéristiques de l'œuvre de Pătrăşcanu. Y sont relevés aussi bien les aspects méthodologiques et théoriques de la pensée historique de Pătrăşcanu, qu'implique son œuvre, que la manière dont celui-ci a conçu certains problèmes fondamentaux du processus historique roumain.

L'auteur fait ressortir la conception déterministe de Lucreţiu Pătrăşcanu, l'idée de l'histoire sociale qui se fait jour dans ses écrits, ses opinions sur le rôle des masses dans l'histoire etc.

La principale partie de l'article met en discussion la manière dont Pătrăşcanu a abordé une série de processus et phénomènes de l'histoire moderne de la Roumanie et relève également la contribution de son œuvre au progrès de la connaissance historique en Roumanie.

INDEPENDENȚA STATALĂ ÎN GÎNDIREA ȘI PRACTICA POLITICĂ A ANILOR 1859—1877

DE

APOSTOL STAN

Independența statală, înfăptuită prin participarea României la războiul antiotoman, a constituit principala coordonată a gîndirii și practicii politice românești în răstimpul menționat. Ea a devenit un imperativ politic urgent datorită unor necesități acut resimțite. Într-adevăr, accelerarea dezvoltării economice a statului național și, pe această bază, lichidarea înapoierii generată îndeosebi de vicisitudinile externe, stabilirea de raporturi directe cu alte state și plasarea națiunii române în concertul popoarelor libere ale lumii erau obiective politice primordiale. Necesitatea transpunerii lor în viață a generat o puternică tendință vizînd descătușarea de suzeranitatea otomană. Confruntarea politică asupra oportunității și modalității de dobîndire a independenței a contribuit nu numai la cristalizarea concepțiilor exprimate, ci și la pregătirea opiniei publice, a întregului popor în vederea luptei efective pentru împlinirea acestui mare ideal național.

Idealul Independenței în timpul domniei lui Cuza. Formarea statului național român inaugura o epocă de substanțiale prefaceri în însăși sfera raporturilor lui politice, atît cu puterea suzerană cît și cu marile puteri garante. Domnia lui Cuza, caracterizată pe planul politicii externe printr-un șir de acte succesive de afirmare și consolidare a autonomiei naționale, se remarcă și prin apariția unei tendințe de pregătire sau chiar de înfăptuire a idealului de neatîrnare statală. Această aspirație profundă preocupa nu numai mintea unor cărturari și publiciști, ci devenea o coordonată a gîndirii politice [1].

Unul dintre exponenții cei mai fervenți ai acestei tendințe era însuși domnitorul Unirii. Din primele momente de după înscăunare — cum constata consulul Belgiei la 16/28 februarie 1859 — declarase că printre obiectivele politicii sale externe, mai presus de orice era realizarea independenței politice [2]. În viziunea lui Cuza, modalitatea de înfăptuire a acesteia ar fi constat în instalarea pe tronul statului național a unui principe străin, concomitent cu transformarea statutului internațional al țării prin abolirea suzeranității turcești și întemeierea unui „magnific regat de 5 milioane de locuitori ce poate cuprinde 20 milioane". Domnitorul român spera să găsească audiență pe lîngă puterile occidentale, deoarece dorința lor de con-

---

[1] Dan Berindei, *Quelques aspects de la politique étrangère des Principautés Unies: Le problème de l'indépendance et de l'unité pleine et entière du peuple roumain (1859—1861)*, în „Nouvelles études d'Histoire", București, Edit. Academiei, 1960, p. 394 — 396.

[2] Arhivele Statului, București Microfilm Belgia, rola 69/3, cadru 182.

solidare a păcii în sud-estul continentului european nu se putea realiza decît prin crearea pentru statul român a unei poziții similare cu aceea a Belgiei. România ar fi devenit un stat tampon între cele trei imperii limitrofe, împiedicînd prin neutralitatea ei garantată aprinderea unor conflagrații militare în această zonă a Europei.

Deși în primii ani de după Unire societatea românească era confruntată cu un șir de probleme de strictă acuitate, printre care recunoașterea dublei alegeri, integrarea administrativă și realizarea reformelor social-politice [3], preocupările în domeniul pregătirii condițiilor pentru cucerirea independenței statale nu erau pe ultimul plan. Reactivarea acestui ideal a fost favorizată și de conjunctura externă favorabilă, creată de pregătirea și desfășurarea războiului franco-sardo-austriac, cînd mișcarea românească de emancipare națională, alături de aceea central și sud-est europeană, spera că, în sfîrșit, se va putea inaugura o eră nu numai de reorganizare a statelor în temeiul principiului național, ci și de reintegrare a popoarelor în drepturile lor suverane.

Printre grupările politice, cea care se lansează cu tot elanul în activitatea de pregătire a condițiilor de cucerire a Independenței, în conjunctura internă și externă menționată, este aceea a liberalilor radicali. Ei dovedeau în această privință o conduită constantă, afirmată încă în timpul luptei pentru formarea statului național, cînd solicitaseră caimacamului A. D. Ghica să devină exponentul acestui ideal și să acționeze pentru lichidarea suzeranității otomane [4]. După realizarea Unirii, în primăvara și vara anului 1859, radicalii considerau că se puteau folosi acordurile marilor puteri referitoare la români spre a deschide „drumul legal d-a ne constitui într-un singur stat supt un principe dintr-o dinastie domnitoare în Europa occidentală, adică a dobîndi independența absolută" [5]. Susținînd domnia lui Cuza, radicalii inițiau o intensă activitate propagandistică mai ales prin intermediul „Românului", intenționînd să dezvolte sentimentul de demnitate națională în mijlocul maselor populare. Prin articole publicate în presă, precum și prin alocuțiuni parlamentare evocau tradițiile unui trecut plin de glorie, mai ales epoca marilor voievozi, cînd românii erau pe deplin stăpîni asupra destinelor lor politice [6]. Vorbind în numele radicalilor, I. C. Brătianu afirma că gruparea în fruntea căreia se afla își propusese a reînvia „tradiția din timpii de independență și de eroism", popularizînd numele lui Cantemir, Horea, Petru Maior, Gheorghe Lazăr, Tudor Vladimirescu, Dimitrie Filipescu, Nicolae Bălcescu, străluciți exponenți ai idealului de independență politică, oameni care „în tot acest lung timp d-adormire națională își trecură din mînă în mînă stindardul lui Mihai Viteazul" [7].

Grație activității politice și publicistice a liberalilor radicali îndeosebi, idealul independenței statale — după mărturia consulului belgian de la

---

[3] Ibidem, c. 158; „Românul", an. III, 1859, nr. 66, p. 262.

[4] *Desbaterile Adresei în sesiunea din 1862—63 a Adunării Elective a României*, Iași, 1863, p. 225; V. Maciu, *Les prémisses de la proclamation de l'independance de la Roumanie*, în *Mouvements nationaux et sociaux roumaine au XIX-e siècle*, p. 182 — 183.

[5] „Românul", an.III, 1859, nr. 57, p. 225.

[6] „Ibidem", nr. 63, p. 249; nr. 66, p. 262; nr. 79, p. 313.

[7] Ibidem, nr. 79, p. 313.

București, — stăpînea mintea a numeroși oameni politici. El făcuse progrese simțitoare, devenind chiar o aspirație arzătoare [8]. De aceea, același diplomat belgian, în conjunctura războiului franco-sardo-austriac își exprima uimirea că autoritățile politice din Principatele Unite nu profitau de starea de spirit din țară spre a încerca, printr-un efort suprem, să ajungă atît la unirea deplină — prin eliberarea Transilvaniei — cît și la independența absolută.

Neputîndu-se totuși proclama independența în 1859, liberalii îndeosebi acționau pentru lărgirea cadrului autonomiei statale [9]. În concepția radicalilor, statul național român era în drept să acționeze energic pentru respingerea oricărei ingerințe externe [10]. Atenți la cele mai mărunte gesturi prin care era afectată suveranitatea națională, aceeași grupare politică solicita măsuri guvernamentale în direcția afirmării voinței statului național [11]. O asemenea conduită era blamată însă de marile puteri, inclusiv de Franța [12].

În concepția radicalilor, una din condițiile esențiale pentru proclamarea neatîrnării statale o reprezenta făurirea unei armate naționale bine instruită, echipată și înarmată [13]. Misiunea ei consta în a așeza „drepturile țării supt paza baionetelor române". Poziția menționată era identică cu aceea susținută de M. Kogălniceanu care devenind șef de guvern, atît în 1860 cît și în 1864, încerca să ia măsuri în acest sens [14]. Concepînd lupta pentru împlinirea idealului de independență statală ca o acțiune cu profundă aderență populară, tot radicalii militau pentru formarea unei gărzi naționale. Pe lîngă atribuțiile interne, aceasta era menită a antrena masele largi populare în lupta pentru abolirea suzeranității otomane [15].

O altă conduită politică, aceea conservatoare, urmărind mai ales sub domnia lui Cuza domolirea celor mai înaintate elanuri reformatoare, considera independența politică un obiectiv îndepărtat și deci neavenit în acel moment istoric [16]. Statutul politic bazat pe autonomia internă era pentru ei mulțumitor. De aici recunoștința exagerată față de marile puteri garante [17]. În dorința excesivă de menajare a acestora, A. Arsachi, în calitate de ministru de externe, nu admisese înscrierea în actele publice interne a numelui de România [18].

Cei mai mulți dintre conservatori priveau cu suspiciune proiectele liberale de pregătire a independenței. Făurite în colaborare cu cercuri revoluționare europene [19], cunoscute prin aversiunea lor față de privilegii și structuri social-economice retrograde, ele erau blamate. Propaganda și,

---

[8] Arh. St. Buc. Micro Belgia, r. 69/3, c. 203.

[9] „Monitorul" nr. 32, 1862, p. 7; „Monitorul Oficial" („M.O."), nr. 129, 1875, p. 2883.

[10] „Romănul", an. IV, 1860, nr. 339, p. 1042—1043; an. VI, 1862, nr. 168, p. 522.

[11] Biblioteca Academiei (B.A.), Secția de corespondeță (S.C.), Fond C.A.Rosetti, S $\frac{7(3)}{LXII}$

[12] *Ibidem*, Arh. A. Arsachi, I, Acte 7 — 23, act. 17.

[13] „Românul", an. III, 1859, p. 190; nr. 63, p. 249

[14] M. Kogălniceanu, *Documente diplomatice*, București, Edit. Politică, 1972, p. 79; „M.O., nr. 99, 1864, p. 784

[15] „Românul", an. V, 1861, nr. 196, p. 622

[16] „Ibidem.", an. III, 1859, nr. 63, p. 249

[17] B. A., Arh. A. Arsachi, I, Acte 7 — 23, act. 18

[18] *Desbaterile Adresei...*, p. 215 — 216

[19] B.A., S.C., fond Cuza, S $\frac{4(6)}{LXXIV}$

în general, activitatea liberală în direcţia cultivării sentimentului de demnitate şi independenţă naţională stîrneau opoziţia conservatorilor, întrucît erau însoţite şi de critica anacronismelor social-politice. Tot astfel, ideile aceloraşi oameni politici cu privire la organizarea, echiparea şi înzestrarea unei puternice armate naţionale se izbeau de o înverşunată opoziţie conservatoare [20]. O armată constituită îndeosebi din ţărani în scopul apărării autonomiei statale şi chiar antrenării ei în lupta pentru cucerirea independenţei era temută de conservatori, ea putînd deveni un mijloc de presiune internă folosit de liberali în lichidarea privilegiilor social-politice şi abolirea apăsării „de clasă". Preocupaţi îndeosebi de perpetuarea unor privilegii, conservatorii priveau cu teamă încercările liberale de a procura arme [21], destinate luptei pentru deplina emancipare naţională.

Pe fondul unui puternic curent de opinie care viza transformarea idealului independenţei statale într-un obiectiv nemijlocit al practicii politice, epoca lui Cuza a deschis lupta pentru lichidarea suzeranităţii otomane printr-un şir de acte energice de consolidare a autonomiei statale [22]. Presa de nuanţă liberală a transformat idealul independenţei într-o aspiraţie populară, dezvoltînd sentimentul de demnitate naţională cu concursul unor argumente istorice şi politice, în temeiul cărora lupta pentru abolirea suzeranităţii turceşti apărea pe deplin legitimă. Se crea astfel o puternică bază pentru declanşarea unei acţiuni multiple de integrare a poporului român în drepturile sale suverane. Exceptînd primăvara şi vara anului 1859, problema Independenţei nu devenea un obiectiv la ordinea zilei decît după 1866. Însuşi actul de instalare în fruntea României a unui principe străin reprezenta o extindere a atributelor de suveranitate statală şi o consolidare a forţelor social-politice interne care se angajaseră printr-o acţiune deschisă pentru scurtarea suzeranităţii turceşti. Este caracteristic faptul că, încă de la înscăunare, liberalii vedeau în principele străin viitorul şef al statului naţional român independent [23].

Pregătirea emancipării politice în condiţiile unei insurecţii în Imperiul otoman. Deceniul premergător războiului de neatîrnare transformă idealul deplinei emancipări statale în principalul obiectiv al activităţii de politică externă. Dacă acesta era, în general, o aspiraţie împărtăşită de cei mai mulţi oameni politici, momentul şi căile de concretizare a lui erau concepte în mod diferit.

Şi de această dată, elementele cele mai active erau liberalii, îndeosebi radicalii, care făceau evidentă o asemenea atitudine îndată chiar după instalarea lui Carol pe tronul României [24]. Ei considerau că trebuie folosite toate împrejurările externe, agitaţiile şi insurecţiile revoluţionare din imperiile limitrofe, precum şi contradicţiile şi ciocnirile dintre marile puteri, spre a facilita lupta pentru emancipare de sub tutela otomană. O asemenea

---

[20] „Românul", an. III, 1859, nr. 63, p. 249.

[21] B.A., S.C., Fond C. Negri, S $\frac{1(2)}{LXV}$

[22] Ibidem, Fond Cuza, S $\frac{2(2)}{LXXIV}$, S $\frac{4(2)}{LXXIV}$, S $\frac{4(14)}{LXXIV}$, S $\frac{4(19)}{LXXIV}$, Fond. V. Alecsandri, S $\frac{53}{LVII}$; Arh. St. Buc. Micro Franţa, r.44, c. 260.

[23] Biblioteca Centrală de Stat (B.C.S.), Fond Brătianu, P.I.I, D.11.

[24] B. A., Arh. D.A. Sturdza, I, ms. 41, f. 12.

atitudine se explică prin faptul că, reprezentînd cele mai profunde idealuri ale burgheziei în ascensiune, liberalii erau mai interesați în dezvoltarea forțelor productive ale țării, în promovarea unei politici economice de stimulare a dezvoltării capitalismului și în asigurarea, pentru acesta, a unei depline posesiuni a pieței interne.

Devenite în deceniul menționat mai sensibile față de această aspirație națională, elementele moderate credeau că cea mai adecvată cale de înfăptuire a ei o constituia diplomația [25]. Apreciau că trebuia întreprinse susținute eforturi diplomatice și numeroase demersuri pe lîngă puterile garantate îndeosebi spre a slăbi treptat suzeranitatea otomană, a cuceri noi atribute ale suveranității statale și, în final, a face din România un stat pe deplin independent. O condiție indispensabilă pentru atingerea obiectivului menționat era, în gîndirea conservatoare, promovarea de către România a unei conduite ireproșabile față de marile puteri garante, a unei neutralități efective [26], prin care să se împiedice orice încercare de folosire a teritoriului ei ca bază de inițiere a unor insurecții în imperiile limitrofe [27], precum și de pregătire a unui război antiotoman îndeosebi de Rusia. În momentele de acalmie politică, de potolire a elanurilor revoluționare din centrul și sud-estul continentului european, atunci cînd Germania, Austro-Ungaria și Rusia prin preponderența lor militară imprimau evenimentelor internaționale un curs conservator, înșiși liberalii încurajau activitatea diplomatică în scopul extinderii atributelor de suveranitate statală.

Exceptînd cîteva împrejurări favorabile, cînd cucerirea independenței statale devenea obiectivul primordial al practicii guvernamentale, anii premergători războiului de neatîrnare s-au remarcat printr-o serie de acțiuni diplomatice menite a face din România un subiect de drept internațional. Abolirea jurisdicției consulare — una din problemele importante și în epoca lui Cuza — reapărea în centrul preocupării unor oameni politici de diferite nuanțe [28]. Tot astfel, redobîndirea unor drepturi, printre care acelea de reprezentare diplomatică, de a încheia tratate, de a institui decorații, de a bate monedă, de a consacra pe plan interstatal numele de România [29] și a recunoaște individualitatea politică a acesteia în cadrul diverselor reuniuni internaționale [30] erau imperative majore ale politicii externe românești, indiferent de nuanța guvernelor care au condus țara în răstimpul menționat.

Inițiativa de extindere a atributelor de suveranitate statală era întreprinsă însă tot de liberalii radicali. După instalarea lor în fruntea guvernului, în martie 1867, acționează pentru asigurarea independenței economice, considerînd prima măsură în această direcție baterea une, monede naționale [31]. Dezideratele acestea erau însușite și de conservatori, care în timp ce se aflau la putere, fac din ele obiective ale activității diplo-

---

[25] *Ibidem.*
[26] „Ordinea", an.I, 1866, nr. 10, p. 37.
[27] Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 103, 1869, f.1.
[28] *Ibidem*, dos. 4, 1868, f. 1 — 22; dos. 36, 1868, f. 1; dos. 54, f. 1 — 2.
[29] B.A., Arh. D. A. Sturdza, VII, Acte 43; Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 31, 1870, f.3; dos. 19, 1871, f. 5; R. Rosetti, *Amintiri...*, p. 44 — 45.
[30] „Pressa", an. V, 1872, nr. 137, p.1; nr. 176, p. 1; „Românul", an. XVI, 1872, p. 537, 681; „M.O.", nr. 43, 1875, p. 1072
[31] V. Slăvescu, *Recunoașterea dreptului de a bate monetă. Acțiunea diplomatică a României în 1866—1870*, București, 1941, p. 9, 13, 15.

matice [32]. Este semnificativ că conservatorul moderat D. Ghica şi liberalul moderat M. Kogălniceanu, începînd din noiembrie 1868, desăvîrşesc iniţiativa radicală de batere a monedei naţionale [33].

O monedă naţională cu chipul şefului statului pe avers, simbolul suveranităţii statale — după Kogălniceanu [34] — se izbea de opoziţia nu numai a Porţii, ci şi a Austro-Ungariei. Liberalii radicali credeau că era adecvat ca sub chipul lui Carol să fie gravată inscripţia domn al românilor, ceea ce făcea din monedă şi un mijloc de luptă pentru împlinirea idealului dacoromân. De data aceasta, Austro-Ungaria a fost aceea care a reacţionat, considerînd că se adresa astfel românilor de peste Carpaţi o invitaţie de a acţiona pentru emanciparea lor de sub dominaţia străină. Sensibili la bunele raporturi cu statul dualist, atît conservatorii cît şi liberalii moderaţi fac concesii [35].

Numele ţării înscris pe monedă şi în actele oficiale trezea suspiciuni şi opoziţii atît la Constantinopol cît şi în unele capitale ale puterilor garante. Poarta şi Austro-Ungaria îndeosebi vedeau în tendinţa de impunere a numelui de România o încercare deghizată de extindere a sferei suveranităţii statale. [36].

Deceniul anterior Independenţei s-a remarcat chiar prin momente în care unele grupări politice au iniţiat acţiuni efective antiotomane. Liberalii radicali apreciau favorabilă conjunctura externă creată de conflictul austro-prusian din vara anului 1866, dar mai ales de apariţia unor simptome revoluţionare în imperiile habsburgic şi otoman, concomitent cu o tendinţă ţaristă de expansiune spre sud-estul continentului [37].

Noua conjunctură politică permitea popoarelor asuprite din Imperiul otoman o intensificare a luptei de eliberare. Intenţia Rusiei de a slăbi puterea Turciei era, desigur, un factor stimulator al mişcării naţionale din Balcani, dar planurile ei expansioniste stîrneau totodată îngrijorare. De aceea, în sînul mişcării de emancipare a popoarelor din Imperiul otoman apărea ideea promovării unei acţiuni comune a românilor, grecilor, sîrbilor şi bulgarilor în vederea abolirii suzeranităţii turceşti. Prin încercarea de cooperare, se urmărea excluderea amestecului marilor puteri în conflictul cu turcii, redobîndirea deci a independenţei naţionale prin însăşi lupta popoarelor asuprite. Numai într-o asemenea situaţie descompunerea Imperiului otoman ar fi fost un factor de progres.

Fruntaşii radicali, mai ales I.C. Brătianu şi C.A. Rosetti, apreciau că în acea conjunctură o acţiune menită a descătuşa România de suzeranitatea otomană era la ordinea zilei [38]. Prin intermediul „Românului" mai ales, dar şi al comitetelor secrete s-a acţionat în vederea pregătirii

---

[32] Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 19, 1871, f. 1 — 2
[33] „M.O.", 24 nov. 1870, p. 2133; „Pressa", an. III, 1870, nr. 258, p. 1029.
[34] „M.O.", 24 nov. 1870, p. 2133
[35] „Pressa" an. III 1870, nr. 258, p. 1029.
[36] Arh. St. Buc. Casa Regală, dos. 21, 1870, f. 12.
[37] Ibidem, dos. 67, 1867, f. 2.
[38] V. Slăvescu, *Corespondenţa lui I. Ghica cu D. A. Sturdza (1860—1880)*, Bucureşti, 1943, p. 63 — 64.

opiniei publice[39]. Totodată, aceeaşi presă de inspiraţie liberal radicală desfăşura o intensă campanie în favoarea popoarelor balcanice[40]. Apelurile guvernului liberal la colaborare cu popoarele asuprite de turci erau un indiciu — după consulul francez — al hotărîrii de a se acţiona în înţelegere cu acestea pentru dobîndirea neatîrnării statale[41]. Proiectele de stimulare a mişcării de emancipare naţională din Imperiul otoman au în radicalul Eugeniu Caradá un partizan dintre cei mai convinşi, luînd în acest sens chiar iniţiative concrete[42]. C.A. Rosetti însuşi, prin „fraze frumoase şi cuvinte mari" surescita în gradul cel mai înalt orgoliul naţional[43], pregătind opinia publică pentru îndependenţă. Desfăşurînd o intensă propagandă în favoarea luptei de emancipare a grecilor, bulgarilor şi, în general, a creştinilor din Orient, liberalii radicali dobîndiseră în opinia publică o mare popularitate[44].

Starea aceasta de spirit din rîndul opiniei publice şi a unor cercuri politice liberale este folosită de conducători ai unor state din Balcani, care se grăbesc să ofere acorduri de colaborare prin care intenţionau să angajeze astfel România într-un război antiotoman. Grecia, Serbia, Muntenegru şi România erau cele patru entităţi statale care în răstimpul 1866—1868 păreau, în concepţia unor oameni politici din ţările menţionate, predestinate a închega o alianţă menită să le consacre deplina emancipare de sub tutela otomană[45].

Tendinţele de cooperare rămîn în stadiu de proiect, datorită mai ales lui Carol care socotea că nu venise momentul declanşării unui război antiotoman[46]. Şeful statului român, după cum declarase Ion Bălăceanu lui Napoleon al III-lea, uza de toată influenţa spre a determina vecinii României din Balcani în a-şi reexamina poziţia, întrucît, în condiţiile unui imperiu otoman în agonie, sortit a dispărea treptat prin pierderea suflului său vital, un război de emancipare ar fi fost inoportun. Declanşat de statele, balcanice împotriva suzeranului lor, în concepţia şefului statului română războiul ar fi implicat mai multe pericole decît avantaje. Era temută intervenţia Rusiei îndeosebi, care ar fi putut folosi noile schimbări politice în extindere influenţei şi dominaţiei unor state insuficient pregătite pentru a respinge ingerinţele externe[47].

Deşi nu se realizase un acord de cooperare cu fruntaşii luptei popoarelor din Balcani, se acţiona, în schimb, pentru stimularea focarelor de agitaţii şi tulburări din Imperiul otoman. Veniţi la cîrma guvernului, în martie 1867, în vederea pregătirii condiţiilor de proclamare a independenţei statale, radicalii îşi orientau activitatea în două direcţii. Mai întîi, încurajau izbucnirea unei insurecţii în Imperiul otoman, apreciind că în condiţiile unor tulburări în cuprinsul acestuia România ar putea să-şi proclame independenţa. În acest scop, permiteau bulgarilor îndeosebi de a se organiza şi înarma în România pentru a trece apoi Dunărea şi a provoca focare de

---

39 „Românul" an. XI, 1867, p. 201, 734 ; „Pressa", an. V, 1872, nr. 90, p.1.
40 Arh. St. Buc. Micro Franța, r. 44, c. 155
41 *Ibidem*, c. 157
42 M. Theodorian-Carada, *Eugeniu Carada 1836—1910*, Bucureşti, 1922, p. 68.
43 Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 12, 1871, f. 15
44 *Ibidem*, dos. 35, 1869, f. 6
45 *Ibidem*, dos. 64, 1867, f. 1 — 5 ; dos. 41, 1866, f. 41, 47 — 48, 53 ; dos. 57, 1869, f. 1—3.
46 *Ibidem*, dos. 41, 1866, f. 47 — 48.
47 *Ibidem*, f. 74 — 76

agitaţie antiotomană[48]. Cu consimţămîntul guvernului condus de radicali, fruntaşi ai mişcării de eliberare bulgară constituiseră în multe oraşe din România comitete secrete[49], depozite de arme şi chiar centre de echipare a formaţiunilor de luptă[50]. Totodată, teritoriul României devenea zona de tranzit a armelor destinate aceleiaşi mişcări de eliberare[51].

Organizate, echipate şi înarmate pe teritoriul românesc, cu concursul tacit al guvernului dominat de radicali, formaţiuni de luptă bulgare treceau Dunărea[52] provocînd tulburări în Imperiul otoman şi întreţinînd speranţa într-un iminent război de eliberare. În două rînduri, atît în februarie cît şi în august 1868[53], ministrul de externe român, N. Golescu, era constrîns — spre a potoli nemulţumirea puterilor garante — să dea asigurări agenţilor acestora că nu se va îngădui transformarea teritoriului românesc într-un focar de pregătire a tulburărilor antiotomane, mai ales că în unele puncte de frontieră ciocnirile dintre grănicerii turci şi formaţiuni de luptă bulgare deveniseră de notorietate europeană[54]. În ciuda presiunilor externe, în iulie 1868, guvernul liberal anunţa doar interdicţia trecerii „în masă"[55] a bulgarilor, ceea ce se înţelege că aceiaşi răsculaţi se puteau strecura peste Dunăre, prin diferite puncte, în grupuri răzleţe.

Dar proiectele radicale de cucerire a independenţei în acea conjunctură se bazau nu numai pe stimularea mişcării insurecţionale în cuprinsul Imperiului otoman, ci şi pe o reorientare a însăşi politicii externe româneşti. Devenind una din puterile cele mai intransingente în apărarea aşa-zisei integrităţi a Imperiului otoman, Franţa imperială nu mai putea deci constitui o forţă de sprijin a planurilor radicale. Într-o asemenea situaţie, în anii 1866—1868, aceştia îşi fixau drept punct exterior de sprijin Prusia victorioasă[56]. Aceasta lăsa impresia unei convenţe cu Rusia[57], a cărei conduită — după manifestările ambasadorului ei de la Constantinopol[58] — părea să anunţe ridicarea steagului unei mari agitaţii politice în numele naţiunilor creştine din Imperiul otoman. În acel moment, Prusia şi Rusia erau considerate de radicali două dintre marile puteri influente, al căror concurs ar fi putut favoriza acţiunea de emancipare politică. Liberalii radicali credeau că s-ar putea folosi de tendinţa celor două puteri de modificare a statu-quo-ului european[59]. Păreau astfel convinşi că, în situaţia încordată în care se aflau marile puteri, ar fi putut realiza „visurile independenţei şi poate viitorul regat"[60].

Opţiunea aceasta politică, după consulul Franţei de la Iaşi, era conjuncturală. Conştient de pericolul pe care-l reprezenta Rusia, I.C. Brătianu plănuia ca, după cucerirea independenţei, să se întoarcă spre puterile

48 *Ibidem*, Min. Int. Div. Adm. dos. 257, 1868, f. 2 5
49 *Ibidem*, Micro Franţa, r. 45, c. 102.
50 *Ibidem*, c. 64 — 65.
51 *Ibidem*, c. 177 — 178.
52 Ibidem, Casa Regală, dos. 67, 1866, f. 3.
53 *Ibidem*, dos. 34, 1868, f. 1 — 2; dos. 54, 1868, f. 16
54 *Ibidem*, dos. 16, 1868, f. 1 — 4.
55 *Ibidem*, M.I.D.A., dos. 157, 1868, f. 2 — 5.
56 I. Bălăceanu, *Souvenirs politiques et diplomatiques 1843—1903*, p. 143, mss. B.A.
57 Arh. St. Buc. Micro Franţa, r. 45, c. 137
58 *Ibidem*, Casa Regală, dos. 56, 1867, f— 1.
59 *Ibidem*, Micro Franţa, r. 45, c. 98 — 99.
60 *Ibidem*, c. 178.

occidentale, cerîndu-le să consacre printr-un act solemn noul statut politic al României[61].

Dar radicalii nu erau numai oamenii proiectelor vizionare, ci şi al acţiunilor concrete. Pregătindu-se pentru cucerirea independenţei, ei vădeau preocupare constantă pentru înarmarea ţării. La 6 februarie 1868, acelaşi consul francez semnala că fuseseră procurate 50 mii de puşti prusiene[62]. În ţară erau lansate apeluri pentru organizarea de subscripţii destinate înarmării, creîndu-se de către prefecţii judeţelor numeroase comitete speciale[63]. ,,Partidul roşu'' — consemna la 6 septembrie 1868 acelaşi diplomat francez — intenţiona să organizeze şi să înarmeze 80 de mii de oameni, care trebuiau folosiţi fie împotriva Turciei, fie împotriva Austriei[64].

Decizia guvernului dirijat de radicali de a proclama independenţa statală rezulta şi din febrilitatea şi hotărîrea cu care se acţiona pentru abolirea unor vestigii ale suzeranităţii turceşti. În acea conjunctură politică, I.C. Brătianu, înainte de 10 ianuarie 1868, expusese consulului francez hotărîrea de a aboli capitulaţiile şi jurisdicţia consulară[65], unele dintre atributele suzeranităţii otomane. Aceeaşi poziţie o expusese şi într-un memoriu către consulul rus, în care prezentase doleanţele României sub o formă, după consulul francez de la Iaşi, arogantă şi lipsită de deferenţă.[66].

La începutul anului 1868 se vorbea în cercurile diplomatice chiar de intenţia guvernului condus de radicali de a proclama independenţa. La 22 februarie, acelaşi consul al Franţei consemna zvonul potrivit căruia guvernul român ar putea proclama independenţa ţării[67]. De cîteva zile — menţiona acelaşi diplomat francez — nu se vorbea decît de o posibilă proclamare a prinţului Carol ca rege. Vestea aceasta s-a răspîndit în toată Moldova subit, fără o pregătire prealabilă[68]. Ea părea a fi confirmată de faptul că în ţară se bucura de o largă publicitate o poezie, un fel de apel la arme, prin care românii, sîrbii, bulgarii şi grecii erau îndemnaţi la lupta antiotomană.

E posibil ca zvonul privind o iminentă proclamare a independenţei să fi fost lansat spre a vedea felul cum reacţionează nu atît opinia publică internă, cît mai ales cercurile politice externe, puterile occidentale.

Planurile acestea de proclamare a independenţei politice erau apreciate negativ de moderaţi care le considerau lipsite de realism, generate de ,,imaginaţie şi ilusiune''[69]. Oameni politici din Moldova, cunoscuţi în general prin prudenţa manifestată, considerau intenţia radicalilor de a transforma România într-un stat independent o ,,nebunie periculoasă''[70], N. Blaremberg, opozant al liberalilor radicali, aprecia că ,,chiar dacă acea neatîrnare la ideea căreia orice inimă patriotică trebue să bată s-ar putea dobîndi astăzi fără greutate şi fără vreun pericol'', prin poziţia sa geografică, precum şi

[61] *Ibidem*, r. 44, c. 169 — 170.
[62] *Ibidem*, r. 45, c. 92— 93.
[63] *Ibidem*, c. 129.
[64] *Ibidem*, c. 99.
[65] *Ibidem*, r. 44, c. 135.
[66] *Ibidem*, c. 170.
[67] *Ibidem*, c. 158 — 159.
[68] *Ibidem*, c. 154.
[69] ,,Pressa'', an. V, 1872, nr. 94, p. 1.
[70] Arh. St. Buc. Micro Franţa, r. 44, c. 159.

prin insuficienta sa consolidare internă, România n-ar putea scăpa „de lăcomia unora dintre puteri”, fiind deci expusă la o cotropire din partea acestora[71].

Franţa şi Anglia mai ales erau profund nemulţumite de o asemenea conduită politică. Napoleon al III-lea însuşi[72], dar şi ambasadorii celor două puteri de la Constantinopol au căutat să domolească elanurile radicale spre independenţă, dar mai ales spre o alianţă cu Rusia împotriva Imperiului otoman[73]. Dezaprobată de diplomaţia franceză, activitatea aceasta era considerată periculoasă deoarece o independenţă politică realizată în acea conjunctură ar fi fost preludiul dispariţiei României ca stat[74]. Ioachim Napoleon Pepoli, unchiul lui Carol, în noiembrie 1868, îi cerea măsuri pentru abandonarea politicii de sprijinire a mişcării insurecţionale din Balcani, deoarece era în contradicţie cu intenţiile şi interesele puterilor occidentale[75].

Îndepărtaţi de la conducerea ţării datorită unei presiuni externe, radicalii nu au avut mijloacele de a acţiona direct în scopul deplinei emancipări a României. Ei au fost constrînşi să-şi domolească o asemenea activitate şi din cauza unor regrupări în raportul de forţe, dar mai ales în relaţiile dintre marile puteri. Prusia nu era dispusă să încurajeze proiecte insurecţionale. Mai mult, după organizarea Austriei pe baze dualiste, între cele două forţe politice din centrul Europei şi Rusia se producea o apropiere, favorizînd pe plan european o politică conservatoare, ostilă luptei popoarelor de descătuşare de sub dominaţia străină.

Ostile proiectelor liberale de proclamare a independenţei statale cu concursul eventual al Rusiei sau al mişcărilor insurecţionale din Balcani[76], cercurile conservatoare, preocupate şi ele de menţinerea existenţei statale a României, considerau că independenţa nu era un imperativ la ordinea zilei. Ele apreciau că în acel moment se impuneau doar dezvoltarea şi consolidarea individualităţii statului naţional sub scutul protector al uneia dintre marile puteri care, în concepţia lor, ar fi fost interesată în viabilitatea României.

Încă din februarie 1867, cercurile conservatoare din anturajul lui Carol apreciau că în vederea consolidării existenţei sale statale, România trebuia să se orienteze spre Austria[77]. Analizîndu-se situaţia ţării din perspectiva mişcării insurecţionale din Balcani şi a unei iminente destrămări a Imperiului otoman, se întrevedea apariţia unor puternice state sud-slave, care ar fi transformat întreaga Peninsulă Balcanică într-o zonă în care influenţa Rusiei ţariste ar fi devenit preponderentă.

Ce trebuie să facă România într-o asemenea situaţie? Deoarece aceasta constituia singurul obstacol natural în calea proiectelor sub-est europene ale ţarismului, se impunea orientarea spre Austria, puterea ce

---

[71] „Terra”, an. *II*, 1868, nr. 32, p. 147.
[72] Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 41, 1867, f. 71 — 76.
[73] *Ibidem*, f. 39 — 41.
[74] *Ibidem* dos. 37, 1870, f. 2 — 3.
[75] Ibidem, dos. 43, 1868, f. 3.
[76] Ibidem, Micro Franţa, r. 44, c. 159.
[77] *Ibidem*, Casa Regală, [illegible]

domina cursul superior al Dunării şi de care România era legată printr-o comunitate de interese economice. O asemenea orientare politică se impunea cu atît mai mult cu cît, după înfrîngerea de la Sadova, Austria renunţase la rolul de putere germană. În concepţia unor elemente conservatoare, monarhia habsburgică părea destinată să devină centrul şi punctul de sprijin al popoarelor creştine aflate sub dominaţia otomană. Intărirea relaţiilor cu Austria era şi o condiţie dictată de necesitatea stabilirii de legături mai strînse cu românii din Transilvania.

Această tendinţă de politică externă preconiza, printre altele, o înţelegere comună şi o apropiere de Austria, pentru conservarea existenţei statale a României. Trebuia chiar să se meargă mai departe în politica de colaborare cu monarhia habsburgică, anume să se sondeze posibilitatea dacă nu s-ar putea organiza în jurul Austriei o confederaţie dunăreană, apreciindu-se pînă la ce punct participarea eventuală a României la această legătură federativă ar putea „să ne dea garanţia completei noastre independenţe, combinată cu aceea a siguranţei noastre externe". O orientare spre Austria mai presupunea închegarea unei alianţe ofensive şi defensive.

În lumina proiectului menţionat, rezultă că unele spirite conservatoare, preocupate şi ele de menţinerea existenţei statale a României în condiţiile descompunerii Imperiului otoman, întrevedeau drept soluţie confederarea cu Austria. Această soluţie, în viziunea aceloraşi oameni politici, ar fi pus ţara la adăpost faţă de tendinţele expansioniste ale ţarismului şi ar fi permis contactul şi poate chiar unirea cu românii transilvăneni. Era însă anacronică chiar din momentul elaborării, întrucît tratativele Austriei cu cercurile conducătoare maghiare în vederea organizării ei pe baze dualiste erau în stadiu avansat. Din acel moment, o legătură confederativă cu monarhia habsburgică era inadmisibilă pentru cercurile conducătoare maghiare, deoarece ar fi împiedicat încorporarea Transilvaniei la Ungaria.

Un plan de cucerire a independenţei în timpul războiului franco-prusian. O tendinţă moderat conservatoare de cucerire a independenţei se afirmă în viaţa politică în preajma, dar mai ales în timpul războiului franco-prusian. Încă din ianuarie 1869, se iniţia o acţiune diplomatică de apropiere a României de Austro-Ungaria, cu scopul de a dobîndi concursul acestei puteri în lupta pentru cucerirea suveranităţii statale[78]. O asemenea politică era condiţionată de renunţarea de către cercurile oficiale la sprijinul acordat românilor din monarhia dualistă în lupta lor de emancipare. Este demn de menţionat că în încercarea de a convinge unele dintre marile puteri în vederea susţinerii dezideratului românesc de deplină emancipare politică, elementele moderat conservatoare foloseau printre argumente teama Austro-Ungariei de radicali, dar mai ales de ideologia şi scopurile social-politice urmărite de aceştia[79]. Interesată în stăvilirea mişcărilor insurecţionale care prin propaganda desfăşurată şi prin însăşi activitatea practică militau pentru năruirea imperiilor reacţionare, monarhia habsburgică îndeosebi vădea o aversiune deosebită faţă de liberalismul radical[80], considerînd că era de datoria ei să contribuie la consolidarea forţelor moderat—conservatoare în state limitrofe.

[78] Arh. St. Buc. Casa Regală, dos. 23, 1869, f. 4; dos. 30, 1869, f. 4; dos. 41, 1870, 1.
[79] *Ibidem*, dos. 42, 1870, f. 7 — 8.
[80] *Ibidem*, dos. 36, 1870, f. 2.

Conduita aceasta politică era îmbrăţişată de aproape toate elementele moderat conservatoare. Dar izbucnind războiul franco-prusian, în concepţia unora dintre oamenii politici din această categorie apăru ideea unei posibile dobîndiri a independenţei cu concursul Prusiei, în care se întrevedea încă de la începutul ostilităţilor marea putere cu rol decisiv în Europa. Era, în fond, o reconsiderare a unei linii de politică externă promovată de radicali în timpul războiului austro-prusian, de pe poziţii conservatoare.

Izbucnind războiul dintre Franţa şi Prusia, elementele moderate din jurul lui V. Boerescu şi D. Ghica, bazîndu-se pe concursul „Presei", încep o campanie de orientare a opiniei publice româneşti spre o luptă diplomatică în vederea cuceririi independenţei. Prin intermediul „Presei" se încerca să se imprime în opinia publică o notă de moderaţie şi prudenţă, mai ales că parlamentul român fusese teatrul unor dezbateri tumultuoase cauzate de înverşunarea cu care o parte dintre membrii lui somau guvernul M.C. Epureanu să joace un rol alături de Franţa în conflictul cu Prusia[81]. Se pleda insistent pentru plasarea ţării pe o linie de neutralitate efectivă, punînd la baza acestei conduite principiul că naţiunile trebuiau să se călăuzească nu „după inspiraţiunile de inimă", ci după interese autentice. Neutralitatea presupunea însă o activitate intensă de pregătire a naţiunii pentru apărare, în caz de atac din afară sau de forţare a deschiderii frontierelor pentru tranzitarea de trupe străine. Aluzia viza îndeosebi Rusia.

Teama de o ocupaţie ţaristă constituia preocuparea tuturor fracţiunilor politice mai ales după aflarea intenţiei Rusiei de a anula clauza de neutralizare a Mării Negre şi de a diminua însemnătatea statului naţional român. Îngrijorare provoca şi Austro-Ungaria pentru atitudinea ei faţă de România, considerată „un focar de revoluţiuni şi un arsenal de arme" care trebuia distrus.

Gruparea moderat conservatoare din jurul lui Boerescu preconiza neutralitatea şi în privinţa atitudinii faţă de cele două puteri beligerante. Întrucît o parte a opiniei publice continua să exprime sentimente de simpatie faţă de Franţa, impresionată şi de insuccesele ei militare, „Pressa" recomanda insistent românilor prudenţă, cerîndu-le să nu uite poziţia lor politică şi interesele statului naţional[82]. Simpatiile şi fireasca recunoştinţă faţă de Franţa nu trebuia să genereze atitudini antiprusiene, tocmai în momentul cînd victoria Prusiei devenea neîndoielnică. România şi-ar fi făcut un adversar redutabil dintr-o mare putere care-şi făurise o poziţie decisivă în politica europeană.

Deznodămîntul războiului defavorabil pentru Franţa şi modificarea raportului de forţe europene erau fenomene politice ce se întrevedeau cu certitudine în ultimele luni ale anului 1870. Gruparea Boerescu aprecia că conflictul dintre Franţa şi Prusia ar putea fi încheiat de un congres de pace, în genul aceluia de la Paris din 1856, unde problemele de interes european, inclusiv acelea privind România, urmau a fi discutate şi reglementate. În consecinţă, România trebuia să-şi clarifice şi să-şi precizeze din timp atitudinea, pentru ca atunci cînd puterile europene se vor întruni

[81] *Ibidem*, dos. 12, 1871, f. 7 — 8.

[82] Vezi în continuare pe larg pentru acest paragraf Apostol Stan, *O acţiune politică pentru cucerirea independenţei naţionale în timpul războiului franco-prusian* (*1870—1871*), în „Studii", tom. 26, nr. 4, 1973, p. 749 — 765.

în congres spre a stabili noi condiții de echilibru, românii să fie gata să revendice independența.

La 2 noiembrie 1870, „Pressa" publica un articol, care reprezenta proiectul de evoluție politică externă conceput de Boerescu. De la început se aprecia că România trebuia să-și propună, în acea conjunctură externă, cucerirea independenței de stat. În prezentarea acestei revendicări se pornea de la o serie de considerente diplomatice cu caracter european demonstrîndu-se că statutul politic al României era o problemă de mare interes pentru marile puteri, îndeosebi pentru cele occidentale. Se menționa, că, încă din 1856, unele din acestea au intenționat să facă din statul național român „un bulevard la porțile orientului", o zonă neutră între imperiile înconjurătoare. Dar opera Congresului de la Paris a fost incompletă din cauza contradicțiilor dintre state. Ea a fost un compromis între tendințe divergente, reflectate în însuși statutul politic extern creat Principatelor Unite. Raporturile de suzeranitate nu concordau cu intențiile puterilor occidentale de a face din România o zonă neutră și nici cu aspirațiile acesteia de a se dezvolta ca un stat pe deplin suveran. Dintr-o astfel de perspectivă, statutul internațional al României era înfățișat ca imperfect.

România era deci obligată să acționeze în vederea determinării puterilor garante să desăvîrșească opera începută în 1856, creînd la porțile orientului o situație de o mai mare stabilitate, care să împiedice conflictele militare din această zonă și să pună poporul român într-o poziție mai favorabilă pe calea dezvoltării sale. Această schimbare devenise acută mai ales după denunțul de către Prusia a clauzei referitoare la interdicția vaselor ei de război de a naviga în apele Mării Negre. Se preconiza înlocuirea neutralității Mării Negre cu neutralitatea României.

Mijlocul de realizare a obiectivelor menționate era pentru gruparea Boerescu crearea pentru statul național român a unei situații asemănătoare cu aceea a Belgiei. Obiectivul politic la ordinea zilei urma să fie o acțiune menită a face din România în Orient ceea ce era Belgia în Occident, anume un regat independent sub garanția marilor puteri. Prin transformarea României într-un regat suveran, se satisfăceau nu numai năzuințele românilor de independență statală, ci și interesele de echilibru politic al marilor puteri. De aceea, proiectele de independență formulate de români trebuiau puse de acord cu tendințele și aspirațiile marilor puteri occidentale.

Consulii puterilor garante par a fi surprinși de această inițiativă de politică externă, mai ales de ecoul ei în opinia publică românească. Apreciind diferite tendințe politice care se confruntau, remarcau campania inițiată de „Pressa" în vederea impulsionării activității diplomatice în direcția luptei pentru deplina emancipare politică a țării. Se remarca, de asemenea, perseverența, dar mai ales convingerea cu care se milita pentru pregătirea opiniei publice românești și a celei străine.

Planul de independență politică difuzat prin „Presa" a produs în opinia publică o mare însuflețire. Aducerea în dezbaterea publică a revendicării independenței „a electrizat toate inimile române". Reactivat de Boerescu, idealul acesta era „reproducțiunea fidelă a simțămintelor oricărui bun român".

Opiniile de politică externă formulate și difuzate de gruparea Boerescu găseau însă adversari hotărîți îndeosebi în rîndul liberalilor radicali.

Aceştia apreciau că a proclama independenţa în acea conjunctură externă era cea mai sigură garanţie de pieire pentru România. În concepţia lor, rupîndu-se echilibrul european, prin slăbirea Franţei vor profita Rusia şi Austro-Ungaria[83], ambele puteri cu structuri politice conservatoare şi animate de tendinţe de expansiune spre sud-estul continentului european[84]. Prusia însăşi, în viziunea aceloraşi oameni politici, promova o conduită ostilă unei Românii independente, fiind nevoită în concretizarea politicii de reunire a tuturor germanilor sub sceptrul ei să acorde atît Rusiei cît şi Austro-Ungariei compensaţii în sud-estul Europei[85].

Proiectul de regat român independent stîrnea adversitate şi printre liberalii moderaţi. Pantazi Ghica îl considera, dacă nu de inspiraţie ţaristă, cel puţin în consens cu intenţiile Rusiei de a desprinde România de sub protecţia marilor puteri occidentale, spre a o putea „înghiţi[86]". Ion Ghica socotea că România nu trebuia să-şi schimbe în acel moment statutul internaţional, deoarece ar fi pierdut garanţia puterilor occidentale[87]. O independenţă autentică nu s-ar fi putut realiza — după N. Blaremberg — decît cînd Occidentul, mai ales Franţa, va avea o mare influenţă europeană sau cînd însăşi Turcia ar înţelege că o alianţă defensivă cu România ar fi mai bună decît legăturile de suzeranitate[88]. Şeful liberalilor fracţionişti, N. Ionescu, considera că în acele împrejurări, o coroană regală pe fruntea lui Carol ar fi fost o povară pentru statul naţional român. România trebuia să se descătuşeze de suzeranitatea turcească numai atunci cînd prin forţele sale proprii era capabilă să-şi apere identitatea politică[89].

Obiecţiile şi criticile grupărilor politice adverse obligă pe Boerescu la explicaţii suplimentare asupra condiţiilor în care concepea existenţa regatului român independent. Acuzat că proclamînd independenţa România ar pierde protecţia marilor puteri, declara că ţara trebuia să se bucure în continuare de garanţia europeană. Nu era vorba deci de aruncarea ei în incertitudinile viitorului, întrucît noul statut internaţional se înfăptuia prin diplomaţie, nu prin revoluţie. Deşi teoretic posibilă, soluţia Boerescu avea defectul că era subordonată în prea mare măsură atitudinii marilor puteri. Ea era mai mult o dorinţă a unor oameni politici moderaţi decît o formulă năzuită de marile puteri şi deci neviabilă. Interesele divergente ale acestora în sud-estul Europei nu făceau posibilă o înţelegere internaţională prin care României să i se asigure un statut de independenţă cu o neutralitate absolută, care să fie consimţită mai ales de imperiile limitrofe. Din aceste motive, războiul franco-prusian nu s-a încheiat cu un congres de pace în genul aceluia de la Paris din 1856. S-a reunit, în schimb, o conferinţă a marilor puteri la Londra, în ianuarie-martie 1871, care n-a luat în dezbatere revizuirea statutului internaţional al României. Totuşi, evenimentele politice de aici din vara şi toamna anului 1870, printre care şi acţiunea de deplină emancipare naţională, provocaseră o serioasă îngrijorare în rîndul puterilor garante. La 21 ianuarie/2 februarie 1871, Ion

---

83 „Românul", an. XIV, 1870, p. 789.
84 Ibidem, p. 14.
85 Ibidem, p. 827, 969.
86 Ibidem, p. 1015.
87 Ibidem, p. 442; Arh. St. Buc. Casa Regală, dos. 24, 1870, f. 1 — 2.
88 „M.O." nr. 274, 1870, p. 2250.
89 Apostol Stan, *op. cit.*, p. 759 şi urm.

Bălăceanu comunica din Constantinopol că reprezentanții marilor puteri dezaprobau tendința de emancipare politică, în ciuda mijloacelor legale și a spiritului moderat în care era desfășurată. Puterile garante avertizaseră chiar că, în caz de schimbare unilaterală a statutului politic, erau decise să folosească forța și să pună sub semnul întrebării chiar unitatea statală a României.

Urmărind cu atenție și, uneori, cu încordare lucrările conferinței de la Londra, guvernul și opinia publică din țară se temeau de un eventual compromis în detrimentul autonomiei noastre statale. Deși nu s-a pus în discuție statutul internațional al țării, dezbaterile referitoare la Dunăre vădeau încercarea Austro-Ungariei de a știrbi drepturile suverane ale statului național român. Dar pretenția monarhiei habsburgice de a obține un drept exclusiv asupra Dunării în zona statelor riverane era respinsă de Conferința de la Londra.

În lumina rezultatelor acestei reuniuni, statutul internațional al României n-a fost afectat, deși s-a încercat să se recunoască numele oficial al țării. N-a fost proclamată independența statală, nici chiar neutralitatea absolută. A fost reafirmat, în schimb, principiul neintervenției în afacerile interne ale statului național român. În acest chip, acțiunea de descătușare totală de sub suzeranitatea turcească și de proclamare a unui regat român independent se limita, pe planul efectelor imediate, doar la reactivarea acestui ideal în conștiința publică românească.

O acțiune diplomatică pentru proclamarea independenței în 1873. Instalarea conservatorilor la cîrma statului, începînd din martie 1871, deși punea pe planul al doilea politica de deplină emancipare statală[90], crea totuși în sînul aceluiași curent politic ocazia experimentării unei mai vechi direcții de politică externă, aceea de dobîndire treptată a deplinei suveranități statale pe calea unei intense activități diplomatice. „Pressa" iniția o campanie de propagandă prin care demonstra dreptul inalienabil al guvernului român de a-și călăuzi nu numai politica internă, ci și cea externă în concordanță cu interesele statului național[91]. Ingerințele otomane erau respinse cu toată energia[92], demonstrîndu-se că statul român trebuia să-și reglementeze singur raporturile cu lumea exterioară, întrucît era „absolut distinct și separat de acela al Turciei"[93]. „România este un stat, este o putere liberă și independentă, avînd în drept cea mai perfectă suveranitate"[94].

Concomitent cu această atitudine de afirmare publică a drepturilor statului național, în sînul aceluiași curent conservator reapărea aceeași tendință mai veche de orientare a politicii externe spre Germania și Austro-Ungaria[95], urmărindu-se transformarea lor în forțe de sprijin a politicii de abolire treptată a suzeranității otomane. Conduita aceasta este mai evidentă după 27 aprilie 1873, cînd principalul ei exponent, V. Boerescu, prelua portofoliul afacerilor externe, încercînd înfăptuirea unor proiecte

---

90 Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 6, 1871 f. 1.
91 „Pressa", an. IV, 1871, nr. 192, p. 774; nr. 205, p. 825.
92 Ibidem, an. V., 1872, nr. 220, p. 1.
93 Ibidem, an. VI, 1873, nr. 111, p.1.
94 Ibidem, nr. 222, p. 1; nr. 266, p. 1.
95 Ibidem, an. V, 1872, nr. 88, p. 1; nr. 94, p. 1.

elaborate cu mai mult timp în urmă. Este de remarcat că, de această dată, planul său se bucura nu numai de concursul lui Carol, ci şi de cel al fracţiunilor conservatoare raliate în jurul lui L. Catargiu.

Planul acţiunii de proclamare a independenţei statale prevedea ca, după o prealabilă pregătire diplomatică, corpurile legiuitoare să voteze o invitaţie către guvern, dîndu-i mandatul de a începe negocieri cu Turcia în vedera consacrării României ca stat suveran prin capitalizarea tributului, considerat singurul vestigiu de dependenţă rămas în vigoare[96]. Soluţia părea în acele momente posibilă, dată fiind criza economico-financiară din Imperiul otoman şi zvonului conform căruia Egiptul începuse deja o asemenea tranzacţie cu puterea suzerană[97].

Urma deci ca, după hotărîrea corpurilor legiuitoare, România să trimită la Constantinopol un reprezentant care să negocieze cu guvernul otoman consacrarea suveranităţii statului român[98]. Trebuia, mai întîi, să se obţină recunoaşterea individualităţii statale şi a numelui istoric de România, precum şi admiterea trimisului român la Constantinopol în corpul diplomatic. Să se precizeze, totodată, situaţia românilor stabiliţi sau în tranzit în Turcia, recunoscîndu-se agentului român dreptul de a-i proteja. Problema violării teritoriului român şi necesitatea unor noi delimitări a insulelor Dunării urmau să constituie un alt obiect al negocierilor cu Poarta. Nu se neglija nici reglementarea altor raporturi, ca între două state suverane, mai ales de natură economică. Turcia trebuia să renunţe la violarea libertăţii comerţului şi să consimtă la încheierea unor convenţii comerciale, de extrădare, poştale şi telegrafice. Paşaportul român urma să fie, de asemenea, recunoscut. Posesiunea Deltei Dunării să fie conformă cu actele internaţionale care trasau frontiera dintre România şi Turcia. Rezolvîndu-se favorabil aceste chestiuni, ţara s-ar fi transformat într-un stat pe deplin suveran.

Dar aplicarea proiectului menţionat era condiţionată de asentimentul prealabil al unora dintre puterile garante. În condiţiile unui Imperiu otoman în descompunere, apărat de disoluţiune de puterile occidentale îndeosebi, România trebuia să convingă pe acestea de posibilitatea viabilităţii ei ca stat independent, de capacitatea ei de a nu cădea pradă tendinţelor expansioniste ale imperiilor limitrofe. Din aceste motive, forţa exterioară care pondera tentativele româneşti de independenţă nu era atît Turcia, ci, mai ales, marile puteri garante, îndeosebi Anglia şi Franţa. Tocmai obţinerea consimţămîntului acestora a generat o intensă activitate diplomatică[99]. În acest scop însuşi Boerescu, ministrul de externe, întreprindea o călătorie la Viena, în iunie 1873, spre a evalua poziţia Austro-Ungariei[100]. Solicitînd lui Gyula Andrassy colaborarea statului dualist la consolidarea politică a României, Boerescu expunea particularităţile statutului internaţional al ţării, accentuînd că, în dreptul public european, suzeranitatea otomană nu putea afecta caracterul statului naţional român de entitate politică independentă. Pretenţiile turcilor de

---

96 B.C.S., Fond St. Georges, P. CXXVII, D. 3.

97 Arh. St. Buc. Casa Regală, dos. 14, 1873, f. 3.

98 *Ibidem*, dos. 22, 1873, f. 1 — 8.

99 Vezi Vasile Maciu, *Acţiunea diplomatică a României pentru obţinerea dreptului de a încheia convenţii comerciale (1873—1875)*, în *De la Tudor Vladimirescu la răscoala din 1907*, Craiova, Edit. Scrisul rom. 1973, p. 298 — 312.

100 B.C.S., Fond St. Georges, P.CXXVII, D. 3.

a împiedica România să semneze tratate de comerț, să bată monedă cu efigia lui Carol, semnul suveranității statale, să instituie decorații și să numească agenți oficiali pe lîngă marile puteri erau adevărate abuzuri. Austro-Ungaria era chemată astfel să sprijine România în eliminarea vestigiilor suzeranității turcești. Cum singurul semn al dependenței era plata tributului, guvernul român se angaja să plătească „capitalul" care l-ar produce.

Prezentînd avantajele unei Românii independente chiar pentru marile puteri, Boerescu relansa ideea sa difuzată și în alte ocazii, anume aceea de a face din țară, printr-un statut internațional consimțit de puterile garante, o Belgie a sud-estului european, o garanție a echilibrului politic între cele trei imperii limitrofe[101]. În ciuda acestei pledoarii insistente, Andrassy a refuzat să încurajeze o asemenea politică.

Dorind să afle conduita Austro-Ungariei în cazul cînd guvernul român, în mod unilateral și-ar proclama independența, Boerescu constata că ceea ce preocupa în chip deosebit pe ministrul de externe al statului habsburgic era „demagogia" din țară, adică liberalii radicali, care prin activitatea lor politică reactivaseră idealul dacoromân și sprijineau lupta românilor de peste arcul carpatic la existență națională[102]. De aceea, în loc de încurajare, ministrul de externe român primea sfaturi de prudență, de așteptare.

Un sondaj similar, tot în capitala habsburgică, era făcut pe lîngă contele Șuvalov, secretarul și confidentul țarului, oprit un moment la Viena și întîlnit de agentul român G. Costa-Foru[103]. Rusia era invitată să îndemne Poarta să nu respingă revendicarea guvernului român. Dar diplomatul țarist manifesta reticență față de proiectul înfățișat. Argumenta că, în cazul unui stat român independent, ca german de origine, principele Carol ar putea deveni inamicul Rusiei. Deși demonstra că deplin suverană fiind România înțelegea să adopte o linie de conduită inspirată din necesitatea unei politici de neutralitate față de marile puteri vecine, diplomatului român i se refuza sprijinul solicitat.

Deși atît Austro-Ungaria cît și Rusia respinseseră tendința aceasta de emancipare politică, Boerescu spera încă în posibilitatea proclamării independenței și în toamna anului 1873. În septembrie redactase un proiect de „Carte mare"[104] și un proiect de Constituție, supuse atenției șefului statului la Sinaia. Actele acestea erau menite a reglementa din punct de vedere juridico-politic noua poziție internațională a României. Și în acest moment, Boerescu, ca exponent al tendinței moderat conservatoare, își propunea atingerea scopului printr-o acțiune prudentă și prin tact politic[105]. Independența nu putea fi proclamată fără a se asigura înlăuntrul țării o stabilitate politică, iar în afară un sprijin din partea unora dintre marile puteri.

În timp ce la București se făureau asemenea planuri, la Constantinopol guvernul otoman discuta măsuri pentru contracararea lor. Prin gesturi și acte politice, Poarta se străduia să demonstreze lipsa de identi-

---

[101] *Ibidem*. Vezi și Arh. St. Buc. Casa Regală, dos. 12, 1871, f. 25.
[102] B.C.S., Fond St. Georges, P. CXXVII, D. 3
[103] *Ibidem*.
[104] *Ibidem*.
[105] *Ibidem*.

tate a statului naţional român. În septembrie 1873, printr-o scrisoare vizirală către Carol se urmărea coborîrea rangului şefului statului român la nivelul unui paşă al Imperiului otoman. Conduita aceasta a Porţii a generat o încordare deosebită a raporturilor dintre Bucureşti şi Constantinopol. Respingînd scrisoarea vizirală şi considerînd-o o insultă adusă României — (vizirul se putea adresa unui ministru cu rang similar funcţiei deţinute de el, dar nu şefului statului) — Boerescu reafirma principiul că statul român dispunea de o independenţă aproape completă şi că singura legătură de subordonare faţă de Poartă, plata tributului, în vigoare încă, trebuia abolită. Totodată, ministrul de externe român, în octombrie 1873, înfăţişa reprezentanţilor puterilor garante de la Bucureşti un protest prin care reafirma atributele suverane ale statului naţional, în concordanţă cu ultimele reglementări internaţionale[106]. Invocînd diferite texte de tratate, inclusiv capitulaţiile, Boerescu preciza că România era o entitate politică deosebită, nefăcînd parte integrantă din Imperiul otoman. Agenţii puterilor garante de la Bucureşti erau invitaţi să respecte aranjamentele încheiate de ţările lor cu guvernul român, să negocieze tratate şi înţelegeri cu acesta.

În ciuda ameninţării cu intervenţia otomană, îndeosebi de către diplomaţia ţaristă, cu scopul de a descuraja guvernul român în a persevera pe calea independenţei, conduita hotărîtă a lui Boerescu avusese un mare ecou în cercurile politico-diplomatice. Poarta era descumpănită şi nu îndrăznea să aplice planul de intervenţie militară. În schimb, Boerescu, formulînd într-o alocuţiune parlamentară „teoria politică externă care singură convine în viitor ţării"[107], era felicitat de agenţii români pentru energia, fermitatea şi limbajul demn cu care combătuse veleităţile de suveranitate ale Porţii[108]. Deşi guvernul otoman fusese înfruntat cu succes, diplomaţii marilor puteri sfătuiau pe români la prudenţă, la găsirea unui moment mai favorabil pentru aplicarea ingeniosului lor program de politică externă.

Concomitent cu această activitate politico-diplomatică pusă în slujba idealului independenţei statale, s-a acţionat şi în vederea dobîndirii concursului opiniei publice europene. Boerescu urmărea ca cele mai influente ziare din occidentul Europei îndeosebi să înbrăţişeze cauza românească, s-o popularizeze şi să lupte chiar pentru înfăptuirea ei[109]. Graţie unei intense activităţi desfăşurată de agenţii guvernului român, presa din diferite capitale europene publica numeroase articole despre istoria noastră naţională, despre statutul internaţional al ţării şi, fireşte, despre dorinţa ardentă a românilor de independenţă. Efectul urmărit de guvernul român era astfel atins. După cum comunica Ion Strat din Paris, spre sfîrşitul anului 1873 opinia publică europeană se pronunţa în favoarea idealului român de emancipare politică.

Dacă Turcia eşua în tentativele de restrîngere a autonomiei statului naţional român, nedobîndind concursul puterilor garante, reuşea, în schimb, să evite modificările atît de mult solicitate de diplomaţia românească. Năzuinţa ardentă a României de a deveni un stat pe deplin suveran

---

[106] Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 23, 1873, f. 1 — 2.
[107] B.C.S., Fond St. Georges, P. LXIX, D.11.
[108] *Ibidem*, P. CXXVII, D.3.
[109] *Ibidem*, vezi şi P. LXIX, D. 11.

nu se bucura încă de audiența marilor puteri. Acestea manifestau cel mult bunăvoință, dar nu considerau România capabilă de o forță vitală proprie, „îndestulătoare pentru a ne da o însemnătate în mișcarea politică a statelor europene”[110].

Dar planul de cucerire a independenței pe cale diplomatică, cu concursul marilor puteri, s-a izbit de ostilitatea tuturor fracțiunilor liberale. Radicalii mai ales repudiau o suveranitate statală obținută cu concursul unor mari puteri ale căror structuri instituțional-politice erau autoritare[111]. Considerau că dobîndind independența prin mijlocirea Germaniei, Austro-Ungariei și Rusiei, forțele conservatoare interne vor primi un puternic sprijin exterior[112], capabil să afecteze însăși natura regimului politic instaurat în țară în 1866. În situația cînd puterile occidentale — Franța, Anglia și Italia — dobîndiseră un rol secundar în sud-estul continentului european, radicalii preconizau o politică externă bazată pe o deplină neutralitate, fără a se încheia raporturi speciale cu vreuna din puterile amintite, însoțită de o poziție fermă față de ingerințe și tentative de amestec străin în afacerile interne ale țării[113].

În concepția liberalilor radicali, neatîrnarea absolută a României prin proclamarea „acelui faimos regat” — preconizat de gruparea moderat conservatoare V. Boerescu — ar fi fost determinată de împlinirea unor condiții prealabile. S-ar fi impus, mai întîi, transformarea României într-un stat puternic și prosper, capabil să rupă legăturile de vasalitate cu Poarta și, la nevoie, să se apere singură de veleitățile puterii suzerane, constrîngînd, în final, marile puteri garante interesate în perpetuarea păcii generale la recunoașterea faptului împlinit[114]. Se invocau în acest sens exemplele Greciei, Belgiei și chiar Italiei, precum și modul cum sîrbii redobîndiseră cetățile ocupate de garnizoane otomane. O a doua soluție preconizată de aceiași fruntași politici consta în proclamarea independenței statale în condițiile redeschiderii unui „mare conflict” în sud-estul continentului european, în care România trebuia să dovedească „o participare activă, o acțiune energică”. Românii vor dobîndi astfel dreptul de a formula „cereri” și autoritatea de a le consacra în cadrul unei conferințe internaționale.

Dar o asemenea conjunctură se putea ivi odată cu redeschiderea chestiunii orientale, nu de marile puteri, ci de înseși popoarele subjugate din Imperiul otoman, succesorul legal al „omului bolnav”. În acel moment însă, mișcarea de emancipare a popoarelor balcanice dovedea slăbiciune, lipsă de organizare și de coeziune. Principiul egalității de drepturi între națiuni care trebuia să reprezinte baza „unei federațiuni moștenitoare a Turciei” nu devenise încă dominant în cadrul mișcării de emancipare[115]. Pînă la deplina consolidare organizatorică și politică a acesteia era prefe-

---

[110] B.A., Arh. D. A. Sturdza, I. ms., 18, f. 36; Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 3, 1874, f. 1; dos. 4, f. 1 — 2.

[111] „Românul”, an. XVIII. 1874, p. 1100.

[112] *Ibidem*, an. XVII, 1873, p. 455.

[113] *Ibidem*, p. 815.

[114] *Ibidem*, p. 451.

[115] *Ibidem*, p. 835.

rabilă menținerea suzeranității otomane, căci o Turcie în agonie nu mai era un pericol pentru existența națională a statelor din sud-estul Europei. Protejate de marile puteri, îndeosebi occidentale, acestea nu puteau deveni pradă tendințelor expansioniste ale imperiilor limitrofe.

Condiția obligatorie pentru înfăptuirea independenței pe una din cele două căi menționate implica dezvoltarea puterilor materiale, morale și intelectuale ale țării, consolidarea statului și a structurilor sale instituțional-politice[116]. Pe planul dezvoltării materiale îndeosebi se impunea accelerarea creșterii economice, printr-o înțeleaptă politică financiară și de creare a unei industrii de armament care să ofere țării mijloacele indispensabile de apărare[117]. În viziunea radicală, proclamarea independenței presupunea și o intensă activitate de dezvoltare a sentimentului de naționalitate, de independență, de „falā română", spre a se face din acest deziderat un obiectiv al luptei întregului popor. Se mai impunea, în concepția acelorași oameni politici, o politică internă în favoarea maselor populare, spre a se realiza unitatea de simțăminte și concordia „pe tărîmul național". Numai astfel, la caz de nevoie, țara întreagă ar putea fi „în picioare", întregul popor devenind o „oștire gata a păși la fruntarii și-a respinge cu succes orice năvălire străină".

Rezultă deci că radicalii considerau independența națională consecința eforturilor întregului popor român, și care nu trebuia condiționată exclusiv de atitudinea binevoitoare a marilor puteri. Realizîndu-se dezvoltarea materială, morală și intelectuală a statului național, se va putea apoi acționa „pe tărîmul legal creat de tratate, în contra încălcărilor străine" punîndu-se la „locul său" chiar Turcia, cînd și-ar manifesta „absurdele-i pretențiuni asupra statului nostru", iar atunci cînd evenimentele vor fi favorabile, se va crea României „prin propria noastră valoare acea posițiune pe care i-o deseamnă situațiunea geografică, numărul fiilor săi, inteligența și gloriosul lor trecut". Căci, în acel moment, nu mai era în puterea Porții de a diminua însemnătatea dobîndită de naționalitățile aflate sub suzeranitatea ei[118].

Mai era, în fine, în concepția acelorași radicali, o altă modalitate de obținere a neatîrnării, anume aceea diplomatică, cu condiția însă ca una sau mai multe din marile puteri să fie interesate în fundarea unui solid stat național român la gurile Dunării[119]. Cazul acesta se ivise însă în 1856, cînd idealul românesc al unui stat național independent fusese susținut de Franța, care a încercat să-l consacre prin acorduri internaționale. Comparînd conjunctura externă din 1873 cu aceea din timpul războiului Crimeei, radicalii constatau o situație total diferită, care se schimbase mai ales după înfrîngerea Franței. Puterile occidentale clădite pe instituții liberale pierduseră poziția preponderentă în sud-estul continentului european. Germania, Austro-Ungaria și Rusia, fiecare din cele trei imperii, aștepta momentul favorabil „de-a înghiți România"[120], la început pe cale economică. Deși Austro-Ungaria și Rusia arătau veleități de a moșteni Imperiul otoman, principalul pericol pentru popoarele din cuprinsul acestuia

[116] *Ibidem*, p. 455.
[117] Ibidem, p. 451, 455.
[118] Ibidem, p. 815.
[119] Ibidem, p. 455.
[120] Ibidem, p. 835

era Germania. Privit în perspectivă, statul dualist părea efemer, încît, zguduit de mişcarea naţionalităţilor oprimate, devenea inevitabil o unealtă a politicii de expansiune a Germaniei[121]. Scopul celor două puteri ale nordului era un protectorat exclusiv asupra micilor state din sud-estul Europei şi transformarea Dunării într-un fluviu german. Într-o astfel de strategie, România reprezenta — după liberalii radicali — poarta spre Orient a ,,marei curţi a Hohenzollernilor".

În lumina consideraţiilor menţionate, radicalii apreciau că nu putea fi vorba de un concurs sincer al puterilor nordului în lupta pentru emanciparea politică a statului naţional. În acest sens evocau o serie de acte diplomatice şi manifestări politice prin care Germania şi Austro-Ungaria mai ales afectau autonomia României[122]. De aceea, după radicali, lansată în acea conjunctură externă ideea transformării statului naţional într-un regat independent pe cale diplomatică era ,,o sărmană licărire falsă, efectul unui miraj"[123]. Pînă nu se vor găsi alte garanţii ,,mai solide şi mai pozitive" era inadmisibilă schimbarea statutului internaţional al ţării[124]. O acţiune a României de consacrare a independenţei politice ar înlocui protectoratul colectiv al puterilor garante cu acela exclusiv al Austro-Ungariei.

Conduita aceasta politică era îmbrăţişată şi de liberalii moderaţi din jurul lui M. Kogălniceanu. Acesta aprecia că în acel moment independenţa absolută ar fi expus ţara la grave pericole externe, ba chiar la nimicire, întrucît dispăreau garanţiile marilor puteri[125]. Tot astfel gîndea şi N. Ionescu atunci cînd declara că era periculos a se risca ,,o independenţă care ne este asigurată de puterile garante pentru o ilusiune de independenţă"[126].

Şi totuşi, exceptînd deosebirile de doctrină, fracţiunile liberale exagerau atunci cînd imputau adversarilor politici că acţionînd pentru proclamarea independenţei ar expune ţara la grave incertitudini. Gruparea moderat conservatoare, călăuzită de un om cu experienţă diplomatică şi cu o fire prudentă, concepea noul statut politic al ţării numai în cadrul unor garanţii europene, fie numai din partea puterilor nordului. Acestea însă erau pentru liberali insuficiente.

Lupta diplomatică pentru dobîndirea dreptului de a încheia tratate. Insuccesul acţiunii de obţinere a concursului Germaniei, Austro-Ungariei şi Rusiei, precum şi puternica opoziţie liberală internă l-au determinat pe Borescu să renunţe la proclamarea independenţei, mai ales că Anglia şi Franţa erau şi ele ostile acestei intenţii. Fără a abandona scopul urmărit, dobîndirea suveranităţii statale depline, ministerul de externe român constata că se impune o schimbare de tactică. Drept consecinţă, aprecia că ţara trebuia angajată în negocieri economice cu marile puteri în vederea realizării unor acorduri care să facă din România un partener cu drepturi egale, netezindu-se astfel calea spre independenţa dorită cu atîta ardoare[127].

---

[121] Ibidem, p. 439, 523, 527.
[122] Ibidem, p. 455, 515, 519.
[123] Ibidem, p. 455.
[124] Ibidem, p. 815.
[125] ,,M.O.", nr. 257, 1873, p. 2268.
[126] Ibidem, p. 2269.
[127] Vezi pe larg la Vasile Maciu, *Acţiunea diplomatică a României pentru obţinerea dreptului de a încheia convenţii comerciale (1873—1875)*, în *De la Tudor Vladimirescu la răscoala din 1907*, Craiova, Edit. Scrisul rom., 1973, p. 293 — 327.

Problema unei reglementări directe a raporturilor economice ale României cu marile puteri a fost abordată de Borescu încă din vara lui 1873, cu ocazia unei vizite la Viena și Pesta[128]. Hotărît să deschidă țării calea unor relații contractuale nemijlocite, în nota din 2/14 noiembrie 1873 către reprezentanții puterilor garante de la București, ministru de externe reafirma dreptul României de a angaja negocieri cu caracter economic[129]. În acest sens, evoca o serie de acte din trecut spre a confirma teza după care, în ciuda suzeranității otomane, dreptul Principatelor române de a încheia tratate fusese exercitat în mod permanent. Agenții statelor străine erau informați astfel că, întocmai ca și în trecut, interesele economice ale României nu puteau fi reglementate nici în viitor decît de guvernul de la București. Plasîndu-se ferm pe această poziție, Boerescu iniția o susținută acțiune diplomatică pentru atingerea obiectivului propus.

Guvernul român își îndrepta privirile, mai întîi, spre Austro-Ungaria. Deși imperative economice acute îi dictau încheierea unor tratate cu România, spre a nu nemulțumi celelalte mari puteri, monarhia dualistă era preocupată de găsirea formulei politice cu care să învestească aceste negocieri Ea iniția, în iunie 1874, o acțiune diplomatică pe lîngă Poartă și puterile garante, în scopul dobîndirii consimțămîntului de a trata un acord comercial cu România[130]. Demersurile acestea diplomatice sînt demne de amintit pentru că, într-o anumită măsură și contrar intenției inițiatorilor lor, contribuiau la slăbirea suzeranității otomane și deschiderea pentru România a unor negocieri directe cu marile puteri.

Este de subliniat că acțiunea austro-ungară din iunie—decembrie 1874 marca apariția în documentele diplomatice a numelui statului național, România. Pînă la acea dată, consulii monarhiei habsburgice evitau să folosească în contactele cu românii și în formularele diplomatice numele oficial al țării, preferînd denumirea de Principatele Unite ale Moldovei și Valahiei. Cu toată opoziția Porții, care pleda pentru extinderea tratatelor ei economice și asupra statului național român, Austro-Ungaria se arăta hotărîtă să treacă peste orice obstacole politice. De fapt, hotărîrea aceasta fusese dictată de poziția fermă a guvernului român care elaborase între timp un tarif vamal și-și declarase intenția de a aplica taxe mari mărfurilor provenite din statele care refuzau să negocieze acorduri directe cu România.

Activitatea de consacrare a dreptului țării de a încheia tratate economice era intensificată în vara anului 1874. La 13/24 iulie Boerescu expedia către agenții români o circulară prin care se reafirma individualitatea economică a României[131]. Se respingea pretenția guvernului otoman de a nu permite altor state aranjamente directe cu statul român decît cu condiția solicitării de către șeful statului a acestei favori. Ministrul de externe român se arăta nemulțumit și de faptul că poziția autorităților otomane era împărtășită și de unele puteri garante, care dornice să lichideze încordarea dintre România și Poartă, ar fi dorit un demers al

---

[128] B.C.S., Fond St. Georges, P. CXXVII, D.3; Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 14, 1873, f. 1.

[129] B.C.S., Fond St. Georgescu, P. CXXVII, D. 3.

[130] Arh. St. Budapesta, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, K 26, dos. 1085, 1875, f. 9 — 203.

[131] B.C.S., Fond St. Georges, P. CXXVII, D. 3.

lui Carol la Constantinopol, spre a obține autorizația specială de a trata. Intenția guvernului otoman de a acorda el însuși, din proprie inițiativă, un firman prin care să se transmită României dreptul de a negocia acorduri comerciale era, în fond, alternativa pe care Poarta o găsise acceptabilă, spre a-și salva veleitățile de suveranitate.

Agenților diplomatici români li se cerea să demonstreze că, înainte de constituirea statului, Principatele române au reglementat totdeauna relațiile comerciale cu alte state, fără nici o restricție din partea autorităților otomane. Un asemenea drept nu putea fi abandonat în noile condiții, cînd, în conformitate cu noile acorduri internaționale, atribute suverane ale statului național român fuseseră consacrate. De aceea, România era hotărîtă să nu recunoască acordurile economice încheiate de marile puteri cu Turcia. Dacă statele care aveau interese economice și comerciale în România refuzau să se înțeleagă cu aceasta, erau nevoite să suporte reglementări unilaterale.

Instrucțiunile menționate provoacă o vie activitate politică pe lîngă cabinetele marilor puteri occidentale, urmărindu-se deschiderea tratativelor pentru reglementarea contractuală a schimburilor economice. Cunoscîndu-i indiferența față de această linie politică, Boerescu încerca totuși să obțină concursul Franței. Trimis la Paris în acest scop, la 9 noiembrie 1874 Ion Strat comunica indiferența guvernului francez față de orice năzuință spre independență a popoarelor din sud-estul continentului european[132]. Dorința României de a găsi în Franța un sprijin moral și politic în lupta sa de emancipare politică se izbea de un refuz categoric și cu prilejul altor sondaje diplomatice[133]. O poziție similară adoptase și guvernul britanic, care aprecia că acordarea dreptului României de a negocia tratate economice echivala cu deschiderea unei breșe serioase într-un tratat de importanța aceluia din 1856[134]. Englezii porneau tot de la aceeași concepție potrivit căreia, deși autonomă, România era parte integrantă din Imperiul otoman, pe care din motive economice și de echilibru politic se străduiau să-l conserve, barînd năzuințele de emancipare a popoarelor din sud-estul Europei.

Poziția Germaniei a evoluat de la respingerea dreptului statului național român de a negocia direct la acceptarea acestuia, cu condiția consimțămîntului Turciei. N. Kretzulescu pledînd la Berlin pentru cauza independenței economice, remarca, după dezamăgirea inițială, o anumită înțelegere din partea celui mai puternic stat din Europa[135]. Deși nici ea nu accepta un stat român independent, Rusia se arăta maleabilă în privința dreptului acestuia de a încheia tratate. Făcuse însă o concesie politică Austro-Ungariei, atît de interesată în reglementarea relațiilor comerciale cu România[136]. Italia, invitată și ea să sprijine efortul diplomatic al României în afirmarea dreptului de a încheia tratate, rămînea într-o atitudine de expectativă, preocupată de a menaja Franța[137].

---

132 B.C.S., Fond St. Georges, P. CXXVII, D. 3.
133 *Ibidem*, P. XLIII, D.1.
134 *Ibidem*.
135 *Ibidem*, P. CXXVII, D. 3; Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 13, 1874, f. 3
136 Arh. St. Budapesta, *Loc. cit*.
137 B.C.S., Fond St. Georges, P. XLIII, D.1.

În tot timpul acestei activităţi diplomatice, iniţiată la începutul anului 1874, dar mai ales în vara aceluiaşi an şi continuată pînă la jumătatea anului 1875, Poarta încearcă pe toate căile de a obţine concursul puterilor garante, spre a se condamna tendinţele României de independenţă economică[138]. În neputinţa de a conserva vechea situaţie, diplomaţii turci, în discuţiile cu românii, trec la atitudini dintre cele mai contradictorii. Dacă iniţial recurg la ameninţarea cu forţa[139], mai tîrziu, incapabil a stăvili emanciparea economică a României, sînt dispuşi să acorde unilateral un firman, respins de guvernul român, prin care să se permită negocieri directe cu alte state.

Concomitent cu activitatea diplomatică a agenţilor români în principalele capitale occidentale se desfăşura, în aceleaşi centre, o vie campanie de propagandă. De fapt ea continua pe aceea din anul precedent, cînd se acţionase pentru proclamarea independenţei politice a ţării. Şi de această dată s-a urmărit prin folosirea presei luminarea opiniei publice în legătură cu năzuinţele româneşti de a constitui o comunitate economică distinctă de Imperiul otoman, cîştigarea simpatiei cercurilor politice şi, eventual, exercitarea de presiuni asupra guvernelor ţărilor occidentale. Îndemnaţi de Boerescu, agenţii români publicau o serie de articole, comentarii, documente oficiale, dezbateri parlamentare etc., prin care se reafirma dreptul României de a semna tratate economice[140]. Activitatea aceasta desfăşurată nu numai în publicistica europeană ci şi în aceea din S.U.A., a contribuit în măsură considerabilă la afirmarea României în conştiinţa publică a epocii.

Printre rezultatele efective ale acestei acţiuni diplomatice era Convenţia comercială cu Austro-Ungaria din 22 iunie/4 iulie 1875[141]. Sub raport politic, ea reprezenta încununarea unui efort de deschidere a României spre negocieri directe cu marile puteri, de redobîndire a unui drept suveran care — după V. Boerescu — nu mai fusese exercitat de aproape trei secole[142]. Se consolidau astfel drepturile statului român[143], deoarece prin acordul încheiat cu monarhia dualistă România se apropia „de egalitatea recunoscută cu statele suverane"[144]. Sensul acesta politic apărea şi în interpretarea diplomaţiei europene. C. Esarcu, agentul român la Roma, menţiona că diplomaţii străini vedeau în primul tratat încheiat de statul naţional român începutul unei „ere" în lupta pentru dobîndirea suveranităţii statale[145]. Treptat, pe calea emancipării economice depline, care implica acorduri similare şi cu alte puteri, România putea să intre în deplina posesiune şi exercitare a independenţei statale.

Deşi acesta era sensul evident al Convenţiei comerciale cu Austro-Ungaria, tabăra liberală o privea în chip diferenţiat. Dacă moderaţi ca Ion Ghica atribuiau acestui acord înţelesul menţionat[146], radicalii îl pri-

---

138 Arh. St. Budapesta, *Loc. cit*.
139 B.C.S., Fond St. Georges, P. CXXVII, D. 3.
140 *Ibidem*; Vezi şi P. XLIII, D. 1.
141 Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 11, 1874, f.1 — 5.
142 „Pressa", an. VIII, 1875, nr. 135, p. 1; nr. 142, p. 1.
143 Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 7, 1875, f. 5.
144 T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare cu privire asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, vol. I, Bucureşti, 1897, p. 489.
145 B.C.S., Fond St. Georges, P. XLIII, D.1.
146 I. Ghica, *Scrieri*, vol. II, ed. P. V. Haneş, Bucureşti, 1914, p. 86.

veau exclusiv din perspectiva efectelor economice interne. Considerau astfel că se restabilea „monopolul Austro-Ungariei asupra Dunării și dreptul său de amestec în România"[147]. Convenția comercială era „un adevărat act de cucerire pe căi indirecte, economice și industriale". Aprecierile acestea erau desigur expresia unei tendințe politice care punea un accent deosebit pe dezvoltarea economiei naționale în spiritul doctrinei protecționiste și al interesului față de soarta burgheziei autohtone. Ea nega însă în chip nejustificat semnificația politică a acordului cu monarhia habsburgică. Căci în anul următor, în 1876, printr-o convenție similară, cu Rusia, România începuse să exercite unul din atributele fundamentale ale statelor suverane[148].

În timp ce grupările moderate și conservatoare concepeau și practicau această politică externă în care diplomația constituia arma de luptă și Austro-Ungaria și Germania principalele puncte de reazem extern, liberalii acționau și ei în aceeași direcție, dar pe căi diferite. Datorită aversiunii față de conservatorismul celor două mari puteri din centrul Europei, dar mai ales intoleranței față de opresiunea românilor din Transilvania, în preajma izbucnirii crizei balcanice liberalii concep transformarea României în stat pe deplin suveran printr-o politică externă orientată mai ales spre puterile occidentale. În gîndirea liberală, o înțeleaptă politică externă presupunea relații amicale și pline de demnitate cu toate marile puteri, concomitent cu excluderea oricărei preferințe „către unele din statele străine"[149]. Căci era inadmisibilă o politică externă ca aceea practicată de conservatori, care urmărind dobîndirea sprijinului Germaniei și Austro-Ungariei în lupta diplomatică pentru cucerirea neatîrnării statale permisese inundarea României de către „nemți" care scoteau din țară „multe mii de galbeni"[150].

Acționînd pentru apărarea statutului internațional al țării în concordanță cu acordurile dintre marile puteri, liberalii opuneau politicii conservatoare de sprijin pe puterile centrale una de solidaritate cu națiunile latine, care numai ele au interesul să reprezinte „garanția cea mai puternică a naționalității romîne[151]. Totodată, în rîndul aceleiași formații politice erau elaborate și proiecte de redobîndire a suveranității, în condițiile unei evoluții pașnice. În aprilie 1875, într-o profesiune de credință către alegători, I.C. Brătianu se pronunța pentru o activitate politică în vederea suprimării stării de vasalitate prin modificarea capitulațiilor cu Poarta, în condițiile dobîndirii concursului puterilor semnatare ale Tratatului din 1856[152]. Dată fiind importanța gurilor Dunării, se aprecia că s-ar putea obține detașarea completă a României față de Poartă și transformarea ei într-un stat neutru, în felul Belgiei sau al Elveției.

Dar autentica modalitate de obținere a neutralității statale, cu sprijinul fie pe puterile centrale, fie pe cele latine, nu era diplomația.

147 „Alergătorul liber" an. I, 1875, nr. 116, p. 1.
148 „Pressa", an IX, 1876, nr. 64, p. 1.
149 „Alergătorul liber", an. I, 1875, nr. 49, p. 1, an. II, 1876, nr. 192, p. 1.
150 Ibidem, an. I, 1875, nr. 117, p.2.
151 Ibidem, an. II, 1876, nr. 192, p. 1.
152 „Românul", an. XIX, 1875, p. 352.

Reizbucnirea crizei orientale prin mişcările populare din Bosnia şi Herţegovina, în vara anului 1875, făcea să apară pe scena politică Rusia ţaristă, decisă să înceapă un război antiotoman. Cei care sînt într-o mai deplină măsură să aprecieze şansele şi perspectivele politice ale conjuncturii sînt liberalii. Dar, înainte de a opta pentru calea războiului şi de a se angaja alături de Rusia, ca şi în anii 1867—1868, liberalii tind să folosească îndeosebi mişcarea naţională din Balcani în scopul constrîngerii Porţii de a recunoaşte independenţa[153]. Numai miopia guvernului otoman a permis să se impună decizia, în rîndul celor mai multe elemente liberale, a unui angajament politico-militar alături de Rusia.

Este drept că nu numai conservatorii şi junimiştii blamau o asemenea conduită, ci şi liberali ca D. Brătianu, Ion Ghica şi D.A. Sturdza[154]. În concepţia acestor fruntaşi politici România ar fi trebuit să adopte faţă de iminentul conflict ruso-turc o atitudine de strictă neutralitate[155], sperînd că numai astfel vor fi create condiţiile realizării unei independenţe consimţite şi garantate de marile puteri[156]. Judecata aceasta, identică cu cea a conservatorilor şi junimiştilor, s-a dovedit eronată. România nu putea obţine independenţa statală fără a participa în vreun fel la dislocarea Imperiului otoman.

Prin prisma gîndirii şi practicii politice a epocii 1859—1877, Independenţa ne apare ca o încununare a unei necontenite lupte împotriva suzeranităţii otomane şi a oricăror ingerinţe externe. Ideal al întregului popor, devenea un obiectiv nemijlocit al practicii politice, atît pentru liberali cît şi pentru conservatori. Ceea ce deosebea cele două curente politice erau modalităţile şi căile preconizate. Dacă conservatorii vedeau în diplomaţie arma principală de luptă în atingerea scopului propus, liberalii, în schimb, găseau în mişcările insurecţionale şi confruntările dintre marile puteri momente adecvate pentru transformarea României într-un stat suveran. Aceştia din urmă, mai legaţi de noile forţe productive ale ţării şi de împlinirea unor necesităţi ale maselor populare, apreciau că România nu se va impune ca stat suveran fără a participa în vreun fel la destrămarea Imperiului otoman. Tocmai concepţia aceasta a călăuzit pe liberali în hotărîrea de a se angaja ţara într-un război antiotoman.

L'INDÉPENDANCE ÉTATIQUE DANS LA PENSÉE ET LA PRATIQUE POLITIQUE DE LA PÉRIODE 1859—1877

RÉSUMÉ

L'indépendance étatique, réalisée par la participation de la Roumanie à la guerre antiottomane a constitué la principale coordonnée de la pensée et de la pratique politique roumaine de la période 1859—1877. Elle est

153 Vasile Maciu, *Mouvements nationaux et sociaux roumains aux XIXe siècle*, Editions de l'Academie de la République Socialiste de la Roumanie, Bucarest, 1971, p. 271.
154 T. Maiorescu, *Discursuri...*, vol. II, p. 61, 123.
155 Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 10, 1876, f. 1.
156 Ibidem, Micro Belgia, r. ,9/64 c. 590.

devenue un impératif politique urgent du fait de nécessités puissamment ressenties. En effet, l'accélération du développement économique de l'Etat national et, partant, la liquidation de l'état retardataire engendré notamment par les vicissitudes d'ordre extérieur, l'établissement de rapports directs avec d'autres Etats et l'inclusion de la nation roumaine au concert des peuples libres du monde constituaient des objectifs politiques primordiaux. La nécessité de leur traduction dans les faits a engendré une puissante tendance visant la libération de la suzeraineté ottomane.

L'indépendance nous apparaît, à travers le prisme de la pensée et de la pratique politique de la période 1859—1877 comme le couronnement d'une lutte ininterrompue contre la suzeraineté ottomane et contre toute ingérence du dehors. Idéal du peuple tout entier, elle devenait un objectif direct de la pratique politique, aussi bien pour les libéraux que pour les conservateurs. Les deux courants politiques ne se distinguaient entre eux que par les modalités et les voies préconisées. Si les conservateurs voyaient dans la diplomatie la principale arme de lutte pour atteindre le but proposé, les libéraux trouvaient dans les mouvements insurrectionnels et les confrontations entre les grandes puissances des moments adéquats pour la transformation de la Roumanie en Etat souverain. Ces derniers, plus étroitement liés aux nouvelles forces productives du pays et à l'accomplissement de certaines nécessités des masses populaires considéraient que la Roumanie ne saurait s'imposer en tant qu'Etat souverain sans participer d'une façon ou d'autre au démembrement de l'empire ottoman. C'est précisément cette conception qui a guidé les libéraux dans leur résolution de faire engager le pays dans une guerre antiottomane.

La confrontation politique quant à l'opportunité et à la modalité de conquérir l'indépendance a contribué non seulement à la cristallisation de la conception mentionnée, mais aussi à la préparation de l'opinion publique, du peuple tout entier en vue de la lutte effective visant à l'accomplissement de ce grandiose idéal national.

CU PRIVIRE LA CETĂȚILE MOLDOVEI ÎN TIMPUL LUI ȘTEFAN CEL MARE

DE

LUCIAN CHIȚESCU

Pe bună dreptate s-a afirmat, de atîtea ori, că cea de-a doua jumătate a secolului al XV-lea a reprezentat una dintre cele mai încordate perioade din întreaga istorie a Moldovei, iar în lupta dusă pentru apărarea independenței statului românesc de la răsărit de Carpați această etapă a constituit, neîndoielnic, momentul culminant. Acest adevăr este demonstrat nu numai de numeroasele campanii militare de apărare a neatîrnării țării împotriva expansiunii străine care au caracterizat întreaga domnie a lui Ștefan cel Mare, cu siguranță cel mai de seamă conducător al Moldovei în evul mediu, ci și de multiplele măsuri luate de acesta pentru amenajarea unor bastioane de apărare trainice și avantajoase pentru oastea românească în lupta dusă prea adesea inegal cu forțe cotropitoare externe mult superioare din punct de vedere numeric.

În literatura de specialitate nu au lipsit aprecierile entuziaste aduse capacității superioare de organizator militar a învingătorului cuceritorului Constantinopolului, semnalîndu-se o multitudine de aspecte care veneau în sprijinul unor asemenea considerații. Talentului de excepțional comandant de oști al domnului român i s-au adăugat mereu noi aspecte și merite mai puțin cunoscute, ajungîndu-se în timpul din urmă la stabilirea unui alt adevăr de importanță excepțională și anume : Moldova lui Ștefan cel Mare a fost una dintre primele țări din Europa de răsărit care și-a organizat întregul sistem de apărare în funcție de generalizarea artileriei în lupte și de folosirea pe scară largă a acestei noi arme la asediul cetăților.

Într-adevăr, dacă bazele sistemului defensiv al Moldovei fuseseră puse de cei dintîi domnitori mușatini, începînd cu Petru [1], iar cea mai veche atestare documentară în legătură cu dotarea unei cetăți românești la răsărit de Carpați cu piese de artilerie este cu puțin anterioară domniei lui Ștefan cel Mare [2], numai în timpul și sub conducerea acestuia ambele acțiuni se generalizează și devin un sistem unitar pentru întreaga țară.

---

[1] Pentru problematica generală și de amănunt asupra cetăților Moldovei înainte de Ștefan cel Mare, vezi Lucian Chițescu, *Fortificațiile Moldovei pînă la mijlocul secolului al XV-lea*, în *Carpica*, V, Bacău, 1972, p. 143 și urm.

[2] Ioan Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă și stăpînirea Moldovei asupra ei*, în *ARMSI*, seria II, tomul XXX, 1908, p. 327 și studiul nostru, mai sus-citat, în *Carpica*, V, Bacău, 1972, p. 163.

Prima acțiune a lui Ștefan cel Mare în privința cetăților o sesizăm la 4 aprilie 1459 cînd, din interese politice de importanță majoră care-i impuneau să nu intre în conflict cu vecinul de la nordul țării sale la începutul domniei, a fost nevoit să renunțe, pentru o foarte scurtă perioadă de timp, la cetatea Hotin în favoarea regelui polon [3]. Urmărind în chip statornic să-și asigure la început de domnie neamestecul din afară în treburile interne ale Moldovei, Ștefan a renunțat temporar la Hotin în favoarea regatului polon, dar n-a ezitat să atace cetatea Chilia în 1462 încercînd s-o preia din stăpînirea garnizoanei maghiare [4] de îndată ce regatul maghiar de după Iancu de Hunedoara își schimbase structural poziția față de Moldova și din aliat egal al acesteia, cum fusese în timpul cîrmuirii eroului de la Belgrad, devenise un adversar vădit în timpul lui Matei Corvin. Și dacă cetatea de la gurile Dunării a rezistat atacului moldovean în 1462, peste trei ani, în 1465, datorită iminentei primejdii otomane, aceiași locuitori ai orașului și apărători ai cetății s-au supus voievodului român care, între timp și în condiții rămase obscure, reluase în 1465 Hotinul de la poloni, punînd capăt acelei vremelnice dar necesare înstrăinări a cetății de pe Nistru. Numai după reluarea Chiliei în 1465, cînd toate cetățile erau iarăși în stăpînirea conducătorului țării, ca în timpul lui Alexandru cel Bun, a început adevărata operă constructivă a lui Ștefan cel Mare în Moldova, în cadrul căreia arhitectura militară de apărare împotriva atacurilor externe a jucat un rol de frunte.

Cercetări relativ noi au dovedit, cu probe materiale, că activitatea de constructor de cetăți a lui Ștefan cel Mare începe în 1466 cu ridicarea din temelii a Cetății Noi de lîngă orașul Roman, aceasta fiind și *prima fortificație zidită în întregime* în timpul marelui conducător de țară [5]. Construită pentru interceptarea drumului comercial și strategic de pe valea Siretului, în lunca joasă și inundabilă a acestuia, Cetatea Nouă avea ziduri groase de 4,50 m și plan rectangular cu șapte turnuri circulare la colțuri și pe mijlocul laturilor și un bastion rectangular prin interiorul căruia se făcea intrarea peste obișnuita „capcană”. La exterior, cetatea era înconjurată cu un șanț de apărare larg de 9—13 m și adînc de 4 m. Pentru consolidarea terenului nisipos din lunca Siretului întreaga construcție de piatră a fost așezată pe o rețea de bîrne orizontale din lemn, fixată pe piloni din lemn înfipți în nisip în șanțurile de fundație. Turnurile circulare și substrucțiile din lemn de la baza celei dintîi cetăți ridicate de Ștefan în Moldova, după plan dinainte stabilit, dovedesc, pe de o parte

---

[3] Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București 1913, p. 266.

[4] După cum se știe, în condiții cu totul speciale impuse de lupta comună antiotomană și pentru ajutorul primit pentru obținerea tronului Moldovei, Petru II a oferit în 1448 cetatea românească Chilia protectorului și rudei sale Iancu de Hunedoara care, în interesul apărării întregului curs al Dunării împotriva expansiunii otomane, instalase în cetatea de la gurile Dunării garnizoanele sale. Cf. în acest sens, Fr. Pall, *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în anii 1447—1448*, în *Studii*, XVI, 5, 1963, p. 106 și urm.; Idem, *Stăpînirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei și problema ajutorării Bizanțului*, în *Studii*, 18, 3, 1965, p. 619 și urm.

[5] Pentru rezultatele cercetărilor de la Cetatea Nouă, vezi Lucian Chițescu, *Principalele rezultate istorice ale cercetărilor arheologice din cetatea medievală Gidinți (r. Roman)*, în *SCIV*, 17, 2, 1966, p. 405 și urm.; Idem, *Cu privire la tehnica de construcție a Cetății Noi de lîngă Roman*, în *SCIV*, 18, 4, 1967, p. 661 și urm. Pentru planul cel mai complet al Cetății Noi, vezi *Materiale și cercetări arheologice* IX, 1970 p. 368 și urm., fig. 2.

folosirea din plin a tehnicii constructive bizantine, iar pe de alta dezvoltarea și aplicarea creatoare a acestei tehnici la cerințele cele de-a doua jumătăți a secolului al XV-lea. După cum se știe, în această etapă tehnica amenajării fortificațiilor s-a schimbat în funcție de folosirea artileriei la asedii. Analizînd caracteristicile fortificațiilor din această vreme, Friedrich Engels arăta că „Întrebuințarea artileriei a avut ca rezultat imediat mărirea grosimii zidurilor și a dimensiunilor turnurilor în dauna înălțimii lor. Acum aceste turnuri au început a fi denumite rondele (rondelli); ele se făceau îndeajuns de mari pentru a putea cuprinde cîteva piese de artilerie . . .[6]"

Dacă așa stăteau lucrurile pe plan european în secolul al XV-lea, forma și dimensiunile turnurilor și zidurilor de la Cetatea Nouă nu fac decît să probeze că, cel puțin în acest caz, moldovenii nu erau cu nimic în urma nivelului atins pretutindeni de tehnica fortificațiilor.

Pornind de la constatarea că cea dintîi construcție ștefaniană, Cetatea Nouă, a fost zidită în anul 1466, după un plan dinainte stabilit, atenția noastră s-a îndreptat spre cele mai timpurii cetăți ale Moldovei feudale și în primul rînd spre Cetatea Albă unde întîlnim, de asemenea, turnuri circulare și plan similar făcute, cum am încercat să demonstrăm pe baza conținutului celei mai vechi inscripții cunoscute la cetatea de la gurile Nistrului, de către moldoveni în timpul scurtei domnii a lui Iuga voievod [7]. Întrucît realizările de la Cetatea Albă sînt de atribuit în mod neîndoielnic mediului cultural bizantin care își face aici prima dată simțită prezența în Moldova, considerăm că tehnica de construcție și planul Cetății Noi nu pot fi atribuite decît acelorași influențe ale lumii bizantine cu care țările românești au avut atîtea legături. Dealtminteri, faptul că în același an cu zidirea Cetății Noi, Ștefan cel Mare începe ridicarea Putnei nu poate fi lipsit de o profundă semnificație. Și aceasta cu atît mai mult cu cît în același an avem documentată și cea dintîi relație a lui Ștefan cel Mare cu realitățile sudului bizantin de la Muntele Athos [8]. Întrucît această primă legătură a lui Ștefan cu Athosul se materializa, între altele, în zidirea acolo a unei bolnițe, îndreptățea pe deplin pe N. Iorga să considere că „de acum încolo normele de artă ale Athosului, care venea din Asia unde Georgia le-a păstrat . . . au căpătat la noi stăpînirea lor deplină"[9]. Avînd avantajul de a cunoaște acum mult mai bine o serie de realități din Moldova socotim că în 1466 Ștefan inaugurează activitatea de constructor, prin zidirea simultană în trei puncte diferite a unora dintre cele mai de seamă monumente ale sale, tocmai fiindcă avea la îndemînă meșteri cunoscători ai tehnicii constructive bizantine, meșteri care fuseseră, dealtminteri, folosiți de mai multe ori la zidirea și întărirea Cetății Albe începînd cu sfîrșitul secolului al XIV-lea. Iar aplicarea creatoare a tehnicii

---

[6] Karl Marx—Friedrich Engels, *Opere*, vol. 14, Editura Politică, București, 1963, p. 349.

[7] Este vorba de descoperirea unui desen care reproduce conținutul celei mai vechi inscripții descoperite la Cetatea Albă. Textul inscripției este, după V.A.Voițehovschi, următorul: „Distrugătorul dușmanilor, Io Iuga voievod. Sfîrșit a căpătat Cetatea Albă. Vino Isuse Hristoase Dumnezeule în ajutorul boierului Coste. In anul 6907 (1399)". V. A. Voițehovschi, *Этапы строительство крепости в Белгород-Днестровском*, în *Материалы докладов пятой Научно—Технической конференции Кишиневского политехнического Института* Chișinău, 1969, p. 341 — 343. Pentru detalii în această chestiune, vezi Lucian Chițescu, *op. cit.* în *Carpica*, V, 1972, p. 159—160.

[8] Hurmuzaki, *Documente*... XIV, 1, p. 41.

[9] N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu țările noastre*, în ARMSI, XXXVI, 1914, p.458.

constructive străvechi la cerinţele celei de a doua jumătăţi a secolului al XV-lea nu face decît să dea un plus de conţinut ideii că „istoria arhitecturii româneşti, în sens larg bizantină", are, „caractere specifice în Ţara Românească şi altă înfăţişare în Moldova"[10].

După zidirea cetăţii de lîngă Roman în vara anului 1466, atenţia şi eforturile lui Ştefan cel Mare s-au îndreptat spre apărarea graniţei răsăritene a Moldovei ameninţată de dincolo de Nistru de puternice şi repetate atacuri tătare. Împotriva acestora domnitorul român a acţionat energic atît pe cîmpurile de luptă cît şi pe şantierele de construcţie ridicînd în partea vestică a oraşului medieval Orhei o puternică cetate din piatră. Potrivit datelor furnizate de cercetările întreprinse de cercetătorii sovietici în centrul urban de la Orheiul vechi, situat între actualele comune Trebujeni şi Butuceni din R.S.S. Moldovenească[11], aşezarea urbană de pe malul Răutului, afluent al Nistrului, ia naştere la sfîrşitul secolului al XIV-lea[12], deci, odată cu vechile oraşe moldovene, în strînsă legătură cu dezvoltarea economică generală a statului feudal românesc de la est de Carpaţi. Materialul arheologic recoltat în timpul cercetărilor — şi în primul rînd ceramica roşie sau cenuşie, smălţuită şi nesmălţuită, de certă factură tradiţională, asemănătoare cu materialele scoase la Cetatea Albă[13], Costeşti sau în alte centre moldoveneşti — datează în general aşezarea urbană de aici în cuprinsul secolelor XIV—XVI[14]. În cursul cercetărilor au fost găsite şi studiate numeroase complexe, printre care o biserică refăcută de mai multe ori, trei băi de mari proporţii, şase cuptoare de ars piatră de var, mai multe locuinţe şi ateliere de meşteşugari, produse şi unelte meşteşugăreşti etc., ce dovedesc în chip neîndoielnic caracterul urban înfloritor şi prosper al aşezării fortificate de lîngă Nistru. Mai cu seamă cercetarea unui atelier de olărie la Orhei a confirmat caracterul exclusiv urban al aşezării şi factura românească a ei[15]. Pe prima terasă a aşezării urbane de la Orhei au fost cercetate cinci locuinţe dintre care un mare interes îl prezintă cea notată cu numărul patru. De formă rectangulară (4,5 × 5 m), locuinţa are fundaţie de piatră legată cu pămînt, în faţă este prevăzută cu *prispă* lată de 1 m, iar în interior are o sobă cilindrică şi un cuptor obişnuit[16]. Judecată în funcţie de plan, elemente componente, tehnică de construcţie şi inventar, locuinţa aceasta este considerată de către cercetătorii de la Orhei, ca reprezentînd prototipul locuinţei moldovene de astăzi[17].

Avîntul general economic pe care l-a cunoscut Moldova în genere în timpul lui Ştefan cel Mare a oferit şi oraşului Orhei noi posibilităţi de dezvoltare, mai cu seamă prin zidirea pe a doua terasă a aşezării urbane a unei cetăţi de piatră cu plan oblic-rectangular, cu zidurile lungi de 105 × 90 × 130 m şi cu patru turnuri circulare la colţuri ; grosimea zidurilor cetăţii ridicate la Orhei era de 1,90 m. Potrivit rezultatelor cerce-

---

[10] V. Vătăşianu, *Istoria artei în ţările române*, I, Bucureşti, 1959, p. 187.

[11] În legătură cu cercetările arheologice de la Orhei, vezi prezentarea detaliată a lor la G. D. Smirnov, *Археологические исследования старого Орхея*, în *KS*, 56, 1954, p. 24—39.

[12] *Ibidem*, p. 38.

[13] N. Constantinescu, *Contribuţii la cunoaşterea ceramicii bizantine de la Cetatea Albă* (*Belgorod-Dniestrovski*), în SCIV, X, 2, 1959, p. 441 şi urm.

[14] G. D. Smirnov, *op. cit.*, p. 27.

[15] *Ibidem*

[16] *Ibidem*, fig. 15.

[17] *Ibidem*, p. 33.

tărilor de aici cetatea de piatră a fost zidită de către Ştefan cel Mare, direct pe stînca naturală, „la sfîrşitul anilor 60 ai secolului al XV-lea" [18], confirmîndu-se, astfel, pe cale arheologică, izvoarele scrise ce menţionează începînd cu 8 februarie 1470, prezenţa în sfatul domnesc al Moldovei a unui prim pîrcălab de Orhei în persoana lui Radu Gangur [19]. Planul şi tehnica de construcţie a cetăţii de piatră de la Orhei — este cea de-a doua fortificaţie de piatră pe care o ridică din temelii Ştefan cel Mare în Moldova la un interval de numai patru ani — apropie cel mai mult cetatea de lîngă Nistru de Cetatea Nouă de lîngă oraşul Roman, fapt ce confirmă atît origina comună, bizantină, a tipului celor două cetăţi cît şi folosirea de către domnitor a aceloraşi constructori care lucraseră cu puţin înainte la zidirea Cetăţii Noi, precum şi concepţia unitară de construcţie şi de dotare a ambelor cetăţi cu turnuri circulare în măsură să reziste loviturilor de artilerie dar şi să ofere loc de amplasare şi manevră propriei artilerii.

Prin zidirea cetăţii de piatră, prin completarea şi amplificarea de către Ştefan a şanţurilor şi valurilor de apărare orăşeneşti, ca şi prin poziţia naturală avantajoasă, se realiza la Orhei un puternic şi organizat sistem de apărare a graniţei răsăritene a Moldovei şi a căilor de acces inamice de peste Nistru. În fruntea cetăţii nou zidite la Orhei au fost numiţi oameni de mare încredere ai domnitorului român, membri ai sfatului domnesc, uneori chiar rude apropiate ale sale. După Radu Gangur care a condus cetatea timp de peste 18 ani, între 8 februarie 1470 şi 1 februarie 1481 şi, din nou, între 10 octombrie 1492 şi 4 noiembrie 1493, a funcţionat între 1 februarie 1481 şi 29 mai 1484 ca pîrcălab al aceleiaşi cetăţi Vlaicu, unchiul după mamă al domnului, acelaşi Vlaicu ce condusese pînă atunci pe rînd alte două cetăţi de importanţă deosebită, Cetatea Albă şi Hotinul, fapt ce confirmă el însuşi marea importanţă pe care domnul de la Suceava a acordat-o cetăţii şi aşezării urbane fortificate de la Nistru.

Abia se încheiaseră lucrările de fortificare de la Orhei şi în primăvara anului 1471 întregul efort al domnului Moldovei era concentrat în sudul ţării unde conflictul moldo-muntean trecea din faza latentă de pînă atunci la forme violente a căror primă expresie a fost lupta de la Soci din luna martie. Demn de reţinut este faptul că după victoria moldoveană de la Soci, deşi urmează o expediţie munteană în Moldova ce se soldează — conform scrisorii adresate de Ştefan cel Mare la 13 martie 1471 regelui polon — cu ridicarea unei fortificaţii muntene pe teritoriul Moldovei, şi pe care noi am identificat-o cu cetatea de pămînt şi lemn Crăciuna, din actuala comună Independenţa, jud. Galaţi [20], Ştefan preferă să dejoace intenţiile belicoase ale lui Radu cel Frumos abătînd apa Siretului pe un alt curs şi lăsînd cetatea ridicată de munteni fără apă sau, cum se exprima Nicolae Iorga, „întorcînd cu meşteşug cursul Siretului, luînd astfel apa din şanţurile Crăciunei" [21], decît să ajungă la un conflict hotărîtor cu vecinul său din acelaşi neam. Prin aceasta, Ştefan urmărea menţinerea

---

[18] *Ibidem*, p. 38.
[19] *DIR*, veacul XIV—XV, A. Moldova, I (1394—1475), p. 371.
[20] Lucian Chiţescu, *Cu privire la localizarea cetăţii Crăciuna*, în *SCIV*, 18, 2, 1967, p.351 şi urm.
[21] N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1904, p. 131.

unui echilibru în relațiile cu Țara Românească, știut fiind că o ciocnire decisivă cu conducătorul țării vecine însemna în fapt declanșarea conflictului cu Imperiul otoman. În permanență și în mod repetat Ștefan a încercat o politică de alianță cu cealaltă țară românească, militînd în chip statornic să aibă în Scaunul de la București aliați în rezistența pe care se străduia s-o organizeze împotriva expansiunii otomane. Pentru întărirea acestei rezistențe o atenție cu totul specială a acordat domnul Moldovei atît întăririi vechilor cetăți moldovene de la finele secolului al XIV-lea, cît și ridicării unor fortificații ușoare din lemn și pămînt acolo unde țara era încă lipsită de mijloace defensive și unde interesele strategice și tactice ale apărării patriei le reclamau și impuneau.

Invazia otomană din ianuarie 1475, chiar dacă se încheiase cu strălucita victorie românească de la Vaslui, edificase pe oșteanul și constructorul militar Ștefan cel Mare că vechile cetăți moldovene, care fuseseră făcute la sfîrșitul secolului al XIV-lea să reziste armelor albe specifice vremii dar nu și pieselor de artilerie, nu vor rezista unor asedii puternice cu noile arme de foc decît dacă vor fi judicios adaptate la noile mijloace de luptă. În acest scop vechile cetăți moldovene de la Suceava și Neamț au devenit iarăși șantiere de construcție, de astă dată în viziunea aceluia care ridicase din temelii cetățile de piatră de la Roman și Orhei. Numai că de data aceasta misiunea constructorului era mult mai dificilă în sensul că era pus nu să zidească după un plan dinainte elaborat ci să adapteze cetățile existente la noile metode și mijloace de luptă și asta într-un timp scurt în care efortul întregii țări era subordonat intereselor apărării. Întrucît la Suceava lucrările întreprinse de Ștefan cel Mare, pentru transformarea unicului fort al strămoșului său mușatin în formidabila cetate care a rezistat atîtor asedii, au cunoscut două faze succesive, ne vom opri mai întîi asupra ei.

Aici, la distanța de aproximativ 20 m de zidurile vechi, pe mijlocul vechiului șanț de apărare a fost ridicat un nou zid gros de 1,50 m, ce înconjura vechea cetate pe toate părțile. Noua pînză de ziduri era întărită, la exterior, cu turnuri de apărare de formă pătrată dispuse la circa 20 m distanță unul de altul, iar la distanțe ceva mai mici — 8—10 m — cu contraforți. Noua incintă, avînd înălțimea de circa 15 m față de baza șanțului în care a fost zidită, era prevăzută atît de partea superioară cît și mai jos, la un nivel ce corespunde bazei zidurilor mușatine vechi, cu creneluri de tragere. Prin umplerea cu pămînt a golului în spatele noului zid de incintă nu numai că se crea o curte exterioară între vechiul fort mușatin și noua pînză de ziduri, curte ce putea oferi posibilități de luptă și manevră unei garnizoane mult mai numeroase, dar se scotea vechiul castel din bătaia artileriei inamice, oferind în același timp propriilor apărători posibilități de instalare și de folosire a noilor arme de foc. Fiindcă, după zidirea noii incinte, s-a trecut la lărgirea vechiului șanț de apărare prin excavarea marginii platoului din apropiere. Se crea astfel un nou șanț de apărare, cu o lărgime de circa 20 m la bază și peste 30 m la deschidere, ce separa noua incintă de marginea platoului și îndepărta vechiul nucleu al cetății la peste 50 m de „focul” eventualilor atacatori. Această primă etapă de fortificare a Sucevei de către Ștefan cel Mare era încheiată în vara anului 1476 cînd cetatea a rezistat asediului otoman în urma

luptei de la Războieni. Totuşi, îngustimea noului zid şi bastioanele pătrate nu erau în măsură să reziste unor asedii îndelungate şi repetate. Constructorul se pare că a sesizat aceste neajunsuri întrucît a intervenit prompt pentru înlăturarea lor. Într-o nouă etapă de construcţie, posterioară asediului otoman din vara anului 1476, curtina abia ridicată a fost „îmbrăcată" la exterior cu o alta groasă de 2 m, în aşa fel încît ambele alcătuiau în fapt un singur zid de incintă gros acum de 3,50 m. Mai mult decît atîta, întrucît noul zid îl îmbracă pe cel cu puţin anterior pe toată lungimea lui, aşadar şi în regiunea turnurilor rectangulare, „îmbrăcarea" acestora nu s-a mai făcut în forma veche ci într-una nouă cu plan *semicircular*. Aşadar, prin întreaga operaţie rezulta un zid de incintă gros de 3,50 m prevăzut cu turnuri *semicirculare* în măsură să facă să ricoşeze proiectilele de artilerie adverse şi să ofere în acelaşi timp apărătorilor posibilităţi sporite de a acoperi cu foc propriile curtine. Adăugînd la această operaţie căptuşirea cu zid a contraescarpei şanţului de apărare, realizarea podului pe piloni peste acesta, precum şi unele amenajări civile şi militare pe platoul din faţă, avem prezentată succint imaginea unei cetăţi cu adevărat inexpugnabile în măsură să reziste nu numai asediului polon din 1497 ci şi multor altora după aceea. Descoperirea recentă a unei noi inscripţii de la Ştefan cel Mare [22] pare a demonstra că în 1477 şi această etapă de fortificare a Sucevei era deja încheiată.

Se pare că adaptarea Cetăţii Neamţului la noile condiţii de luptă s-a făcut oarecum paralel cu lucrările din prima etapă de la Cetatea de Scaun întrucît experienţa de la Suceava i-a fost de mare folos constructorului care n-a mai fost pus în situaţia de a recurge la prima pînză de ziduri cu turnuri pătrate, ci a realizat *de la început*, o incintă exterioară cu zidul gros de 3,50 m prevăzută cu patru turnuri semicirculare (cele din mijloc cu rol de flancare a intrării). Şi aici noul zid a fost ridicat pe mijlocul vechiului şanţ de apărare şi, datorită suprafeţei reduse de teren, numai pe latura de nord a vechiului fort muşatin. Prin umplerea cu moloz şi piatră a golului rămas în spatele noii pînze de ziduri se realiza şi aici o curte exterioară lată de circa 20 m, însumînd o suprafaţă de aproximativ 800 m^2, precum şi acel suport trainic de pămînt ce susţinea în spate şi pe toată înălţimea noile ziduri. În faţa noii incinte vechiul şanţ de apărare a fost lărgit spre nord, realizîndu-se astfel un nou şanţ de apărare adînc de 9 m şi larg de peste 25 m.

Mai mult decît orice merită a fi subliniată deosebita chibzuinţă teoretică şi soliditatea tehnică cu care au fost adaptate vechile forturi muşatine de la Suceava şi Neamţ să reziste pieselor de artilerie. Prin modul cum au fost concepute şi realizate noile incinte, care în fapt căptuşeau la exterior enorme mase de pămînt ale curţilor exterioare se împlineau şi depăşeau chiar toate cerinţele tehnice ale fortificaţiilor din secolul al XV-lea. Friedrich Engels care, după cum se ştie, a sintetizat cele mai noi cuceriri ale artei fortificaţiei, arăta că „unul din primele rezultate la care a dus perfecţionarea artileriei a fost o revoluţie totală în arta fortificaţiei . . . noile arme de foc făceau pretutindeni breşe în zidurile de piatră construite după vechiul sistem şi de aceea se impunea inventarea unui

[22] M. D. Matei, *O nouă inscripţie cu pisanie de la Ştefan cel Mare descoperită la Cetatea de Scaun a Sucevei*, în *SCIV*, 24, 2, 1973, p. 323 şi urm.

nou sistem de fortificaţie" [23]. Şi, mai departe, Engels arăta care era, în esenţă, acest nou sistem de fortificaţie adoptat în apusul Europei : „vechiul zid de piatră a fost înlocuit cu valul de pămînt care era doar căptuşit cu piatră" [24]. După cum s-a văzut, soluţia adoptată de Ştefan cel Mare la Suceava şi Neamţ îndeplinea întocmai dezideratul căptuşirii cu piatră, nu a unui val de pămînt ci a întregului platou de pămînt al curţilor exterioare.

Datarea operaţiilor de reamenajare a Cetăţii Neamţului s-a făcut, pe baza materialului ceramic găsit în umplutura care acoperă vechiul şanţ de apărare muşatin, în 1476 [25]. Datarea aceasta este confirmată atît de Angiolelo care, descriind asedierea cetăţii în vara anului 1476, vorbeşte atît de asedierea ei de către turci cu bombarde cît şi de folosirea artileriei de către apărători [26], precum şi cronica moldo-germană ce menţionează *tunul* cel mare din Cetatea Neamţului [27] în timpul aceluiaşi asediu otoman.

Paralel cu lucrările de la Suceava şi Neamţ, aceleaşi eforturi le depunea Ştefan în sudul ţării unde, potrivit ştirilor pe care le avea de la Matei Corvin, sultanul intenţiona „să-şi îndrepte corăbiile către cele două cetăţi ale lui Ştefan, Chilia şi Cetatea Albă, care sînt foarte tari" [28]. Efortul deosebit al moldovenilor în acele momente grele de după victoria lor de la Vaslui s-a îndreptat şi asupra Cetăţii Albe unde, potrivit textului unei inscripţii, care are deasupra stema ţării, în 1476 în timpul pîrcălabilor Luca şi Herman a fost construită „marea poartă" [29]. Nu ştim cu certitudine de care poartă este vorba dar ţinînd seama de faptul că şi această inscripţie, ca şi celelalte, pare a fi fost găsită tot în faţa vechii fortăreţe, înclinăm a crede că este vorba de o poartă de intrare în fortul vechi, poartă care, după comentatorul inscripţiei, era făcută printr-un turn pe care la 1886 se mai păstra încă locul de unde fusese deslipită inscripţia în discuţie [30].

Se dovedeşte astfel că pregătirile intense făcute de eroicul stat românesc de la răsărit de Carpaţi în vremea imediat următoare răsunătoarei victorii de la Vaslui purtau nu numai pecetea certitudinii viitoarelor lupte, ci exprimau în egală măsură grija pentru aplicarea unor învăţăminte de dată relativ recentă în domeniul tehnicii, mijloacelor şi sistemelor de luptă cele mai noi. Nemulţumindu-se numai cu amplele lucrări de la Suceava, Neamţ şi Cetatea Albă, şi ţinînd cont de ştirile alarmante pe care le primea necontenit în legătură cu uriaşele forţe ce urmau să fie trimise împotriva Moldovei, Ştefan hotărăşte să se construiască în ţară o serie de fortificaţii din lemn şi pămînt care să ofere loc de concentrare şi manevră mai ales oastei moldovene de ţară. În această categorie intră fortificaţiile de la Berheci şi Războieni, precum şi cetatea de pămînt şi lemn de lîngă Bîrlad. Şi dacă cercetarea celor dintîi reprezintă probleme

---

[23] Friedrich Engels, *Opere militare alese*, Ed. militară, I. Bucureşti, 1962, p. 279.

[24] *Ibidem.*

[25] N. Constantinescu, *Din nou în problema Cetăţii Neamţului*, în SCIV, XIV, 1, 1963, p. 222.

[26] *Călători străini despre ţările române*, I. Bucureşti, 1968, p. 138.

[27] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, ed. P. P.Panaitescu, Bucureşti, 1961, p. 34.

[28] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1900, p. 148.

[29] I. Bogdan, *Inscripţiile de la Cetatea Albă. . .*, *loc. cit.*, p. 334.

[30] *Ibidem*, p. 335 — 356.

de viitor, cetatea de la Bîrlad este bine cunoscută, cercetarea ei prilejuind o serie de constatări cu implicații dintre cele mai largi [31].

Construită din lemn și pămînt, pe un pinten al unui platou ce înaintează dinspre vest spre est în lunca joasă și inundabilă a rîului Bîrlad, cetatea are forma terenului (400 × 100 m) și este făcută dintr-o palisadă continuă din lemn protejată la exterior de un val de pămînt continuu. Cetatea este separată de restul platoului de un șanț de apărare larg de peste 35 m și are intrarea străjuită de două turnuri pătrate, din lemn, dispuse ca două romburi și precedată de o groapă-capcană. În interior, suprafața cetății era rezervată locuințelor ocupanților ei : locuințe de suprafață simple și locuințe de tip bordei obișnuite făcute după obiceiul românesc. Chiar dacă a fost făcută din lemn și pămînt, după sistemul străvechi al palisadelor, cetatea de la Bîrlad era adaptată noilor condiții de luptă. Turnurile din lemn cu rol de flancare al intrării, „capcana" din fața intrării, șanțul de apărare de dimensiuni apreciabile și mai cu seamă dotarea ei cu piese de artilerie, sînt elemente care vădesc aplicarea și în cadrul fortificațiilor ușoare a acelorași principii și elemente de fortificare ca și la cetățile de piatră. În cuprinsul ei a fost descoperită cea mai veche piesă de artilerie pînă acum cunoscută în Moldova. Este vorba de o bombardă turnată în bronz masiv, cu lungimea de 56 cm, ce demonstrează larga folosință în 1476 a pieselor de artilerie atît în cetățile de piatră cît și în cele din lemn. Fiindcă toate datele oferite de cercetări sînt unanime în a dovedi că cetatea de la Bîrlad a fost făcută de Ștefan anume în 1476 pentru concentrarea unor puternice trupe de țară care să fie manevrate în funcție de deplasările, pe diferite direcții, ale oastei otomane invadatoare. De îndată însă ce în vara anului 1476 oastea otomană a înaintat, nu pe valea Bîrladului ca în primăvara anului precedent, ci pe aceea a Siretului, Ștefan cel Mare nu numai că și-a retras oastea din cetatea Bîrlad dar a luat și măsuri hotărîte pentru urgenta ei distrugere. Apreciind ca periculoasă simpla părăsire a acestei cetăți, care putea ușor să devină, după aceea, punct de sprijin oastei invadatoare, Ștefan a ordonat distrugerea ei prin foc, așa cum pusese să fie pîrjolite ținuturi întregi prin care oastea otomană înainta cu greu. Desfășurarea ulterioară a evenimentelor din vara anului 1476 și grelele încercări prin care a trecut Moldova începînd cu bătălia de la Războieni (desfășurată și aceasta într-un loc fortificat de români cu lemn și pămînt), au constituit tot atîtea dovezi ale gîndirii superioare de comandant militar a lui Ștefan cel Mare.

Și dacă în cursul campaniei din 1476 cetățile de piatră de curînd reamenajate de la Suceava și Neamț au rezistat puternicelor asedii otomane, contribuind astfel la salvarea țării, Cetatea Nouă de lîngă Roman, situată chiar pe direcția înaintării grosului oastei otomane, a fost nevoită să cedeze. Cercetările arheologice au dovedit că acum zidurile cetății au fost distruse și refăcute apoi după o scurtă perioadă de întrerupere, iar izvoarele scrise demonstrează că între 22 mai 1476 și 11 februarie 1482, în sfatul domnesc nu mai apar pîrcălabii ai acestei cetăți. Rezultă că în vara anului 1476 Cetatea Nouă a fost distrusă, refacerea ei petrecîndu-se, oricum, înainte

---

[31] În legătură cu cetatea de pămînt de la Bîrlad, vezi M. D. Matei și Lucian Chițescu, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 439 și urm.

de 11 februarie 1482 cînd întîlnim deja în funcţie pe următorul pîrcălab al ei.

Paralel cu refacerea şi repunerea în funcţie a Cetăţii Noi, eforturile domnitorului erau concentrate în sud asupra cetăţilor de la Dunăre şi Mare unde pericolul otoman era permanent. Aici, potrivit cronicilor, după 22 iunie 1479 moldovenii au zidit o nouă cetate Chilia folosind 800 de zidari şi 17 000 de ajutoare [32]. Se pare că este, într-adevăr, vorba de zidirea unei noi cetăţi pe malul stîng al braţului dunărean, la Chilia Nouă. În acelaşi an 1479 o altă inscripţie de la Cetatea Albă ne informează că şi acolo s-au efectuat unele lucrări de fortificare, materializate prin înălţarea unui nou zid de apărare a cetăţii de la limanul Nistrului [33]. Asemenea intense şi grabnice măsuri de fortificare a sudului ţării le lua Ştefan pentru a nu fi surprins de un atac din partea turcilor sau a aliaţilor acestora, domnii Ţării Româneşti. Fiindcă toate încercările făcute stăruitor de Ştefan de a avea în Ţara Românească aliaţi de nădejde în lupta antiotomană se dovediseră total infructuoase, întrucît toţi oamenii săi de încredere, numiţi domni la Bucureşti cu sprijinul oastei moldovene, s-au supus pe rînd, sultanului. Numai după ce şi ultima încercare pe care o face de a avea în Vlad Călugărul un aliat la sud de Carpaţi, în urma victoriei obţinute la Rîmnic la 8 iulie 1481 asupra lui Ţepeluş, se dovedeşte la fel de infructuoasă şi neviabilă ca şi cele de mai înainte, domnul Moldovei renunţă la politica de pînă atunci şi, în cadrul eforturilor de a-şi apăra propria ţară, la 10 martie 1482 pune stăpînire pe cetatea Crăciuna (care fusese ridicată din lemn şi pămînt pe malul stîng al cursului final al Siretului în 1471 în cursul unei campanii a lui Radu cel Frumos, domnul Ţării Româneşti, în Moldova) căreia îi pune în frunte pe pîrcălabii moldoveni Vîlcea şi Ivanco [34].

La puţin timp după luarea în stăpînire a cetăţii Crăciuna, au loc ample lucrări de întărire a Cetăţii Noi de lîngă Roman. Datele ultimelor cercetări arheologice de la Cetatea Nouă sînt unanime în a sublinia că fortificaţia de aici, zidită de Ştefan în 1466 şi refăcută de acesta după distrugerile pricinuite de invazia otomană din 1476, a devenit iarăşi şantier de construcţie în 1483 cînd i s-a adăugat, pe latura vulnerabilă dinspre est, o curtină exterioară, de trei ori mai mare decît fortificaţia mai veche. Noua incintă se lega de fortificaţia anterioară prin două turnuri circulare, în vreme ce pe mijlocul laturii de sud exista un bastion rectangular, iar la colţurile exterioare alte două turnuri circulare. Intrarea în noua incintă era situată pe latura de răsărit a ei şi era amplasată pe acelaşi ax cu fortul iniţial, fiind flancată de două turnuri semicirculare. Astfel construită, cea de a doua incintă de la Cetatea Nouă, cu zidul gros de 4 m şi cu turnuri ale căror ziduri depăşeau această grosime, permitea asigurarea unei bune apărări circulare. Inamicul pătruns în interiorul curţii exterioare putea fi lovit de focul armelor din turnurile circulare din ambele faze de construcţie. Pentru desăvîrşirea apărării, întregul complex de la Cetatea Nouă a fost înconjurat cu un şanţ de apărare larg de 30 pînă la 50 m în care a fost abătută apa Siretului, întocmai ca la

[32] *Cronicile slavo-române...*, ed. cit., p. 34.
[33] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 338.
[34] *Cronicile slavo-române...*, ed. cit., p. 19, 35, 64.

Chilia unde apa brațului cu același nume al Dunării pătrundea în șanțul de apărare al cetății lui Ștefan cel Mare. Numai în sensul acestei din urmă întăriri am socotit că trebuie interpretat textul cronicilor interne potrivit căruia în 1483, „au început Ștefan Vodă a zidi cetatea de la Tîrgul Romanului" [35]. S-a dovedit, prin probe materiale, că în 1483 a avut loc *întărirea* Cetății Noi și nicidecum *fondarea* ei, cum lăsa să se înțeleagă textul cronicilor interne. După cum s-a văzut, fondarea cetății se făcuse în 1466. Numai după lucrările de fortificare din 1483 Cetatea Nouă a devenit acea fortificație inexpugnabilă în măsură să impresioneze chiar în secolul următor pe contemporani [36] și să devină centru de concentrare și de conducere a trupelor românești atît în vremea lui Ștefan cel Mare, mai ales în timpul luptelor din 1497 duse pentru alungarea trupelor lui Ioan Albert din Moldova, cît și mai tîrziu, în zilele celui dintîi unificator al țărilor românești care a fost Mihai Viteazul.

Așa cum este îndeobște cunoscut, în ciuda eforturilor făcute de moldoveni, în vara anului 1484 turcii, cu o mare oaste și cu o flotă puternică, conduși direct de sultanul Baiazid al II-lea și ajutați de tătari, asediază și cuceresc Chilia și Cetatea Albă. În anul următor, o altă oaste otomană condusă de Ali-bei pătrunde iarăși în Moldova unde „a devastat și ruinat multe orașe și sate" [37], inclusiv cetatea din lemn de la Crăciuna, care în aceste momente și-a încheiat definitiv existența.

Căderea cetăților de la Dunăre și Mare a însemnat pentru statul moldovean pierderi deosebit de mari din punct de vedere teritorial și economic și crearea unor mari breșe în sistemul de apărare al țării. Înțelegem deci eforturile deosebite pe care le-a depus Ștefan, chiar cu prețul depunerii omagiului de la Colomeea în septembrie 1485, pentru redobîndirea celor două cetăți din sudul țării, dar rămase din păcate fără rezultatul scontat fiindcă lupta eroică a statului românesc de la răsărit de Carpați împotriva expansiunii străine nu s-a bucurat de nici un sprijin din partea puterilor din jur.

În această situație, atenția domnitorului s-a îndreptat în ultimii ani ai vieții spre întărirea cetăților rămase în nordul țării și spre construirea altora care să opună rezistență incursiunilor tătare de peste Nistru. Mărturii în acest sens găsim într-o cronică veche rusească după care Ștefan cel Mare „și-a adunat oastea lui și a așezat cu oamenii și a întărit puternic Cetatea de Scaun Suceava și toate celelalte cetăți ale lui" [38], înainte de luptele cu regele polon Ioan Albert, precum și în textul stemei cu pisanie descoperită în 1953 la Cetatea de Scaun care se referă la reparațiile aduse cetății în preajma atacului polon din 1497 [39].

Săpăturile arheologice efectuate la Soroca de cercetătorii sovietici [40] au demonstrat că Ștefan cel Mare a ridicat acolo o cetate de pămînt și

---

[35] Grigore Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p.97.

[36] *Cronicile slavo-romåne...*, ed. cit., p. 99, 102.

[37] *Ibidem*, p. 19.

[38] Textul la M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 120.

[39] C. Bălan și Șt. Olteanu, *Stema cu pisanie descoperită la Cetatea de Scaun a Sucevei*, în BMI, 1, 1970, p. 58 — 61.

[40] Vezi în această privință G. F. Cebotarenko, *К вопросу о времени возникновения Сорокскои крепости*, în *Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавскои С.С.Р.*, Chișinău, 1964, p. 210 și urm.

lemn împotriva incursiunilor tătare care, ocolind vadul Nistrului apărat de cetatea de piatră de la Orhei, își creau cale spre interiorul Moldovei mai pe la nord prin vadurile de la Soroca. Resturile cetății din pămînt și lemn de la Soroca, al cărei pîrcălab îl întîlnim în documente incepînd cu 12 iulie 1499, au fost găsite sub zidurile cetății de piatră pe care a zidit-o mai tîrziu, dar în același loc, Petru Rareș, în locul celei dintîi a cărei importanță s-a pierdut treptat, mai cu seamă în urma folosirii pe scară largă a artileriei. Chiar dacă ridicarea cetății de pămînt și lemn de la Soroca n-a avut un scop strategic de prim ordin ci numai pe acela de a interzice calea pătrunderii tătarilor prin vadurile de aici ale Nistrului, importanța acestei fortificații reiese din prezența pîrcălabului ei în sfatul domnesc. După cum se știe, pîrcălabii cetăților moldovene lucrate din lemn și pămînt nu făceau parte din sfatul domnesc tocmai datorită rolului secundar pe care îl aveau în apărarea țării cetățile de acest gen în comparație cu cetățile de piatră ai căror pîrcălabi (comandanți) erau, fără excepție, membrii ai sfatului. Excepția de la această regulă pe care o face *numai* pîrcălabul cetății din lemn și pămînt a Sorocii, Coste, care semnează în calitate de membru al sfatului țării atît în tratatul de pace încheiat de domnul Moldovei la 12 iulie 1499 cu Ioan Albert [41] cît și în tratatul încheiat de același domnitor român la 11 septembrie 1499 cu Alexandru, marele cneaz al Lituaniei [42], demonstrează tocmai importanța pe care marele Ștefan o acorda fortificației ridicate de el la confluența rîului Racovăț cu Nistrul, în partea de nord a orașului Soroca. Pînă la construirea pe același loc a cetății de piatră bine cunoscute de la Soroca de către Petru Rareș „în deceniul al cincilea al secolului al XVI-lea" [43] cetatea din lemn a lui Ștefan cel Mare a continuat să funcționeze cu aceleași rosturi pentru care fusese construită și în timpul domniei lui Bogdan cel Orb, care, într-o scrisoare trimisă în 1512 regelui polon, preciza din nou menirea ei: „castrum nostrum Sorocianum... contra paganos tutelam habet" [44].

Cu cetatea de pămînt și lemn de la Soroca se încheie activitatea lui Ștefan cel Mare de constructor strălucit al celui mai organizat și puternic sistem de apărare din întreaga istorie a Moldovei feudale. Sistemul acesta complex cuprindea, după cum s-a văzut, două centuri puternice de piatră, una în interiorul țării în principalele centre, cealaltă la granița pe Nistru și Dunăre, ambele completate în chip armonios cu cetăți din lemn și pămînt. În afara caracterului economic de protejare a centrelor urbane și a căilor principale de comerț, rolul principal al cetăților Moldovei rămîne acela de apărare a independenței țării, rol pe care cetățile lui Ștefan cel Mare l-au avut cu deosebire. Adevărul acesta este subliniat de faptul că atîta vreme cît n-au fost cucerite sau distruse cetățile Moldovei, independența țării a rămas neștirbită, toate atacurile din afară putînd fi respinse. Numai după pierderea celor mai importante cetăți și implicit a unor importante părți ale teritoriului ei, țara Moldovei a putut fi supusă dominației otomane, acest lucru petrecîndu-se însă relativ tîrziu, în al patrulea deceniu al secolului al XVI-lea. Se constată, așadar, o legătură legică și cauzală între existența statului feudal independent al Moldovei și sistemul său defensiv

41 I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 435.
42 *Ibidem*, p. 446.
43 G. F. Cebotarenko, *loc. cit.*, p. 216.
44 Hurmuzaki, *Documente...*, II, 3, p. 700.

în sensul că atîta vreme cît a existat o bază economică și o forță politică în măsură să se opună expansiunii străine, apărarea suveranității s-a făcut pe baza unei fortificări sistematice a întregului teritoriu al țării.

Prin trăinicia și soliditatea construcțiilor, prin înălțarea de noi cetăți sau prin adaptarea celor vechi la cele mai noi cuceriri ale tehnicii de luptă a vremii, prin dispunerea lor în locurile cele mai indicate atît pe granițe cît și în interiorul țării, cu posibilități sporite de manevrare a trupelor, cel mai organizat și puternic sistem de apărare din întreaga istorie a Moldovei medievale a primit din partea lui Ștefan cel Mare un sprijin și interes dintre cele mai înalte. Interesul acesta s-a materializat nu numai în folosirea celor mai noi mijloace de apărare ale epocii, ci și prin numirea în funcția de pîrcălabi ai principalelor cetăți ale Moldovei a celor mai apropiați și de nădejde oameni ai domnitorului, de multe ori chiar rude apropiate ale sale. Este suficient să amintim, în acest sens, că chiar de la începutul domniei lui Ștefan cel Mare, unchiul domnului, Vlaicu a fost numit pîrcălab al Cetății Albe; în 1476 Vlaicu apăra Hotinul în fața asediului otoman, iar în 1481 îl întîlnim conducînd cetatea de la Orhei. Tot astfel, pe Duma, fiul lui Vlaicu, îl găsim conducînd mai întîi cetatea Hotin, împreună cu tatăl său, iar apoi Cetatea Albă și Cetatea Neamțului, iar Șendrea, cumnatul domnului, a condus Cetatea de Scaun a Sucevei. Amintim, în fine, că bătrînul Arbore a condus cu eroism apărarea Cetății Neamțului în timpul asediului otoman din 1476, iar fiul său Luca a apărat la fel de eroic Cetatea Sucevei în fața asediului lui Ioan Albert din 1497 [45].

Avînd în fruntea lor unul sau doi pîrcălabi, membri ai sfatului domnesc, cetățile de piatră ale Moldovei au constituit coloana vertebrală a apărării țării în timpul lui Ștefan cel Mare. Prin pierderea Chiliei și a Cetății Albe în 1484 sistemul acesta unitar de apărare a fost puternic lovit și a început să decadă treptat în veacul următor care și marchează instaurarea dominației otomane asupra Moldovei. Cu aceasta se va încheia etapa luptelor eroice duse de poporul român pentru apărarea independenței sale, luptă în care cetățile au avut un rol dintre cele mai însemnate. Cu secolul al XVI-lea începe o nouă etapă a luptei și anume aceea dusă pentru eliberarea țărilor românești de sub dominația străină.

À PROPOS DES FORTERESSES DE LA MOLDAVIE À L'ÉPOQUE D'ETIENNE LE GRAND

RÉSUMÉ

L'auteur examine le réseau de forteresses de la Moldavie à l'époque d'Etienne le Grand, présentant la préoccupation du voïévode envers la consolidation de celles existantes et la construction de nouvelles forteresses correspondant à l'évolution des armes à feu et surtout de l'artillerie. On établit de la sorte plus clairement la vérité suivant laquelle la Moldavie dirigée par Etienne le Grand a été l'un des premiers pays de l'Europe

[45] Vezi A. Sacerdoțeanu, *Divanele lui Ștefan cel Mare*, în Analele Universității București, 1956, 5, p. 157 și urm.

orientale à avoir organisé tout le système de défense en fonction de la généralisation de l'artillerie dans les combats et de l'utilisation de celle-ci sur une large échelle au siège des forteresses.

L'étude présente la construction de Cetatea Nouă, des environs de Roman, soulignant que celle-ci atteignait au niveau des exigences de la technique des fortifications d'Europe au XVe siècle. A ces mêmes conditions de sécurité devant l'artillerie répond aussi le mode de construction de la forteresse en pierre de Orhei, près le Dniestre, ainsi que les améliorations apportées aux cités de Suceava et de Neamţ. Pour entraver les attaques des Tatars, l'illustre voïévode a fait ériger à la frontière orientale de la Moldavie la forteresse de Soroca.

Les vieilles cités de Killia et de Cetatea Albă ont été fortifiées elles aussi en vue de la défense contre les Ottomans.

Par la durabilité des constructions, par l'élévation de nouvelles cités ou par l'adaptation de celles déjà existantes aux dernières conquêtes de la technique de lutte de l'époque, par leur implantation aux endroits les plus propices, sur la ligne de frontière ou dans l'intérieur du pays, le système de défense le plus puissant et mieux organisé de la Moldavie médiévale a joui de l'appui substantiel d'Etienne le Grand qui a manifesté un intérêt particulier à cet égard.

GRIGORIE G. TOCILESCU, ARHEOLOG şi ISTORIC

DE

RADU VULPE

În galeria personalităţilor care au contribuit la dezvoltarea studiilor despre antichitate în România, un loc de seamă îl ocupă Grigorie G. Tocilescu, de la moartea căruia acum se împlinesc 125 de ani. A fost un harnic şi valoros pionier al ştiinţelor noastre istorice. Desfăşurînd o activitate foarte bogată şi extinsă în numeroase direcţii Tocilescu a dat la lumină multe lucrări privind istoria medievală a României, a publicat documente şi inscripţii slavo-române, a întocmit manuale didactice, a scris despre folclorul românesc, a fondat şi condus reviste, instituţii şi asociaţii culturale, a militat în viaţa politică, dar domeniul în care şi-a cîştigat cele mai apreciate merite şi care i-a asigurat stima lumii ştiinţifice este studiul antichităţii. Amintirea lui se leagă, înainte de toate, de rodnicele sale explorări arheologice, de importantele sale contribuţii la epigrafia greco-romană, de contribuţia sa determinantă la progresele Muzeului Naţional de Antichităţi.

Viaţa lui Grigorie Tocilescu, începînd puţin după revoluţia de la 1848 şi ţinînd pînă în deceniul premergător primului război mondial, se încadrează în epoca marilor prefaceri istorice care au marcat formarea şi consolidarea statului român şi care au determinat desvoltarea culturii române moderne. S-a născut la 26 octombrie 1850 în satul Fefelei din marginea oraşului Mizil. Părinţii săi erau din Bucureşti şi, cu toate că descindeau din neamuri de boiernaşi, aveau o stare materială destul de modestă. Situaţia ambiguă a unei asemenea familii, care, aparţinînd de fapt burgheziei în formaţie şi împărtăşind în general tendinţele progresiste ale acesteia, se simţea încă legată de tradiţiile aristocraţiei intrate în amurg, n-avea să rămînă fără consecinţe asupra atitudinii istoricului de mai tîrziu faţă de problemele sociale ale vremii sale. Tot în mediul familiei avea să-i fie încurajată, încă din fragedă copilărie, curiozitatea şi pasiunea pentru istorie. Un unchi al său, postelnicul Răducanul Tocilescu, manifestase şi el pricepere pentru mărturiile trecutului şi la 1842, împreună cu istoricul Eufrosin Poteca, organizase Arhivele Statului.

Grigorie Tocilescu şi-a făcut cursul primar într-un pensionat din Ploieşti, sub îngrijirea unor buni învăţători, foarte rari în acel timp. Cursurile secundare le-a urmat de asemenea într-o şcoală selectă, la colegiul Sf. Sava din Bucureşti, în care a fost ţinut ca bursier, avînd colegi iluştri, ca Spiru Haret şi Şt. Hepites, fruntaşii de mai tîrziu ai ştiinţei. Încă de pe atunci Tocilescu s-a făcut remarcat prin spiritul său vioi, printr-o

„REVISTA DE ISTORIE", tom. 28, nr. 10, p. 1547 – 1562, 1975

inteligență deosebită, prin cunoștințe variate și prin speciale aptitudini pentru studiul istoriei.

După ce și-a luat bacalaureatul, în 1868, Grigorie Tocilescu s-a înscris la Universitatea din București, ca student al Facultății de Drept și al Facultății de Litere. Avea vîrsta de 18 ani și părinților săi nu le dădea mîna să-l întreţină pe cheltuiala lor mai departe. A fost nevoit să intre ca mic funcționar la Ministerul de Finanţe, împărțindu-se între studiile universitare și îndatoririle pe care i le impunea o slujbă nepotrivită cu înclinările și cu preocupările lui. Un an mai tîrziu avea să găsească un post mai bun, ca referent în direcția Bunurilor Statului din Ministerul Lucrărilor Publice. Acolo a avut norocul să dea peste o întreagă arhivă de acte vechi pe care le-a studiat intens și cu mult profit pentru formarea experienței sale de cercetător în domeniul istoriei.

A dovedit de la început nu numai însușirile intelectuale ale unui om de știință, dar și o putere de muncă neobosită. Nici frecventarea cursurilor la cele două facultăți pe care le urma, nici îndeplinirea orelor de serviciu în minister nu l-au împiedicat să desfășoare, ca student, o activitate culturală care l-a impus atenției tuturor. A ţinut diverse cuvîntări ocazionale, printre care una pe cîmpul Cotrocenilor la comemorarea a 50 de ani de la revoluția lui Tudor Vladimirescu, a scris în ziare și în reviste mai multe articole de caracter literar și istoric, a publicat chiar versuri, arătînd în toate manifestările sale sentimente entuziaste și un stil clar și curgător, care avea să-i devină propriu. Vestitul filolog, istoric și literat B. P. Hasdeu, profesorul său de la Facultatea de Litere, de care se legase cel mai mult, a căutat să-l încurajeze, cooptîndu-l de pe atunci în comitetul de redacție al periodicului său ,,Romànismul". În această foaie, ca și în celelalte două periodice conduse ulterior de Hasdeu : ,,Traian" și ,,Columna lui Traian", tînărul Tocilescu a publicat documente istorice inedite, studii despre poezia populară română ori despre probleme de istoria dreptului [1]. Nota politică nu lipsește de loc din primele sale producții publicistice. Sub influența atmosferei patriotice pe care, în perioada Unirii și a reformelor lui Cuza, în vremea copilăriei și a adolescenței sale, o întîlnise acasă și în școli, Tocilescu se remarcase ca un adept entuziast al ideilor progresiste, iar în perioada primilor ani de domnie ai lui Carol I se manifestase și ca antidinastic. Nicolae Bălcescu, istoricul avîntat al generației de la 1848, era modelul pe care dorea să-l urmeze, iar Mihai Viteazul, eroul slăvit de acesta se afla în centrul preocupărilor sale de predilecție. Atunci a scris Tocilescu o serie de studii despre familia acestui voievod [2], aducînd precizări documen-

---

[1] Pentru datele biografice despre Gr. G. Tocilescu am folosit cu deosebire următoarele lucrări : *Necrolog, Grigorie G. Tocilescu*, în ,,Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie", XI, 1910, p. 7 — 14 (cu bibliografie) Şt. C. Hepites, *Cuvîntare ţinută la înmormîntarea membrului Academiei Române Grigorie Tocilescu în ziua de 20 septembrie 1909*, în ,,Analele Academiei Române, Dezbateri", seria II, t. XXXII, 1909, p. 26 — 30 N. I. Apostolescu, în ,,Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie", XI, 1910, p. 356 — 361; idem, *Tocilescu: Conferință rostită în seara de 11 martie 1912 la Ateneul Român din București*, București, 1912, 28 p. Date referitoare la bibliografia lui Tocilescu și la lucrările ce s-au scris despre el se găsesc adunate (incomplet) la C. Adamescu, *Contribuție la bibliografia românească*, I, București, 1921, p. 134 și urm.; II, București, 1923, p. 208 — 209; III, București, 1928, p. 151.

[2] Gr. G. Tocilescu, *Doamna Stanca, soția lui Mihai Viteazul; studiu istoric: 1560—1604*, București, 1872; ed. II, București, 1877, 55 p.: *Banul Mihalcea*, în ,,Columna lui Traian", 1872; *Familia lui Mihai Vodă Viteazul, analiză critică*, București, 1874; ed. II, București, 1880, 23 p.; *Petru Cercel*, București, 1874, 84 p.

tare noi şi tot atunci a pregătit despre însăşi personalitatea lui Bălcescu un studiu care va apărea în 1876 [3]. Dar cu timpul pornirile sale generoase aveau să se tempereze şi chiar să se modifice fundamental pe măsură ce el intra mai adînc în viaţă şi pe măsură ce burghezia, căreia îi aparţinea de la obîrşie, îşi consolida interesele, depărtîndu-se de mase şi aliindu-se cu resturile aristocraţiei feudale. Căsătoria sa cu fiica unui cunoscut bancher bucureştean, în 1874, avea să contribuie mult la fixarea poziţiei sale sociale. Desigur, din visurile tinereţii pe care şi le va părăsi, el va păstra un puternic sentiment naţional, o vie dorinţă de înălţare a culturii româneşti şi chiar o oarecare preocupare de soarta ţărănimii, dar nu va căuta să înţeleagă pe deplin izbucnirile disperate ale acesteia şi nici să conceapă o soluţie radicală pentru grelele ei suferinţe.

În anul 1874 şi-a luat licenţa în drept cu teza *Despre legat în dreptul roman şi în dreptul român* [4]. Remarcabilă prin contribuţia documentară total nouă pe care o aducea, ca şi prin seriozitatea concluziilor, această lucrare îmbina cele două principale ramuri istorice care îl atrăgeau pe tînărul autor : pe de o parte istoria medievală a patriei, pe de alta antichitatea. Era în acelaşi timp şi cea dintîi încercare de a trata o problemă de drept românesc, o primă brazdă trasă pe un teren nedesţelenit.

În anul următor Tocilescu a plecat la Praga, pentru a se perfecţiona în istoria limbilor slave, pe care în ţară le studiase cu Hasdeu, şi de asemenea cu intenţia de a se iniţia în disciplinele ştiinţifice referitoare la istoria veche. Încă din vremea primilor săi ani de universitate, la 1871, Societatea Academică Română (care avea să se transforme mai tîrziu în Academia Română, predecesoarea Academiei R.S.R. de azi) publicase un premiu, instituit de distinsul scriitor şi teoretician al arheologiei Al. Odobescu, pentru cel mai bun memoriu „asupra popoarelor care au locuit ţările române de-a stînga Dunării mai înainte de concuista acestor ţări de către imperatorul Traian [5]. Subiectul prezenta o mare importanţă şi este o cinste pentru Odobescu de a-l fi conceput în acea vreme de exclusivism latinist, dar era şi deosebit de greu pentru orice român, fiindcă pe atunci cercetări privind asemenea epoci străvechi nu se făcuseră în România. Poetul şi publicistul Cesar Bolliac începuse a culege mărturii arheologice preromane, dar numai ca simplu anticar, căruia îi lipsea cu totul posibilitatea de a le valorifica istoric. Nu e de mirare că nici un manuscris n-a fost prezentat, deşi publicarea premiului oferit s-a repetat de mai multe ori. Este ceea ce l-a îndemnat pe tînărul Tocilescu să-şi încerce forţele şi în această direcţie. Încă de pe băncile universităţii a început să-şi strîngă informaţiile, dar şi-a dat seama că nu va ajunge la nimic valabil fără o serioasă pregătire în ţări cu o cultură înaintată.

La Praga şi la Viena a urmat cursurile şi seminariile unor iluştri învăţaţi din acea vreme, ca slaviştii F. Miklosich şi A. Leskien, istoricul progresist C. Hoefler şi epigrafistul O. Hirschfeld (cel care vreo treizeci de ani mai tîrziu, mutat la Berlin, avea să fie şi profesorul lui V. Pârvan).

---

[3] Gr. C. Tocilescu, *Nicolae Bălcescu; viaţa, timpul şi operele sale (1819—1852)*, Bucureşti, 1876, 71 p.

[4] Cf. nota 25, aci mai jos.

[5] *Bibliografia Daciei: Indice de scrieri atingătoare direct sau indirect de vechii locuitori ai Daciei, publicată spre a facilita cercetările concurenţilor la premiul instituit de d. Alexandru Odobescu, membru al Societăţii academice române*, Bucureşti, 1872, 65 p.

La sfîrşitul a doi ani de muncă stăruitoare Tocilescu şi-a dat doctoratul cu o disertaţie avînd tocmai subiectul despre Dacia străveche care începuse să-l preocupe în ţară. Referinţele favorabile ale profesorilor C. Hoefler şi O. Hirschfeld i-au asigurat tezei un succes frumos. După primirea titlului de doctor în filozofie, Tocilescu a mai rămas în străinătate pentru a se ocupa cu completarea lucrării. Întorcîndu-se în ţară un an mai tîrziu, în 1877, şi-a prezentat manuscrisul la Societatea Academică Română, care în unanimitate i-a acordat premiul. Avea atunci 27 de ani. Refăcută şi mărită în anii următori, lucrarea a fost publicată în Analele Academiei Române din 1880 avînd supratitulul *Dacia înainte de Romani*.

A fost prima afirmare ştiinţifică a lui Tocilescu pe plan superior şi punctul de plecare al unei cariere care va urca mereu. Chiar în anul premierii, Academia l-a ales membru corespondent. Aceste izbînzi, obţinute într-un timp atît de scurt şi la o vîrstă atît de tînără, n-au rămas fără să provoace animozităţi. *Dacia înainte de Romani* a fost criticată aspru, între alţii chiar de Hasdeu, iritat de pasajele din lucrare în care unele din ipotezele lui despre antichităţile dace erau respinse[6]. Dealtfel, Tocilescu chiar în prefaţa cărţii făcuse aluzii îndrăzneţe la adresa fostului său profesor, cînd pomenise de mînia celor care : „pun ştiinţa pe căi rătăcite şi chiar voiesc s-o monopolizeze" [7]. A fost un moment de răceală în prietenia care îi lega pe cei doi istorici din generaţii diferite. Din străinătate Tocilescu se întorsese cu o concepţie mult mai exigentă despre cercetările istorice decît aceea, predominată de intuiţionism romantic, a lui Hasdeu.

De fapt, volumul *Dacia înainte de Romani*, cu cele aproape 600 de pagini ale sale, tipărite mărunt pe format de octavo mare şi însoţite de numeroase planşe, reprezenta o realizare impresionantă pentru acel timp. Este drept că autorul n-a ştiut să evite unele păcate ale tinereţii şi, în dorinţa legitimă de a informa complet pe cititor, a amplificat excesiv aparatul critic, punînd pe alocuri la contribuţie citate de împrumut, pe care nu le-a prezentat cu o suficientă acribie, ceea ce l-a expus în mod gratuit la acuzaţii penibile. În fond nu era vorba decît de simple stîngăcii, rezultate din grabă şi lipsă de experienţă. Azi, după 80 de ani de la redactarea acestei cărţi, putem s-o judecăm fără exagerările subiective ale contemporanilor. Era în adevăr „cea mai voluminoasă operă de erudiţie alcătuită vreodată de un român" [8], fruct al unei munci fără preget, chiar dacă în ochii unora apărea şi ca un „piedestal către faimă şi leafă" cum scrie Nicolae Iorga [9]. Menţinîndu-se la punctele de program ale premiului pentru care fusese concepută, lucrarea cuprinde două părţi, privind geografia şi etnografia Daciei, cu o prezentare critică a mărturiilor din autorii grecoromani, cu examinarea ştirilor despre limba sciţilor, geţilor şi dacilor, despre aspectele lor fizice, despre moravurile şi despre cultura lor, cu o bogată

---

[6] Dange (Angel Demetriescu), *Ştiinţa de contrabandă*, în „România liberă", V, nr. 1304 şi 1309, 18 şi 24 octombrie 1881 ; B. P. Hasdeu, *Dacia de Gr. G. Tocilescu: notiţă critică*, în „Binele public", III, 1881, 16 martie — 1 aprilie, n-rele 84 — 87, 90 — 91 şi 94 ; N. Iorga, *Opinions sincères: La vie intellectuelle des Roumains en 1899*, Bucureşti, 1899, p. 54, 121, 125, 204—205 ; idem, *Oameni care au fost*, I, Vălenii de Munte, 1911, p. 17 — 18. Scurte referinţe obiective la T. Maiorescu, *Critica*, III, Bucureşti, 1915, p. 30 şi 37.

[7] Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, Bucureşti, 1880, p. IX.

[8] N. Iorga, *Oameni cari au fost*, I, p. 17.

[9] *Ibidem.*

analiză a materialului arheologic cunoscut pînă atunci, provenind mai ales din Transilvania. În intenţia autorului era să revină ulterior cu o a treia parte, suplimentară, tratînd despre istoria populaţiilor geto-dace, însă, prins de alte sarcini, n-avea s-o mai scrie niciodată. Valoarea în sine a celor două părţi apărute nu depăşea pe aceea a unei harnice culegeri de materiale istorice, filologice şi arheologice, expuse sistematic, cu interpretările ce li se dăduseră mai înainte. Nici n-ar fi drept să i se ceară mai mult unei opere de început a unui tînăr sub 30 de ani, care, scriind-o, lua pentru întîia dată contact cu problemele respective, poate cele mai grele din istoria României. Mai ales că nimeni altcineva în ţara noastră nu se arătase dispus a o îndeplini. Este chiar demn de remarcat că în expunerea unor fapte atît de bogate şi de complexe Tocilescu a urmat un plan logic şi clar, iar în selectarea interpretărilor, de calităţi atît de diferite pe atunci, a dovedit o metodă critică şi realistă. Din mulţimea de opinii contradictorii ce i se prezentau la tot pasul, cea adoptată de el se dovedeşte aproape totdeauna cea justă. Sînt şi multe cazuri cînd se fereşte să tragă concluzii, ceea ce în situaţia dată trebuie apreciat mai de grabă ca o atitudine prudentă şi ca o dovadă de probitate, decît ca un cusur blamabil. În probleme dificile de felul celor întîlnite de Tocilescu nu totdeauna se puteau schiţa soluţii valabile, iar înlocuirea lor cu construcţii conjecturale n-ar fi fost indicată în opera unui tînăr lipsit de autoritatea experienţei. Un exemplu de noutatea spiritului critic cu care autorul cărţii venea în istoriografia românească despre antichitate este analiza scrupuloasă pe care a făcut-o teoriilor lui Hasdeu despre un pretins alfabet dacic şi argumentarea strînsă şi viguroasă cu care a redus-o la neant [10]. Azi ni s-ar părea ieftin un asemenea succes, dar pe vremea aceea, cînd cercetările istorice se aflau la noi încă în faza de dezorientare a începuturilor, a contribuit la salvarea lor de primejdia căderii în pură fantezie.

Elementele originale ale *Daciei înainte de Romani* ar fi fost mai numeroase dacă la pregătirea sa filologică şi la priceperea de a trata documentele literare, Tocilescu ar fi fost în situaţia de-a adăuga şi o competenţă arheologică. Dar el nu se ocupase pînă atunci de resturile materiale ale trecutului. Dealtfel în acea epocă arheologia preclasică nu luase aspectele unei ştiinţe istorice constituite. Metodele ei specifice erau încă dibuite. Săpături nu prea se făceau. Materialele proveneau mai mult din descoperiri întîmplătoare. Era un domeniu în care activau prin excelenţă colecţionarii diletanţi; învăţaţi cu preocupări ştiinţifice superioare, ca Al. Odobescu la noi, rareori i se dedicau. Într-o asemenea situaţie nu e de mirare că partea arheologică a cărţii lui Tocilescu constituie un simplu repertoriu de materiale deja cunoscute, pe care, în ce priveşte regiunile extracarpatice, le-a preluat din notele lui Bolliac ori din articolele lui Odobescu, iar în ce priveşte Transilvania, le-a găsit la arheologii saşi şi unguri de acolo şi în primul rînd la C. Gooss, care tocmai de curînd îşi publicase lucrările sale despre antichităţile preromane din regiunile Dunării mijlocii [11]. Însă, chiar aşa cum se prezenta, acest repertoriu avea să rămînă timp de decenii singura încercare de sistematizare a întregului material arheologic din ţările române privitor la vremurile primitive.

—

[10] Gr. G. Tocilescu, *Dacia inainte de Romani*, p. 919 — 934.

[11] Cf. V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 1.

În ciuda însuşirilor ei pozitive, *Dacia înainte de Romani* nu s-a bucurat de o influenţă prea largă în cultura română. Deşi scrisă într-un stil îngrijit şi clar, nu era atrăgătoare pentru publicul mare, din cauza excesului de erudiţie şi a ortografiei latiniste în care fusese tipărită, iar istoricii, ocupîndu-se pe atunci mai mult cu alte epoci, o foloseau doar pentru informaţii de ordin general. Multă vreme Tocilescu n-a avut urmaşi în direcţia cercetărilor despre geto-daci, el însuşi părăsindu-le imediat după apariţia cărţii, spre a se dedica altor preocupări. Abia după trecere de o jumătate de veac, problemele *Daciei înainte de Romani* vor fi reluate de Vasile Pârvan şi tratate în *Getica* de la înălţimea unei ştiinţe pe deplin dezvoltate şi cu urmări rodnice. Cu toate acestea, azi *Dacia înainte de Romani* tot mai poate fi de folos specialiştilor prin materialul său şi prin informaţiile pe care le dă asupra stadiului problemelor geto-dace la începutul dezvoltării ştiinţei istorice moderne.

În anul în care se premia această lucrare, războiul României pentru independenţă era în toi. Tocilescu fu trimis în zona ocupată de trupele româno-ruse de pe malul drept al Dunării pentru a face recunoaşteri arheologice. S-a întors de acolo cu un important material epigrafic şi cu observaţii pe care le-a publicat într-o broşură [12]. Apoi i s-a încredinţat o misiune în Rusia, unde a studiat scrierile inedite ale lui Dimitrie Cantemir, a transcris nenumărate documente vechi referitoare la istoria românească şi a descoperit, printre altele, cronica lui Moxa, de la începutul sec. XVII, pe care avea să o cedeze spre publicare lui Hasdeu. Revenind în ţară, a fost curînd trimis din nou în străinătate, de data aceasta la Paris, pentru a căuta în biblioteci şi în arhive documente privind ţările române. A stat acolo trei ani, timp în care, pe lîngă misiunea sa oficială îndeplinită cu spor, a căutat să-şi desăvîrşească pregătirea în studiile despre antichitatea greco-romană, frecventînd cursurile de specialitate de la Sorbonna, de la Ecole des Hautes Etudes şi de la Collège de France, lucrînd mai ales cu epigrafistul L. Renier.

Întorcîndu-se la Bucureşti, la 1881, este numit profesor universitar la catedra de Istorie antică, antichităţi greco-romane şi epigrafie, creată atunci, precum şi director al Muzeului Naţional de Antichităţi. Sînt cele două instituţii de bază ale activităţii pe care a desfăşurat-o în cîmpul studiilor clasice. A iniţiat nenumărate serii de studenţi în disciplinele antichităţii, atrăgîndu-i prin darul său de evocare şi prin pasiunea sa pentru descifrarea şi interpretarea inscripţiilor. Din Muzeul Naţional de Antichităţi, care, de la înfiinţarea sa sub domnia lui Cuza, la 1864, rămăsese pînă atunci o instituţie neînsemnată, condusă mai mult de interpuşi politici, efemeri şi lipsiţi de înţelegere pentru o asemenea instituţie, el a făcut un nucleu de muncă ştiinţifică. A îmbogăţit mult colecţiile Muzeului, organizîndu-le în limita condiţiilor pe care i le oferea localul de atunci, constînd din parterul unei aripi a vechii clădiri a Universităţii. În afară de funcţia sa de instituţie pentru conservarea mărturiilor materiale ale trecutului, muzeul a căpătat sub Tocilescu pentru prima dată rolul, încă neoficial şi nemărturisit, de institut arheologic de cercetări. Lui i se datoreşte, astfel, crearea condiţiilor specifice elementare care caracterizează pînă azi dezvoltarea activităţii arheologice din România.

---

[12] Gr. G. Tocilescu, *Raport asupra unei misiuni epigrafice în Bulgaria*, Bucureşti, 1878, 92 p.

Cînd a devenit profesor universitar şi director al Muzeului, Grigorie Tocilescu avea 31 de ani. Era în plinătatea forţelor şi capacităţii sale. Puterea lui de lucru va atinge intensităţi culminante. Pe lîngă munca asiduă pe care i-o impuneau cele două demnităţi ştiinţifice, el a găsit timpul să-şi continuie vechile preocupări referitoare la istoria medievală, să întemeieze şi să conducă ,,Revista pentru istorie, arheologie şi filologie" (1882—1909), să conducă revista ,,Tinerimea Română", să fie în comitetele de conducere ale Societăţii istorice române şi Societăţii române de geografie, să fie vicepreşedinte al Ateneului Român şi unul din cei trei redactori ai Marelui Dicţionar Geografic al României (1898—1902), să ocupe înalte funcţii în Ministerul Instrucţiunii publice, ca secretar general de la 1881 la 1885 şi ca inspector general al învăţămîntului de la 1885 la 1890, să contribuie în mod eficace la reorganizarea instituţiilor didactice ale României şi chiar să activeze în viaţa politică, fiind ales de repetate ori senator în rîndurile partidului conservator. Dacă eşuarea sa oportunistă în acest lagăr al moşierimii l-a fixat pe o poziţie socială negativă, nu e mai puţin adevărat că în parlament a susţinut unele reforme binevenite, că şi-a căpătat un remarcabil prestigiu prin talentul elocvenţei sale, viguroasă, echilibrată şi consistentă şi că acest prestigiu a folosit uneori şi activităţii sale ştiinţifice. Astfel, la 1892 el a izbutit să obţină o lege pentru regimul descoperirilor de monumente şi de obiecte arheologice. Legea, alcătuită de el însuşi, era destul de bună şi în orice caz superioară decretului-lege cu care avea să fie înlocuită, mult după moartea lui, în 1919.

În complexul îndeletnicirilor atît de variate ale lui Tocilescu activitatea arheologică a rămas tot timpul pe primul plan. La aceasta au contribuit nu numai obligaţiile sale legate de catedră şi de muzeu, dar şi împrejurarea favorabilă pe care o oferea arheologiei noastre revenirea Dobrogei, o regiune extraordinar de bogată în monumente antice de primă importanţă. Încă din 1881, cînd a venit la conducerea Muzeului Naţional de Antichităţi, a început să se ocupe cu aceste monumente, culegînd inscripţii, monede, obiecte diverse, fragmente sculpturale şi arhitectonice [13]. Pînă la sfîrşitul vieţii a izbutit să completeze harta arheologică a Sciţiei Minore, identificînd peste 60 de cetăţi şi oraşe greceşti şi romane şi să strîngă peste 600 de inscripţii, pe care le-a studiat el însuşi sau le-a comunicat specialiştilor din străinătate. Astfel, începînd din 1882, a colaborat regulat la periodicul ,,Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich-Ungarn" din Viena cu prezentări de monumente epigrafice inedite din Dobrogea, iar bogata sa contribuţie la volumul III din *Corpus Inscriptionum Latinarum* editat de Th. Mommsen a fost deosebit de apreciată de Academia din Berlin, care i-a decernat o medalie de aur. În studiile sale despre antichitate, epigrafia deţine locul principal. Descifrarea inscripţiilor greco-romane, stimulîndu-i iscusinţa şi erudiţia în cel mai înalt grad, ajunsese să-l pasioneze chiar mai mult decît cercetarea documentelor slavo-române, care îl fermecaseră în tinereţe şi de care încă se

[13] Cf. lucrările noastre *Activitatea arheologică în Dobrogea în cei 50 de ani de stăpînire românească*, în vol. *1878—1928, Dobrogea: Cincizeci de ani de viaţă românească*, Bucureşti, 1928, p. *120*—127; *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938, p. 36 — 37; *Un pionnier des sciences archéologiques en Roumanie; Grigore G. Tocilescu (1850—1909)*, ,,Dacia", n. s, III, 1959, p. 607— 612; *Grigorie G. Tocilescu cercetător al antichităţii şi director al Muzeului Naţional de Antichităţi*, ,,Revista Muzeelor", II, 1965, 1.

mai ocupa. Începuse să studieze şi inscripţiile medievale din ţară, aşa încît el nu este numai primul cercetător de la noi al epigrafiei greco-romane, ci şi creatorul unei epigrafii româneşti. Chiar intenţiona, în ultimii săi ani, să dea la lumină un „Corpus inscriptionum slavo-romanicarum", pentru care adunase un abundent material, fără să mai fi apucat a-şi pune gîndul în practică. Dealtfel, avînd la bază o formaţie de istoric pregătit în arhive şi biblioteci, era natural ca, trecînd la cercetările pe teren, să fi fost atras în mod covîrşitor de epigrafie, al cărei obiect constă tot din texte.

Pentru arheologia propriu-zisă, cu monumentele sale mute, Tocilescu a avut, după cum s-a văzut în *Dacia înainte de Romani*, o mai slabă înclinaţie. Munca neprecupeţită pe care a depus-o şi în acest domeniu n-a putut niciodată suplini lipsurile unei competenţe minore. Cu toate acestea, în arheologie avea el să-şi cîştige cele mai mari merite şi o trainică celebritate, graţie Monumentului de la Adamclisi, una din cele mai interesante ruine din ţara noastră şi de pe fosta întindere a imperiului roman. Semnalat încă de la începutul secolului XIX de diferiţi călători străini, acest monument, constînd dintr-un enorm miez cilindric de beton, la baza căruia zăceau numeroase blocuri de calcar cu sculpturi în relief căzute din podoaba sa exterioară, intriga prin ciudăţenia formei sale şi prin situaţia sa izolată în mijlocul unui şes din sudul Dobrogei. I se atribuiseră diverse rosturi şi diverse date, fiind presupus cînd ca fortăreaţă sau ca turn de pază, cînd ca mausoleu, fiind pus în legătură cînd cu Darius al Perşilor, cînd cu odryşii din sec. V—IV î.e.n., cînd cu împăratul Valens. Dar nici una din aceste conjecturi nu putea rezolva enigma atîta vreme cît nu se proceda la o explorare stăruitoare, care însă implica mari sforţări de ordin practic. Fără a avea asigurate dinainte toate mijloacele cerute, Tocilescu a avut curajul de-a începe lucrările în 1882 şi tenacitatea de a le continua în fiecare vară, timp de 12 ani, pînă cînd treptele de la baza monumentului, păstrate intacte, au fost scoase la lumină şi pînă cînd tot terenul dimprejur a fost săpat, iar blocurile cu reliefuri, prăbuşite în decursul timpului, au fost dezgropate. Alte sculpturi ale monumentului fuseseră împrăştiate prin satele şi cimitirele turceşti din Dobrogea. El le-a strîns şi, împreună cu celelalte, le-a transportat cu mari dificultăţi la Bucureşti, unde modul lor de expunere a rămas multă vreme o problemă încă nerezolvată. Abia în zilele noastre au fost întoarse la locul de origine, de la Adamclisi, unde un muzeu special, în curs de construcţie, le va asigura o bună conservare.

Pentru studiul tehnic al monumentului, Tocilescu a invitat la faţa locului pe vestiţii specialişti austrieci, arheologul O. Benndorf şi arhitectul G. Niemann. Primul s-a ocupat cu analiza elementelor sculpturale, iar celălalt cu opera migăloasă a reconstituirii grafice a aspectului construcţiei. Din această reconstituire reieşea că toată partea cilindrică a monumentului servise de suport unui trofeu colosal de piatră sculptat în forma unui trunchi de arbore împodobit cu arme. Exteriorul suportului cilindric era împodobit de jur împrejur, în partea superioară, cu reprezentări în relief, grupate în două categorii : un rînd de metope reproducînd scene de lupte între romani şi barbari şi o serie de creneluri înfăţişînd barbari captivi. Construcţia în întregime constituia, astfel, un monument triumfal ridicat de romani. Arta reliefurilor, respirînd o puternică tendinţă realistă, transpusă însă cu o tehnică degenerată, sugera o dată tîrzie. La început

Tocilescu se gîndise la epoca lui Valens, sec. IV, şi la luptele lui cu goţii. Dar şi-a schimbat părerea după ce în cursul săpăturilor a descoperit fragmentele unei inscripţii monumentale din care rezulta clar că trofeul fusese ridicat în anul 109 e.n. de împăratul Traian în amintirea unei victorii pe care o cîştigase acolo împotriva dacilor. Învinşii reprezentaţi pe metope şi creneluri nu mai puteau fi, după istoricul român, decît dacii şi aliaţii lor. Problema stilului decadent al sculpturilor i se părea de o importanţă subsidiară : în definitiv, un asemenea stil caracterizează şi arta provincială contemporană cu rafinata artă aulică de la Roma. Împreună cu cei doi colaboratori străini, Tocilescu a publicat rezultatele cercetărilor într-o monografie magnifică, *Monumentul de la Adamklissi: Tropaeum Traiani*, apărută în 1895 la Viena într-o ediţie română şi una germană. Lui personal, ca autor principal, îi reveneau prezentarea evoluţiei lucrărilor, studiul inscripţiei monumentale şi concluziile istorice. Din toate punctele de vedere demnă de importanţa monumentului la care se referă, această carte reprezintă o realizare de seamă a literaturii arheologice europene. Partea redactată de Tocilescu se remarcă nu numai prin originalitatea interpretărilor şi printr-o deplină maturitate de metodă şi concepţii, dar şi printr-un stil de o sobrietate clasică, din care nu lipsesc o discretă eleganţă şi nici accentele vibrante.

După explorarea Trofeului, Tocilescu a făcut săpături în ruinele unui monument mai mic de alături, descoperind fragmentele unei inscripţii tot din vremea lui Traian, din care reieşea că acel monument era un altar ridicat în memoria soldaţilor romani căzuţi într-o bătălie foarte sîngeroasă [14]. Explicaţia originii trofeului căpăta, astfel, un nou sprijin documentar. Dar un sprijin şi mai puternic avea să vină din cetatea romană de lîngă Adamclisi, la circa 1,5 km de Trofeu. Cu prilejul săpăturilor întreprinse în 1891 în ruinele acelei cetăţi Tocilescu a descoperit o inscripţie din anul 116 e.n. în care era atestat numele *Tropaeum Traiani*. Se ştia mai de mult, din autorii antici, că cetatea se numise *Tropaeum* şi după săpăturile lui Tocilescu era evident că acest nume era în raport cu monumentul triumfal de alături, dar acum nu mai putea fi nici o îndoială că monumentul, ca şi cetatea, fusese ridicat de împăratul Traian. Săpăturile în Cetate au continuat mulţi ani după aceea, ducînd la descoperiri importante.

Descoperirile de la Adamclisi au însemnat un succes culminant în cariera ştiinţifică a lui Tocilescu. I-au sporit considerabil prestigiul în ţară şi i-au adus renume în toate cercurile de specialitate din Europa. În România concluziile referitoare la Trofeul prin care „naţiunea şi-a recăpătat documentul monumental al originii sale istorice, actul ei de naştere", a produs în primul moment mult entuziasm. A fost vorba chiar ca monumentul să fie reconstituit la Bucureşti. Atunci, în 1890, fu ales Tocilescu membru activ al Academiei Române. Dar în ce priveşte monumentul, interesul de la început al opiniei publice s-a răcit cu timpul. Proiectul de reconstituire, dealtfel inaplicabil, a căzut în uitare, iar străduinţele lui Tocilescu de-a obţine măcar un local pentru adăpostirea preţioaselor sculpturi aduse în capitală au rămas infructuoase.

[14] Am expus amănunţit istoricul problemei Monumentului de la Adamclisi în lucrările noastre *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 143 — 158 şi *Din istoria Dobrogei*, II, p. 97—116.

Mult mai constantă a fost atitudinea cercurilor ştiinţifice din străinătate. Învăţatul român s-a dus în 1891 şi 1892 în Italia pentru a face studii comparative în privinţa monumentului de la Adamclisi. Acolo şi-a comunicat rezultatele, fiind primite cu mare interes. De asemenea, a făcut comunicări la Paris şi în diversele congrese de la Orléans, Abbeville, Londra, Viena, Dresda, Colonia (Köln), recoltînd pretutindeni succese. Au apărut elogii la adresa sa în ziarele din Londra şi Paris. Societatea de arheologie din Paris i-a acordat marea medalie de aur. Oraşul Orléans a ţinut să-l coopteze ca „cetăţean al oraşului Fecioarei Jeanne d'Arc". Congresul filologilor germani de la Colonia din 1895 a întocmit un protocol scris prin care i se exprima admiraţie pentru descoperirile făcute. A fost ales membru în multe institute şi asociaţii ştiinţifice europene, la Moscova, Odessa, Paris, Orléans, Bruxelles, Roma, Atena.

Succesul poate fi măsurat şi mai bine prin viile dezbateri care au urmat în cercurile de specialitate cu privire la problemele istorice şi arheologice puse de Monumentul de la Adamclisi. Au fost savanţi de mare autoritate care, apreciind valoarea descoperirilor din această localitate dobrogeană, au încercat să le dea o interpretare diferită de a lui Tocilescu. Astfel, A. Furtwängler, unul din prietenii săi personali, susţinea cu insistenţă că Traian n-ar fi făcut decît să-şi pună inscripţia pe un trofeu comemorînd o victorie romană mai veche, din vremea lui August, împotriva bastarnilor. Pe de altă parte, C. Cichorius, recunoscînd că la origine monumentul fusese ridicat de Traian pentru propria sa victorie, concludea că a fost totuşi reconstruit în întregime în vremea lui Constantin cel Mare, odată cu cetatea Tropaeum de alături. Dar mult mai numeroşi au fost învăţaţii străini care, în frunte cu O. Benndorf, F. Studniczka, E. Petersen etc., au apărat fără rezerve interpretările istoricului român. Pînă azi autoritatea acestor interpretări a rămas dominantă, iar încercările de a se relua teza lui Cichorius, oricît de încurajate de stilul sculpturilor amintind prea evident o artă neclasică, întîmpină o susţinută rezistenţă din partea majorităţii cercetătorilor.

După publicarea monumentului de la Adamclisi s-a împins mai departe, într-un lung şir de ani, explorarea sistematică a cetăţii *Tropaeum Traiani* de alături. Neconsiderîndu-se de ajuns de competent pentru o asemenea întreprindere şi fiind prea prins de alte ocupaţii ştiinţifice, Tocilescu a lăsat adesea conducerea lucrărilor pe seama arhitecţilor, români sau străini, la a căror colaborare făcuse apel. Procedeul nu era totdeauna cel mai fericit : în afară de H. Broetz din München, un cercetător deosebit de priceput, care a lucrat numai două veri (1908—1909) şi de arhitectul român Spiridon Cegăneanu, ceilalţi arhitecţi nu erau pe deplin iniţiaţi în problemele specifice arheologiei. Pe de altă parte, aceşti colaboratori nu erau angajaţi permanent, ci se schimbau de la un an la altul, cercetarea rămînînd astfel lipsită de o concepţie unitară şi de o suficientă continuitate. Totuşi, rezultatele au fost însemnate : s-au scos la lumină întreaga incintă din vremea lui Constantin şi a lui Licinius, care au reconstruit cetatea în sec. IV, strada principală, străzi laterale, porţile şi temeliile a cinci basilici importante din sec. IV—VI, precum şi resturile unui baptisteriu. Aceste descoperiri au rămas în cea mai mare parte inedite în vremea lui Tocilescu, urmînd a fi valorificate istoric abia în 1911 de succesorul său Vasile Pârvan [15]. Din

[15] V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, Bucureşti, 1911, retipărire după „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice", IV, 1911, p. 1 — 12 şi 163 — 191.

materialele găsite cu prilejul săpăturilor, Tocilescu a publicat cu promptitudine numai inscripţiile, printre care este de o deosebită valoare, în afară de dedicaţia citată mai sus din anul 116, cea care menţionează reconstruirea cetăţii de către Constantin şi Licinius, din anul 316.

Paralel cu săpăturile de la Adamclisi, el a efectuat şi alte cercetări arheologice, în Dobrogea şi în Oltenia, singur ori cu ajutorul colaboratorului său inginerul P. Polonic. În Dobrogea a făcut recunoaşteri pe cele trei valuri dintre Cernavoda şi Constanţa, constatînd că datează din epoci diferite; mai întîi a fost ridicat valul mic de pămînt, cu faţa la sud, de o populaţie barbară pe care Tocilescu nu caută s-o precizeze, apoi valul mare de pămînt, orientat spre nord, atribuit de el lui Traian, în sfîrşit valul de piatră, pe care îl data în vremea lui Constantin cel Mare. În urma cercetărilor mai noi, aceste datări s-au dovedit neîntemeiate, dar ordinea cronologică a celor trei valuri rămîne aşa cum a fost stabilită de Tocilescu[16]. Tot în Dobrogea, el a făcut săpături, în 1898, la *Axiopolis*, cetatea romană de la Hinogu pe malul Dunării, la sud de Cernavoda, constatînd resturi şi ruine din diferite vremuri, începînd cu epocile preromane şi sfîrşind cu sec. VI—VII e.n. De asemenea a explorat obiective cu caracter limitat, la Tomis (Constanţa), Callatis (Mangalia), Troesmis (Igliţa). În Oltenia, activitatea lui s-a concentrat cu deosebire pe valea Oltului, unde a săpat, printre altele, castrul roman de la Racoviţa-Copăceni. De asemenea a cercetat amănunţit limes-ul roman din apusul Munteniei, dintre Dunăre şi pasul Bran[17].

Asupra rezultatelor obţinute prin aceste diverse cercetări el a ţinut o serie de comunicări la Académie des Inscriptions din Paris, publicîndu-le apoi, în 1900, într-un volum, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, care a rămas pînă azi una din cele mai utile lucrări despre antichitatea ţării noastre. Această lucrare conţine şi o hartă a Daciei cuprinzînd toate punctele de interes arheologic descoperite pînă la sfîrşitul secolului XIX.

În acelaşi timp, el a întreprins studierea metodică a materialului arheologic intrat în colecţiile Muzeului Naţional de Antichităţi pînă la instalarea sa ca director al acestei instituţii, adică înainte de 1881. Din această muncă a rezultat un mare volum de 648 pagini *in quarto*, intitulat *Monumente epigrafice şi sculpturali*. Volumul cuprinde două părţi: una tratează despre inscripţii, iar cealaltă despre statui şi reliefuri. Prima parte, apărută în 1902, e cea mai importantă atît prin proporţiile sale, cît şi prin prezentarea amănunţită şi competentă a monumentelor epigrafice pe care le conţine. Expunerea este clară, raţională, minuţioasă, cu preciziuni complete, cu traduceri şi cu comentarii ample, a căror lectură e tot atît de folositoare ca şi a unui manual de antichităţi. Desigur, în lumina cercetărilor făcute de atunci încoace, aceste comentarii sînt susceptibile de multe adaosuri şi îndreptări, dar nu se pot

16 Gr. G. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucureşti, 1900, p. 145 — 184. Cf. consideraţiunile noastre din *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 359 — 376 şi ale lui D. Krănjalov, *Les vallums de Dobroudja et de Bessarabie et la théorie prabulgare* (sic), Sofia, 1943, p. 10—17, 36 şi urm. 159 şi urm.; Eug. Comşa, în „S.C.I.V.", II, 1951, nr. 2, p. 233 — 238; P. Diaconu, „Dacia", n. s., VI, 1962, p. 317—335; XI, 1967, p. 266—267; I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, III, Bucureşti, 1971, p. 97—117.

17 Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 117 — 141. Cf. D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. II, Bucureşti, 1958, p. 11 şi 15; Ioana Bogdan-Cătăniciu, în *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaia 1972*, Bucureşti 1974, p. 259—265: R. Vulpe, *ibidem*, p. 271.

contesta nici seriozitatea lor, nici serviciul pe care încă îl mai pot aduce ştiinţei.

A fost cea din urmă din cărţile sale mari. Partea a doua a volumului, privind sculpturile şi cuprinzînd un indice al întregii lucrări, precum şi un capitol de „addenda et corrigenda", va ieşi de sub tipar în 1908, atunci cînd Tocilescu se găsea deja într-o încetinire de activitate la care îl forţase agravarea unei boli de inimă. Între timp mai publicase cîteva lucrări, printre care sînt de relevat un articol despre săpăturile de la Axiopolis apărut în 1903 la Berlin, în volumul omagial pentru fostul său maestru Otto Hirschfeld, apoi un studiu scris în acelaşi an despre cîteva inscripţii din Muzeul Naţional de Antichităţi, precum şi un catalog pe scurt al aceluiaşi muzeu, apărut în 1906. De asemenea, cu toată interdicţia prescrisă de medici, a mai redactat şi după 1906, în fiecare an, diverse comunicări mai mici ţinute la Academia Română. În acelaşi timp a ocupat situaţia de vice-preşedinte al Academiei (1907—1909), pe care o avusese şi mai înainte (1895—1898). Fusese şi preşedinte al Secţiei literare (1899—1901) şi al celei istorice (1901—1903). După ce dusese în ultimii săi ani o viaţă chinuită de suferinţe fizice şi de amărăciunea de a nu-şi putea sfîrşi unele din lucrările sale începute mai demult, crudă pentru un om de ştiinţă care fusese totdeauna atît de stăruitor în muncă, avea să-şi dea sfîrşitul la 18 septembrie 1909, la Bucureşti, în vîrstă de 59 de ani.

A lăsat în urma sa nepublicate o serie de manuscrise de diferite genuri, diverse materiale pentru culegerea de inscripţii slavo-române pe care o plănuise şi foarte multe note, rapoarte şi schiţe de interes arheologic şi epigrafic. Păstrate la biblioteca Academiei R.S.R., aceste scripte inedite reprezintă un preţios tezaur de informaţii ştiinţifice, care pot fi oricînd consultate cu folos.

Grigorie Tocilescu a fost o personalitate dinamică prin temperament, prin voinţa sa de a înfăptui, prin puterea sa de muncă, prin dragostea sa de viaţă. A avut o activitate împrăştiată nu numai fiindcă, în condiţiile specifice vremii în care a trăit, capacitatea sa era solicitată de multe domenii ale culturii româneşti în formare, dar şi pentru că pasionata sa dorinţă de a cunoaşte şi de a descoperi era atrasă în direcţii diverse. Valoarea numeroaselor lui lucrări, demne de consideraţie şi după trecerea a mai bine de o jumătate de veac, trebuie judecată în primul rînd în raport cu epoca în care aceste lucrări au fost scrise. Incontestabil, la apariţia lor ele au însemnat un progres în istoriografia noastră.

Tocilescu n-a avut preocupări filozofice şi n-a scris nimic în atingere cu acest domeniu. După cît se poate surprinde în lucrările sale ştiinţifice şi în discursurile lui, gîndirea sa era fundamental idealistă; în unele prilejuri denotă o tendinţă pozitivistă, cum e cazul, de exemplu cu problema personalităţii, al cărei rol istoric lui i se părea mai puţin hotărîtor decît altora. Măcar prin ideia că în fiecare din noi trăiesc impulsurile şi năzuinţele generaţiilor din care purcedem şi că orice individ reprezintă rezultatul unor împrejurări legate de trecutul şi de locul în care a apărut [18], el îşi dădea seama că personalităţile sînt exponentele istoriei, al cărei curs nu-l pot determina decît rareori şi în slabă măsură. Pe de altă parte, atitudinea lui Tocilescu faţă de cercetarea istorică era prin excelenţă ştiinţifică. El nu era lipsit de accente retorice, dar le manifesta într-o proporţie

[18] N. I. Apostolescu, *Tocilescu*: Conferinţă, p. 11.

mult mai redusă decît predecesorii săi şi pentru efectul lor niciodată n-ar fi sacrificat veridicul faptelor. Corectitudinea era principalul resort al conştiinţei sale de istoric. Aşa, de pildă, deşi el însuşi era un vajnic patriot, n-a pregetat să demaşte, pe la 1885, lipsa de autenticitate a pretinsei „cronici a lui Huru", editată cu bună credinţă de Gr. Asaki la Iaşi în 1856, dar de fapt inventată ceva mai demult de fantezia unui şovinist care îşi închipuise că prin acest act incorect, menit — pasă-mi-te — să umple lipsa de ştiri dinainte de întemeierea principatelor, ar fi putut curma, în favoarea poporului român, discuţia referitoare la problema continuităţii [19]. În atmosfera de naiv patriotism de atunci asemenea falsuri nu erau izolate. Contribuţia pe care a dat-o la dispariţia unor moravuri atît de primejdioase constituie un merit de seamă în activitatea lui Tocilescu.

El a fost prin excelenţă un om al secolului XIX, reprezentînd o trecere de la o epocă de tinereţe a culturii noastre la una de maturitate. Necruţătorul şi uneori excesivul său critic dintr-o generaţie următoare, Nicolae Iorga, avea să-l aprecieze destul de obiectiv atunci cînd îl caracteriza ca „unul din cei din urmă reprezentanţi la noi ai şcolii romantice apusene, în acel stadiu al ei cînd căuta să primească şi să scoată cît mai mult la iveală noul criticism german " [20]. Tocilescu se situează între generaţia entuziastă a lui Bălcescu, Kogălniceanu, Hasdeu, la a căror şcoală a început, şi seria primilor noştri istorici moderni A.D. Xenopol, I. Bogdan, D. Onciul, N. Iorga, V. Pârvan, al căror realism critic, fără a-l fi avut într-un grad tot atît de înalt, nu i-a fost totuşi nici lui străin.

Cu Vasile Pârvan, succesorul său la catedră şi la Muzeu, el n-a apucat să aibă legături. Tocilescu mergea spre sfîrşitul vieţii, cînd Pârvan era numai student. Pe de altă parte, Pârvan n-a avut de la început ca scop istoria antică, ci s-a format în istoria medievală şi modernă, la şcoala lui Bogdan, a lui Onciul şi a lui Iorga [21], ceea ce l-a îndepărtat şi mai mult de Tocilescu, adversarul acestei şcoli. Mai tîrziu, cînd Pârvan se va întoarce din străinătate specializat în istoria veche, Tocilescu nu va mai fi în viaţă. Dealtfel între cei doi maeştri succesivi ai studiilor româneşti despre antichitate existau răspicate diferenţe de concepţii, de pregătire, de atitudini faţă de marile probleme. Tocilescu a fost foarte activ şi tot atît de muncitor ca şi Pârvan, dar nu era fecund în idei, nutrea o aversiune faţă de problema conflictelor sociale, nu avea o gîndire adîncă, stilul său era comun, cu toate însuşirile de claritate şi eleganţă şi cu toate succesele pe care i le asigurau cuvîntărilor sale un plan iscusit, o voce plăcută şi o intonaţie captivantă. Nu era înclinat spre sinteze şi speculaţii. Originalitatea lucrărilor lui era totdeauna în funcţie de prezentarea şi interpretarea unor documente inedite, iar nu de iniţiativa unei gîndiri pur personale. De la *Dacia înainte de Romani*, a cărei lipsă de idei proprii putea fi scuzată prin vîrsta lui prea tînără, el n-a mai produs nici o lucrare de total asupra vreunei epoci ori asupra unei chestiuni cardinale. Dimpotrivă, Pârvan era un gînditor profund, preocupat de marile probleme ale vieţii istorice, capabil de sin-

[19] Gr. C. Tocilescu, *Studii critice asupra cronicelor române: Izvodul spătarului Clănău sau Cronica lui „Arbure Campodux" numită şi a lui „Huru"*, în „Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie", IV, 1885 p. 464 — 500.

[20] N. Iorga, *Două concepţii istorice*, în „Academia Română: Discursuri de recepţiune", XXXV, Bucureşti, 1911, p. 6.

[21] Cf. studiul nostru *Activitatea ştiinţifică a istoricului Vasile Pârvan*, în „Studii", X, 1957, nr. 3, p. 9 10.

teze originale, cu un stil nobil, lipsit de superficialitate, era nemulţumit de stările sociale ale vremii lui, era un devotat prieten al ţărănimii. Totuşi, faţă de memoria predecesorului său, autorul *Geticelor* a păstrat totdeauna o atitudine discretă, abţinîndu-se de la critici, utilizînd şi recomandînd corect tot ceea ce rămăsese pozitiv din opera lui. În problemele principale ale Monumentului de la Adamclisi, el a fost printre cei care au aderat integral la interpretările lui Tocilescu.

Spre deosebire de Pârvan, care în scurta sa viaţă a avut numeroşi elevi şi a creat o şcoală trainică de arheologie şi studii clasice, Tocilescu n-a prea lăsat urmaşi ştiinţifici. Este ciudat pentru un cercetător atît de activ şi de productiv şi pentru un profesor atît de admirat cum a fost el. Explicaţia poate fi găsită în felul activităţii lui şi în lipsa sa de reală înţelegere pentru această delicată problemă. E drept că el acorda atenţie tineretului, ţinea prelegeri atrăgătoare, căuta să treacă elevilor secretele epigrafiei, adesea organiza cu ei excursii la monumentele antice, nu era lipsit de bunătate şi de amabilitate. Dar era prea preocupat de munca sa personală şi de efectul artei lui de expunere şi prea puţin de eficacitatea pregătirii discipolilor săi într-o anumită disciplină ştiinţifică în scopul de a o duce ei mai departe. Era indulgent pînă la indiferenţă, acorda uşor referinţe bune unor lucrări slabe sau chiar lipsite de probitate. Acapara descoperirile noi, nearătîndu-se dispus să le lase a fi studiate şi publicate de subalterni ori de studenţi. N-a ştiut să transmită elevilor săi propria lui pasiune pentru cercetări, să-i pună să lucreze pe răspundere proprie, să le stimuleze şi să le călăuzească atent primii paşi în opera de creaţie intelectuală, să-i facă să participe la săpăturile arheologice, să le asigure posibilităţi de continuare a studiilor peste graniţă, să le procure mijloace de existenţă în cîmpul ştiinţei. Nu e de mirare, astfel, că elevii lui, de îndată ce-şi terminau facultatea, se risipeau în învăţămîntul secundar ori în slujbe cu totul depărtate de specialitate. Cei cîţiva care totuşi au izbutit, în mod izolat şi prin sforţări proprii, să păstreze contactul cu ştiinţa, s-au îndepărtat de antichitate, pregătindu-se la maeştri străini, ori au rămas pe un plan minor, cu mult în urma progreselor realizate între timp în străinătate şi chiar în urma maestrului lor din ţară.

Fără discipoli propriu-zişi, fără legătură cu noua şcoală istorică ce se formase, Grigorie Tocilescu a rămas în istoria culturii noastre o personalitate aproape singuratică. La aceasta a contribuit, fără îndoială, şi poziţia sa politică retrogradă, în contradicţie cu propriile sale aspiraţii din tinereţe şi în categoric contrast cu năzuinţele democratice care frămîntau tineretul intelectual de la noi pe la sfîrşitul secolului XIX şi începutul secolului XX, ca un reflex al ascuţirii conflictului dintre burghezia capitalistă şi masele exploatate. În vreme ce noile generaţii îşi manifestau interesul pentru problemele claselor de jos sub diverse forme, Tocilescu milita alături de moşierime şi de marea burghezie pentru respectul ordinei stabilite în favoarea lor, neîntrezărind progresul decît sub aspectul reformelor lente şi aleatorii. „Lumea nu se schimbă uşor !" îi era pretextul consolator.

Patriotismul său era conceput pe baze ireale, pe deasupra diferenţelor de clasă. În trecutul istoric al ţării el vedea, contrariu realităţii, o idilică frăţie între boieri şi ţărani. În ce priveşte prezentul epocii lui, el recunoştea importanţa primordială a clasei ţărăneşti în viaţa ţării, îi deplîngea suferinţele, a scris în tinereţe chiar un interesant studiu despre

Ţăranul român — premiat de Academia Română şi rămas inedit fără o justificare de ordin obiectiv, dar nu îi apărea soluţia problemelor acestei clase decît sub forma împroprietăririlor treptate şi exclusiv pe seama bunurilor statului, fără atingere de marea proprietate privată. Ideea votului universal o respingea ca pe o primejdie, nesocotindu-l pe ţăran destul de copt pentru deplinătatea drepturilor politice. Condiţiona aceste drepturi de ridicarea culturală a maselor şi e drept că personal el şi-a dat o mare osteneală pentru îmbunătăţirea învăţămîntului public, însă nu ţinea seama că, în condiţiile de cruntă exploatare de atunci, sărăcimea nu putea profita în mod eficace de şcoli, chiar dacă acestea ar fi fost mai numeroase şi mai bine echipate decît erau în realitate. În repetatele răscoale ale ţărănimii, „elementul cel paşnic şi răbdător" [22], el nu vedea decît rezultatul unor abuzuri administrative şi efectul agitaţiilor ipocrite ale unor demagogi liberali —lucruri desigur reale—, dar îi scăpa esenţialul : exploatarea permanentă şi fără limite din partea marilor proprietari şi a arendaşilor. Ca toţi coasociaţii săi politici, el justifica reprimarea răscoalelor ca una din „datoriile cele mai sfinte" ale unui guvern de-a apăra „liniştea şi interesele societăţii puse în primejdie" [23]. Aşa vorbea în parlament după mişcările ţărăneşti din 1888 şi 1894 şi aşa se va exprima şi în tragica primăvară a răscoalelor din 1907. Totuşi această ultimă afirmare a voinţei de dreptate a ţărănimii, prin spontaneitatea ei, prin proporţiile ei uriaşe şi prin odioasele mijloace cu care a fost potolită, nu putea să nu zguduie pînă la urmă conştiinţa renegatului emul de altădată al lui Bălcescu şi să nu-i deschidă ochii asupra realităţii conflictului de clasă. Cu puţine luni înainte de moarte el va avea prilejul, într-un raport făcut la Academie pentru premierea unei lucrări despre cauzele răscoalelor din 1907, să-şi exprime o sinceră repulsie împotriva latifundiilor ca izvor al situaţiei nenorocite în care ajunsese muncitorimea agrară [24].

Dar principalul în viaţa şi în personalitatea lui Tocilescu n-a constat în atitudinea sa politică, ci în munca lui pe tărîmul culturii. În esenţă, opera lui se supune judecăţii sub acest ultim aspect şi bilanţul e pozitiv. Tocilescu rămîne în istoria culturii româneşti ca un deschizător de drumuri. Acesta a fost rolul său şi l-a îndeplinit cu mari merite. Să nu uităm că aproape în nici o direcţie n-a avut predecesori. Chiar în arheologie, care fusese reprezentată, ceva mai înainte, de diletanţi sîrguincioşi ca Bolliac sau de un erudit de talent ca Odobescu, îi rămăsese destul loc pe care el să tragă căi noi. Comparaţia pe care şi-o aplica lui însuşi în tinereţe, în prefaţa tezei de licenţă, cu „acel călător rătăcit prin întinsele bărăgane făcîndu-şi singur pîrtia în nămeţii de zăpadă" [25], este valabilă pentru toate domeniile ştiinţifice ilustrate de strădninţa lui. A scris prima lucrare de istoria dreptului românesc, primul repertoriu general de informaţii asupra Daciei preromane, a fost primul nostru epigrafist, primul nostru profesor de istorie veche, primul nostru arheolog care a lucrat pe teren cu metode ştiinţifice, primul organizator al Muzeului Naţional de Antichităţi ca instituţie de

[22] Gr. C. Tocilescu, *Discurs rostit cu ocaziunea dezbaterilor răspunsului la mesagiu (şedinţa de la 12 decembrie 1894)*, cuvîntare în parlament, ca deputat, Bucureşti, 1895 (retipărire după „Monitorul Oficial"), p. 31.

[23] *Ibidem*, p. 32.

[24] „Analele Academiei Române", Dezbateri, ser. II, t. XXXI (1909), p. 314.

[25] Gr. G. Tocilescu, *Despre legat în dreptul roman şi în dreptul român*, Bucureşti, 1874, p. VI.

cercetări. Şi lista priorităţilor sale e departe de a se fi terminat. În atîtea ramuri ale ştiinţelor despre antichitate, atît de dezvoltate azi, păşim pe un sol bătut mai întîi de el. Niciodată nu se va putea vorbi de Monumentul de la Adamclisi şi de contribuţia românească la *Corpus inscriptionum Latinarum* fără a se aduce prin însăşi menţionarea acestor remarcabile realizări un pios omagiu amintirii lui Grigorie G. Tocilescu.

GRIGORIE G. TOCILESCU, ARCHÉOLOGUE ET HISTORIEN

RÉSUMÉ

L'article traitre de la vie et de l'activité scientifique de Grigore Tocilescu, personnalité qui a contribué de manière décisive au développement des études sur la période de l'antiquité en Roumanie.

A cette lumière on souligne la valeur scientifique de ses travaux consacrés à l'histoire ancienne de la Roumanie, son apport important au complètement du IIIe volume du *Corpus Inscriptionum Latinorum*, l'activité inlassable qu'il a déployée en tant que directeur du Musée National des Antiquités. Un ample espace est consacré aux fouilles effectuées par l'éminent archéologue roumain à Adamclissi, en Dobroudja, ainsi qu'à l'analyse de sa monographie *Monumentul de la Adamclisi: Tropaeum Traiani.*

Appréciant de manière critique l'activité et l'œuvre de Grigorie Tocilescu, l'auteur de l'étude le situe entre la génération de Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, B.P. Hasdeu et celle de nos premiers historiens modernes: A.D. Xenopol, Ion Bogdan, Dimitrie Onciul, Nicolae Iorga et Vasile Pârvan.

TEMA 3

ÎNCEPUTURILE MIŞCĂRII MUNCITOREŞTI ŞI SOCIALISTE DIN ROMÂNIA. DEZVOLTAREA RELAŢIILOR DE PRODUCŢIE CAPITALISTE ÎN ROMÂNIA. CREAREA, ÎN 1893, A PARTIDULUI POLITIC AL CLASEI MUNCITOARE

DE

ION IACOŞ

1. Particularităţile dezvoltării capitalismului în România. Dezvoltarea industriei. Primii paşi ai mişcării muncitoreşti.
2. Condiţiile de apariţie şi dezvoltare a mişcării socialiste în România. Programul cercurilor socialiste din 1886— primul program revoluţionar marxist al mişcării muncitoreşti din România.
3. Grevele muncitoreşti şi răscoalele ţărăneşti din 1888. Mişcarea muncitorească şi socialistă la sfîrşitul secolului trecut.
4. Procesul de făurire a partidului politic al proletariatului. Congresul de constituire a P.S.D.M.R. în 1893. Programul partidului.
5. Clasa muncitoare şi partidul ei politic — forţa socială cea mai înaintată din societatea românească de la sfîrşitul secolului al XIX-lea.

Clasa muncitoare din România s-a afirmat încă din secolul trecut ca cea mai înaintată forţă socială din istoria poporului român, căreia i-a revenit sarcina de a lupta pentru lichidarea exploatării omului de către om, pentru înfăptuirea unei societăţi libere şi drepte — societatea socialistă. Istoria mişcării noastre muncitoreşti este strîns legată de istoria generală a ţării, de dezvoltarea economică-socială a societăţii româneşti, de progresul forţelor de producţie şi de schimbările petrecute în relaţiile de producţie. Ea se află totodată, în corelaţie cu istoria mişcării muncitoreşti din alte ţări, înscriindu-se pe coordonatele generale de dezvoltare ale mişcării revoluţionare internaţionale, cu ceea ce a avut ea specific, cu ceea ce a primit şi cu ceea ce a contribuit la îmbogăţirea tezaurului de cultură spirituală, revoluţionară mondială.

În ţările române, muncitorii salariaţi încep să apară încă din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea, în condiţiile înfiinţării şi dezvoltării manufacturilor şi a primelor fabrici de tip capitalist. Izvorul principal de formare a proletariatului l-a constituit ţărănimea ruinată. Mai putem adăuga la aceasta o parte a meseriaşilor, a lucrătorilor din saline, din exploatările miniere şi muncitorii aduşi de peste graniţă. Comparativ cu alte

ţări din centrul şi apusul Europei, dezvoltarea economică a României a fost frînată de o serie de factori istorici, între care menţinerea mai îndelungată a feudalismului şi asuprirea străină din partea marilor imperii vecine — otoman, habsburgic şi ţarist, — care au stat în calea dezvoltării forţelor de producţie, a mersului înainte pe calea progresului. Cu toate acestea procesul de formare a modului de producţie capitalist şi a celor două clase sociale caracteristice noii etape de dezvoltare istorică — burghezia şi proletariatul — se intensifică sub impulsul marilor evenimente istorice care au avut loc: revoluţia de la 1821 care marchează începutul istoriei moderne a României, revoluţia burghezo-democratică de la 1848, Unirea Principatelor (1859) şi proclamarea independenţei de stat a României în 1877, manifestări la care muncitorimea în formare în ansamblu, masele populare, şi-au adus o contribuţie preţioasă.

Pe acest fundal general social-economic şi politic se fac paşi însemnaţi pe calea extinderii relaţiilor de producţie capitaliste, a dezvoltării industriale a ţării.

Un rol important în această direcţie l-a avut reforma agrară din 1864; deşi nu a înlăturat bazele puterii economice ale moşierimii care continua să deţină peste 70% din suprafaţa de pămînt a ţării, reforma agrară a determinat profunde transformări în relaţiile de producţie ale ţării, în dezvoltarea modului de producţie capitalist.

De la primele forme ale producţiei industriale indigene: manufacturile de postav, de hîrtie, de sticlă etc. se trece treptat la producţia mecanizată. Între 1838 şi 1840 se introduc primele maşini cu aburi la uzinele metalurgice din Reşiţa, la fabrica de postav de la Tunari, la minele de la Zlatna şi Baia Mare, la fabrica de hîrtie din Piatra Neamţ etc. Cele mai multe instalaţii prelucrau materiile prime agrare, încît industria morăritului şi a panificaţiei cunosc o mare dezvoltare; se înfiinţează o serie de tăbăcării, întreprinderi forestiere, fabrici de zahăr; se dezvoltă industria petrolieră, cea carboniferă din Valea Jiului, industria metalurgică. După cucerirea independenţei de stat, s-au creat noi condiţii pentru dezvoltarea industriei, a sistemului de credit şi a celui bancar. Ca urmare a unor măsuri cu caracter stimulator (legea de încurajare din 1887) se intensifică procesul formării industriei mari şi odată cu aceasta se profilează importante centre industriale şi muncitoreşti: Bucureşti, Braşov, Galaţi, Reşiţa, Valea Jiului, Valea Prahovei, Valea Trotuşului etc. În acelaşi timp, în economia românească are loc o pătrundere rapidă a capitalului străin, a monopolurilor internaţionale, transformînd România într-o ţară dependentă pe plan economic.

Odată cu ansamblul dezvoltării industriale a ţării creşte numărul muncitorilor din fabrici şi uzine, încît, la începutul veacului nostru numărul persoanelor ocupate în industria prelucrătoare, extractivă şi în transporturi, se ridica la aproximativ 300 000, iar a lucrătorilor din ateliere la circa 100 000. Elementul esenţial al schimbărilor în structura clasei muncitoare l-a constituit formarea şi dezvoltarea proletariatului modern de fabrică.

Schimbările ce au avut loc în dezvoltarea forţelor de producţie şi a relaţiilor de producţie, au produs modificări importante în structura de clasă, în raportul de forţe sociale şi politice din societatea românească. Creşte tot mai mult rolul social şi politic al burgheziei, care acţiona pentru desfăşurarea largă a activităţilor economice, comerciale şi, implicit, pentru unele reforme democratice ce corespundeau cerinţelor obiective ale societăţii româneşti. Specificul desfăşurării revoluţiei burghezo-democratice făcea în acelaşi timp, ca burghezia să pactizeze în bună măsură, pe plan politic, cu moşierimea, care continua să aibe o poziţie economică şi politică puternică, fiind clasa cea mai reacţionară, potrivnică reformelor cu caracter democratic. Ţărănimea, cea mai numeroasă clasă a societăţii, crîncen exploatată de moşieri şi arendaşi, era profund interesată în lichidarea marii proprietăţi funciare, în înfăptuirea unor reforme cu caracter democratic; ea reprezenta o puternică forţă progresistă a ţării.

Din examinarea principalelor coordonate ale dezvoltării capitalismului în România în această epocă, a nivelului bazei tehnico-materiale, a structurii economice şi sociale, a gradului de maturizare a relaţiilor de producţie rezultă că ţara noastră era un stat slab dezvoltat, cu o economie predominant agrară, în care rămăşiţe ale relaţiilor de producţie feudale erau încă puternice, aflîndu-se abia în prima fază a dezvoltării capitaliste.

Rezultatul cel mai însemnat al acestui proces l-a reprezentat intrarea în arena vieţii politice a tinerei clase a proletariatului industrial, purtătorul idealurilor celor mai revoluţionare ale maselor populare, exponentul aspiraţiilor poporului român spre dezvoltarea patriei pe calea progresului social, pentru apărarea independenţei şi suveranităţii ţării.

În contextul dezvoltării generale a României, lupta proletariatului avea drept ţel principal eliberarea sa şi a maselor muncitoare de exploatare şi asuprire, căpătînd, totodată şi un caracter naţional, patriotic, prin faptul că ţintea la apărarea independenţei şi unităţii naţionale, la salvgardarea dreptului poporului român de a se dezvolta de sine stătător.

Apariţia mişcării muncitoreşti în ţara noastră are loc la sfîrşitul veacului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, marcată prin o serie de acţiuni proletare împotriva exploatării capitaliste, caracterizate de Marx şi Engels ca „perioada copilăriei proletariatului". Semnalăm în această direcţie conflictele de muncă de la manufactura de postav de la Pociovalişte, minele din Băiţa, salinele Telega, Tg. Ocna, topitoriile Cerna şi Găvăjdia, care au demonstrat întărirea capacităţii de rezistenţă a muncitorilor împotriva exploatării capitaliste şi, mai presus de toate, necesitatea organizării luptei lor. Primele forme de organizare a muncitorilor au fost asociaţiile de întrajutorare create la mijlocul veacului trecut la Bucureşti, Braşov, Arad, Tr. Severin, Cluj, Iaşi, care evoluează rapid spre organizaţii proletare de clasă; ele editează şi primele organe de presă muncitorească din ţara noastră („Tipograful român" — 1865, „Analele tipografice"—1869, „Uvrierul" — 1872) care au avut un rol marcant în dezbaterea unor probleme specific muncitoreşti, cît şi unele aspecte ale dezvoltării ţării pe calea progresului social.

O caracteristică esenţială a mişcării muncitoreşti din ţara noastră o constituie faptul că încă din stadiul de început al existenţei lui, proletariatul şi-a pus problema organizării ca clasă, înţelegînd că aceasta este o condiţie hotărîtoare pentru desfăşurarea cu succes a luptei politice împotriva claselor exploatatoare, pentru realizarea ţelurilor sale revoluţionare, pentru eliberarea socială a tuturor celor ce muncesc.

Odată cu apariţia pe scena istoriei a proletariatului, pe măsura intensificării organizării clasei muncitoare, au apărut şi au început să se propage tot mai mult în ţara noastră ideile socialiste, receptate încă din faza socialist-utopică, acţiune marcată de constituirea şi funcţionarea temporară a unui falanster de tip fourierist la Scăieni-Prahova (1835—1836). Efervescenţa revoluţionară din 1848, ca şi contactele stabilite de unii dintre gînditorii paşoptişti cu mişcarea revoluţionară din Occident au înlesnit de timpuriu cunoaşterea ideilor înaintate ale timpului, a ideilor marxiste, îndeosebi a programului Internaţionalei I, întemeiate de Marx şi Engels, şi a Comunei din Paris, în activitatea cărora au luat parte şi socialişti români. Acest fapt a avut o puternică influenţă asupra dezvoltării mişcării muncitoreşti revoluţionare şi progresiste din ţara noastră, legînd-o de la început de mişcarea muncitorească internaţională, de înşişi marii ei conducători marxişti. De subliniat faptul că Marx şi Engels au acordat o atenţie deosebită studierii istoriei României, dezvoltării ei economico-sociale, evoluţiei mişcării muncitoreşti, luptei poporului român împotriva exploatării şi asupririi, pentru eliberarea naţională şi socială.

În acest climat favorabil, în anii 1868—1872 procesul organizării politice şi profesionale a muncitorilor din ţara noastră, cunoaşte forme mai evoluate de dezvoltare. Iau fiinţă primele organizaţii socialiste la Bucureşti, Iaşi, Timişoara, Reşiţa, Ploieşti, aflate sub influenţa Internaţionalei I, unele dintre ele activînd ca secţii ale acesteia, avînd ca principii călăuzitoare lupta de clasă, lupta pentru drepturi economice şi politice, unitatea muncitorească şi internaţionalismul proletar.

Un moment deosebit de important în dezvoltarea procesului de organizare a proletariatului este înfiinţarea, în 1872, a *Asociaţiei generale a tuturor lucrătorilor din România*, care a realizat prima dată în istoria noastră unirea muncitorilor din întreaga ţară. Asociaţia, ca şi organul său de presă „Lucrătorul român", au desfăşurat o activitate fructuoasă pentru ameliorarea soartei muncitorilor, pronunţîndu-se totodată, pentru dezvoltarea ţării pe calea progresului social şi pentru încurajarea industriei naţionale, văzînd în aceasta chezăşia asigurării independenţei şi suveranităţii naţionale a poporului român, a creşterii numerice a proletariatului, a capacităţii sale de luptă împotriva exploatării şi asupririi.

Organizaţiile sociale editează o seamă de publicaţii: „Socialismul" (1877), „Besarabia" (1879), „Înainte" (1880), „Contemporanul" (1881—1891), „Revista socială" (1884—1887), „Drepturile omului" (1885, 1888—1889) şi altele, prin intermediul cărora socialismul ştiinţific este tot mai larg răspîndit în rîndurile proletariatului, ale maselor muncitoare, precum şi în ale unor cercuri de intelectuali progresişti. Înţelegînd valoarea universală a ideilor marxiste şi găsind în ele răspuns la o serie de probleme pe care le ridica însăşi dezvoltarea societăţii româneşti, socialiştii din ţara noastră (Eugen Lupu, V. Gh. Manicea, Nicolae Codreanu, Zamfir Arbore, dr. N. Russel, C. Dobrogeanu-Gherea, Ioan Nădejde, Constantin Mille şi alţii) au întreprins o largă activitate de răspîndire a marxismului prin publicarea în limba română a unor lucrări ale lui Marx şi Engels („Capitalul", „Situaţia clasei muncitoare din Anglia", „Manifestul Partidului Comunist", „Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului" etc.), prin scrierea unor lucrări proprii în spirit marxist, prin editarea de broşuri, prin conferinţe etc. Demascînd în scrierile lor situaţia grea a maselor muncitoare, condiţiile de mizerie şi exploatare la care erau supuse, dezvăluind esenţa antipopulară a politicii duse de clasele dominante, socialiştii români s-au pronunţat pentru revoluţie ca singura cale pe care poporul putea şi trebuia să meargă în vederea rezolvării aspiraţiilor sale.

În lupta cu exponenții ideologici ai claselor exploatatoare, gînditorii socialiști au fundamentat teoretic, în spirit marxist, legitimarea și necesitatea obiectivă a socialismului în țara noastră, au argumentat cu fermitate inconsistența teoriilor care susțineau că socialismul era ,,o plantă exotică" în România, au subliniat factorii care determinau afirmarea sa ca mișcare de idei și ca mișcare socială viabilă.

Amploarea pe care a luat-o acțiunea de propagandă socialistă și de organizare politică si profesională a muncitorilor, dezvoltarea acțiunilor de clasă, și îndeosebi hotărîrile Conferinței cercurilor socialiste din 1879 privind orienarea teoretică și practică a mișcării socialiste spre rîndurile proletariatului au pus la ordinea zilei, cu tot mai multă acuitate, problema *făuririi partidului politic al clasei muncitoare*. Documente ale mișcării muncitorești și socialiste, ca și presa vremii, vorbesc tot mai frecvent despre necesitatea creării unui ,,partid muncitoresc" a unui ,,partid socialist". Ca urmare, mișcarea socialistă din România se afirmă tot mai mult, incepînd din 1885—1886 ca o forță politică revoluționară de sine stătătoare pe plan național.

Acțiunea pentru dezvoltarea unitară a mișcării muncitorești pe baza principiilor marxiste s-a desfășurat concomitent cu strîngerea legăturilor între organizațiile muncitorești din vechea Românie cu cele din Transilvania și Bucovina, cu lupta împotriva exploatării și asupririi, pentru realizarea unității naționale.

Un moment deosebit de important în evoluția politică spre realizarea partidului clasei muncitoare l-a reprezentat publicarea, de către C. Dobrogeanu-Gherea, în anul 1886, a lucrării *Ce vor socialiștii romàni?*, primul program marxist al mișcării muncitorești din România, strălucită aplicare a principiilor fundamentale ale socialismului științific la realitățile societății românești, în care era susținută necesitatea organizării partidului politic al muncitorimii, a luptei revoluționare pentru cucerirea puterii de stat și instaurarea dictaturii proletariatului. Această concepție privitoare la modul de realizare a transformării revoluționare a scocietății și-a pus amprenta încă de la început asupra întregii lupte revoluționare a proletariatului din România și a partidului său politic. Luînd cunoștință de conținutul acestui program, ca și a altor lucrări scrise de socialiștii români, Friedrich Engels, într-o scrisoare din ianuarie 1888 trimisă acestora, își manifesta satisfacția pentru orientarea marxistă a mișcării noastre muncitorești.

Cercurile muncitorești (1887), transformate în cluburi muncitorești (1890), cu un număr însemnat de membri, se manifestă ca organizații locale ale partidului clasei muncitoare cu un program unitar marxist, deși încă nu aveau o structură organizatorică centralizată. Ele desfășoară o bogată activitate organizatorică, politică și ideologică în rîndurile muncitorimii, impulsionează activitatea societăților profesionale, pe linia susținerii acțiunilor revendicative ale clasei muncitoare.

O expresie vie a manifestării spiritului revoluționar al proletariatului l-a reprezentat și greva celor 900 de lucrători de la Atelierele căilor ferate din București din vara anului 1888, condusă de Cercul muncitorilor și de către Societatea lucrătorilor în fier și metal, grevă care a îmbrăcat caracterul unui ascuțit conflict de clasă. Declarată pentru condiții mai bune de muncă și de trai, greva prin numărul participanților, prin spiritul de unitate de care au dat dovadă greviștii, prin manifestările de solidaritate proletară organizate la Galați, Pașcani, Tr. Severin, Ploiești etc. și în alte localități din țară și pe plan internațional, a îmbrăcat si un pronunțat caracter politic. De altfel intervenția autorităților în conflict, ca și în alte greve din acea vreme, demonstrează faptul că acțiunile greviste muncitorești îmbrăcau tot mai mult ca o forță socială puternică în viața politică a țării.

Mișcări greviste mai însemnate au desfășurat și lucrătorii din portul Brăila (1881), curelarii și tipografii din București (1886, 1888), minerii de la Drenova, Doman și Secul (1889, 1890), tăbăcarii și tipografii din Ploiești (1890), muncitorii de la fabrica ,,Goetz" din Galați (1892), minerii din Petroșani (1892). În fruntea luptelor greviste s-au aflat muncitorii revoluționari, între care, Al. Ionescu, C. Olcescu, N. Acelenescu, P. Conduratu, A. Kelemen, C. Dîrstea, Șt. Incze. Manifestările greviste desfășurate în anii premergători creării partidului politic al clasei muncitoare prin antrenarea unui mare număr de lucrători, prin spiritul de solidaritate și unitate manifestate au demonstrat creșterea potențialului de luptă al muncitorimii din țara noastră, afirmarea proletariatului pe arena vieții social-politice a României. În același timp măsurile restrictive și represive luate de autorități împotriva greviștilor au reliefat antagonismele de clasă din societatea românească și au pus pe muncitori în situația să deslușească mai bine caracterul de clasă al aparatului de stat burghezo-moșieresc.

Organizațiile muncitorești s-au manifestat activ în timpul răscoalelor țărănești din 1888, generate de adîncirea contradicțiilor sistemului agrar, de intensificarea exploatării țărănimii, de condițiile apăsătoare ale învoielilor agricole. Centrul răscoalei a fost în județele din vecinătatea Bucureștiului, unde a cunoscut maximum de intensitate, încît coloanele răsculaților care ajungeau uneori la cîteva mii de inși, atacau conacele boierești, ardeau cancelariile administrațiilor unde se păstrau condicile de învoieli agricole, împărțeau produsele din hambarele moșie-

reşti. Cercurile muncitoreşti din Bucureşti, Iaşi, Roman, Tr. Severin, Focşani, Ploieşti etc., printr-o gamă multiplă de manifestări s-au ridicat în apărarea ţărănimii răsculate, chiar dacă în unele privinţe n-au împărtăşit forma de luptă a acesteia.

Au fost tipărite şi răspîndite manifeste în rîndurile muncitorilor, s-au publicat articole în coloanele presei socialiste („Desrobirea", „Muncitorul", „Socialistul", „Înfrăţirea muncitorilor") prin care era condamnată represiunea sîngeroasă dezlănţuită de guvernul junimist împotriva ţăranilor răsculaţi. Aşa, de exemplu, în manifestul cercului din Bucureşti se scria: „Muncitori! Numai voi ştiţi ce-i amarul, numai voi ştiţi ce va să zică robia muncii, numai voi puteţi să înţelegeţi pe cei care, desperaţi de lipsă şi nedreptate, s-au sculat /.../ Cînd ţărănimea e închisă, voi trebuie să strigaţi, cînd ea e împuşcată, datoria voastră e să ridicaţi glasul!". Tot în Capitală s-a luat iniţiativa convocării la 9 aprilie 1888, a unei adunări de protest, la care erau chemaţi să participe lucrătorii de toate breslele, împotriva politicii guvernamentale de represiune. Şi cu alte prilejuri, organizaţiile socialiste au vădit preocupare faţă de problemele ţărănimii, inclusiv organizarea rîndurilor acestora şi soluţionarea democratică a chestiunii agrar-ţărăneşti din România.

Organizaţiile muncitoreşti şi-au făcut simţită prezenţa în viaţa politică a ţării, reuşind să trimită în 1888 primii deputaţi socialişti în parlament. Totodată, cercurile şi cluburile muncitoreşti, în numele „Partidei socialiste", editează organe de presă („Desrobirea" (1881—1888), „Muncitorul" (1887 1889), „Revolta" (1889), „Munca" (1890 1891), „Critica socială" (1891—1893) care aveau rol important în dezbaterea problemelor politice si sociale muncitoreşti, dar şi în acelea privind dezvoltarea societăţii româneşti pe calea progresului social. În numele Partidei muncitorilor, organizaţiile socialiste depun candidaturi în mai multe judeţe ale ţării, participă la campaniile electorale şi la viaţa parlamentară prin intervenţiile deputaţilor socialişti pe diferite probleme sociale şi politice. În acelaşi timp cercurile şi cluburile muncitoreşti, organizează manifestările de 1 Mai, ca şi cele prilejuite de aniversarea Comunei din Paris, întreţin legături cu partide muncitoresti şi socialiste din alte ţări, iau parte prin delegaţi, la congresele Internaţionalei a II-a de la Paris şi Bruxelles, aducîndu-şi contribuţia în dezbaterea problemei agrare şi a altor aspecte în acest forum al proletariatului internaţional.

Toate acestea au constituit fundalul real care a generat o mai vie dezbatere teoretică în vederea constituirii partidului revoluţionar al clasei muncitoare, clarificarea structurii rolului acestuia. Remarcăm ca o trăsătură caracteristică a mişcării socialiste din ţara noastră consolidarea rapidă a organizaţiilor muncitoreşti în numeroase oraşe ale ţării şi manifestarea lor ca organizaţii locale ale partidului, care acţionau unitar în toate problemele importante ale mişcării, avînd ca îndreptar, urmat neabătut, programul din 1886. Rolul de coordonator al manifestărilor politice şi ideologice ale mişcării a revenit organizaţiei din Bucureşti, de altfel şi cea mai puternică, care după 1890 preia conducerea efectivă a mişcării, ca şi a pregătirii congresului socialist naţional.

Sub raport politico-organizatoric relevăm legătura strînsă dintre organizaţiile politice şi cele profesionale. Confruntările de opinie din cadrul mişcării pe această temă au fost de natură să definească un raport cît mai realist între cele două componente ale mişcării, în care partidul politic expresia cea mai înaintată a proletariatului organizat — să fie îndrumătorul politic al sindicatelor, călăuza lor ideologică şi deci cu rol conducător al întregii mişcări.

Pe plan ideologic se remarcă o pronunţată dezvoltare a literaturii şi presei socialiste, o amplă dezbatere în jurul principalelor probleme ale strategiei şi tacticii mişcării, cît şi a acelora ale dezvoltării ţării pe calea progresului social. Important de semnalat este faptul că documentele programatice ale mişcării s-au impus prin caracterul înaintat, revoluţionar al prevederilor, prin felul cum au răspuns cerinţelor epocii, dar şi perspectivei istorice. Astfel, ele au definit sarcinile imediate şi de perspectivă ale proletariatului, menirea sa istorică în înfăptuirea societăţii socialiste, rolul partidului politic muncitoresc în organizarea maselor, în aplicarea creatoare a principiilor socialismului ştiinţific la realităţile societăţii româneşti. Clarificarea problemelor printr-o permanentă şi activă confruntare a opiniilor în spiritul principiilor fundamentale ale socialismului ştiinţific, în vederea abordării şi soluţionării pe temeiuri revoluţionare a chestiunilor menite să apere interesele clasei muncitoare, să deschidă perspectiva prefacerilor radicale din societatea românească, reprezintă o altă trăsătură distinctivă a mişcării din preajma creării partidului.

Întărirea politică organizatorică a mişcării, instaurarea unor principii şi raporturi democratice în cadrul fiecărei organizaţii în parte şi în relaţiile dintre acestea şi organele centrale, au făcut imposibilă crearea de grupuri sau organisme paralele în cadrul mişcării, a înlăturat putinţa scizionării rîndurilor clasei muncitoare. Tocmai această unitate principială a mişcării muncitoreşti din România manifestată pe plan ideologic, politic şi organizatoric şi în primul rînd în lupta contra claselor exploatatoare a reprezentat o caracteristică generală a mersului înainte, i-a dat putinţa să biruiască numeroase greutăţi din propriile rînduri sau provocate de împotrivirea claselor dominante.

Aceste trăsături ale mişcării noastre muncitoreşti, a căror rezultantă generală a reprezentat-o unitatea principială politică, ideologică şi organizatorică, au făcut posibilă şi necesară convocarea congresului socialist care a statuat înfiinţarea partidului clasei muncitoare.

4. Lucrările congresului de constituire a partidului politic marxist al clasei muncitoare — Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România, au avut loc la Bucureşti în prezenţa a 62 de delegaţi, în zilele de 31 martie — 3 aprilie 1893. Pe adresa congresului au sosit numeroase telegrame de adeziune la ideea constituirii partidului muncitorimii din partea unor organizaţii socialiste şi muncitoreşti din ţară, precum şi mesaje de salut din partea unor partide şi organizaţii socialiste din Austria, Franţa, Germania, Rusia, Spania, Bulgaria, Italia. Congresul a dezbătut şi a adoptat programul şi statutul partidului, a votat o serie de moţiuni şi rezoluţii privitoare la activitatea de viitor a statului major marxist al proletariatului român şi a ales organul central de conducere. Astfel, partidul politic al clasei muncitoare s-a creat în chip unitar la scara întregii ţări, exprimînd tocmai acel principiu fundamental şi totodată caracteristic al modului cum s-a inaugurat existenţa partidului proletariatului în ţara noastră şi care îşi va pune pecetea asupra dezvoltării sale ulterioare. În partea teoretică a programului, după ce se face o analiză ştiinţifică a evoluţiei României pe calea dezvoltării capitaliste în ultimele decenii ale veacului trecut, se subliniază adîncirea contradicţiilor dintre proletariat şi burghezie, relevînd în lumina ideilor marxiste, rolul istoric al clasei muncitoare în procesul revoluţionar de „desfiinţare a proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie şi prefacerea lor în proprietate socială", pentru „distrugerea societăţii burgheze şi întemeierea societăţii socialiste". Accentuînd asupra principiilor fundamentale ale socialismului ştiinţific care în esenţa lor sînt aceleaşi pentru orice mişcare, socialiştii români, cunoscători ai realităţilor societăţii româneşti, au subliniat că „tactica şi lupta practică a social-democraţiei române trebuie să fie adoptată condiţiilor speciale ţării noastre". Programul cuprindea, o serie de revendicări imediate şi altele, cu conţinut general-democrat: ziua de lucru de 8 ore, repausul duminical, învăţămînt gratuit şi obligatoriu, răscumpărarea treptată de către stat a marii proprietăţi moşiereşti şi arendarea pămîntului la ţărani prin intermediul comunelor agricole; vot universal, egal, direct şi secret, garantarea dreptului de întrunire şi organizare. „Prin aducerea la îndeplinire a acestor cereri — se preciza în Program — nu se realizează idealul nostru socialist. Acest program de luptă reprezintă numai acele reforme care s-ar putea realiza chiar în societatea actuală şi a căror îndeplinire ar fi un pas uriaş către idealul nostru socialist".

Moment de excepţională însemnătate pentru destinele luptei revoluţionare a proletariatului, Partidul clasei muncitoare din România, şi-a asumat din prima clipă misiunea istorică de a conduce lupta revoluţionară pentru cucerirea puterii politice de către proletariat, pentru transformarea socialistă a societăţii româneşti. Prin programul său marxist, prin întreaga sa activitate, P.S.D.M.R.a reprezentat în peisajul politic al ţării singurul partid revoluţionar, care avea înscris pe steagul său de luptă, alături de ţelul final — desfiinţarea relaţiilor de producţie capitaliste şi făurirea societăţii socialiste — o serie de revendicări social-economice şi politice imediate, realizabile prin lupta clasei muncitoare chiar în condiţiile societăţii de atunci, exprimînd în modul cel mai fidel interesele şi aspiraţiile cele mai înaintate ale naţiunii noastre. Constituirea P.S.D.M.R. a intrat în istoria noastră ca un moment de excepţională însemnătate pentru destinele luptei revoluţionare a proletariatului şi a maselor muncitoare, ca momentul ce marchează înfăptuirea organizării politice a clasei muncitoare pe scară naţională. Anul 1893 este anul naşterii detaşamentului revoluţionar, de avangardă, al clasei muncitoare din România. „Istoria de 80 de ani a partidului politic al muncitorimii româneşti — arăta tovarăşul Nicolae Ceauşescu — demonstrează, o dată în plus, că numai atunci cînd detaşamentul revoluţionar al proletariatului porneşte în activitatea sa de la relaţiile concrete, social-istorice, ale poporului în mijlocul căruia activează şi ţine seama de cerinţele, interesele şi aspiraţiile acestuia, poate juca un rol esenţial în lupta împotriva exploatării şi asupririi, îşi poate îndeplini cu succes misiunea istorică în înfăptuirea revoluţiei proletare, la transformarea revoluţionară a societăţii pe calea socialismului şi comunismului". Istoria, viaţa, faptele au demonstrat că formarea partidului muncitoresc a fost rezultatul evoluţiei istorice a poporului nostru, al dezvoltării forţelor şi relaţiilor de producţie şi al ascuţirii contradicţiilor de clasă în România acelei perioade, rezultatul condiţiilor obiective create în viaţa societăţii noastre.

În anii existenţei P.S.D.M.R. a luat un puternic avînt procesul organizării politice şi profesionale a proletariatului, mişcarea grevistă, activitatea propagandistică şi cultural-educativă a clasei muncitoare. Partidul, ca stat-major marxist al proletariatului s-a situat în fruntea luptei maselor populare împotriva exploatării şi asupririi, pentru o viaţă mai bună, pentru libertate socială şi naţională. Prin îndrumarea partidului se pun temeinice baze mişcării sindicale, se crează cluburi socialiste la sate, se desfăşoară o muncă susţinută în rîndurile proletariatului şi

ale altor categorii sociale. În anii 1893—1900 partidul a îndrumat, prin intermediul cluburilor şi al sindicatelor, peste 100 de acţiuni greviste, asigurîndu-le sprijinul şi susţinerea materială şi morală. Se desfăşoară acţiuni politice de masă pentru votul universal, cu prilejul Zilei de 1 Mai şi al campaniilor electorale, pentru apărarea drepturilor democratice constituţionale. Munca propagandistică se intensifică şi ea. Se editează ziarul ,,Lumea Nouă" (1894—1900) cu ample rezonanţe în viaţa spirituală a societăţii româneşti ca şi o serie de alte reviste ca ,,Lumea nouă ştiinţifică şi literară", ,,Literatură şi ştiinţă", ,,Revoluţia socială"; au fost tipărite broşuri de popularizare a ideilor socialismului ştiinţific.

Ideile socialiste au înrîurit, de asemenea, conştiinţa multor personalităţi ale vieţii culturale şi ştiinţifice, încît Emil Racoviţă, D. Voinov, I. Cantacuzino, C. I. Parhon şi alţii au făcut parte din rîndurile mişcării socialiste.

Ancorat în realităţile social-politice ale ţării, partidul muncitorilor din România în cele şase congrese ale sale, ca şi într-o serie de alte manifestări şi-a spus cuvîntul faţă de marile probleme care frămîntau societatea românească din acea vreme, luînd poziţie şi preconizînd soluţii în conformitate cu interesele de clasă, cu aspiraţiile revoluţionare ale proletariatului, într-o serie de probleme, ca : dezvoltarea industrială a României, rezolvarea problemei agrar-ţărăneşti, desăvîrşirea unităţii statului român, democratizarea vieţii social-politice etc. Abordînd asemenea probleme vitale, socialiştii aveau în vedere nu numai aspiraţiile de clasă ale proletariatului, ci şi interesele generale ale poporului, interesele propăşirii naţiunii române. Elementele muncitoreşti revoluţionare şi intelectualii profund ataşaţi cauzei muncitorimii — C. Dobrogeanu Gherea, Al. Ionescu, I. C. Frimu, Al. Constantinescu, Panait Moşoiu, Raicu Ionescu-Rion, Iosif Nădejde-Armăşan, C. Z. Buzdugan, N. S. Darie au căutat să imprime partidului o linie tactică combativă, orientîndu-i politica spre problemele fundamentale care frămîntau masele muncitoare, spre crearea unei baze proletare tot mai puternice în partid, spre organizarea luptelor revendicative muncitoreşti.

Încă de la începutul existenţei sale, partidul revoluţionar al clasei noastre muncitoare a avut de înfruntat nenumărate greutăţi, a fost nevoit să facă faţă unor grele încercări, pricinuite de împotrivirea claselor dominante, de prigoana regimului burghezo-moşieresc. Au fost intentate procese unor conducători ai organizaţiilor muncitoreşti, închise sedii ale acestora, confiscate publicaţii, operate arestări şi expulzări, o întreagă gamă de măsuri antimuncitoreşti însoţite de o deşănţată propagandă burgheză antisocialistă. În acelaşi timp, în activitatea partidului s-au manifestat şi o serie de confuzii, de limite determinate de stadiul dezvoltării sociale, de măsura experienţei acumulate ceea ce a determinat frămîntări şi convulsii din ce în ce mai grave, care au dus, în 1899, la declanşarea unui conflict deschis între unele elemente intelectuale conducătoare, cu concepţii reformiste, ca V. I. Morţun, G. Diamandi, I. Nădejde şi masa partidului, care se pronunţa pentru desfăşurarea acţiunilor muncitoreşti pe baze revoluţionare. Creşterea conştiinţei politice a clasei muncitoare, amploarea manifestărilor muncitoreşti împotriva măsurilor represive ale autorităţilor îndreptate contra militanţilor mişcării muncitoreşti şi a cluburilor socialiste la sate, a răscoalelor ţărăneşti din anul 1899 au grăbit delimitarea poziţiilor a debarasării mişcării de acele elemente care nu corespundeau năzuinţelor revoluţionare ale proletariatului. Această acţiune, pe plan politic — organizatoric a dus la întreruperea vremelnică a activităţii centralizate a partidului. Desigur, ca orice oganism viu şi în continuă creştere, partidul clasei muncitoare n-a rămas acelaşi, ci s-a dezvoltat continuu, elementele lipsite de puterea de aderenţă pînă la capăt de marile principii de existenţă ale partidului au fost eliminate într-o formă sau alta din rîndurile sale. Aşa au fost unele elemente anarhiste, şi mai ales elementele burghezo-liberale care au părăsit partidul în 1899. Ceea ce considerăm deosebit de semnificativ este faptul că toate aceste elemente centrifuge nu au reuşit nici un moment să se constituie într-o forţă organizatorică, politică sau ideologică separată, în afara partidului. Părăsind partidul muncitoresc, ele s-au pulverizat la scurt timp, sau unele au aderat la partide burgheze.

Continuînd şi dezvoltînd legăturile mişcării muncitoreşti din perioada anterioară cu organizaţiile muncitoreşti din alte ţări, Partidul muncitoresc român, s-a manifestat ca un detaşamant activ al mişcării muncitoreşti internaţionale. Partidul a întreţinut strînse legături cu Fr. Engels şi fruntaşi ai mişcării muncitoreşti internaţionale, cu organizaţii socialiste din Austria, Belgia, Bulgaria, Franţa , Germania, Italia, Rusia, Spania şi din alte ţări, a participat la Congrese ale Internaţionalei socialiste, a acordat şi a primit sprijin internaţionalist în timpul mişcărilor greviste sau a altor manifestări proletare.

Se manifestă un interes deosebit pentru dezvoltarea luptei clasei muncitoare din Rusia, pentru organizarea sa pe baze revoluţionare, pentru lupta acesteia contra autocraţiei ţariste, condamnînd cu vehemenţă măsurile teroriste şi represive contra militanţilor revoluţionari, a luptătorilor pentru dreptate şi libertate. Socialiştii români au sprijinit grupările revoluţionare ruse în transportarea spre Rusia a literaturii revoluţionare tipărite în Apus, au ajutat moral şi

material pe socialiştii ruşi emigraţi în ţara noastră. Presa socialistă română semnalează, totodată activitatea unor militanţi revoluţionari ruşi pentru orientarea propagandei marxiste spre centrele industriale ale Rusiei, surprinzînd, încă de la sfîrşitul veacului trecut, personalitatea şi activitatea lui V. I. Lenin. O amploare deosebită au cunoscut legăturile mişcării noastre muncitoreşti cu cele din Bulgaria, Serbia, Polonia, pămîntul ospitalier al României oferind loc de azil politic multor refugiaţi revoluţionari din aceste ţări. Paginile presei muncitoreşti şi socialiste din acele vremuri constituie o mărturie a solidarităţii proletariatului român cu luptele muncitorilor din alte ţări, ca şi a sprijinului internaţionalist primit de mişcarea muncitorească de la noi din partea muncitorimii din alte ţări. Aşa cum relevă tovarăşul Nicolae Ceauşescu ,,Activitatea internă a partidului, legăturile strînse cu organizaţiile clasei muncitoare din celelalte ţări, cu conducătorii eminenţi ai proletariatului, participarea şi contribuţia sa activă la dezvoltarea problemelor importante ce se puneau în faţa mişcării muncitoreşti internaţionale în acea vreme i-au adus prestigiu şi autoritate pe plan internaţional".

La începutul veacului al XX-lea, pe fondul general al dezvoltării societăţii româneşti, mişcarea muncitorească în ciuda unor greutăţi vremelnice determinate de situaţia din aprilie 1899, păşeşte înainte mai viguroasă, creîndu-şi premise pentru dezvoltarea ei pe baze mai largi, cu o orientare de clasă mai intransigentă şi cu o compoziţie proletară întărită. Un rol important în acest sens l-a avut Conferinţa socialistă din 29 iunie 1899, care a reafirmat principiile de organizare şi de luptă ale organizaţiilor muncitoreşti, a subliniat că ,,partidul muncitorilor trebuie să se menţină prin muncitori". Conferinţa a respins în unanimitate poziţia elementelor intelectuale burgheze liberate şi a adoptat măsuri pentru organizarea politică şi profesională a muncitorilor, pentru continuarea propagandei socialiste la oraşe şi sate, şi pentru editarea în continuare a gazdei ,,Lumea nouă" ca organ de presă al *Partidului muncitorilor din România*. Ca urmare, lupta revoluţionară a clasei muncitoare a crescut în amploare şi intensitate, diferitele cercuri şi organizaţii muncitoreşti au continuat să-şi desfăşoare activitatea, iar în focul bătăliilor de clasă s-au ridicat şi s-au format o serie de militanţi socialişti : Ioan C. Frimu, Ştefan Gheorghiu, Alecu Constantinescu, Mihail Gh. Bujor, Gheorghe Cristescu, Cristian Racovski, Dimitrie Marinescu, Vasile Anagnoste şi alţii. Ei şi-au consacrat eforturile strîngerii şi întăririi rîndurilor organizate ale clasei muncitoare pe temeiuri marxiste, al apărării unităţii muncitoreşti.

Demn de relevat este faptul că în acea vreme, cînd revizioniştii din mişcarea muncitorească internaţională, în frunte cu Eduard Bernstein, au încercat să golească marxismul de conţinutul său revoluţionar, socialiştii români au respins orice tentativă, de abatere de la calea socialismului ştiinţific, iar ideea partidului revoluţionar al clasei muncitoare a călăuzit întreaga activitate a militanţilor socialişti, ducînd mai departe lupta împotriva claselor exploatatoare, pentru apărarea intereselor celor exploataţi, dovedind, astfel, că mişcarea muncitorească, izvorîtă din realităţile social-economice şi politice ale ţării noastre, reprezintă un fenomen viabil, în plină dezvoltare şi afirmare.

Continuarea organizată a mişcării muncitoreşti la început de veac, faptul că ea ,,nu piere, ci din ce în ce devine tot mai puternică, mai neînvinsă", este demonstrată de înfiinţarea cercurilor socialiste, în 1901—1902, ca organizaţii politice muncitoreşti, de ampla campanie propagandistică şi organizatorică în rîndurile proletariatului, de editarea cu începere de la 1 ianuarie 1902 a ziarului ,,România muncitoare", de crearea secţiei române de P.S.D. în Transilvania şi a P.S.D. în Bucovina şi de intensificarea legăturilor acestora cu mişcarea din vechea Românie, de numeroasele acţiuni greviste şi manifestări anticorporatiste, de o întreagă gamă de confruntări cu ideologi ai claselor exploatatoare, cu măsurile represive ale aparatului de stat burghezo-moşieresc. În aceste împrejurări Cercul socialist din Bucureşti a îndeplinit cu succes cîţiva ani misiunea de conducător şi îndrumător a mişcării din ţară, acţionînd cu fermitate revoluţionară pentru centralizarea organizaţiilor politice şi profesionale muncitoreşti, pentru reconstruirea organizaţiei politice unitare, la scară naţională a clasei muncitoare din România.

Intensificarea acţiunilor revoluţionare ale clasei muncitoare, întărirea caracterului proletar al organizaţiilor socialiste, consolidarea cu repeziciune a mişcării sindicale, amplele manifestaţii anticorporatiste şi de solidaritate cu lupta proletariatului din alte ţări, ca şi luptele greviste de la început de veac au accelerat procesul de refacere a partidului politic al muncitorimii ,,vlăstar de vechi rădăcini socialiste, pe care nimic n-a putut-o distruge". Toate acestea erau o confirmare a viabilităţii principiilor socialiste în România, a dezvoltării fără întrerupere a mişcării muncitoreşti revoluţionare, purtătoarea celor mai înalte idealuri de dreptate şi libertate în cadrul societăţii româneşti.

BIBLIOGRAFIE

* * * *Programul P.C.R. de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism*, Bucureşti, Edit. politică, 1974, p. 34—38.

Nicolae Ceauşescu — *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste din România, 7 mai 1966*, în *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. I, Bucureşti, Edit. politică, 1968, p. 344—349.

Nicolae Ceauşescu — *Cuvîntare la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România, 30 martie 1973*, în *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, Bucureşti, Edit. politică, 1973, p. 253—269.

* * * *Documente privind începuturile mişcării muncitoreşti şi socialiste din România 1821—1878*, Bucureşti, Edit. politică, 1971, p. 74, 81, 133, 280, 460, 641, 647.

* * * *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România 1879—1892*, Bucureşti, Edit. politică, 1973, p. 321, 631.

* * * *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România 1893—1900*, Bucureşti, Edit. politică, 1969, p. 50, 61, 214, 248.

* * * *80 de ani de la crearea Partidului politic al clasei muncitoare din România*, Documente, Bucureşti, Edit. politică, 1974.

* * * *Presa muncitorească şi socialistă din România 1865—1900*, Bucureşti, Edit. politică, 1964, partea I, p. 30, 67, 274; partea a II-a, p. 5, 149, 413.

* * * *Intrebări şi răspunsuri pe teme din istoria P.C.R. şi a mişcării muncitoreşti din România*, Bucureşti, Edit. politică, 1974, p. 20, 29, 37, 43, 51.

* * * *Istoria României — Compendiu*, ed. a III-a, Bucureşti, Edit. didactică şi pedagogică, 1974, p. 285—287; 292—308.

C. Dobrogeanu-Gherea un eminent teoretician al socialismului în România, de Damian Hurezeanu, în „Era Socialistă", an LV, (1975), nr. 10, p. 42—46.

Partidul muncitoresc din România în viaţa social-politică a ţării 1893—1910 de Ion Iacoş, Bucureşti, Edit. politică, 1973.

TEMA 4

PROCESUL FORMĂRII ŞI DESĂVÎRŞIRII STATULUI NAŢIONAL UNITAR ROMÂN. CONTRIBUŢIA MIŞCĂRII MUNCITOREŞTI ŞI SOCIALISTE LA ÎNFĂPTUIREA ACESTUI PROCES

DE

CONSTANTIN NUŢU

1. Formarea naţiunii române; apariţia conştiinţei naţionale şi a ideii de unitate naţională a poporului român.
2. Constituirea statului naţional român în 1859 — primul pas pe calea făuririi statului naţional unitar român. Ecoul acestui act istoric la românii aflaţi sub stăpînire străină.
3. Cucerirea independenţei de stat a României şi rolul ei în accelerarea procesului de realizare a statului naţional unitar român.
4. Intensificarea luptei politice şi de eliberare naţională a românilor din monarhia austro-ungară la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea.
5. Răscoala ţăranilor din 1907. Solidaritatea clasei muncitoare cu lupta ţărănimii.
6. Problema unirii tuturor românilor într-un stat naţional unitar în anii primului război mondial. Poziţia mişcării socialiste faţă de unire.
7. Revoluţia burghezo-democratică de eliberare naţională din Transilvania în toamna anului 1918. Forţele sociale participante şi poziţia lor faţă de unire. Mişcarea socialistă şi contribuţia ei decisivă în lupta pentru realizarea statului naţional unitar român.
8. Adunarea de la Alba Iulia — 1 decembrie 1918 — şi declaraţia adoptată. Declaraţia Consiliului General al Partidului Socialist şi a Comisiei Generale a sindicatelor, din februarie 1919, cu privire la Unire.

1. Înţelegerea procesului de formare şi desăvîrşire a statului naţional unitar român este strîns legată de descifrarea unei alte probleme fundamentale, aceea a formării naţiunii române şi a dezvoltării vieţii naţionale la români. Aşa cum a precizat tovarăşul Nicolae Ceauşescu, ,,istoria arată că apariţia naţiunii ca formă de comunitate umană şi dezvoltarea vieţii naţionale a popoarelor este un proces social legic, o etapă necesară şi obligatorie în evoluţia tuturor popoarelor".

Alături de condiţiile materiale obiective — care leagă naşterea naţiunii de transformările ce se produc în viaţa social-economică a societăţii, — lupta de eliberare naţională reprezintă un factor activ în edificarea naţiunii române, la care se adaugă, fără îndoială, factorul spiritual, acela al formării şi dezvoltării conştiinţei naţionale. Interdependenţa acestor factori este revelatoare în procesul de formare a naţiunii române şi capătă, în faza de cristalizare, o expresie extrem de vie.

Istoria poporului nostru este străbătută ca un fir roşu de o serie de permanenţe, ca: *unitatea de limbă, unitatea etnică, comunitatea istorică şi de civilizaţie materială, unitatea terito-*

rială — elemente pe care istoricii români le califică drept premise istorice ale naţiunii. Maturizarea acestor trăsături a influenţat, într-un grad superior, transformarea conştiinţei de neam — proprie evului mediu dezvoltat — în conştiinţă naţională şi, în mod corespunzător, în categoria de naţiune.

Întreaga perioadă premergătoare revoluţiei din 1848 se caracterizează prin tendinţa de dezvoltare a relaţiilor capitaliste atît în agricultură cît şi în începutul de industrie; proprietatea de tip burghez — chiar sub formă de proprietate funciară — şi mîna de lucru salariată, sînt cele două elemente care îşi afirmă dinamismul. Ţările române intră treptat în sfera circuitului comercial european. Asistăm, de asemenea, la procesul de transformare a pieţelor locale în pieţe provinciale care au tendinţa de a se uni într-o piaţă naţională unică.

Pe acest fond al transformărilor în structura societăţii româneşti se brodează mutaţiile în sînul claselor sociale. Noile forţe sociale, boierimea liberală, intelectualitatea şi burghezia, cu interese diferite de cele ale vechii societăţi — intrată în descompunere, — promovează o ideologie care să răspundă noului spirit şi noilor comandamente sociale. Luptele pentru emanciparea naţională a poporului român, ce se împletesc în mod inevitabil cu luptele sociale pentru victoria noii orînduiri, constituie primele forme de afirmare a naţiunii române în formare. Pînă la revoluţia din 1848 — aşa cum a demonstrat-o de altfel şi revoluţia condusă de Tudor Vladimirescu — lupta naţională se situează la loc de frunte în toate programele politice şi reformatoare. Politica naţională devine acum forma istorică care domină o întreagă perioadă în dezvoltarea poporului român, perioada marilor lupte pentru instaurarea noii orînduiri sociale şi formarea statului naţional.

Că această perioadă accelerează şi desăvîrşeşte formarea naţiunii române o dovedesc: mişcarea „cărvunarilor" din 1822, o emanaţie a micii boierimi din Ţara Românească adeptă a ideii naţionale; proiectul de realizare a „Daciei mari" pe care îl imaginează Dinicu Golescu în 1826 sau Nicolae Roznoveanu la 1834; acţiunea naţională susţinută, între anii 1836—1878, de Ion Cîmpineanu; mişcarea revoluţionară de sub conducerea lui Dimitrie Filipescu (1840), a bănăţeanului Eftimie Murgu şi a profesorului J. A. Vaillant, dar la care participau numeroşi patrioţi, între care un loc important îl ocupă Nicolae Bălcescu. Această ultimă acţiune urmărea independenţa ţării, instaurarea unei republici democratice şi înarmarea întregului popor; pe plan social ea preconiza eliberarea clăcaşilor, împroprietărirea lor printr-o formă de închiriere a pămîntului pe durată nelimitată. Se constată, aşadar, un interes crescînd al noilor forţe sociale pentru întreaga obşte românească şi intenţia de realizare a unei solidarităţi naţionale în jurul programului politic de emancipare a poporului român.

Revoluţia burghezo-democratică de la 1848, lărgind şi adîncind legăturile naţionale ale poporului român, ridicînd la rangul de sarcină istorică esenţială problema realizării unităţii naţionale a românilor, poate fi considerată drept moment al cristalizării naţiunii române şi a conştiinţei sale naţionale, cu care se îmbină factorul economic-material, cu cel politic-social şi cu cel spiritual.

Dacă premisele unităţii statale datează din cele mai îndepărtate timpuri ale istoriei poporului român, înfăptuirea ei a devenit stringentă îndeosebi începînd din secolul trecut, ca o necesitate istorică obiectivă, o cerinţă vitală a progresului social, de care depindea dezvoltarea forţelor de producţie şi a noilor relaţii capitaliste, formarea pieţii naţionale unice, progresul întregii societăţi româneşti.

În Regulamentul organic — statut juridic care preia dorinţa cea mai generală a Principatelor exprimată în proiectele de reorganizare alcătuite după revoluţia lui Tudor Vladimirescu — problema unirii Moldovei cu Ţara Românească este clar exprimată. În acelaşi timp, transilvăneanul George Bariţ scria în mod concluziv, în 1844, că „unirea naţională este deviza ce răsună, cu multă putere, din toate cărţile". Dar cel care a sintetizat cu adevărat programul unităţii statale a fost Nicolae Bălcescu care în preajma anului 1848 arăta că *principalul ţel al luptei revoluţionarilor nu poate fi altul decît „unitatea naţională a românilor"*.

Revoluţia din 1848, care a izbucnit aproape simultan în cele trei ţări române, a înscris pe steagul ei, alături de revendicările cu caracter social — legate de înlăturarea servituţiilor feudale — ţelul unităţii naţionale. Ideea şi tendinţele de unitate sînt cuprinse, fără echivoc, în programele revoluţionarilor moldoveni, îndeosebi în cel alcătuit la Braşov, sub impresia Adunării de la Blaj, intitulat „Prinţipiile noastre pentru reformarea patriei" şi în cel formulat în Bucovina „Dorinţele partidei naţionale în Moldova", în care Unirea Principatelor este socotită drept „cheia de boltă a întregului edificiu naţional". Sînt răspîndite asemenea idei şi tendinţe în presa vremii din Muntenia („Pruncul Român" şi „Poporul suveran") şi din Ardeal („Gazeta de Transilvania", „Foaia pentru minte, inimă şi literatură" etc.).

Congresul general al românilor proiectat de August Treboniu Laurian şi Nicolae Bălcescu a Bucureşti, în vara anului 1848, avea drept obiectiv principal de dezbatere şi hotărîre „*Cauza generală a românilor*", iar conferinţa de la Zlatna din iarna anului 1849 la care au

participat prefecţii şi tribunii ardeleni, în frunte cu Avram Iancu, revoluţionari munteni şi moldoveni reprezentanţi prin Al. G. Golescu şi Ion Ionescu de la Brad, a dezbătut mijloacele potrivite pentru a se lucra pentru ,,românism”, pentru înfăptuirea ,,republicii române”.

Dînd glas aspiraţiilor poporului român, susţinînd legitimitatea dreptului său imprescriptibil de a trăi liber şi unit într-o ţară liberă, marele patriot Nicolae Bălcescu arăta că după revoluţia din 1848, poporului român îi mai rămîneau de făcut ,,*alte două revoluţii: o revoluţie pentru unitatea naţională şi mai tîrziu pentru independenţa naţională, ca în felul acesta naţiunea să reintre în posesia deplină a drepturilor sale naturale*”.

2. Pe temeiul proiectelor şi evenimentelor de la 1848, lupta pentru unitatea statală a poporului român a înregistrat o primă victorie la 24 ianuarie 1859, cînd, datorită elanului patriotic, stăruinţei şi abnegaţiei maselor celor mai largi de la oraşe şi sate, avînd în fruntea lor înflcăraţi militanţi politici şi cărturari, s-a înfăptuit unirea Moldovei cu Ţara Românească; îndoita alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, ca domn al Principatelor Române era răspunsul maselor româneşti dat puterilor străine reacţionare care urmăreau să frîneze această tendinţă firească a poporului român. Unirea românilor în statul naţional român n-a putut fi împiedicată nici de forţele conservatoare interne şi nici de cele reacţionare din afară.

Doleanţele exprimate de deputaţii clăcaşi în Adunarea ad-hoc al Moldovei, constituie unul din cele mai arzătoare exemple referitoare la saltul produs în conştiinţa maselor ţărăneşti prin intermediul noii ideologii. Recunoscînd rolul şi contribuţia decisivă a generaţiilor în făurirea istoriei, marele patriot Mihail Kogălniceanu, prezenta, în mod sugestiv, de la tribuna Adunării ad-hoc din 1857 legitimitatea aspiraţiilor de unire a românilor: ,,Dorinţa cea mai mare, cea mai generală, aceea făcută de toate generaţiile trecute, aceea care este sufletul generaţiei actuale, aceea care, împlinită, va face fericirea generaţiilor viitoare, este *Unirea Principatelor într-un singur stat*, o unire care este firească, legiuită şi neapărată...”

Opinia publică progresistă din Franţa, curentul democrat din Rusia, care priveau cu simpatie dorinţa de unitate a poporului român, au influenţat guvernele acelor ţări înspre o poziţie favorabilă unirii. În acelaşi timp la cîştigarea opiniei publice internaţionale, un mare merit revine acţiunii propagandistice a românilor aflaţi în Occident.

Prin actul de la 24 ianuarie 1859 au fost puse bazele statului naţional român modern. În conştiinţa poporului era însă clar că unirea Principatelor era doar o etapă într-un proces care se cerea desăvîrşit prin unirea tuturor ţărilor române, că noul stat era nucleul în jurul căruia trebuia să se desăvîrşească unitatea statală a românilor.

Unirea reprezenta, în primul rînd, un act politic care consfinţea realitatea naţiunii române. De altfel, statul naţional modern trebuie conceput mai puţin ca un scop în sine, şi mai vîrtos ca centru de organizare a naţiunii. El devine elementul polarizator al naţiunii, elementul coeziunii şi organizării sale. Aşa cum arată tovarăşul Nicolae Ceauşescu, ,,primul şi hotărîtorul pas spre unificarea statală, l-a constituit unirea Moldovei cu Ţara Românească în ianuarie 1859. Victoria remarcabilă a maselor de ţărani, meşteşugari lucrători şi tîrgoveţi, a cărturarilor progresişti şi patrioţi, unirea Principatelor a reprezentat actul care a pus bazele statului naţional român modern”.

Cum era şi firesc, actul unirii Principatelor Române a trezit un viu ecou şi a fost urmărit cu multă simpatie şi cu mari speranţe de românii din Transilvania. Opinia publică şi presa înaintată din Transilvania (,,Gazeta Transilvaniei”, ,,Kolossvari Közlöny” şi ,,Kronstädter Zeitung”) au susţinut consecvent unirea, publicînd pe larg dezbaterile de la Viena, Constantinopol sau Paris. Presa scria, încă în mai 1856, că toate nădejdile românilor cu privire la dezvoltarea unei naţiuni române viabile au la bază ideea unirii celor două Principate. Urmărind evenimentele unirii din ianuarie 1859, aceste ziare arătau entuziasmul sincer manifestat de cei mai înaintaţi transilvăneni, români, unguri şi saşi. Exprimînd entuziasmul poporului, Al. Papiu Ilarian afirma că după unire ,,românii din Transilvania numai la Principate privesc”.

3. Pasul următor în acţiunea de făurire a statului naţional unitar român l-a constituit cucerirea independenţei de stat prin lupta eroică şi jertfele oştirii române care a luptat alături de ostaşii ruşi şi de patrioţii bulgari în războiul din 1877. Participarea la acest război a numeroşi transilvăneni, înrolaţi voluntar în armata română a constituit o impresionantă mărturie a solidarităţii naţionale în realizarea uneia din năzuinţele fundamentale ale întregului popor român.

În ciuda greutăţilor materiale masele populare au răspuns cu căldură apelului făcut, în septembrie 1877, de Mihail Kogălniceanu pentru a contribui la cumpărarea de arme necesare frontului. În afară de subscripţia pentru arme, masele populare din întreaga ţară, şi în deosebi ţărănimea, au susţinut războiul de independenţă prin importante cantităţi de cereale, alimente şi furaje, efectuînd totodată transporturi în interesul operaţiilor militare. Muncitorii şi meseriaşii de la oraşe şi-au dat şi ei obolul în sprijinul războiului de independenţă.

Lupta eroică pentru libertate naţională a fraţilor din România a găsit în rîndul maselor româneşti aflate în teritoriile de sub dominaţie străină un adînc ecou şi o vie adeziune. În aceste clipe grele pentru poporul român, sentimentele de solidaritate naţională s-au ridicat mai presus de hotarele ce brăzdau vremelnic pămîntul românesc. Ca şi în 1859, cînd cele două principate puseseră piatra de temelie a statului naţional român, şi acum publicaţiile transilvănene şi-au informat cititorii asupra mersului evenimentelor şi, prin comentariile, opiniile şi faptele lor au îmbrăţişat cauza războiului cu însufleţire, văzînd în el o chezăşie în lupta pentru victoria deplină a neatîrnării şi unirii românilor într-un singur stat. ,,Cauza ostaşului român — scria în iunie 1877, ,,Gazeta Transilvaniei" — e o cauză generală română; victoria lui e a întregii naţiuni, fie aceea risipită în oricare parte a lumii".

Victoriile trupelor româneşti împotriva armatelor turce la Rahova, Griviţa, Plevna ş. a. au constituit prilejul unor ample comentarii şi manifestarea unor explozive sentimente de satisfacţie şi bucurie. Numeroşi tineri din toate colţurile Transilvaniei au trecut Carpaţii şi s-au înrolat voluntari sub flamurile drapelului pentru independenţa României.

4. Proclamarea independenţei de stat şi afirmarea României pe plan internaţional, au reactivizat lupta pentru eliberarea naţională a maselor româneşti aflate sub dominaţia străină, acestea văzînd în România sprijinul cel mai preţios în realizarea năzuinţelor lor. Referindu-se la atitudinea studenţilor români din Braşov, autorităţile locale subliniau faptul că, dacă ,,în trecut printre românii din Austria a existat numai vag ideea unei uniri cu Principatele române... acum însă se manifesta în jurul tineretului studios ideea unei alipiri la România".

Dobîndirea independenţei de stat a adăugat naţiunii române noi trăsături de împlinire şi de afirmare. Acest proces a fost accelerat la sfîrşitul veacului al XIX-lea şi începutul celui următor, de dezvoltarea mişcării muncitoreşti şi socialiste, care a militat pentru eliberarea socială şi naţională a poporului român, pentru desăvîrşirea unităţii sale pe plan statal.

Acţiunile de realizare a aspiraţiilor de unitate ale poporului român au luat o deosebită amploare după cucerirea independenţei României. Presa progresistă a vremii de pe cele două versante ale Carpaţilor şi societăţile culturale şi-au intensificat activitatea patriotică. Timp de aproape un deceniu şi jumătate (1881—1895) s-a dezvoltat o amplă mişcare memorandistă în care au fost implicate forţele sociale şi politice înaintate din Transilvania şi din vechea Românie şi care a culminat cu istoricul *Memorand* din 1892, înaintat Curţii de la Viena, dar în acelaşi timp lumii întregi, prin tipărirea şi difuzarea lui în mai multe limbi de circulaţie internaţională.

Document sinteză, alcătuit de figurile cele mai reprezentative ale vieţii politice româneşti din Transilvania în frunte cu George Bariţiu, Ioan Raţiu, Vasile Lucaciu ş. a., Memorandul înfăţişa situaţia nedreaptă la care erau condamnaţi românii transilvăneni şi exprima revendicările fundamentale, politice, naţionale, culturale şi economice ale românilor. Ecoul memorandului a fost deosebit de favorabil atît în interior cît şi peste hotare. În România şi în Transilvania acţiunea de solidarizare cu mişcarea memorandistă — la care au luat parte zeci de mii de persoane, ţărani, meseriaşi, muncitori şi intelectuali — a fost deosebit de vie, ea înregistrînd o amploare, o varietate şi o intensitate necunoscută pînă atunci, îndeosebi în zilele cînd a avut loc procesul memorandiştilor (mai 1894).

Socialiştii români n-au stat pasivi faţă de mişcarea memorandistă şi în general faţă de problema naţională. Ei arătau că idealul lor în ce priveşte chestiunea naţională este de a crea ,,o Românie liberă şi alcătuită din cetăţeni liberi economiceşte şi politiceşte". La Congresul de constituire a P.S.D.M.R. din 1893, delegaţii au relevat că în Transilvania trei milioane de români sînt de fapt privaţi de orice drept politic şi supuşi la necontenite vexaţiuni din partea administraţiei austro-ungare.

Socialiştii ieşeni au tipărit mii de exemplare din manifestul intitulat ,,*Sînt socialiştii nepatrioţi?*" pe care l-au răspîndit în toate provinciile româneşti asuprite. În manifest se preciza că în mişcarea română din Ungaria nu sînt numai social-democraţii din România, ci şi partida social-democratică ungurească. În încheiere se prezenta, pe scurt, conţinutul scrisorii adresată lui Ion Nădejde, la 4 ianuarie 1888 de Engels, în care acesta din urmă, referindu-se la problema naţională din Austro-Ungaria, arăta că numai după prăbuşirea ţarismului, fie printr-o mişcare internă, fie printr-o conjunctură internaţională, anacronica monarhie habsburgică se va destrăma, iar naţiunile componente se vor organiza după cum vor voi. Prin atitudinea pe care presa europeană şi personalităţi marcante din viaţa politică, ştiinţifică şi culturală din Europa au luat-o pentru apărarea cauzei românilor din Austro-Ungaria, problema autodeterminării Transilvaniei a devenit o problemă europeană.

La începutul sec. al XX-lea lupta de eliberare naţională a românilor din teritorile aflate sub dominaţia străină a dobîndit o tot mai mare forţă. Serbările de la Putna, din 1904, care au comemorat 400 de ani de la moartea lui Ştefan cel Mare; aniversarea a 1800 de ani de la

cucerirea Daciei de către romani, la Sibiu (1905); aniversarea a 50 de ani de la Unirea Principatelor, precum şi serbările prilejuite de a 50-a aniversare a Soc. „Astra" la Sibiu, au constituit tot atîtea prilejuri de manifestare a spiritului de solidaritate românească, a tendinţelor de finalizare a unităţii naţionale. Despre forţa de atracţie a României erau îngrijoraţi pînă şi oameni politici ai regimului maghiar care în dezbaterile parlamentare din 1906 afirmau că... „Pe măsură ce a crescut prestigiul României independente în ochii românilor din Ungaria, în aceeaşi măsură politica lor a devenit mai îndrăzneaţă" şi că românii din Transilvania urmăresc „ca teritoriul locuit de ei să poată fi unit, într-un moment favorabil, cu regatul român".

Fără a abdica de la principiile luptei de clasă, socialiştii români din Transilvania s-au pronunţat, la congresul de constituire a Secţiei române a Partidului Social Democrat Ungar (1905) pentru înaintarea românilor „în starea lor politică şi economică", cîştigarea „*adevăratei constituţii*" şi, în acelaşi timp, pentru conlucrarea cu Partidul Naţional Român în vederea obţinerii de libertăţi naţionale şi a votului universal. Colaborarea cu socialiştii din vechea Românie se strînge tot mai mult prin participarea liderilor socialişti din Bucureşti la lucrările Secţiei române a P.S.D.U. Socialiştii din România impulsionau tendinţele spre autodeterminare ale românilor din Austro-Ungaria susţinînd că: „o ţară cu un organism viu trebuie să se dezvolte ca un organism întreg între marginile sale etnice... Cînd popoarele muncitoare conştiente vor dispune de soarta lor şi a ţării lor, atunci va suna ceasul libertăţii naţiunilor mici de sub jugul celor puternice, atunci va fi cu adevărat posibilă întregirea ţării noastre într-o Românie Mare, cuprinzînd pe toţi românii".

Asemenea tendinţe n-au putut fi stăvilite nici de măsurile opresive ale guvernelor dela Budapesta, nici prin tratativele unor reprezentanţi ai Partidului Naţional Român, cu primul ministru Tisza, în condiţiile în care monarhia dualistă îşi arăta tot mai mult slăbiciunea.

5. După cum se apreciază în Programul P.C.R. adoptat de Congresul al XI-lea, paralel cu dezvoltarea mişcării muncitoreşti, la sfîrşitul secolului trecut şi începutul secolului al XX-lea iau o amploare tot mai mare mişcările ţărăneşti, care culminează cu marea răscoală din primăvara anului 1907. Prin proporţiile şi intensitatea ei, răscoala din 1907 a scos în evidenţă necesitatea imperioasă a înlăturării rămăşiţelor feudale din agricultura României, a rezolvării problemei agrare în favoarea maselor largi ţărăneşti. Totodată ea a dezvăluit marile energii revoluţionare ale ţărănimii, care a înscris în acel an una din paginile glorioase ale luptei sociale a poporului român. În cursul desfăşurării răscoalei din 1907 s-au manifestat pentru prima dată, în mod mai activ, colaborarea şi solidaritatea în luptă a muncitorimii cu ţărănimea, prevestind zorii alianţei muncitoreşti-ţărăneşti ce avea să devină cea mai puternică forţă socială şi politică a societăţii noastre. Această energie clocotitoare se va declanşa, din nou, în anii împlinirii năzuinţelor de unitate ale poporului român, în finalizarea procesului de desăvîrşire a statului naţional unitar, proces în care rolul determinant îl vor avea masele largi populare în frunte cu clasa muncitoare.

Marea răscoală a ţăranilor din România din 1907, cu întregul cortegiu de măsuri represive antipopulare care i-a urmat, a avut un puternic ecou în teritoriile româneşti aflate sub dominaţia străină. Ea a fost receptată cu deosebită forţă de masele ţărăneşti care urmăreau de zeci de ani evenimentele ce se desfăşurau în vechea Românie pentru dezvoltarea ei social-economică şi politică, şi pentru a da glas tendinţelor tot mai puternice de unire a provinciilor aflate încă sub jugul imperiului dualist. Pătura micii burghezii româneşti alcătuită din patronii de întreprinderi mici, din comercianţi, dar mai cu seamă intelectualitatea progresistă, în majoritatea lor de origină ţărănească, a manifestat o imensă simpatie, înţelegere şi solidaritate cu ţărănimea răsculată. „Nu poporul e vinovat că s-a răsculat — scria ziarul „Lupta" în 1907 — ci împrejurările în care a fost pus de clasele exploatatoare din România. Poporul român este un popor demn şi a urmărit să forţeze guvernul să nu-l uite şi a reuşit. În condiţiile în care trăieşte ţăranul român nu putea să folosească altă armă", aprecia în încheiere ziarul.

Din toate manifestările desfăşurate în mediul rural rezultă că ţărănimea a constituit tot timpul baza mişcărilor sociale şi naţionale din teritoriile româneşti aflate sub stăpînirea monarhiei dualiste.

6. Expresie a ascuţirii contradicţiilor dintre marile puteri imperialiste angajate în lupta pentru reîmpărţirea lumii şi înăbuşirea luptei revoluţionare a maselor, primul război mondial a scos la lumină racilele societăţii capitaliste în problemele sociale, politice şi naţionale. Ca urmare, a devenit şi mai acută tendinţa de eliberare a popoarelor asuprite din cadrul imperiilor multinaţionale.

Referindu-se la problema naţională în Balcani, Lenin arată în preajma primului război mondial că mişcările naţionale cu caracter burghezo-democratic din ţările existente în această regiune a Europei au tendinţa de a forma „state independente şi unitare". În condiţiile evenimentelor revoluţionare ale anului 1917, Lenin revine asupra legitimităţii mişcărilor de autodeterminare naţională a acestor popoare precizînd că ele sînt pe deplin îndreptăţite să lupte pentru

desăvîrşirea unităţii statale deoarece „foarte mulţi români şi sîrbi locuiesc în afara graniţelor statului lor" şi „ca, în general construcţia de stat în direcţia burghezo-naţională nu s-a terminat în Balcani".

La izbucnirea războiului, România a adoptat o poziţie de neutralitate. În acea perioadă (1914—1916), în România s-a desfăşurat o vie propagandă în favoarea unirii tuturor românilor într-un singur stat. „Liga culturală", înfiinţată în 1891, s-a reorganizat, în comitetul de conducere fiind alese personalităţi marcante ale vieţii culturale şi politice din România şi Transilvania, care susţin activ mişcarea pentru desăvîrşirea unificării statului român, ca dr. Vasile Lucaciu, Nicolae Iorga, Barbu Ştefănescu Delavrancea, Octavian Goga, Nicolae Filipescu, Take Ionescu şi alţii; în mod semnificativ această organizaţie şi-a schimbat denumirea în „Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor".

Sub egida ei au avut loc întruniri, manifestaţii şi demonstraţii în favoarea unirii; o susţinută propagandă era organizată în mediul rural, în rîndurile tineretului din şcoli şi universităţi, în rîndurile ostaşilor. O hartă cu graniţele etnice ale României viitoare, tipărită în 1915, era larg răspîndită în lumea tineretului îndeosebi.

Şi în Transilvania, în ciuda măsurilor represive luate de autorităţile austro-ungare, care au întronat starea de asediu şi au interzis activitatea politică, lupta pentru făurirea statului naţional unitar se desfăşura cu intensitate şi în forme variate.

Mişcarea muncitorească din România s-a situat, de la început, în rîndul partidelor şi grupărilor de stînga din Internaţionala a II-a în problema războiului imperialist, militînd pentru o neutralitate hotărîtă. Aceasta nu însemna abandonarea uneia din problemele fundamentale care stătea în faţa poporului nostru: desăvîrşirea unificării statului naţional român pe care socialiştii români o considerau drept o necesitate legică, cerută de întregul curs al istoriei poporului nostru, bazată pe factorii de unitate cu adînci tradiţii în zbuciumata existenţă a poporului român. Dar socialiştii apreciau că unirea nu trebuie să rezulte din jocul politic, diplomatic şi militar al marilor puteri; unirea, după concepţia lor, trebuia să constituie un rezultat al exprimării libere a dorinţei maselor, care prin acţiunea lor revoluţionară să asigure instaurarea unui regim de largi libertăţi democratice pentru masele muncitoare, în cadrul unei „republici sociale" în care conducerea să aparţină clasei muncitoare; „Patriile sînt cadre naţionale şi istorice de dezvoltare a popoarelor... "în care „... şi-ar putea dezvolta în voie şi pe deplin toată originalitatea şi toată puterea lor de creaţiune. Aceasta este unul — evident nu singurul — din motivele pentru care social democraţia se ridică împotriva ciuntirii ţărilor constituite, împotriva frîngerii popoarelor în bucăţi, împotriva suprimării vieţii naţionale a popoarelor".

Desfăşurarea evenimentelor în anii de neutralitate a României, demonstrează că participarea, alături de Antantă, la război nu a fost determinată de tendinţe de cuceriri sau de anexiuni teritoriale, ci de dorinţa arzătoare a maselor largi populare de a realiza făurirea statului naţional român unitar: „România... se vede nevoită de a intra în luptă alături de aceia care pot să-i asigure înfăptuirea unităţii sale", preciza declaraţia de război a guvernului român adresată ministrului de externe al Austro-Ungariei.

În drumul lor spre inima Transilvaniei, în Braşov, Făgăraş, Sf. Gheorghe şi alte localităţi pînă în apropierea Sibiului şi Sighişoarei, trupele române au fost întîmpinate cu entuziasm de locuitorii acestor meleaguri româneşti. Mii de cetăţeni din Transilvania şi Bucovina s-au înrolat ca voluntari în armata română. Din păcate, presiunea armatelor austro-germano-bulgare a obligat armata română la retragerea de la sfîrşitul anului 1916 şi la părăsirea teritoriilor Olteniei, Munteniei şi Dobrogei. În teritoriul rămas sub ocupaţie, a fost introdus un regim de spoliere şi aspră teroare, îndeosebi împotriva conducătorilor mişcării revoluţionare.

Cu toată situaţia extrem de grea în care se găsea România la începutul anului 1917, masele largi populare au găsit energia necesară de a redresa situaţia şi de a reface armata. Animate de o fierbinte dragoste de ţară trupele române au reuşit, în eroicele bătălii de la Mărăşti, Mărăşeşti şi Oituz, să zdrobească încercările ofensive ale inamicului şi să salveze existenţa statului. Pe bună dreptate sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu, apreciind acest moment, cînd afirma că „Victoria de la Mărăşeşti a reprezentat o contribuţie importantă la înfrîngerea militarismului german, un moment hotărîtor în lupta pentru eliberarea patriei noastre, pentru înfăptuirea idealului de unitate naţională".

Vestea izbucnirii revoluţiei burghezo-democratice din Rusia, în februarie 1917, care a înlăturat ţarismul, dar mai ales victoria Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie, au avut un ecou deosebit în adîncirea spiritului revoluţionar al maselor muncitoare. Înăsprirea contradicţiilor economice şi social-politice din societatea românească au creat climatul propice pentru creşterea avîntului revoluţionar. Măreţele principii proclamate de Revoluţia din Octombrie, acela al „egalităţii şi suveranităţii popoarelor", principiul „autodeterminării libere pînă la separarea şi formarea de state independente", „desfiinţarea tuturor privilegiilor şi îngrădirilor naţionale" au fost îmbrăţişate cu entuziasm şi de populaţiile din provinciile aflate sub stăpîniri străine.

Astfel, după ce la 22 ianuarie/4 februarie 1918 s-a constituit Republica Moldovenească independentă, la 27 martie/9 aprilie 1918, Basarabia, teritoriu care în 1812 fusese incorporat în Rusia ţaristă, s-a unit cu România, pe baza hotărîrii Sfatului Ţării, expresie a hotărîrii majorităţii populaţiei care o motiva prin dreptul popoarelor la autodeterminare.

În acelaşi an, la 15/28 noiembrie, Congresul general al Bucovinei care reprezenta voinţa maselor populare a hotărît unirea cu România a acestei vechi provincii istorice româneşti răpită de habsburgi în 1775.

7. Contradicţiile interne sociale şi naţionale ale imperiului austro-ungar, şubrezenia sa lăuntrică, adîncite cu putere în perioada de război — prin insuccesele şi catastrofele militare ale armatelor austro-ungare pe diferitele fronturi de luptă — au accelerat dezagregarea acestui conglomerat construit pe fundamentul asupririi sociale şi naţionale a popoarelor. În acest climat a izbucnit, în octombrie-noiembrie 1918, revoluţia burghezo-democratică în Austro-Ungaria, în cursul căreia, sub avîntul luptei revoluţionare şi sub loviturile luptei de eliberare a popoarelor asuprite, monarhia habsburgică s-a destrămat, pe ruinele acestui stat creîndu-se Republica Cehoslovacă, refăcîndu-se Polonia şi unindu-se într-un singur stat Serbia, Croaţia, Slovenia, Bosnia şi Herţegovina, sub numele de Jugoslavia, în timp ce Austria a devenit republică, iar Ungaria s-a constituit în republică independentă.

În acest cadru general s-a petrecut şi procesul de desăvîrşire a statului naţional unitar român. În adevăr, în toamna anului 1918, în condiţiile destrămării monarhiei austro-ungare şi sub impulsul revoluţiei burghezo-democratice care pornise, întreaga gîndire politică românească se regăsea reunită în jurul unei acţiuni unitare.

Dar, dacă ţelul unirii era îmbrăţişat de toate clasele şi păturile sociale româneşti, asupra formei de stat a României viitoare şi asupra profunzimii reformelor ce urmau a fi înfăptuite, au existat deosebiri de vederi între reprezentanţii P.N.R. şi ai socialiştilor români. Socialiştii români, care reprezentau mişcările şi năzuinţele maselor largi româneşti concepeau ca unirea Transilvaniei cu România să fie însoţită de profunde transformări sociale şi politice, precum lichidarea proprietăţii moşiereşti, asigurarea libertăţilor democratice, egalitatea în drepturi a minorităţilor naţionale şi instituirea unei republici democratice.

Încă de la 25 septembrie 1918 socialiştii români au iniţiat contacte cu P.N.R. în vederea constituirii unui Consiliu Naţional Român care să preia conducerea acţiunii de autodeterminare a Transilvaniei. Au fost organizate numeroase acţiuni de masă la care au participat atît oameni ai muncii români cît şi maghiari, germani şi de alte naţionalităţi, în care s-a demonstrat voinţa de libertate, de transformări radicale în viaţa lor; problema autodeterminării şi a desăvîrşirii unităţii de stat stătea în centrul preocupărilor politice.

În aceste condiţii de impuls revoluţionar, la 12 octombrie 1918 se întruneşte, la Oradea, Comitetul Executiv al P.N.R. care elaborează o declaraţie de principiu cu privire la afirmarea dreptului de autodeterminare a .,... naţiunii române din Ungaria şi Ardeal... pe temeiul firesc că fiecare naţiune poate dispune, hotărît, singură şi liberă de soarta sa". Pe acest temei, naţiunea română din Ungaria şi Ardeal reclamă dreptul ,,să hotărească singură aşezarea ei printre naţiunile libere". Era o evoluţie firească a gîndirii politice româneşti, care-şi avea rădăcinile în doctrina politică a anului 1848.

Socialiştii români au iniţiativa şi în înfiinţarea, la 13 octombrie 1918, a Consiliului Naţional Român alcătuit din cîte 6 reprezentanţi ai celor două partide; Partidul Naţional Român şi Partidul Social-Democrat: organul de presă al socialiştilor, ,,Adevărul", a devenit purtătorul de cuvînt al Consiliului Naţional.

Trăsătura distinctivă, fundamentală, a luptelor revoluţionare îndreptate spre eliberarea Transilvaniei şi unirii ei cu România a constituit-o caracterul lor de masă, faptul că ele au antrenat clasa muncitoare, ţărănimea, intelectualitatea, cercurile înaintate ale burgheziei, principalele clase şi pături ale societăţii. Vorbesc despre aceasta puternicele acţiuni greviste, mişcările ţărăneşti şi demonstraţiile politice pentru înlăturarea autorităţilor habsburgice şi afirmarea dreptului la autodeterminarea naţională, constituirea consiliilor şi gărzilor naţionale în toate judeţele, oraşele şi comunele Transilvaniei. Luptele revoluţionare din această fază sînt pătrunse tot mai mult de formele şi metodele de acţiune proletare, care vor imprima procesului revoluţionar profunzime şi o înaltă combativitate.

Luptînd consecvent pentru realizarea unirii Transilvaniei cu România, socialiştii români şi-au afirmat în repetate rînduri poziţia lor hotărîtă, patriotică pentru desăvîrşirea unităţii statale.

8. Masele muncitoare erau convinse că problema naţională nu putea fi rezolvată fără ca revendicările lor sociale să fie luate în seamă. Într-un articol de fond, intitulat *Ce vrem*, socialiştii români ţineau să-şi fixeze din nou poziţia, arătînd că revoluţia şi capitularea au deschis pentru toate naţiunile din monarhie posibilitatea ca ,,singure să-şi hotărască soarta, singure să decidă asupra viitorului lor şi singure să-şi croiască cadrele de stat în care vor dori

să trăiască în viitor". Consiliul Naţional Român era îndemnat să iniţieze un referendum, în care „printr-o votare obştească", întreg poporul român din Ungaria, Transilvania şi Banat să se poată pronunţa.

Pusă expres de către mişcarea socialistă din Transilvania şi însuşită de Consiliul Naţional Român, consultarea poporului asupra cadrului de stat în care dorea să trăiască, reprezenta cea mai democratică formă de rezolvare a problemei majore ce frămînta, în etapa respectivă, conştiinţa naţiunii române. Mergînd pe linia tradiţiilor anului 1848, Consiliul Naţional Român a convocat Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia, pentru 1 decembrie 1918; poporului român i se deschidea calea de exprimare a năzuinţelor sale de unitate, de alcătuire a unui singur stat care să cuprindă pe toţi românii.

Partidul Social-Democrat Român, reprezentînd partea cea mai conştientă a clasei muncitoare şi ţărănimii muncitoare din Transilvania, a exprimat în programul său poziţia cea mai înaintată în ansamblul relaţiilor politice create în preajma convocării Adunării Naţionale de la Alba Iulia. Cu ocazia întrunirilor convocate de organizaţiile social-democratice în scopul alegerii deputaţilor pentru Alba Iulia, au fost exprimate de către muncitori cerinţe şi revendicări care depăşeau prin conţinutul lor programele tuturor organizaţiilor politice din Transilvania în acea perioadă: vot universal, reformă agrară, radicală, libertăţi politice, respectarea drepturilor naţionalităţilor conlocuitoare, unirea cu România într-o singură „ţară mare, liberă şi democratică".

La Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, printre cei 1228 delegaţi aleşi în circumscripţiile electorale din toate judeţele Transilvaniei de către organizaţiile politice, economice, culturale, religioase etc. au fost prezenţi 150 delegaţi ai social-democraţiei române. De asemenea, şi-au trimis delegaţi organizaţiile sindicale şi numeroase reuniuni de meseriaşi, plugari şi muncitori de pe întreg cuprinsul Transilvaniei. În afară de delegaţii aleşi la Marele Sfat al Naţiunii Române, au venit din toate straturile şi categoriile sociale, un număr de peste 100 de mii de oameni, pentru a hotărî unirea Transilvaniei cu România. Şiruri întregi de muncitori, ţărani, orăşeni de pe tot cuprinsul Transilvaniei se scurgeau fără încetare spre Alba Iulia, delegaţiile muncitorilor din Valea Jiului, de la Reşiţa, Bocşa, Anina, de la Brad, Roşia şi Zlatna, de la Dej, Turda şi Uioara.

În şedinţa preliminară, din 30 noiembrie 1918, reprezentanţii social-democraţi au exprimat, în propunerile lor, năzuinţele maselor populare pentru desăvîrşirea unităţii statale a României şi făurirea unui regim democratic, care să satisfacă cerinţele arzătoare ale muncitorilor şi ţăranilor. Organul de presă „Socialismul" exprima angajamentul socialiştilor români „de a lupta împreună cu muncitorimea din teritoriile alipite pentru respectarea libertăţilor şi drepturilor cucerite şi socoteşte ca un punct al său de onoare respectarea drepturilor minorităţilor de altă naţionalitate pe toate terenurile: economic, politic şi cultural".

Citită în faţa Adunării Naţionale de la Alba Iulia de către Vasile Goldiş, *Rezoluţia* a fost apobată cu mare entuziasm, ea constituind, în acest fel, actul oficial care consfinţea unirea liberă a Transilvaniei cu România. Hotărîrea, adusă la cunoştinţa celor peste 100 000 de participanţi în acel moment de răscruce în istoria poporului român, a fost acceptată într-o însufleţire de nedescris, ea primind astfel adeziunea tuturor românilor din Transilvania.

Documentul istoric adoptat de Adunarea Naţională reflecta din plin influenţa pe care a exercitat-o revoluţia burghezo-democratică precum şi aportul decisiv al mişcării socialiste la realizarea statului naţional unitar român. Socialiştii români din Transilvania au primit un larg sprijin din partea mişcării muncitoreşti şi socialiste din România. Luptele muncitorilor şi ţăranilor desfăşurate în toamna anului 1918 în România, solidaritatea maselor populare cu mişcarea românilor din Transilvania pentru eliberarea lor naţională şi socială au creat un climat politic favorabil, care a grăbit procesul de desăvîrşire a unităţii de stat a poporului român.

Exprimînd poziţia mişcării muncitoreşti faţă de Actul Unirii Transilvaniei cu România, Declaraţia Partidului Socialist şi a Uniunii Sindicale din România, din februarie 1919, arăta: „salutăm cu bucurie dezrobirea naţională a poporului român din provinciile subjugate pînă acum şi respectăm legămintele de unire hotărîte"; exprimînd totodată hotărîrea de a lupta pentru lărgirea libertăţilor şi drepturilor cucerite, declaraţia încheia cu urarea: „România nouă de astăzi... să devină România socialistă de mîine".

La marea manifestare populară, printre muncitorii participanţi s-au aflat şi numeroşi muncitori maghiari, germani şi de altă naţionalitate, care şi-au dat adeziunea la hotărîrile adoptate la Alba Iulia.

În acest fel, hotărîrea Adunării Naţionale de la Alba Iulia, care a avut un caracter plebiscitar, exprimînd voinţa unanimă a poporului român, dobîndea o valabilitate generală pentru întreaga populaţie a Transilvaniei.

Cerinţă legică a dezvoltării societăţii româneşti, realizată prin lupta nemijlocită a întregului popor, desăvîrşirea statului naţional unitar român a avut profunde consecinţe

pozitive în viaţa naţiunii: ,,Înfăptuirea unităţii statului român — arăta tovarăşul Nicolae Ceauşescu — a realizat cadrul naţional şi social-economic pentru dezvoltarea mai rapidă a forţelor de producţie: înmănunchierea laolaltă a energiilor şi capacităţilor creatoare ale poporului nostru a creat condiţii favorabile activităţii forţelor progresiste ale societăţii, mişcării muncitoreşti revoluţionare".

Cu toate progresele realizate în perioada interbelică, faptul că unirea s-a înfăptuit în condiţiile dominaţiei politice a burgheziei şi moşierimii, care a folosit-o în scopul întăririi poziţiilor lor de clasă, al intensificării oprimării maselor muncitoare, a împiedicat rezolvarea marilor probleme care confruntau societatea românească. România a continuat să rămînă, pînă în anii revoluţiei socialiste, o ţară înapoiată din punct de vedere economic, cu un pronunţat caracter agrar, cu un nivel scăzut de trai al maselor muncitoare. Clasele dominante au folosit naţionalismul burghez, inegalitatea şi discriminarea naţională pentru a submina unitatea de luptă a oamenilor muncii români şi de alte naţionalităţi împotriva oprimării.

Exponent fidel al intereselor clasei muncitoare, ale întregului popor, Partidul Comunist Român a organizat şi mobilizat masele largi ale celor ce muncesc, fără deosebire de naţionalitate, în ample bătălii sociale, conducîndu-le la însemnate victorii, strălucit încununate prin făurirea socialismului pe pămîntul României.

Unitatea statală desăvîrşită acum 57 de ani, a condus, în anii socialismului, la ridicarea societăţii româneşti pe o treaptă mai înaltă, aceea a comunităţii reale de interese a tuturor claselor şi păturilor sociale, indiferent de naţionalitate, strîns unite în jurul partidului comunist; naţiunea română îşi poate afirma pe deplin personalitatea, trăindu-şi epoca sa de glorie ca naţiune socialistă.

BIBLIOGRAFIE

FR. ENGELS, *Scrisoare către Ioan Nădejde din 4 ianuarie 1888*, în *Presa muncitorească şi socialistă din România*, vol. I, partea I, (1865—1889), Bucureşti, Edit. politică, 1964, p. 188—190.

* * * *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism*, Bucureşti, Edit. politică, 1975, p. 33 39.

NICOLAE CEAUŞESCU, *Expunere la şedinţa jubiliară a Marii Adunări Naţionale consacrată sărbătoririi semicentenarului unirii Transilvaniei cu România*, în *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. 3, Bucureşti, Edit. politică, 1969, p. 705—717.

NICOLAE CEAUŞESCU, *Cuvîntare la Adunarea populară de pe Cîmpia Libertăţii de la Blaj consacrată aniversării revoluţiei de la 1848* în *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, Bucureşti, Edit. politică, 1973, p. 449—465.

NICOLAE CEAUŞESCU, *Cuvîntare la grandioasa adunare populară consacrată împlinirii a 375 de ani de la prima unire politică a ţărilor române şi sărbătoririi oraşului bimilenar Alba Iulia*, 28 mai 1975, Bucureşti, Edit. politică, 1975, p. 5—11.

NICOLAE CEAUŞESCU, *Cuvîntare la adunarea festivă din Capitală cu prilejul împlinirii a 30 de ani de la victoria asupra fascismului şi a 98 de ani de la cucerirea independenţei de stat a României*, 9 mai 1975, Bucureşti, Edit. politică, 1975, p. 6—21.

* * * *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România, 1916—1921*, Bucureşti, Edit. politică, 1966, p. 157—160; 165—166.

* * * *Unirea Transilvaniei cu România, 1 decembrie 1918*, ed. a II-a, Bucureşti, 1972, p. 5—9; 240—245; 312—325; 660—687.

* * * *Istoria României. Compendiu*, ed. III, Bucureşti, Edit. didactică şi pedagogică, 1974, p. 220—222; 265 273; 279—281; 287—292; 308—327; 349—355.

1877 Cucerirea independenţei de stat — rod al luptei poporului român, de Nichita Adăniloaie, în ,,Era socialistă" an LV (1975), nr. 8, p.

Formarea naţiunii române, de Damian Hurezeanu, în ,,Revista de istorie" tom 28 (1975), nr. 7, p. 1021—1039.

MUZEUL UNIRII DIN ALBA IULIA—REFLECTARE A LUPTEI SECULARE A POPORULUI ROMÂN PENTRU UNITATE ŞI INDEPENDENŢĂ

La 28 mai 1975 s-a inaugurat în prezenţa tovarăşului Nicolae Ceauşescu şi a tovarăşei Elena Ceauşescu, a altor conducători de partid şi de stat Muzeul Unirii din Alba Iulia, veche şi valoroasă instituţie ştiinţifică şi culturală a patriei noastre. Inaugurarea s-a făcut cu ocazia sărbătoririi a 375 de ani de la realizarea primei uniri politice a ţărilor române sub Mihai Viteazul şi împlinirea a 2 000 de ani de existenţă a oraşului Alba Iulia, unul din cele mai vechi şi mai importante centre de cultură şi civilizaţie a poporului român.

Expoziţia de bază a Muzeului Unirii a fost structurată tematic pe ilustrarea convingătoare, prin toate mijloacele muzeografiei, a existenţei, afirmării şi luptei pentru unitate şi independenţă a poporului nostru din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre.

O hartă a descoperirilor arheologice de pe teritoriul României introduce vizitatorul în circuitul expoziţional, demonstrînd vechimea şi mai ales densitatea aşezărilor din fiecare perioadă istorică începînd cu paleoliticul şi pînă în epoca daco-romană.

Secţia de preistorie ilustrează cu exponate originale, de o valoare documentară incontestabilă, întregul proces de apariţie şi dezvoltare a societăţii umane în spaţiul carpato-dunărean. Sînt prezentate nuclee, aşchii şi răzătoare de piatră cioplită, datate în paleoliticul mijlociu şi tîrziu şi descoperite în Transilvania şi Muntenia (la Iosăşel, Cioclovina, Sita Buzăului, Valea Dîrjovului, Valea Oltului). Neoliticul este de asemenea amplu reprezentat prin suita de culturi care au cuprins teritoriul Transilvaniei şi s-au ramificat spre sud şi est. Se demonstrează caracterul unitar ale unor culturi agrare neolitice din spaţiul intra şi extra carpatic ca acelea al culturilor Ariuşd—Cucuteni—Gumelniţa. Se remarcă varietatea formelor ceramice şi a motivelor ornamentale ca şi exemplare rare de ceramică întreagă pictată din cultura Petreşti.

Începutul prelucrării cuprului în cadrul unor culturi neolitice tîrzii este ilustrat cu o serie de piese descoperite în Transilvania. Un spaţiu larg a fost acordat prezentării epocii bronzului şi fierului. Fiecare epocă este ilustrată printr-o hartă pe care sînt marcate principalele localităţi unde s-au făcut descoperiri arheologice. Unitatea culturală a spaţiului carpato-dunărean în epoca bronzului, cînd are loc procesul de cristalizare a societăţii prototracilor, este marcată printr-o suită de exponate de primă importanţă : vase ornamentate aparţinînd culturilor Sighişoara-Wietenberg, Tei, Monteoru, Gîrla Mare, precum şi prin piese izolate de bronz şi depozitul de broşuri de la Ighiel (Alba).

Caracterul unitar al primei epoci a fierului (Hallstatt) este reliefată cu materiale arheologice ce provin din Transilvania, Moldova, Muntenia şi Dobrogea. Se demonstrează convingător procesul de formare a triburilor traco-getice pe teritoriul carpato-danubian ; Prezenţa numeroaselor depozite şi tezaure de obiecte de aur, bronz şi fier ca cele de la Zlatna, Vinţul de Jos, Fizeşul Gherlei şi Cugir, dovedesc existenţa unei înalte tehnologii a prelucrării metalelor în această epocă. Un spaţiu special s-a acordat prezentării fortificaţiei hallstattiene cu valuri de pămînt de la Teleac (Alba), însoţită de bogatele exponate descoperite aici : ceramică, plastică zoomorfă, obiecte de bronz şi fier. Secţia de preistorie se încheie cu o suită de texte din autori greci despre bogăţia, hărnicia şi vitejia traco-geţilor precum şi prezentarea unor dovezi de cultură materială ce ilustrează contactele nemijlocite ale lumii traco-geţilor cu alte populaţii străine : sciţii, celţii şi grecii.

---

* Muzeul a fost organizat de specialişti din cadrul Consiliului Culturii şi Educaţiei Socialiste, Muzeului de istorie a partidului comunist a mişcării revoluţionare şi democratice din România, Muzeului de istorie din Alba Iulia, cu sprijinul altor muzee şi instituţii din ţară. Execuţia tehnică a fost realizată de I. S. Decorativa din Bucureşti.

„REVISTA DE ISTORIE", tom 28, nr. 10, p. 1583–1594, 1975

Perioadei dacice i-a fost rezervată în muzeu un spațiu important, prezentîndu-se convingător caracterul unitar al culturii materiale și spirituale a strămoșilor noștri. Cultura dacică în spațiul carpato-dunărean se impune nu numai prin caracterul ei sintetic dar mai ales prin originalitatea ei, putînd sta alături de marile culturi europene ale lumii preromane și anume de cea grecească, a celților, germanilor și etruscilor. Prin aceasta dacii au contribuit la dezvoltarea tezaurului cultural al lumii antice.

Relațiile politice ale daco-geților cu lumea înconjurătoare sînt puse în evidență de harta, ce redă, pe deoparte bogățiile acestor locuri și încercările unor popoare de a cuceri spațiul carpato-dunărean între care : sciții, celții, grecii, persanii, macedonenii cum reiese din textele antice ale lui Herodot, Strabo și Arrianus.

Un moment însemnat ce-și găsește o prezentare corespunzătoare îl constituie redarea primei unități politice a dacilor : statul lui Burebista, expresie politică a lumii geto-dacice. Alături de o hartă care cuprinde spațiul pe care s-a creat acest stat de către Burebista ,,bărbat get" ce merită cu prisosință titlul de ,,cel mai mare dintre regii Daciei" și caracterizarea personalității lui făcute de Strabo.

Dacia de la Burebista la Decebal, se impune de la sine ca o realitate politică puternică, existentă în spațiul carpato-danubian avînd un sistem propriu de fortificații construite din piatră într-o manieră originală ce s-au ridicat pe un vast teritoriu cuprins între Dunăre, Marea Neagră și Carpații Păduroși, ca și prin apariția primelor emisiuni monetare proprii. Cu exponate de toate genurile provenite din așezări și cetăți din Transilvania, Muntenia și Moldova este prezentată unitatea culturii materiale geto-dace începînd cu ocupațiile și continuînd cu prezentarea elementelor originale ale artei dacice. Alături de uneltele de bronz, fier, ceramică și os, sînt expuse obiecte de podoabă și tezaure din argint, între care tezaurul de obiecte de la Seica Mare, ce dovedesc originalitatea artei dacice.

Momentului Apoulon — Piatra Craivii, așezare opidană din secolul I î.e.n. menționată de geograful Ptolemeu, de la care își trage originea orașul roman Apulum, i s-a acordat o importanță deosebită, mai ales că s-au sărbătorit în acest context două milenii de existență a orașului Alba Iulia. Piatra Craivii, situată la 15 km de Alba Iulia, la o altitudine de 1100 m și care se leagă nemijlocit de începutul orașului Apulum, a reprezentat una din marile descoperiri ale Muzeului Unirii din Alba Iulia. Un bogat material arheologic compus din : ceramică, arme, obecte de fier și bronz precum și reconstituirea unui fragment de zid dacic, demonstrează în mod deosebit varietatea și unitatea culturii dacice din acest centru important al dacilor așezat pe valea mijlocie a Mureșului. Perioada statului liber dac se încheie cu o hartă în care se prezenta situația Daciei rămasă singură în fața puternicului imperiu roman la începutul sec. II e.n.

Momentul confruntării daco-romane, prin cele două războaie sîngeroase din 101—102 și 105—106 este redat prin citate din Dio Cassius, ce caracterizează personalitățile celor doi viteji conducători de oști, Traian și Decebal, și printr-o hartă ce înfățișează eforturile depuse de Roma pentru cucerirea Daciei. Arme și scene de pe columnă, însoțite de texte, ne oferă o explicație sugestivă a cauzelor care au determinat Imperiul Roman să cucerească Dacia. Între exponate se remarcă în mod deosebit coiful roman de bronz descoperit la Războieni (Alba), ce este un unicat muzeal de deosebită valoare. Fenomenul ce a urmat cuceririi Daciei, romanizarea ei, este înfățișat prin exponate originale și hărți, urmărindu-se redarea intensității acestui proces atît în granițele Daciei romane cît și în zonele controlate de romani și în zonele populate de dacii liberi. Procesul de romanizare a început prin organizarea militară a Daciei, prezentîndu-se în acest sens o hartă cu castrele romane, iar pe plan economic prin înglobarea provinciei în circuitul economic al imperiului și legarea ei de acesta prin căi de comunicație pe apă și pe uscat. O listă a împăraților romani care stăpînesc Dacia și a comandanților legiunii a XIII-a Gemina întregesc aspectul militar al stăpînirii romane asupra Daciei.

Pentru sublinierea trăsăturilor caracteristice ale civilizației daco-romane sînt expuse materiale arheologice : ceramică, plastică de lut, unelte și podoabe provenite din așezările romane din Oltenia, Dobrogea și nordul Transilvaniei ca și dovezile materiale ale prezenței populației dacice în provincia romană și în afara ei.

De un spațiu larg se bucură în acest context mărturiile referitoare la Apulum, cel mai important centru militar, economic și cultural al Daciei romane, sediul legiunii a XIII-a Gemina și capitala unei părți a Daciei. Pe un zid de cărămizi originale cu stampila legiunii a XIII-a Gemina, este înfățișat planul celor două orașe romane de aici, alături de inscripții, statui și elemente de arhitectură (coloane și capitele) ce stau mărturie înaltului grad de dezvoltare urbanistică și culturală a acestui mare centru roman. Urmează prezentarea unui foarte bogat material arheologic descoperit la Apulum ce ilustrează aspecte ale vieții economice, culturale și religioase din acest centru. O colecție de unelte de lemn și fier provenite din exploatările salinelor de la Ocna Mureș și minelor de aur din Munții Apuseni, o tăbliță cerată, o bogată colecție de ceramică între care exemplare rare de terra sigillata, vase de sticlă, statui

de bronz, o colecţie unică de instrumente medicale, ace de păr, o mare colecţie de opaiţe de lut şi bronz precum şi frumoase statui şi basoreliefuri de marmoră reprezentînd divinităţi romane şi locale, ilustrează în mod convingător rolul major jucat de această aşezare în viaţa social-politică a Daciei romane.

O sală specială este consacrată artei şi religiilor romane la Apulum. Sînt expuse aici monumente de piatră şi marmoră, statui şi basoreliefuri, selecţionate, adevărate monumete de artă provincială romană ce au un caracter votiv sau înfăţişînd diferite divinităţi : Apollo, Diana, Nemesis, Mithras etc., dovedind nu numai caracterul unitar al stăpînirii romane ci şi intensitatea procesului de romanizare a provinciei cu elemente etnice aduse din întregul imperiu.

O importanţă deosebită s-a acordat prezentării în expoziţie a perioadei de trecere la feudalism, secolele IV—X, în Transilvania şi în spaţiul carpato-danubian, perioadă în care a luat naştere limba şi poporul român. Acest moment istoric este reliefat prin procesul de formare a poporului nostru, printr-o hartă în care sînt cuprinse toponimicile majore de origine dacică păstrate, precum şi cele mai importante localităţi unde s-au făcut descoperiri arheologice databile în secolele IV—VI. Alături de acestea sînt prezentate materiale arheologice descoperite la Alba Iulia în primul rînd şi în toată Transilvania : fibule, opaiţe din secolele IV—VI, între care unele de factură creştină, ceramică, pahare conice de factură bizantină timpurie precum şi bogate descoperiri monetare din aceeaşi perioadă, demonstrează fără îndoială procesul de continuitate a populaţiei romanizate în Dacia după părăsirea ei la 271. Acelaşi proces este redat în a doua jumătate a mileniului I e.n. O altă hartă cuprinde principalele descoperiri arheologice din secolele VI—X, precum şi cetăţile de pămînt din această perioadă, însoţită de exponate documentare formate din ceramică, unelte, obiecte de podoabă provenite de la Alba Iulia, Ghirbom, Mediaş, Bandu de Cîmpie precum şi din alte localităţi din Moldova şi Muntenia. Puse alături de unele descoperiri avare şi slave din aceeaşi perioadă, toate acestea ne dau o imagine convingătoare a procesului de formare a limbii şi poporului român pînă în secolul al X-lea. Între acestea se remarcă în mod deosebit depozitul de unelte agricole de la Cicău (Alba), datat în secolul al VII-lea, una din cele mai importante dovezi privind practicarea agriculturii de către populaţia băştinaşă.

Secţia de istorie medie a Muzeului Unirii din Alba Iulia continuă prezentarea originii continuităţii şi unităţii poporului român pe aceste meleaguri începînd din secolul al X-lea.

Prima parte a expoziţiei de istorie medie se intitulează Transilvania în secolele X — XIII. În acest sector al Muzeului sînt ilustrate două aspecte principale : societatea autohtonă în lumina descoperirilor arheologice şi izvoarelor literare şi pătrunderea în spaţiul acesteia a unor populaţii străine : unguri, pecenegi, cumani, secui şi saşi, unele asimilate de băstinaşi iar altele convieţuind cu aceştia în condiţiile istorice create. Un bogat material arheologic, compus din unelte agricole, rîşniţe, ceramică, arme descoperite la Alba Iulia şi împrejurimi, dovedeşte caracterul agrar şi sedentar al populaţiei autohtone româneşti. O hartă cu primele formaţiuni statale româneşti din spaţiul carpato-danubian în secolele X — XIII cuprinzînd o serie de extrase din cronicari străini : Anonimus. Cronica Voskresescaia, Ana Comnena, Otto de Freissingen, Nariot de Toucy, Manuil Comnenul etc. redau cît se poate de convingător existenţa şi luptele românilor din spaţiul carpato-danubian pentru apărarea teritoriilor lor în faţa cuceritorilor străini. Paralel este redat procesul de pătrundere a ungurilor în Europa printr-o apreciere a lui Constantin Porphirogenetul iar apoi pătrunderea în Transilvania şi conflictul cu voievozii români Menumorut şi Gelu, relatat de cronica lui Anonimus. În continuare expoziţia ilustrează cu mărturii convingătoare procesul de colonizare a saşilor şi secuilor în Transilvania în mijlocul populaţiei româneşti autohtone.

Noii veniţi adoptă unele instituţii ale populaţiei autohtone şi împrumută masiv elementele culturii materiale ale acesteia. Voievodatul Transilvaniei, cnezatele, districtele şi alte instituţii sînt prezentate prin texte şi portretele votive ale cnezilor români din Ţara Haţegului şi Zarandului. Sînt prezentate de asemenea rolul oraşului Bălgrad — Alba Iulia ca centru voevodal important al populaţiei autohtone din Transilvania, primele documente care ilustrează importanţa acestui centru în secolele X — XIII precum şi textul din Rogerius referitor la distrugerea lui de către tătari la 1241. Firul cronologic al expoziţiei demonstrează ideea unităţii poporului nostru, evidenţiind dezvoltarea economică unitară a teritoriului românesc în sec. XIII — XVI. Factorul economic şi permanentele schimburi de bunuri materiale au constituit în evul mediu elemente de bază ale menţinerii şi consolidării etnicităţii româneşti, culturale şi spirituale din spaţiul carpato-danubian. O hartă cu drumurile comerciale, vămile, cetăţile, însoţită de prezentarea privilegiilor comerciale date de domnii Ţării Româneşti şi Moldovei, negustorilor braşoveni şi bistriţeni este menită să edifice pe vizitator asupra legăturilor strînse între românii de pe ambele versante ale Carpaţilor în cadrul procesului economic şi de schimb. Ilustrarea acestui fenomen continuă cu prezentarea unor tezaure monetare, descoperite la Alba Iulia, a unor unităţi de măsură tradiţională precum şi cu redarea principalelor aspecte ale dezvoltării importantelor ramuri economice : agricultura şi mineritul, ocupaţii tradiţionale ale poporului român ca şi

dezvoltarea oraşelor şi meşteşugurilor organizate în bresle care au oferit în evul mediu un vast cîmp de colaborare economică, socială şi culturală între românii băştinaşi ai Transilvaniei cu celelalte popoare aşezate aici: ungurii, secuii şi saşii.

O altă temă urmărită de exponate se intitulează: *Afirmarea ţărilor române în viaţa politică a Europei, lupta comună pentru apărarea independenţei împotriva turcilor în secolele XIV — XVI.* Exponatele prezentate aici ilustrează apariţia lor ca state feudale româneşti ca teritorii politice de sine stătătoare în secolul al XIV-lea şi dobîndirea prin lupte a independenţei de către Basarab I şi Bogdan I. Cu domnia lui Mircea cel Bătrîn şi Alexandru cel Bun ţările române inaugurează o politică europeană intrînd în legături cu Polonia şi Ungaria, stabilind pe Dunăre frontul antiotoman care a oferit un larg cîmp de colaborare între cele trei ţări române care devin în secolele XV — XVI un adevărat scut de apărare a Europei împotriva ameninţării otomane. Fiecare ţară românească preia succesiv în anumită perioadă, ştafeta luptei antiotomane. De la Mircea cel Bătrîn ea trece în Transilvania la Iancu de Hunedoara, strălucit reprezentant al micii nobilimi de origine românească din Transilvania, ajuns voievod al Transilvaniei şi regent al Ungariei, tocmai datorită vitejiei şi simţului său politic în războaiele cu turcii. Se subliniază în expoziţie prin texte ale unor cronicari, originea românească a voievodului „a cărui nume întunecă pe celelalte, a mărit gloria nu atît a ungurilor cît a românilor din mijlocul cărora se trage" relata Papa Pius al II-lea. De asemenea este menţionată compoziţia populară a oştirii sale, principalele bătălii precum şi crearea unui larg front antiotoman bazat pe colaborarea sa strînsă cu Bogdan al II-lea domnul Moldovei şi Vlad Dracul domnul Ţării Româneşti. Un bogat material documentar, facsimile, stampe precum şi o frumoasă colecţie de arme de epocă: săbii, arbalete, halebarde, cămăşi de zale, mici tunuri, buzdugane etc. completează acest capitol al luptei antiotomane a Ţărilor Române. Ştefan cel Mare şi Petru Rareş încheie acest strălucit capitol al luptei pentru independenţă din secolele XV — XVI a Ţărilor Române, ambii fiind şi precursori ai lui Mihai Viteazul, prin politica lor de apropiere de Ţara Românească şi Transilvania, prin stăpînirea de teritorii cît şi prin participarea directă la evenimentele politice de aici. Ştefan cel Mare a fost chemat în sprijin de braşoveni, iar Petru Rareş,a vrut, după opinia lui Ioan Tarnovski (1530), să înfăptuiască „un regat al tuturor vlahilor pînă la Dunăre".

Momentului primei uniri politice a ţărilor române sub Mihai Viteazul i s-a acordat în expoziţie o atenţie specială. Această temă a fost tratată în Muzeul Unirii de la Alba Iulia sub mai multe aspecte . Primul se referă la premisele istorice ale înfăptuirii unirii şi la fundamentarea teoretică a luptei pentru unitate în baza originii comune a românilor din cele trei ţări. Se citează din operele umaniştilor români şi străini: N. Olahus, Martin Opitz, Honterus, Biondo, Bonfinius, pasajele referitoare la originea comună a românilor din Transilvania cu cei din Ţara Românească şi Moldova, argumentate de aceştia pe baza cercetării limbii şi istoriei poporului nostru. Se insistă asupra rolului lui Coresi la Braşov ca fondator a limbii literare româneşti.

Rolul ţărilor române în apărarea Europei împotriva turcilor este un alt moment istoric a acestei părţi a expoziţiei . După victoriile de la Călugăreni şi Giurgiu Mihai Viteazul devine conducător al răscoalei antiotomane şi o personalitate marcantă în viaţa politică a Europei.

Prima unire a ţărilor române este unul din punctele cheie ale expoziţiei unde este înfăţişat marele voievod intrînd în Alba Iulia, oraş care devine din acel moment capitala primei uniri. Toate aceste aspecte sînt puse în valoare prin materiale originale: arme de epocă, documente, stampe, copii după steaguri capturate la Şelimbăr, precum şi de macheta cetăţii şi oraşului Alba Iulia din timpul marelui voievod în care apare palatul princiar şi mitropolia zidită de el în 1597. Sînt prezente în facsimil şi fotocopii, unele din cele mai importante documente ce redau eforturile voievodului pentru menţinerea şi consolidarea stăpînirii sale. Se disting între acestea hotărîrile dietelor de la Alba Iulia şi Braşov, acte emise de cancelaria voievodului de la Alba Iulia în limbile română, latină şi maghiară precum şi facsimilul după celebrul document cu notaţia de pe verso a voievodului prin care-şi exprimă un crez politic bine cunoscut: „şi hotarul Ardealului... pohta ce am pohtit Moldova şi Ţara Românească". Numeroase aprecieri ale unor mari personalităţi politice ale vremii conturează şi întregesc figura puternică şi luminoasă a marelui voievod. Între aceştia remarcăm aprecierea cancelarului Poloniei Jan Zamoysky: „a fost un om cu totul neobişnuit asemănător eroilor celor mari ai Greciei şi Romei".

În continuare expoziţia înfăţişează secolul al XVII-lea, dominat de ideea unirii realizată de Mihai Viteazul, menţionează opinia lui Leon Sapieha, cancelarul Lituaniei din 1611: „În cele trei principate ale românilor nu mai conteneşte unul sau altul a reface zidirea lui Mihai Voievod", iar ca şi cea a lui Giuzelgi Mahomed (Paşa de Giurgiu) care scrie lui Andrei Potoski: că „Cred că Mihai mai trăieşte încă „povăţuindu-i pe români cum să lupte cu folos, altfel nu poate fi". Sînt prezentate de asemenea legăturile politice între Ţările române în secolul al XVII-lea, dominate de ideea constituirii unui regat al Daciei, idee pe care au urmărit-o atît domnii Ţării Româneşti şi Moldovei cît şi principii Transilvaniei. În acest cadru este prezentat oraşul Alba Iulia, capitala principatului Transilvania precum şi rolul său politic, economic

şi cultural. Unul dintre aceste aspecte se referă la importanţa tipăriturilor româneşti de la Alba Iulia din secolul al XVII-lea, pentru dezvoltarea limbii literare şi ridicarea culturală a poporului român. Sînt prezente principalele tipărituri în original: Noul Testament (1648), Psaltirea (1658), Bucoavna (1699) şi altele precum şi materiale arheologice provenite din dărîmarea Mitropoliei din Alba Iulia, ridicată de Mihai Viteazul şi dărîmată la începutul secolului al XVIII-lea.

Pentru ilustrarea legăturilor de unitate culturală a românilor în secolul al XVII-lea, în expoziţiile muzeului sînt prezentate în original principalele tipărituri din toate centrele tipografice româneşti între care se remarcă în mod deosebit Cazania lui Vaarlam (1642,) Noul Testament de la Bălgrad (1648) şi Biblia lui Şerban Vodă (1688) ce reprezintă monumente de limbă românească veche.

Cucerirea şi înglobarea Transilvaniei la Imperiul austriac al Habsburgilor şi impunerea unui nou regim, de exploatare şi desnaţionalizare a poporului român din Transilvania este ilustrată prin documente şi exponate diverse, ca de pildă macheta cetăţii bastionare din Alba Iulia ridicată la începutul secolului al XVIII-lea cu sudoarea sutelor de mii de iobagi români din aceste părţi.

Răscoala lui Horia, Cloşca şi Crişan este prezentată ca o mare contribuţie românească la lupta împotriva feudalismului şi absolutismului. Caracterul ei adînc social şi naţional reiese din conţinutul documentelor expuse, a programului răscoalei şi din mărturiile contemporane. Sînt conturate de asemenea personalităţile celor trei conducători ai răscoalei Horia, Cloşca şi Crişan, purtarea lor demnă în închisoarea de la Alba Iulia şi în faţa eşafodului. Se subliniază caracterul ei de mişcare revoluţionară europeană ce prefaţează revoluţia franceză. În acest sens sînt date cuvintele de apreciere ale istoricului francez P. Marlin (1848) ,,Inainte ca Republica Franceză să anunţe semnalul de alarmă pentru Europa care dormea, înainte de a se striga în Franţa, război palatelor, pace colibelor, românii din văile Transilvaniei au strigat: război palatelor, pace colibelor". Expoziţia conţine obiecte originale de o mare valoare emoţională: o roată de execuţie din secolul al XVIII-lea, un jug de tortură, precum şi inelul de fier provenit din celula unde a stat închis Horia. Acestea sînt completate cu fotocopii după stampe contemporane, documente originale care întregesc viziunea fiecărui vizitator asupra acestei mari mişcări sociale a românilor din Transilvania de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea.

Exponatele din secţia de istorie modernă evidenţiază eforturile înaintaşilor noştri, depuse pe multiple planuri pentru ridicarea spre cultură şi viaţă civilizată a poporului român.

Momentul de intensă redeşteptare naţională, care a fost Şcoala Ardeleană, este prezentat în muzeu printr-un spaţiu amplu. În acest context este reliefat rolul Blajului prin înfiinţarea primelor şcoli superioare româneşti din Transilvania şi crearea ,,tiparniţelor valahe". Alături de portretul iluministului Inocenţiu Micu Clain, episcop al bisericii unite din Transilvania, luptător neobosit pentru drepturile politice ale românilor transilvăneni sînt expuse cîteva documente, cărţi originale şi copii xerografate. Sub portretele lui G. Şincai şi Petru Maior sînt prezente în original cîteva din lucrările elaborate de corifeii ,,Şcolii ardelene": *Istoria pentru începutul romanilor în Dacia* (1812), *Ortografia romana sive latino-valachica* (1810); *Istoria lucrurile şi întîmplările românilor* (1806), *Hronicul românilor şi a mai multor neamuri* (pagină de titlu) 1843; *Elementa linguae daco-romane Sive valachicae* (pagină de titlu) (1780); *Ţiganiada*" etc. Sînt menţionate totodată legăturile dintre cărturarii ardeleni şi cei din Ţara Românească şi Moldova.

După cum se ştie, actul fundamental al mişcării pentru emanciparea naţională a populaţiei româneşti din Transilvania, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea este memoriul politic cunoscut sub numele de ,,Supplex libellus Valachorum" primul program politic al naţiunii române din această parte a ţării, document reprezentat în muzeu pe un panou întreg.

Revoluţia din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu, socotită pe bună dreptate ca un moment de cotitură în lupta pentru libertate şi dreptate socială, este ilustrată în muzeu, mai ales sub aspectul ecoului avut în Transilvania şi Moldova. ,,Ţărănimea română de aici priveşte cu simpatie evenimentele din Ţara Românească şi dacă s-ar produce o incursiune din partea aceea, s-ar arăta fără îndoială dispusă să i se alăture" — relata comitele Hunedoarei, Alexandru Nopcea, într-un raport.

Sălile următoare, ne poartă pe firul istoriei revoluţionare a marelui moment care a fost 1848. Sînt prezentate mai întîi exponate ce redau legăturile comerciale ale Transilvaniei cu Principatele române creşterea populaţiei urbane din Transilvania, situaţia socială în prima jumătate a veacului al XIX-lea. Sub aspectul politic se desprind schimbările teritoriale ce-au avut loc în urma păcii de la Kuciuk-Kainargi (1774) şi Bucureşti (1812). Multe exponate redau complexitatea pregătirii ideologice a revoluţiei de la 1848, mişcările sociale şi acţiunile politice premergătoare. Sînt expuse cronologic primele ziare şi reviste în limba română, alături de portretele celor ce le-au întemeiat. Un tabel grafic redă principalele societăţi culturale şi politice, premergătoare revoluţiei. Se remarcă pe aceste panouri printre alte exponate o foaie de titlu

a lucrării lui Stephan Ludwig Roth, ,,*Lupta pentru limbă în Transilvania*'' în care el sublinia: ,,În zadar se căsnesc domnii de la Dieta din Cluj să dea Transilvaniei o limbă oficială. Transilvania nu are nevoie de o asemenea limbă...Ea are o limbă a sa, nu este nici limba germană nici cea maghiară, este limba română pe care o ştiu toţi fără să o fi învăţat''.

Revoluţia de la 1848 este prezentată monumental, unitar şi cronologic, aşa cum s-a desfăşurat, urmărindu-se în primul rînd acele elemente legate de lupta pentru unitate naţională. Pe o hartă sînt prezentate principalele centre revoluţionare din ţările române, alături de o largă panoplie de portrete ale militanţilor de seamă, conducători ai luptei revoluţionare. Urmărindu-se firul cronologic al evenimentelor, sînt redate acele programe revoluţionare din cele 3 ţări, care ne dezvăluie ideile lor progresiste, concepţiile social-politice avansate. Amplu şi sugestiv apoi este redată evoluţia stării de spirit revoluţionare din Transilvania, pînă în preajma măreţei adunări de la Blaj din 3/15 mai 1848. În expoziţie au fost incluse poziţia revoluţionarilor înaintaşi, români, germani şi maghiari faţă de proiectata unire forţată a Transilvaniei cu Ungaria, dezaprobarea de către păturile largi ale populaţiei a acestui act unilateral.

O fotografie color, de mari dimensiuni redă imaginea de o măreţie copleşitoare a adunării de la Blaj din 3/15 mai 1848, adunare care în rezoluţia adoptată sublinia: ,,Naţiunea română se declară şi se proclamă naţiune de sine stătătoare''. Despre această adunare Alexandru Papiu Ilarian spunea ,,Aceasta a fost o adunare unde ţinea consiliu poporul despre scăparea republicii, pe feţele lor se putea citi toate durerile trecutului şi toate virtuţile pe care le mîntuiesc prezentul şi viitorul naţiunii, seriozitate în adunare, eroism în război, dacă se cere''.

O listă cuprinzătoare a revoluţionarilor moldoveni şi munteni prezenţi la adunarea de la Blaj subliniază, în modul cel mai sugestiv, caracterul unitar al revoluţiei din 1848 în ţările române. Chemarea celor de la Blaj ,,Noi vrem să ne unim cu ţara'' a fost reluată sub alte forme şi aspecte şi în documentele şi activitatea revoluţionarilor din Ţara Românească sau de revoluţionarii întruniţi la Lugoj. Despre adunarea secuilor de la Lutiţa, George Bariţiu menţiona: ,,Această adunare secuiască dă lectorilor imparţiali ocaziunea de a trage paralele interesante între temperamentele românilor şi maghiarilor-secui''.

Continuarea revoluţiei în Transilvania pînă în vara anului 1849 este viu şi bogat reprezentată. Manifestele intitulate: ,,Către fraţii unguri, secui şi saşii'', şi ,,Propunerile românilor pentru întemeierea unei adevărate frăţietăţi cu saşii'' ne vorbesc elocvent despre dorinţa revoluţionarilor români de a se înfrăţi cu naţionalităţile conlocuitoare în lupta pentru o soartă mai bună.

,,Ultima mea voinţă, unicul dor al vieţii mele, este să-mi văd naţiunea mea fericită'' — este un titlu testamentar din Avram Iancu, care deschide un panou special închinat activităţii sale în cadrul revoluţiei de la 1848—1849 din Transilvania.

Arme ale tribunilor săi, fluerul, tunica, cămaşa şi şerparul lui Avram Iancu, scrisori originale şi stampe ale vremii, sînt piese de mare valoare muzeistică şi ştiinţifică care dovedesc că ,,memoria lui Avram Iancu va fi legătura ce va uni pe românii din toate unghiurile spre un comun ideal'' cum consemna ,,România jună'' la 1906.

Sînt expuse apoi fragmente din scrisoarea adresată de Avram Iancu revoluţionarului maghiar Simonfy pentru acţiuni comune, răspunsul acestuia, documente cu strădaniile lui Bălcescu, Bolliac, pentru realizarea colaborării revoluţionare.

,,Cu toate că a fost înfrîntă cu sprijinul intervenţiei brutale a trupelor habsburgice, otomane şi ţariste, spunea tovarăşul Nicolae Ceauşescu, revoluţia de la 1848 a avut consecinţe profunde asupra evoluţiei ulterioare a poporului român''.

Alte materiale redau activitatea revoluţionarilor emigranţi, lupta pentru unire, evenimentele internaţionale, hotărîrile Conferinţei şi Convenţiei de la Paris pentru Principatele Dunărene.

Unirea de la 24 ianuarie 1859, actul energic al întregii naţiuni române, constituie subiectul unei alte părţi a expoziţiei. O largă serie de exponate descriu ecoul unirii în Transilvania. ,,Evenimentele de la 24 ianuarie 1859 de la Bucureşti, găsiră tot poporul în picioare şi adună poporul român care ştie să uite toate interesele private şi să-şi închine forţele numai pentru triumful cauzei române'' — scria la 28 ianuarie 1859, gazeta ,,Foaie pentru minte, inimă şi literatură'', iar gazeta ,,Kronstadler Zeitung''menţiona: ,,Ziua de 24 ianuarie 1859 este o zi memorabilă în viaţa poporului român'' — Aceleaşi ecouri le întîlnim şi în revista maghiară ,,Kolozsvári Kozlony'' din 27 februarie 1859. Se pot vedea aici şi alte documente privind ecoul Unirii în Transilvania, portretele unor profesori ardeleni, colaboratori apropiaţi ai lui Alexandru Ion Cuza (Simion Bărnuţiu, August T. Laurian, Alex. P. Ilarian, Ion Maiorescu) medalii jubiliare, stema Principatelor Unite, etc.)

,,Mulţămirea justelor pretenţiuni ale naţiunii noastre care făceau majoritatea precumpănitoare a locuitorilor Transilvaniei nu se poate înfăptui decît punîndu-se în viaţă principiile de egalitate atît naţională, cît şi confesională'', se sublinia în ,,Pronunciamentul'' de la Blaj din 1868, extras, redat în muzeu la panoul cu situaţia Transilvaniei între 1860—1877, şi după constituirea dualismului austro-ungar.

Sînt expuse pe aceste panouri documente și alte materiale referitoare la viața economică și socială, la legăturile cu România, la ,,mișcarea culturală din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care a fost subordonată idealului de eliberare și unitate națională, îndeplinind funcția de unificare a culturii întregului popor român.

Rolul Astrei despre care Nicolae Iorga spunea că: ,,s-a născut din iubirea adevărată către popor", al celorlalte societăți culturale și științifice, ca: ,,Societatea Academică Română"; ,,Asociațiunea pentru cultura poporului român din Maramureș"; Societăților ,,Petru Maior", ,,Transilvania", ,,România jună", etc., al revistelor ,,Familia" și ,,Tribuna", este redat pe larg în muzeu, prin documente originale, cărți, portrete și fotografii, extrase semnificative.

Un panou monumental, cu steaguri și arme, documente, fotografii și portrete de comandanți și eroi, este dedicat războiului de la 1877—1878, ecoului pe care acest eveniment de deosebită semnificație l-a avut în Transilvania. Extrase din presa transilvăneană, portrete de voluntari, apeluri pentru crearea unor comitete filantropice în principalele orașe de peste Carpați, ofrandele oferite de populația din Transilvania sînt tot atîtea dovezi ale faptului că înfruntînd teroarea, opreliștile de toate felurile și oprimarea națională, transilvănenii, bucovinenii, bănățenii s-au declarat solidari cu lupta fraților lor de peste munți, le-au împărtășit grijile și bucuriile și au contribuit cu bani, ofrande și voluntari la susținerea războiului prin care s-a realizat independența de stat a României. Alte exponate se referă la schimbările teritoriale survenite în urma Congresului de la Berlin din 1878, la ecoul internațional al eroismului ostașilor și dorobanților români.

Portrete, fotografii, documente originale, extrase din programul P.N.R. sînt exponate semnificative care se referă la activitatea Partidului Național Român creat în 1881. În alte vitrine este redată dezvoltarea și intrarea fermă în această perioadă în arena vieții politice a tinerei clase a proletariatului industrial, clasa cea mai înaintată a țării.

Clasa muncitoare, mișcarea socialistă s-a situat în centrul luptei generale a poporului nostru pentru apărarea și consolidarea independenței, desăvîrșirea unității de stat, pentru drepturi și libertăți democratice.

,,Voim Dacia așa cum este, fiindcă istoria și dreptul, trecutul și prezentul ne dau dreptul a aspira la o Dacie română. Acest pămînt, udat cu sîngele și sudoarea străbunilor noștri înmulțit cu țărîna lor de douăzeci de ori seculară, e al nostru" scria revista socialiștilor români ,,Dacia viitoare" la 16 februarie 1883.

În acest context sînt prezentate legăturile socialiștilor din România cu cei din Transilvania, importanța deosebită și activitatea primului partid politic al clasei muncitoare din România (P.S.D.M.R.) creat în 1893; înființarea secției române a Partidului Social Democrat din Ungaria în 1905.

O sală întreagă este afectată mișcării memorandiste cea mai importantă ridicare pentru revendicările naționale și sociale ale românilor transilvăneni în intervalul 1849—1918; dominată de cuvintele remarcabile rostite de Ioan Rațiu în fața nedreptei instanțe judecătorești, la Cluj, în timpul procesului memorandumului: ,,Existența unui popor nu se discută, se afirmă". Este larg prezentat ecoul acestei mișcări în România, activitatea ,,Ligii culturale", amplul ei ecou peste hotare.

Alte exponate din altă sală relatează aniversarea unor date memorabile din istoria poporului român, prilej de cultivare a tradițiilor naționale cum ar fi: 300 de ani de la moartea lui Mihai Viteazul (1901); jubileul a 40 de ani de la apariția revistei ,,Familia" (1904); 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare (1904); jubileul a 70 de ani a ,,Gazetei de Transilvaniei" (1908), 60 de ani de la revoluția din 1848; 25 de ani de la moartea lui Ciprian Porumbescu; 50 de ani de la înființarea Astrei (1911); 20 de ani de la înființarea ,,Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor" (1911); expozițiile organizate în 1881 și 1905 (Astra) la Sibiu sau expoziția națională din 1906 de la București. Sînt deosebit de semnificative acele fotografii în care întîlnim la aceste manifestări figuri de ardeleni împreună cu fruntași ai vieții cultural-științifice din România: Nicolae Iorga, Octavian Goga, Aurel Vlaicu, George Coșbuc, Andrei Bîrseanu, Augustin Bunea, Vasile Lucaciu etc. Exponate de mare valoare redau apoi, atmosfera primului război mondial, participarea României la acest război alături de Tripla Înțelegere care-i promitea satisfacerea deziderathului național. Comunicate și ordine de zi, extrase din convenția militară încheiată de România cu puterile Antantei, portrete de comandanți și eroi, fotografii cu legendarele lupte de la Mărăști, Mărășești, Oituz, Răzoare, steaguri și arme, redau pe larg faptele eroice, realizate pentru un țel nobil. Foarte multe exponate se referă la activitatea prizonierilor români ardeleni din Rusia, cunoscuta declarație de la Darnița din 27 aprilie 1917 prin care se exprima hotărîrea de a lupta alături de armata română pentru cauza unității naționale sau la voluntarii români ardeleni sosiți la Iași și care depun jurămîntul la statuia lui Al.I.Cuza, apoi la activitatea marinarilor revoluționari români din flota Mării Adriatice, sau la activitatea ,,Legiunii române din Italia" și a altor voluntari români din Praga.

Se remarcă pe aceste panouri ziarul ,,La Roumanie" editat la Paris de către emigrația română, documente despre recunoașterea oficială a ,,Consiliului Național al Unității Române" de către guvernul francez, nota președintelui S.U.A., Wilson, dată secretarului de stat Robert Lansing, prin care guvernul american recunoaște dreptul poporului român la desăvîrșirea unității sale naționale, fotografii cu voluntari români în armata americană, portrete ale membrilor misiunii patriotice românești din America sau ale propagatorilor ,,peste hotare a dreptului poporului român la desăvîrșirea unității naționale în anii 1917—1918" (Simion Mîndrescu, Jean Cantacuzino, Ioan Ursu, Vasile Lucaciu, Take Ionescu, Constantin Angelescu, Nicolae Titulescu, Toma Ionescu).

Pe un panou de culoare roșie este prezentată victoria și importanța Marii Revoluții Socialiste din Octombrie 1917, care a deschis o nouă eră în istoria omenirii, primele decrete adoptate de puterea sovietică, participarea voluntarilor români la instaurarea puterii sovietice.

Toate acestea introduc vizitatorul în sala marei uniri de la 1 decembrie 1918. Pe o hartă este marcată amploarea revoluției burghezo-democratice din toamna anului 1918, care a cuprins Transilvania și la care au participat forțe sociale largi, rolul hotărîtor avîndu-l masele populare.

Este redată aici o adevărată cronologie a unirii de la 1 decembrie 1918 : destrămarea monarhiei Austro-Ungare, constituirea marilor state naționale, crearea Consiliului Național român și a consiliilor locale, constituirea gărzilor naționale, pregătirea Marii Adunări de la Alba Iulia.

Potrivit adevărului istoric, sînt redate momentele care pregătesc nemijlocit Marea Unire ; hotărîrea din 27 martie 1918, a Sfatului Țării din Basarabia, care exprima opinia populației de aici, privind unirea Basarabiei cu România, actul din 28 noiembrie 1918, cînd, prin votul unanim al membrilor Congresului general al Bucovinei, și acest teritoriu s-a unit cu țara.

Din exponate rezultă că pregătirea Adunării Naționale de la Alba Iulia s-a desfășurat într-o atmosferă de mare entuziasm. Un impresionant tablou imortalizează măreața adunare de la Alba Iulia, care a proclamat unirea Transilvaniei cu România ,,pentru toate veacurile". Documente originale, credințiónalele adunării, steaguri, benzi de magnetofon, aparatul de fotografiat al fotografului adunării (Samoilă Mîrza), textul cuvîntării lui Vasile Goldiș, Declarația Partidului Social-Democrat, toate recreează o atmosferă de neuitat, ilustrează cum nu se poate mai bine și convingător, legitimitatea desăvîrșirii statului național unitar român.

În ultimele șase săli ale muzeului este sintetizată perioada istoriei noastre contemporane, care de la 23 August 1944 este o istorie a împlinirilor tuturor idealurilor înaintașilor.

După mărețul act de la 1 decembrie 1918, exponatele redau teme ale consolidării unirii și a unității de stat a poporului român ,activitatea Consiliului dirigent, organizarea universității din Cluj și alte aspecte culturale interbelice, activitatea pe plan extern pentru consolidarea unității și menținerea statu-quoului teritorial, dezvoltarea Transilvaniei în cadrul statului național român, dezvoltarea județului Alba după unire, reformele agrară și electorală, viața politică a României în acest răstimp.

În alte vitrine sînt prezentate documente legate de unificarea organizatorică a mișcării socialiste din România, mișcările sociale care au crescut în amploare și au culminat în mai 1921 cu transformarea partidului socialist în Partidul Comunist Român. Referindu-se la viața economică în perioada 1921—1930, exponatele redau dezvoltarea mai accentuată a forțelor de producție, îndeosebi a industriei, ceea ce exercită o puternică influență asupra vieții economico-sociale a țării, contribuind la consolidarea independenței și suveranității naționale. Sînt inserate de asemenea marile bătălii de clasă din anii crizei economice, constituirea Frontului Plugarilor și a Madoszului, lupta împotriva pericolului fascist, încheierea acordului de Front popular în decembrie 1935 la Țebea, lupta purtată de forțele progresiste în frunte cu P.C.R. sub steagul democrației independenței și integrității cît și atitudinea realistă a unor personalități și grupuri burgheze. ,,Noi comuniștii sîntem gata să apărăm cu arma în mînă independența României dacă țara noastră ar fi silită să ducă un război național de apărare, contra imperialismului" se arăta în rezoluția C. C. al P.C.R. din noiembrie 1935.

Sînt marcate printre evenimentele cu grave consecințe asupra acestei părți a țării, dictatul de la Viena și celelalte cesiuni teritoriale impuse României în anul 1940 care au știrbit grav independența și suveranitatea în condițiile cînd țara noastră s-a aflat singură, nesprijinită de nimeni.

Este reprezentată în expoziție instaurarea dictaturii militare fasciste, lupta coaliției de forțe antifasciste conduse de P.C.R. pentru răsturnarea acestui regim politic, teroarea hitlerist-hortistă din partea de nord a Transilvaniei, pregătirea și desfășurarea insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din august 1944. Pe un spațiu larg este marcată participarea României la războiul antihitlerist, principalele momente ale revoluției populare din România. Toate aceste episoade sînt exemplificate cu documente și exponate locale.

Numeroase documente relevă victoriile istorice obținute de poporul român în opera de edificare a societății socialiste multilateral dezvoltate, creșterea prestigiului României Socia-

liste pe arena internaţională, rolul conducător al P.C.R. în lupta pentru înfăptuirea nobilelor idealuri ale socialismului şi comunismului. În acest context este subliniată aniversarea a unei jumătăţi de veac de la unirea Transilvaniei cu România în 1968; dezvoltarea social-economică a judeţului Alba în anii socialismului, perspectivele acestui judeţ desprinse din Programul elaborat de Congresul al XI-lea al Partidului.

Semnînd în cartea de onoare a Muzeului, tovarăşul Nicolae Ceauşescu arăta: ,,Muzeul unirii oglindeşte lupta de milenii a poporului nostru pentru apărarea fiinţei naţionale, pentru realizarea unirii ţărilor române într-un stat naţional unitar, pentru salvgardarea suveranităţii şi independenţei patriei". Cuvinte care pot constitui o notă definitivă a întregului complex expoziţional, firul călăuzitor care a stat la baza alcătuirii lui.

Gheorghe Anghel
Stelian Popescu

SESIUNEA ŞTIINŢIFICĂ DE COMUNICĂRI A FACULTĂŢII DE ISTORIE ŞI A INSTITUTULUI DE ISTORIE ,,N. IORGA", CONSACRATĂ CELEI DE-A XXXI-A ANIVERSĂRI A INSURECŢIEI NAŢIONALE ARMATE ANTIFASCISTE ŞI ANTIIMPERIALISTE

În ziua de 18 august 1975, la Institutul de istorie ,,N. Iorga", a avut loc sesiunea ştiinţifică de comunicări organizată în cinstea celei de-a XXXI-a aniversări a insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste din august 1944.

Importanţa remarcabilă a evenimentelor din august 1944 pentru poporul român a fost subliniata, în cuvîntul de deschidere, de către prof. univ. dr. Ştefan Ştefănescu, decanul Facultăţii de istorie din Bucureşti. S-a evidenţiat faptul că prin triumful insurecţiei s-au creat premizele istorice ale construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintării României spre comunism, care au fost atît de clar şi pregnant formulate în documentele programatice adoptate de cel de-al XI-lea Congres al Partidului Comunist Român.

Menţionînd rolul important care revine ştiinţei în procesul de înflorire al noii Românii, prof. univ. dr. Ştefan Ştefănescu a accentuat contribuţia importantă a istoriei care este, din ce în ce mai mult, în măsură de a contribui la formarea omului de tip nou ca şi la întărirea colaborării dintre popoare.

Făcînd o trecere în revistă a pregătirii şi desfăşurării insurecţiei, prof. univ. dr. Aron Petric, în comunicarea *Insurecţia naţională armată antifascistă şi antiimperialistă din august 1944 şi însemnătatea sa în istoria poporului român* critică acele teze care, falsificînd adevărul istoric, încearcă a minimaliza rolul hotărîtor pe care l-a avut Partidul Comunist Român în organizarea şi victoria evenimentelor din august 1944. De asemenea, se subliniază rolul determinant al condiţiilor interne în declanşarea insurecţiei. Despre semnificaţia evenimentelor din august 1944, se arată că victoria insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste se înscrie pe linia tradiţiilor de luptă ale poporului român pentru eliberare naţională şi socială. În acelaşi timp, valoarea insurecţiei este determinată şi de drumul nou pe care l-a deschis în istoria României, de ceea ce a însemnat aceasta pentru evoluţia poporului român.

Semnificaţia Declaraţiei Blocului Naţional Democrat (*20 iunie 1944*) a fost analizată de dr. Vasile Liveanu, şef de sector la Institutul de istorie ,,N. Iorga", în comunicarea prezentată. Trecînd succint în revistă condiţiile interne şi externe ale constituirii B.N.D., autorul comunicării face o comparaţie între primul proiect al Declaraţiei B.N.D. (publicat în ,,Revista Arhivelor" nr. 3/1974) şi forma finală aflată la Muzeul de Istorie a P.C.R., al mişcării revoluţionare şi democratice, şi care are corecturile manuscrise ale delegatului partidului comunist (Petre Constantinescu-Iaşi) la elaborarea documentului. Această comparaţie a permis autorului comunicării să evidenţieze contribuţia P.C.R. la redactarea Declaraţiei B.N.D.

Astfel, ca urmare a sugestiilor reprezentantului partidului comunist, în forma finală a documentului a fost introdusă precizarea că armistiţiul cu Naţiunile Unite urma a fi încheiat pe baza ofertei făcute de aliaţi; de asemenea s-a introdus menţiunea că trebuie obţinute condiţiile cele mai bune posibile. Tot datorită P.C.R. în document s-a făcut precizarea că România, după ieşirea din războiul hitlerist, va intra în coaliţia statelor care luptau împotriva Germaniei naziste. Reprezentantul partidului comunist a mai propus includerea, într-un punct special,

a prevederii că acordul care se încheia între cele patru partide era un acord de acțiune imediată, angajînd părțile în acțiunea de realizare neîntîrziată a obiectivelor menționate în document.

Elaborarea Declarației B.N.D. este prezentată, în comunicare, în strînsă corelație cu unele acțiuni de politică externă, încercîndu-se a se evidenția legăturile dintre cele două sfere.

Ample referiri la realizările obținute de țara noastră, prin efortul întregului popor și sub conducerea clarvăzătoare a partidului comunist, sînt făcute de conf. dr. Gh. Ioniță în comunicarea intitulată *Transformări economice și social politice în România în anii revoluției democrat-populare și ai construcției socialiste.* Punînd accentul pe realizările din deceniul 1965—1975, în care poporul român a înregistrat succese cu totul remarcabile, autorul comunicării evidențiază ritmicitatea unor evenimente din viața politică a țării, procesul de creștere continuă a forțelor de producție, grija permanentă a conducerii de partid și de stat pentru creșterea bunăstării întregului popor, procesul profund al creării omului de tip nou, precum și activitatea internațională a României. Cifre și fapte întăresc tabloul activității pentru făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate și de înaintare spre comunism, care apare ca un ideal al luptei de generații a poporului român.

În comunicarea *Ecoul eliberării României de sub dominația fascistă în presa centrală din țara noastră (23 august 1944—25 octombrie 1944)* asistentul universitar Vasile Budrigă subliniază faptul că luptele insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din august 1944, ca și cele care au urmat pentru desăvîrșirea eliberării teritoriului țării de sub dominația hitleristă au fost amplu consemnate în ziarele centrale. Se citează pe larg ecoul luptelor insurecției precum și a unora dintre marile bătălii ulterioare, ca de pildă cele de la Sf. Gheorghe, Cluj sau pentru eliberarea ultimei brazde din pămîntul țării, respectiv zona orașelor Carei și Satu Mare.

Dr. Florin Constantiniu, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga", a susținut comunicarea *23 August—direcții noi de cercetare*, în care accentuează că evenimentele din august 1944, departe de a fi „un dosar închis", oferă încă multe posibilități de studiu.Autorul comunicării se oprește la trei asemenea direcții noi de cercetare 1) Ce a știut conducerea celui de-al Treilea Reich despre pregătirea insurecției din România? 2) desfășurarea operațiilor militare propriu-zise; 3) intențiile comandamentului german, ale lui Hitler personal, în legătură cu România după victoria insurecției.

În sfîrșit, dr. Florin Constantiniu abordează chestiunea locului zilei de 23 august 1944 în evoluția generală a celui de-al doilea război mondial și, în acest sens, face referire la o conversație dintre Hitler și Pavelič, șeful fasciștilor croați, din 18 septembrie 1944, și în care dictatorul nazist pune alături consecințele insurecției române cu cele ale debarcării aliate din Normandia și ale prăbușirii grupului de armate „Centru" din Bielorusia.

În încheierea lucrărilor sesiunii, prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu a apreciat valoarea deosebită a comunicărilor prezentate și a declarat că prin aceasta participanții au adus un omagiu celei de-a XXXI-a aniversări a insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din august 1944.

Nicolae Dascălu

ÎNTÎLNIRE ÎNTRE SPECIALIȘTII ROMÂNI ȘI SOVIETICI, AUTORI DE MANUALE DE ISTORIE

În conformitate cu planul de colaborare culturală și științifică dintre R. S. România și U.R.S.S. pe anii 1974—1976, în zilele de 24 27 iunie 1975 a avut loc la București o întîlnire între specialiștii români și sovietici în vederea discutării problemelor referitoare la tratarea istoriei celor două țări în manualele de istorie.

La întîlnire au participat, din partea română: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, decanul facultății de istorie din București, directorul Institutului de istorie „Nicolae Iorga" (conducătorul delegației), conf. univ. dr. Gh. I. Ioniță de la Universitatea București, secretarul părții române în comisia mixtă de istorie româno-sovietică; prof. dr. docent Dumitru Berciu, șeful catedrei de istoria României de la Facultatea de istorie din București; conf. univ. Ilie Sîrzea, inspector general în Ministerul Educației și Învățămîntului; dr. Nichita Adăniloaie, șef de sector la Institutul de istorie „Nicolae Iorga"; prof. Gheorghe Smarandache, autor de manuale școlare de istorie, inspector la Inspectoratul școlar al municipiului București; prof. Neagu Vasilica, autor de manuale școlare, redactor de specialitate la Editura didactică și pedagogică.

Partea sovietică a fost reprezentată de: N. P. Kuzin — membru al Academiei de științe pedagogice a U.R.S.S., al Prezidiului Academiei de științe pedagogice a U.R.S.S.; F. P. Korovkin

— cercetător științific principal al Academiei de științe pedagogice a U.R.S.S.; M. A. Muntean — cercetător principal la Institutul de istorie al Academiei de Științe a U.R.S.S.

În cursul discuțiilor au fost abordate pe larg problemele tratării istoriei celor două țări în manualele școlare și materialele ajutătoare (hărți, atlase de istorie etc.), cele două delegații făcîndu-și reciproc propuneri de îmbunătățire a prezentării acestor probleme în edițiile viitoare.

În conformitate cu înțelegerea intervenită în cursul întîlnirii, asemenea dezbateri vor fi organizate și în viitor.

Gh. I. Ioniță

SIMPOZIONUL ROMÂNO-ENGLEZ: „RELAȚII ANGLO-ROMÂNE DIN SECOLUL AL XVI-LEA PÎNĂ ÎN 1919"

În zilele de 4 și 5 iulie 1975 s-a desfășurat la Căciulați, lîngă București, la Casa de creație a Academiei Republicii Socialiste România, simpozionul de istorie româno-britanic, cu tema *Relații anglo-române din secolul al XVI-lea pînă în 1919.*

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de profesorul Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „N. Iorga", președintele Secției de istorie și arheologie din Academia de Științe Sociale și Politice. Domnia-sa a relevat semnificația acestei reuniuni științifice, destinată să aducă, prin comunicări și dezbateri, noi contribuții la istoria destul de veche a relațiilor româno-britanice.

Profesorul Mihai Berza, directorul Institutului de studii sud-est europene, a subliniat apoi în alocuțiunea introductivă caracterul simpozionului care a reunit, într-o plăcută ambianță de lucru, istorici români și britanici, animați de dorința de a face un fructuos schimb de informații și opinii asupra unor subiecte oglindind o foarte variată și interesantă tematică.

Aducînd în dezbatere un cerc larg de probleme, participanții la simpozion au căutat să scoată în evidență unele trăsături mai importante ale relațiilor, pe multiple planuri, existente între Anglia și țările române de-a lungul a patru secole. S-au relevat, astfel, unele contacte de ordin cultural-științific din perioada mai veche (secolele XVII—XVIII) în comunicările susținute de Maria Holban, *Ficțiune și realitate în rapoartele călătorilor britanici în România* și de Andrei Pippidi, *Constantin Cantacuzino și Anglia.* Comunicarea binecunoscutului istoric britanic, profesorul Hugh Trevor-Roper, intitulată *Dimitrie Cantemir și Anglia* a analizat problema capacității de pătrundere a fenomenului spiritual românesc — în special a operei savantului domn moldovean în mediul intelectual britanic. Profesorul Trevor-Roper a mai arătat că Anglia a fost punctul de plecare al operei lui Dimitrie Cantemir, privind Imperiul otoman, spre Franța și spre lumea statelor germane. Cu referire la perioada iluminismului s-a reliefat interesul manifestat în cercurile intelectuale din țările române pentru receptarea unor modele de comportament din opera filozofico-literară engleză: comunicarea lui Alexandru Duțu: *Gentleman-ul și Patriotul — două forme de moralism luminat.*

Secolul al XIX-lea a cunoscut schimbări importante în substanța relațiilor româno-britanice, lărgite nu numai pe linia contactelor științifico-culturale, dar și pe aceea a legăturilor economice și a relațiilor de ordin politico-diplomatic. Comunicarea lui Paul Cernovodeanu, *Interesele economice engleze la Dunărea de Jos și Marea Neagră între 1803 și 1829,* a pus în lumină acest interes al Marii Britanii de a intensifica propriile activități comerciale în regiunea pontico-danubiană. În același timp, frămîntările social-politice legate de lupta poporului român împotriva dominației marilor imperii vecine și a introducerii unor instituții moderne, precum și a înfăptuirii unității naționale, au stimulat acțiuni ale cercurilor influente ale opiniei publice britanice în favoarea cauzei românești. S-a subliniat, de asemenea, intensa activitate desfășurată pe o durată mare de timp în Marea Britanie, și cu deosebire la Londra, de către personalități românești importante, atît pe plan politic, cît și pe plan cultural. De pildă, datorită eforturilor susținute ale unor veritabile grupuri de presiune românești, marele om politic al Angliei victoriene Gladstone — de cîteva ori prim-ministru —, a fost atras să sprijine cauza noastră națională. La fel au stat lucrurile cu binecunoscutul publicist și diplomat David Urquhart și cu importantul om politic, lordul Dudley Stuart. Acesta din urmă a ridicat în parlamentul britanic problema dominației străine în principatele române, în anii 1848—1849, într-o dezbatere care a avut loc în martie 1849. Asemenea acțiuni s-au desfășurat nu numai în timpul revoluției de la 1848, ci și în perioadele unirii principatelor, a războiului de independență și a primului război mondial. În unele din aceste împrejurări, așa cum au relevat-o comunicările prezentate, s-a avut de-a face cu atitudinea mai reticentă a oficialității britanice preocupată de faimosul principiu al echilibrului puterilor, aplicat de guvernul de la Londra marilor monarhii conservatoare din centrul și din răsăritul Europei, partizane ale menținerii statu-quo-ului social și politico-teritorial pe continent. Comunicările

în care s-a analizat, uneori chiar și în detaliu, această problematică atît de interesantă și de complexă a relațiilor româno-britanice în perioada 1830—1920, au aparținut următorilor : Cornelia Bodea, *David Urquhart și mișcarea națională română*; Trevor Hope, *Publiciști români și cauza națională română*; Beatrice Marinescu, *Marea Britanie și recunoașterea independenței României (1880)*; G. H. N. Seton-Watson, *R. W. Seton Watson și relațiile anglo-române*. Dintre aceste comunicări cea susținută de profesorul G. H. N. Seton-Watson a introdus o notă specifică deoarece s-a întemeiat pe o serie de acte inedite din bogata arhivă personală a tatălui său, R. W. Seton-Watson. Aceste acte reprezintă, de fapt, corespondența schimbată de R.W. Seton-Watson cu personalități proeminente românești, politice și culturale, din vechea Românie și din Transilvania, în primele decenii ale secolului nostru, precum și note luate cu prilejul întrevederilor avute cu aceste personalități în România, în Anglia și în alte părți ale Europei. Menționăm că R. W. Seton-Watson este autor al celei mai ample sinteze în limba engleză a istoriei poporului român, precum și a numeroase studii și articole prin care a susținut în opinia publică britanică desăvîrșirea unității noastre statale, act împlinit la 1 decembrie 1918.

În sfîrșit, o altă comunicare care a suscitat discuții interesante a fost aceea prezentată de Alan Milward, *Imagini ale industrializării. Marea Britanie și România în lumina dezvoltării economice europene*. Autorul a relevat dificultățile legate de politica de industrializare a României la finele secolului trecut, politică prin care s-a încercat imitarea modelului englez, inaplicabil în condițiile unor structuri economice agricole înapoiate. Privitor la structurile agricole românești, autorul a făcut unele referiri la reforma agrară din 1921, pe care n-o consideră o reformă propriu-zisă, ci doar o redistribuire a pămîntului de care au beneficiat doar cîțiva țărani bogați. Aici așa cum s-a sugerat profesorului A. Milward, se impun unele corecțiuni și nuanțări în funcție de rezultatele cercetărilor din ultimul deceniu ale istoricilor noștri. Cu toate carențele și imperfecțiunile ei, reforma agrară legiferată în 1921 a expropriat totuși 6 120 000 hectare (cu despăgubiri bineînțeles), din care 3 464 000 hectare s-au împărțit la aproape un milion și jumătate capi de familie, restul de peste 2 000 000 hectare constituind islazuri și păduri, devenite proprietate comunală, pe care țăranii le foloseau în schimbul unor taxe. Această reformă a ameliorat pentru moment situația maselor rurale și a restrîns puterea marilor proprietari, reprezentînd un pas important înainte în asigurarea dezvoltării țării. Totuși, menținerea a însemnate suprafețe în proprietatea marilor moșieri, limitele legiuirii, modul defectuos în care s-a aplicat uneori aceasta, au constituit tot atîția factori negativi care au întîrziat progresul social al țării[1].

Pe marginea comunicărilor prezentate au adus completări, au ridicat probleme, au emis opinii și alți cercetători invitați să participe la lucrările simpozionului: Dan Lăzărescu, Alex. Zub, C. Istrate, S. Columbeanu ; lor li s-au alăturat — la discuții — , atît autorii români, cît și cei britanici ai comunicărilor. Dezbaterile au subliniat aspecte consistente ale relațiilor dintre țările române și Anglia, și totodată au pus în lumină interesul părții engleze pentru poziția lor politică specială în această parte a continentului, pentru resursele lor economice și caracterul original al culturii și civilizației românești.

În încheierea lucrărilor simpozionului a luat cuvîntul, în numele delegației britanice, profesorul D. Obolensky care a elogiat nivelul științific ridicat al comunicărilor și dezbaterilor, subliniind că istoricii englezi au dobîndit cunoștințe noi, nu numai în ce privește istoria României, ci și în ce privește istoria engleză (activități mai puțin sau deloc cunoscute ale lui Gladstone, Urquhart sau Seton-Watson senior). Într-un viitor nu prea îndepărtat — a declarat profesorul Obolensky — se va organiza un colocviu de istorie anglo-român în Marea Britanie.

În lumina acestei succinte prezentări, putem conchide că simpozionul româno-britanic din 4—5 iulie 1975 a contribuit la o mai bună cunoaștere a istoriei României de către partea engleză și a scos în evidență rolul deosebit de important deținut de țara noastră în spațiul sud-estic european.

Sergiu Columbeanu

---

[1] *Istoria poporului român*, sub redacția acad. Andrei Oțetea, București, Edit. Științifică, 1970, p. 372. Vezi și monografia cu caracter special *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1921*, București, Edit. Politică, 1967.

R E C E N Z I I

MARIN IONESCU, MIHAI VECHILU, *Oltenia în lupta pentru democratizarea aparatului de stat (23 August 1944 — 6 Martie 1945).* Craiova, Edit. Scrisul românesc, 1975, 161 p.

Cu ocazia împlinirii a 30 de ani de la instaurarea, la 6 martie 1945, a puterii revoluționar democratice în România, au apărut o serie de lucrări monografice, numeroase studii și articole consacrate acestui eveniment. Între acestea, se remarcă prin proporțiile și parțial prin ineditul ei, o lucrare de istorie locală elaborată de doi cercetători din Craiova, care și-au propus să prezinte un amplu tablou al cadrului general, al modului concret și al particularităților pe care le-a îmbrăcat lupta pentru putere și îndeosebi lupta pentru democratizarea aparatului de stat în Oltenia.

Pornind de la documentele și tezele de partid privind trăsăturile caracteristice și dinamica procesului revoluționar între 23 August 1944—6 martie 1945 și de la cîteva din lucrările istoriografice consacrate acestei perioade, autorii își bizuie îndeosebi cercetarea, analiza și interpretarea faptelor pe datele culese din unele arhive locale (în special arhiva din anii 1944—1945 a fostei regionale și a fostelor județene P.C.R.) și pe știrile culese din fostul organ de presă al regionalei P.C.R. Oltenia, ,,Înainte'', ceea ce este mult prea puțin. Nu sînt folosite decît sporadic arhivele fostelor organe administrative locale (prefecturi, preturi, primării, legiuni de jandarmi, comisariate de poliție etc.), adică tocmai organele de stat a căror democratizare în anii 1944—1945 constituie însăși tema abordată de autori. De asemenea, faptul că autorii nu au putut lua cunoștință decît indirect, prin intermediul unor studii deja publicate, de conținutul arhivelor unor instituții centrale de stat (consiliul de miniștri, ministerele de Interne și de Război, inspectoratul general al jandarmeriei etc.) ca și neapelarea de către autori la numeroase studii și articole care s-au ocupat în mod special sau în treacăt de această problemă *, a împietat, din păcate, simțitor și sub cele mai diverse aspecte asupra unei expuneri suficient de clare cît și în prezentarea completă a unor momente sau episoade concrete din lupta pentru democratizarea aparatului de stat în Oltenia (de pildă, asaltul prefecturilor Dolj și Romanați, care e prezentat incomplet). Fetișizarea datelor mai mult sau mai puțin inedite ale unor informații documentare de sorginte locală, ținîndu-se prea puțin seama de tot ceea ce istoriografia a adus pînă atunci ca aport în cunoașterea istoriei generale a țării, inclusiv în analiza unor momente, episoade sau particularități de ordin local este o meteahnă întîlnită, din păcate, și la alte lucrări de istorie locală.

Dacă nu se poate întreprinde o cercetare monografică solidă și temeinică fără abordarea și a fenomenelor și aspectelor particulare, tot așa nu se poate realiza o monografie de istorie locală de bun nivel științific fără a stăpîni suficient istoriografia generală a problemei, cadrul general istoric din care face parte integrantă regiunea, zona sau localitatea respectivă.

Făcînd ab initio această observație critică metodologică nu intenționăm să trecem cu vederea valoarea intrinsecă a lucrării recenzate de noi, în ceea ce privește datele și elementele noi de interpretare, contribuția adusă la cunoașterea concretă a democratizării treptate a unor verigi ale aparatului de stat din Oltenia, ca o componentă a luptei generale pentru putere democrat-populară.

Lucrarea începe cu o prezentare sumară a pregătirii și desfășurării insurecției din august 1944 pe teritoriile Olteniei, după care se dau, într-un alt paragraf, cîteva date privind situația social-economică a regiunii înainte de 23 August 1944. Deși din titlul paragrafului autorii par să-și fi propus a acorda o atenție specială *particularităților* vieții econo-

---

* Sînt citate, de pildă, broșuri sau culegeri tematice editate în 1958 sau mai înainte, dar, în schimb, sînt ignorate majoritatea lucrărilor, studiilor și articolelor apărute în ultimii ani.

mice şi social-politice ale regiunii, intenţia lor nu-şi găseşte realizarea; în afara subdezvoltării industriale, existenţei marii proprietăţi moşiereşti, pulverizării micii proprietăţi ţărăneşti, comune multor altor regiuni ale ţării înainte de Eliberare nu s-a reuşit să se surprindă particularităţile cu adevărat specifice Olteniei (persistenţa în mai mare măsură a dijmei, slaba capacitate a industriei prelucrătoare, care permisese menţinerea şi chiar amplificarea în perioada interbelică a producţiei meşteşugăreşti a artizanatului, caracterul vădit şi unilateral cerealier stagnat al agriculturii regiunii; ramurile agroalimentare de randament şi cu mare valoare comercială ca, creşterea vitelor pentru rentă, cultura plantelor alimentare şi tehnice, dezvoltîndu-se într-un ritm care nu ţinea pasul nici măcar cu sporul populaţiei sau, pe plan demografic, prea bine cunoscutul exod al oltenilor, sărăciţi în masă, şi care îşi caută de lucru ca mici precupeţi, muncitori sezonieri în alte părţi ale ţării în special în Capitală etc.).

Într-un paragraf special, autorii aduc o serie de date privind reorganizarea P.C.R. şi a altor organizaţii democratice revoluţionare pe baze noi, în conformitate cu sarcinile revoluţiei populare declanşate în urma actului istoric de la 23 August 1944.

Surprinde ignorarea aproape completă a activităţii organizaţiilor social-democrate din regiune (sînt amintite doar ca prezenţă în comitetele de front unic sau la unele întruniri iniţiate de P.C.R.). Or este ştiut faptul că, cel puţin în judeţele Dolj, Mehedinţi şi Romanaţi, P.S.D. se bucura de o influenţă şi a jucat un rol important în mobilizarea maselor la înfăptuirea programelor de acţiune ale F.U.M. şi ale F.N.D. (autorii nu menţionează nici măcar o dată organele de presă social-democrate judeţene sau organul P.S.D. regional ,,Oltenia muncitoare'' care conţin, în deosebi ultimul, date interesante, privind însăşi tema cercetată de autori). Era de asemenea de menţionat ca o particularitate rolul influent pe care-l avea în cadrul organizaţiilor naţional-ţărăneşti din Oltenia gruparea Anton Alexandrescu, ceea ce va determina organizarea ţărănimii oltene atît în Frontul Plugarilor cît şi (îndeosebi în judeţul Vîlcea), în P.N.Ţ.-Anton Alexandrescu. Tot astfel, organizarea sindicală a avut în Oltenia în primele luni după Eliberare, o coloratură politică angajantă, avînd ca specific constituirea de sindicate ale ,,Uniunii Patriotice'' (mai ales la T.Severin şi Tg. Jiu). În Gorj, fieful familiei Tătărescu, majoritatea liberalilor vor urma noua grupare şi deci se va orienta în cele din urmă spre o colaborare cu F.N.D.

Aceste particularităţi reale, care puteau fi surprinse cu uşurinţă de autori pe baza arhivelor P.C.R. locale cercetate ar fi meritat o atenţie tot atît de mare ca şi conlucrarea ce s-a înfiripat între forţele revoluţionare şi elementele de stînga democratice din P.N.Ţ. înainte şi după evenimentele din august 1944. Cunoaşterea exactă şi completă a dispozitivului şi raportului de forţe politice ar fi putut oferi cititorilor o imagine multilaterală şi mai nuanţată a desfăşurării luptei (nu ,,ascensiunii'' cum greşit intitulează autorii un paragraf) pentru instaurarea puterii revoluţionar-democratice.

În două paragrafe consacrate luptei pentru democratizarea vieţii politice şi a unor raporturi de muncă ca urmare a luptei revoluţionare a maselor muncitoreşti-ţărăneşti din Oltenia în ultimele luni ale anului 1944, autorii aduc o serie de date ce vin în sprijinul concluziei marilor acumulări de forţe strînse în jurul programului de acţiune al P.C.R. pentru asaltul decisiv din lunile ianuarie-martie 1945. Din păcate, alături de relatarea corectă a unor evenimente şi fapte, apar, surprinzător, o serie de inadvertenţe sau judecăţi de valoare cel puţin discutabile. De pildă se vorbeşte (la paginile 72, 73 şi altele) despre exproprieri de moşii în octombrie 1944, cînd în realitate era vorba de ocuparea şi preluarea în folosinţă a bunurilor unor absenteişti (cazuri cu mult mai izolate în Oltenia decît în Moldova, Transilvania, Banat etc.); înfăptuirea pe cale revoluţionară a exproprierii (reformei agrare), a fost iniţiată abia în februarie 1945. Tot astfel, în mai multe locuri (cel mai categoric la p. 89 jos), înlocuirea vechilor primari cu alţii noi ar părea că s-a realizat în majoritatea comunelor înainte de 6 martie 1945. Autorii, se pare, confundă consensul la care au ajuns toate partidele politice participante la guvernul Sănătescu de a se înlocui de către prefecturi, deci de sus în jos, din ordin guvernamental, foştii primari antonescieni cu alti primari (acţiune care are loc şi în Oltenia, în toamna şi iarna anului 1944) cu *democratizarea revoluţionară*, de jos în sus, a aparatului de stat local, prin desemnarea şi instalarea de către mase a unor primari F.N.D. De pildă, în cazul schimbării unor prefecţi, primari şi consilii de conducere judeţeană sau orăşenească, această operaţie s-a realizat în urma confruntării, mai mult sau mai puţin ,,calme'', între reprezentanţi locali ai P.C.R., P.S.D., P.N.Ţ. şi P.N.L. Cînd însă, masele populare, la chemarea partidului comunist vor trece, mai ales după 1 ianuarie 1945, la instalarea unor prefecţi sau primari F.N.D., pe deasupra şi împotriva majorităţii reacţionare din guvern, atunci abia se poate vorbi de o democratizare reală a aparatului de stat. Nefăcîndu-se delimitarea clară între aceste două concepţii diferite de democratizare nu pot fi explicate satisfăcător activitatea şi contradicţiile din sînul consiliilor de colaborare judeţene sau oră

şeneşti, legătura organică ce a existat între campaniile pentru democratizarea treptată a unor verigi ale aparatului de stat local şi lupta generală pentru guvern democrat, pentru instaurarea puterii revoluţionar-democratice în ţara noastră.

Această confuzie a autorilor îi conduce şi în paragrafele următoare la concluzii neconforme cu realitatea. De pildă, sintetizînd situaţia înlocuirilor de primari rurali în Oltenia (mai puţin judeţul Vîlcea) ei arată că din 609 comune în 135 comune erau menţinuţi primarii ce fuseseră în funcţii şi înainte de 23 August 1944, de unde concluzia autorilor că toţi ceilalţi primari „noi" ar fi fost primari democraţi, că deci 447 primării (80% din total) „se aflau în mîinile maselor" (p.105) la mijlocul lunii ianuarie 1945. Tot autorii însă (la p. 118) constată pe baza unei alte situaţii, întocmită de inspectoratul administrativ al Craiovei, că la începutul lunii februarie, 1945, acţiunea pentru democratizarea aparatului de stat (a funcţionarilor de carieră) din Oltenia se afla într-un stadiu precar, determinat de exigenţa slabă dovedită de comisiile de epurare, care a făcut obiectul multor critici din partea forţelor democratice". Dealtfel, autorii sînt nevoiţi să-şi revadă propriile opinii atunci cînd constată (aşa cum stăteau, în realitate, lucrurile) că la 6 martie în aparatul de stat din regiune mai existau „numeroase elemente potrivnice noului regim a căror îndepărtare urgentă constituia (după 6 martie 1945 — n.n.) una din sarcinile cele mai importante ale guvernului" (p. 147).

Dacă autorii ar fi utilizat şi interpretat critic chiar şi sursele ce le-au stat la îndemînă, atunci în locul unor concluzii roze (care ar lăsa impresia falsă că în Oltenia democratizarea aparatului de stat în linii mari fusese realizată şi precedase răsturnarea guvernului Rădescu) ei ar fi putut să explice de ce, de pildă, din cele 5 judeţe oltene doar într-unul singur (Dolj), şi acolo după o dublă confruntare — una dintre ele sîngeroasă — cu reacţiunea, forţele F.N.D. reuşiseră înainte de 28 februarie 1945 să-şi instaleze propriul reprezentant, în toate celelalte 4 judeţe prefecţii F.N.D. vor fi instalaţi abia în primele zile ale lunii martie 1945. Aceasta în condiţiile în care la sfîrşitul lunii februarie 1945 din totalul de 58 prefecturi, 52 aveau prefecţi F.N.D. (din cele 6 prefecturi în care nu erau instalaţi prefecţi F.N.D., 4 erau din Oltenia).

O astfel de situaţie ar părea bizară la prima vedere, dacă se are în vedere consolidarea şi afirmarea rapidă şi în Oltenia a partidelor revoluţionare în frunte cu organizaţiile locale P.C.R., succesele importante (în parte relevate de autori în lucrare) obţinute de muncitorii şi ţăranii organizaţi în lupta lor pentru drepturi şi libertăţi, salarii mai mari, reformă agrară etc. Fireşte, nu poate fi scopul prezentei recenzii să clarifice o astfel de problemă majoră, care ar fi trebuit să fie explicată de autori. Prin simplă impresie, înclinăm a crede că dintr-o serie de considerente interne şi internaţionale, forţele revoluţionare, în frunte cu P.C.R., erau interesate să obţină la începutul anului 1945 succesul decisiv *la scară naţională* în lupta pentru putere pe o cale cît mai paşnică şi că din acest punct de vedere în Oltenia (care nu fusese zonă de front, care nu ridica în mod special şi urgent nici un fel de probleme de securitate naţională, de unde îşi avea originea o serie de personalităţi politice liberale şi ţărăniste cu care P.C.R. negocia şi intenţiona să colaboreze într-un viitor guvern de largă concentrare democratică), nu trebuia să se ajungă la o încordare, la o forţare a notei. Odată răsturnat ultimul guvern cu majoritate reacţionară din istoria ţării, ca urmare şi a luptei revoluţionare a maselor populare şi a forţelor politice democratice din Oltenia, instalarea unor noi prefecţi democraţi în toate judeţele oltene, avea să vie de la sine, aşa cum s-au şi întîmplat lucrurile în realitate la nivel de prefectură şi de primării ale unor centre urbane olteneşti.

Caracterul predominant agrar al regiunii în acei ani, a determinat în schimb, după cum bine arată autorii „o intensificare (accentuată în raport cu alte regiuni — n.n.), a activităţii organizaţiilor de partid la sate şi ca urmare, o participare masivă şi activă a ţărănimii, punerea în valoare a energiilor revoluţionare ale acesteia, alături şi sub conducerea clasei muncitoare, în lupta pentru cucerirea puterii de stat, în strînsă legătură cu înfăptuirea revendicării sale principale — — reforma agrară" (p. 151). Autorii ar lăsa să se înţeleagă că—reflectare a acestui specific — lupta pentru democratizarea aparatului de stat nu întîmplător a îmbrăcat formele unei confruntări mai dure, pe alocuri sîngeroase în judeţele agricole Dolj şi Romanaţi, în raport cu celelalte trei judeţe, colinar-montane ale Olteniei.

În încheierea lucrării, autorii fac o succintă trecere în revistă a uriaşelor transformări revoluţionare petrecute în Oltenia la 3 decenii de la instaurarea în ţara noastră a puterii revoluţionare democratice, moment care a deschis calea socialismului şi progresului general.

Fiind prima monografie consacrată special luptei pentru democratizarea aparatului de stat într-o regiune a ţării, multe din carenţele sale metodologice se explică prin riscurile inerente oricărei opere de pionerat.

Socotim, pe de altă parte, că în stadiul actual al istoriografiei noastre, monografiile de istorie locală, trebuesc să fie opera colectivă a unor cercetări locale împletite cu sprijinul efectiv și temeinic al unor cadre din institutele de specialitate centrale.

Tr. Udrea

*** *Studii istorice sud-est europene*, vol. I, București, Edit. Academiei R.S. România, 1974, 212 p.

Volumul pe care-l recenzăm conține patru studii ample privind istoria medie și modernă a sud-estului Europei și este primul dintr-o serie care, fără a se angaja, după cum se menționează în prefață, la o apariție periodică riguroasă, va include rezultatele cele mai însemnate ale cercetărilor efectuate în cadrul Institutului de studii sud-est europene din București.

Înscriindu-se printre preocupările importante ale istoriografiei românești din trecut și de astăzi, depistarea, valorificarea și introducerea în circuitul științific a mărturiilor istorice străine privind poporul român rămîne una din direcțiile principale ale cercetării actuale. Raportată istoriei sud-estului european această investigație capătă valențe multiple datorită strînselor relații politice, influențelor culturale reciproce, problemelor politice de multe ori aceleași pe care poporul român le-a avut cu popoarele din această zonă a continentului nostru.

În lumina acestor considerații de ordin general se reliefează, credem, convingător importanța temei abordate de Anca Iancu în primul studiu al culegerii intitulat *Știri despre români în izvoare istoriografice sîrbești (secolele XV—XVII)*,

Menționînd în primele pagini eforturile istoricilor iugoslavi de a reuni într-un corpus genealogiile și analele medievale sîrbești, operă desăvîrșită de Lj. Stojanović, se apreciază interesul pe care acestea l-au prezentat pentru istorici români ca Ioan Bogdan, Nicolae Iorga, P.P. Panaitescu în a releva pasagiile și informațiile care erau de natură să contribuie la cunoașterea mai exactă a istoriei noastre. Urmărind aceeași intenție, efortul autoarei se concentrează asupra reexaminării minuțioase a culegerii lui Lj. Stojanović și a unor alte izvoare noi, necuprinse în corpusul amintit, cu scopul de a clarifica o serie de aspecte ale istoriei noastre medievale și a sublinia valoarea acestor categorii de știri.

Succinta privire generală asupra istoriografiei medievale sîrbești sub forma genealogiilor și letopisețelor relevă cinci redacții ale genealogiilor sîrbești și sintetizează procesul de apariție al scrierilor analistice în limba sîrbă.

Însemnarea știrilor despre români așa cum apar ele în aceste izvoare străine, capitol principal al studiului, este coroborată cu rezultatele sigure dobîndite de studiul actual al cercetării, semnalîndu-se erorile cît și amănuntele care urmează a fi verificate și luate astfel în considerație.

După sublinierea celei mai vechi știri cu privire la români, cu prilejul consemnării luptei de la Velbužd (1330), autoarea semnalează că acestea încep să fie consemnate cu regularitate odată cu domnia lui Mircea cel Bătrîn. Este o recunoaștere a rolului însemnat pe care țările române l-au avut în efortul general de stăvilire a expansiunii otomane cu care sîrbii au fost confruntați deseori. Din aceste motive — punctate clar în studiu — campaniile lui Iancu de Hunedoara și Ștefan cel Mare sînt prezente, e drept în mod restrîns, în stilul notației strict informaționale, în scrierile sîrbești.

Alături de interesul pe care acestea îl acordă campaniilor otomane și oponenților acestor invazii, izvoarele scrise de sîrbi cuprind date relative la politica internă și frămîntările dinastice și sociale din țările române, date pe care semnatara studiului le privește în mod critic sesizînd poziția de clasă a autorilor letopisețelor, exemplul elocvent constituindu-l analiza pasajului consacrat răscoalei condusă de Gheorghe Doja.

Fără a se limita numai la interpretarea și sistematizarea informațiilor de ordin politic și social, studiul relevă și date care aparțin istoriei culturale și care argumentează o strînsă legătură pe acest plan între cele două popoare vecine. Sînt enumerați astfel copiștii și posesorii unor manuscrise și cărți vechi care au avut contacte cu românii și este ilustrată prin însemnările din aceste izvoare circulația scrierilor între aceste două țări.

Studiul Ancăi Iancu se prezintă așadar ca o sinteză utilă și necesară a reflectării istoriei noastre medievale sub raport politic, social și cultural în istoriografia sîrbească din secolele XV — XVII.

Integrîndu-se în mod organic istoriei generale a țărilor române, istoria Dobrogei constituie una din temele des abordate în istoriografia noastră la a cărei lămurire cît mai deplină și-au adus contribuția istorici de prestigiu. Acestei însemnate direcții de efort a investigațiilor istorice, etnografice și demografice românești i se raliază și studiul semnat de Anca Ghiață, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*. Remarcînd că în lucrările istorice românești și străine, îndeosebi bulgare, data instaurării turcilor în Dobrogea, ținut stăpînit de Mircea cel Bătrîn, este controversată, opiniile susținînd înstăpînirea otomană după 1388, 1390 sau 1396 și acceptînd pierderea Dobrogei de către voievod între anii 1400, 1402, 1406, 1417, autoarea întreprinde o analiză minuțioasă a obiectivelor campaniilor otomane din această perioadă, a situației interne a Țării Românești și Imperiul otoman și a conjuncturii politice sud-est europene.

Se ajunge astfel la concluzia că de abia în 1420 turcii reușesc să supună Dobrogea dar numai o parte, nord-estul ei, gurile Dunării, rămînind în posesia țărilor române pînă la 1484. Studiul susține două etape în cucerirea Dobrogei: prima în 1420 și a doua în 1484, cînd și zona de nord-est, cu importantele cetăți Chilia și Cetatea Albă, a fost ocupată de armatele otomane. Autoarea consideră în mod just istoria frămîntată de-a lungul secolului al XV-lea a acestor două cetăți de interes strategic și comercial drept parte integrantă a rezistenței românești în fața ofensivei Porții otomane în Dobrogea și în Marea Neagră. Iar împotrivirea acerbă a țărilor române față de repetatele încercări ale turcilor de a ocupa Dobrogea, constituie un capitol semnificativ și de mare interes științific al istoriei noastre. Alipirea în 1878 a Dobrogei la România independentă va fi actul care va încununa această străduitoare apărare a teritoriilor românești împotriva agresorilor.

Luptei de eliberare a popoarelor din Balcani de sub dominația otomană i-au fost consacrate de către istoriografia acestor state cît și de cea românească pagini ample subliniindu-se aspectul cooperării și sprijinirii reciproce în vederea realizării dezideratului libertății naționale.

Lidia Demény abordează pe această temă problemele privind *Relațiile ruso-sîrbe în anii 1806—1812*, integrate condițiilor istorice din Balcani de la începutul secolului al XIX-lea. Raportarea acestora la contextul politico-diplomatic european, prezentarea dinamicii potențialului militar și economic al marilor puteri cu interese în această zonă schițează cadrul general în care autoarea analizează egăturile mișcărilor naționale sîrbe cu Rusia.

Răscoala antiotomană din Serbia declanșată în 1804 convinge prin amploarea și intensitatea sa cercurile țariste să o sprijine, deocamdată prin mijloace diplomatice și financiare. Un pas important se realizează în 1806 cînd declanșarea războiului ruso-turc va crea condițiile pentru o colaborare militară deschisă ruso-sîrbă. Această cooperare dorită de Karagheorghe era privită de conducătorul răscoalei sîrbe și de cabinetul imperial rus de pe poziții diferite. După cum se subliniază în studiu, „Karagheorghe se străduia să-și elibereze patria cu ajutorul rușilor și să o facă independentă fără să ofere contraservicii; guvernul rus, în schimb dorea să se folosească de forța militară sîrbă în războiul său împotriva Porții, interesîndu-se pe atunci puțin de soarta ulterioară a Serbiei. Aceste concepții diferite, în multe privințe opuse, au influențat pînă la urmă poziția lui Karagheorghe față de Rusia" (p. 138, vezi și nota 31). Analiza acordului de la Negotin (10 iulie 1807) dintre șefii mișcării naționale sîrbe și guvernul rus este prezentată de autoare în lumina relevării prin aceasta a scopurilor urmărite de Rusia în Balcani, mergînd pînă la crearea unui țarat slavo-sîrb, propunere sîrbă, care, deși depășea planurile inițiale, a fost reținută în vederea exercitării unei influențe crescînde în această parte a Europei. Nerealizarea înfăptuirii acestor planuri este explicată de autoare prin schimbările survenite în Europa prin pacea de la Tilsit și rolul tot mai accentuat pe care Franța îl joacă în sprijinirea politicii Porții otomane în Balcani.

Studiul cuprinde pagini în care sînt pe larg prezentate acțiunile de cooperare militară ruso-sîrbă împotriva armatelor otomane, cît și satisfacerea cererilor sîrbe de armament de către Kutuzov.

Dar și de această dată conjunctura internațională avea să aibă influența hotărîtoare, iminenta începere a războiului dintre Franța și Rusia ducînd la încheierea grabnică a păcii de la București prin care Serbia nu a putut obține independența. Menționăm de aceea concluzia finală — cu care sîntem întrutotul de acord — a autoarei: „...că Rusia țaristă a sprijinit cauza sîrbă numai în măsura în care acest sprijin servea intereselor sale expansioniste în Balcani că, de fapt, din punctul de vedere al Rusiei, problema sîrbă era subordonată politicii ei europene. Dacă relațiile Rusiei cu marile puteri o cereau ea nu ezită nici un moment să părăsească cauza mișcării naționale sîrbe" (p. 156). Totuși, așa cum se subliniază și în studiu, sprijinul Rusiei, acordat luptei de eliberare a sîrbilor prin războiul ei cu Turcia și prin înarmarea răsculaților, a creat condiții favorabile desfășurării mișcării naționale de aici.

Un aspect de istorie economică și culturală a sud-estului european, contribuind la rele-

varea semnificației și extinderii relațiilor de acest gen între popoarele vecine, este înfățișat în cel de-al patrulea studiu al culegerii de către Cornelia Papacostea-Danielopolu și intitulat *Organizarea și viața culturală a Companiei ,,grecești" din Brașov (sfîrșitul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea).*

Evidențiind importanța companiilor orientale pentru activitatea comercială și pentru viața culturală a Transilvaniei stăpînite de habsburgi, autoarea a reconstituit în liniile esențiale definitorii istoria acestei companii din Brașov, concentrîndu-se și asupra relațiilor dintre greci și români în cadrul acesteia.

Amplul studiu se bazează pe informațiile puse la dispoziție de documentele publicate de Nicolae Iorga, pe cele cîteva lucrări existente care au tratat aspecte ale activității Companiei, dar mai ales pe arhiva acesteia și a comunității grecești din Brașov aflată în fondul ,,Biserica greacă" (Gr. Brîncoveanu) de la secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei R. S. România, pe două manuscrise latine de la aceeași bibliotecă, pe arhiva bisericii Sf. Treime din Brașov. Semnatara studiului menționează că piesele din arhivă sînt inedite, cu excepția celor publicate de Nicolae Iorga care sînt puține, raportate la bogăția documentelor oferite de cercetarea arhivelor mai sus-amintite.

În prima parte a lucrării, Cornelia Papacostea-Danielopolu se ocupă de regimul negustorilor din Balcani, supuși ai Porții, care intrau în companii comerciale în Transilvania, devenind astfel sudiți austrieci. În aceste condiții posibilitățile lor de comerț în Imperiul Habsburgic, dar mai ales în țările române și în teritoriile aflate sub stăpînire otomană devin foarte largi. Urmărindu-se istoricul Companiei ,,grecești" se înfățișează dezvoltarea sa în lupta cu magistratul săsesc și în necontenitele solicitări de noi privilegii din partea autorităților imperiale. Un capitol important îl constituie acela care redă cu minuțiozitatea oferită de investigația în arhive organizarea și funcționarea Companiei ,,grecești" din Brașov, autoarea remarcînd și insistînd asupra caracterului tradițional grecesc al organizării acesteia. Pentru cercetătorii care au în atenție studierea situației social-economice și politice a națiunii române din Transilvania în timpul stăpînirii habsburgice sînt de mult folos paginile care atestă în compoziția Companiei ,,grecești" din Brașov un număr însemnat de negustori români, reliefînd dificultățile întîmpinate de aceștia în practicarea comerțului atunci cînd nu erau sudiți, calitate pe care o obțineau în urma intrării în companie, ci membri ai națiunii ,,tolerate". Prezența lor în Compania ,,grecească" din Brașov dezvăluie forța economică crescîndă a burgheziei române transilvănene care nu se împăca cu oprelîștile pe care le impunea condiția de ,,tolerați" și ,,admiși" a românilor din Transilvania. Activitatea negustorilor români va avea reverberații și în școala și biserica Companiei. Viața culturală intensă din cadrul acesteia constituie subiectul celei de-a doua părți a studiului în care de mare însemnătate sînt pasajele ce tratează strînsele legături culturale, circulația cărții între Transilvania, țările române și Balcani. Studiul Corneliei Papacostea-Danielopolu surprinde așadar una din formele deosebite și eficiente ale dezvoltării burgheziei brașovene.

În ansamblu culegerea care a făcut obiectul succintei noastre prezentări se înfățișează ca un debut reușit al Institutului de studii sud-est europene de a valorifica prin efort propriu cercetările desfășurate în cadrul său. Apreciem modalitatea aleasă de coordonatorii acestei reuniri de studii pentru a da putință de tipărire acelor lucrări care prin întinderea lor se situează între articolul de revistă științifică și carte drept foarte potrivită și așteptăm cu interes apariția altor volume de acest gen .

Gelu Apostol

GEORGES DUBY, *Hommes et structures du moyen âge. Recueil d'articles*, Paris, La Haye, 1973, 424 p. Collection: Le Savoir historique, nr. 1.

În literatura istorică de după cel de-al doilea război mondial s-a impus tot mai mult numele lui Georges Duby, profesor la College de France, cunoscut în țara sa și în lumea întreagă prin lucrările sale consacrate societății medievale din Europa occidentală în general și lumii rurale și aristocrației în particular. Spre deosebire de tot ce a scris pînă acum, istoricul francez publică de această dată un număr destul de mare de studii și articole apărute în anii 1947—1972 în diferite periodice de specialitate europene inclusiv cele franceze, în actele unor colocvii și congrese internaționale precum și în culegeri profilate pe o anumită temă.

Prin aceste lucrări de mici proporții dar de o deosebită valoare științifică, alcătuite la cererea unor cercuri de specialiști, Georges Duby ne arată cum cercetările sale s-au continuat și pe altă cale la capătul cărora a publicat apoi studii temeinice menite să ridice pe noi culmi istoriografia franceză

şi mondială totodată. De aceea multe dintre ele au aspectul unor esseuri bine documentate, care oglindesc spiritul critic şi pretenţios al autorului lor în ceea ce priveşte interpretarea izvoarelor de arhivă.

Dar articolele din culegerea de faţă pe care o recenzăm mai are şi un alt caracter şi anume fac parte din acea etapă a cercetărilor de analiză care dezvăluie autorului aspecte mai puţin cunoscute ale problemelor cunoscute pînă acum. Totodată ele sînt rodul unor investigaţii efectuate în arhive la capătul cărora truda neobosită a cercetătorului pasionat este răsplătită cu eliminarea unora din părţile obscure care învăluie de obicei trecutul istoric. Numai în aşa fel a reuşit istoricul francez să afle cheia de boltă a complicatului sistem de relaţii sociale existent în evul mediu sau să lămurească unele taine ale mecanismului care a stat la baza economiei rurale în aceeaşi epocă istorică, mai ales în secolele XI — XII. Aşa cum dealtfel o mărturiseşte însuşi autorul în cele cîteva cuvinte ce preced culegerea de faţă, lectura acestor materiale care reprezintă un aspect al muncii de pionierat în domeniul istoriografiei medievale mai are şi rolul să îndemne pe cititor să reflecteze asupra unor probleme de metodologie, care preocupă pe specialişti în orice împrejurare dar mai ales cînd investigaţia se desfăşoară în climatul adesea arid al unor arhive provinciale, cum este cazul în munca ştiinţifică şi neobosită a lui Georges Duby.

Cum era şi de aşteptat cele 24 de studii şi articole care nu sînt decît o parte din lucrările de mică întindere ale autorului consacrate problemelor de bază ale societăţii medievale din Europa occidentală îmbrăţişează cele mai diferite şi interesante aspecte. În cele mai multe din ele este studiată economia domanială unde se dă atenţie nu numai marelui domeniu, dar şi loturilor ţărăneşti, unde se pot afla multe lucruri despre inventarul dar şi despre producţia acestora. Urmează apoi acelea unde sînt analizate aspectele senioriei, dar şi rolul nobilimii sau al aristocraţiei în contextul relaţiilor sociale precum şi acelea în care feudalitatea în ansamblul ei este supusă unei ample analize. În fine restul materialelor dezvăluie cititorului aspecte puţin cunoscute privind instituţiile judiciare, şerbia, tehnica agricolă, cultura, genealogia, demografia, etc.

Dar pentru a înţelege contribuţia lui Georges Duby la îmbogăţirea istoriografiei în general privind problemele de bază ale feudalismului european este necesar să cunoşti stadiul actual al acestor probleme, stadiul la care au ajuns eforturile altor medievişti care l-au precedat pe cunoscutul istoric francez. O astfel de investigaţie nu este deloc uşoară şi de obicei ea răpeşte mult timp specialiştilor. În cazul de faţă însă această complicată problemă e rezolvată însăşi de autor care are grijă ca de fiecare dată cînd tratează o problemă să amintească cititorului în linii mari şi cuceririle istoriografiei europene în domeniul cercetat, făcînd prin aceasta lectura mai interesantă şi mai atractivă. Din acest punct de vedere sînt destul de des menţionate nu numai contribuţiile valoroase ale lui L. Halphen, Ch. Seignobos, Marc Bloch, F. L. Ganshof dar şi ale lui R. Fossier, G. Fourquin, R. Boutrouche etc.

Cum era şi firesc în aceste studii şi articole investigaţia autorului este de adîncime, numai că documentele şi manuscrisele scoase din arhive, luate la mînă, parcurse şi citite cu atenţie nu mai rămîn texte aride, ci confruntate cu altele edite sau inedite renasc după secole de aşteptare şi transformîndu-se în frînturi de viaţă cotidiană ne dau o imagine asupra unor realităţi de mult apuse. Aşa de pildă s-a scris mult despre economia domanială şi despre economia monetară din evul mediu, dar o analiză a bugetului şi a inventarului abaţiei din Cluny din anii 1080 şi 1155, redactate fie de călugărul Ulric de Zell sau de vreun altul rămas pînă azi anonim, nu numai că ne aduce noi date materiale asupra acestei probleme, dar completează unele goluri existente privind senioria rurală, rolul banului în administrarea marelui domeniu sau condiţiile istorice în care a avut loc renaşterea economiei monetare (*Le budget de l'abbaye de Cluny entre 1080 et 1155. Economie domaniale et économie monétaire*; de asemenea în *Un inventaire des profits de la seigneurie clunisienne à la mort de Pierre le Vénérable*). Tot aşa analiza gestiunii din 1337—1338 unei importante seniorii rurale, a ordinului monastic al Ioaniţilor care deţinea întinse posesiuni în partea de sud-est a Franţei, la est de fluviul Ron a permis autorului să constate la vremea respectivă pe de o parte un slab randament obţinut de călugării cavaleri în exploatarea acestui domeniu, iar pe de alta apariţia unor persoane străine de domeniu care beneficiau de o parte din veniturile acestuia. Aceste concluzii sînt ilustrate nu numai prin numeroase exemple desprinse din documentele de arhivă dar şi de schemele, graficele, hărţile şi statisticile care însoţesc articolul şi stabilesc pe microregiuni geografice valoarea salariului zilnic al unui secerător sau al unui cosaş, precum şi valoarea cantităţii de brînză cuvenită unui membru al ordinului monastic mai susamintit. (*La seigneurie et l'economie paysanne. Alpes du Sud*, 1338).

Aceeaşi metodă de investigaţie utilizează autorul şi cînd interpretează documentele de arhivă recent publicate cum ar fi de exemplu cele din Culegerea de diplome ale mînăstirii Cluny, ediţia A. Bernard şi A. Bruel,

apărută în mai multe volume. Pe baza lor şi a altor lucrări monografice şi de sinteză aparţinînd unor istorici de seamă, Georges Duby reuşeşte în limitele unor articole restrînse ca întindere să schiţeze nu numai numărul marilor domenii din Franţa la sfîrşitul evului mediu şi schimbările produse în economia acestora dar şi rolul pe care l-au avut arendaşii în descompunerea economiei lumii medievale. (*Le grand domaine de la fin du moyen âge en France*) Interesul său pentru a introduce în circuitul ştiinţific concluziile noi privind viaţa rurală în anumite regiuni din Franţa la sfîrşitul evului mediu se vădeşte şi în acele articole în care sînt analizate monografiile şi sintezele aparţinînd unor specialişti. Dar spre deosebire de alţi istorici care de obicei numai le prezintă cititorilor, fără a manifesta o poziţie proprie în aprecierea lor, Georges Duby le supune unei profunde analize pe de o parte, iar pe de alta caută să sistematizeze materialul expus şi să tragă concluzii asupra concluziilor autorilor lor. (*Recherches récentes sur la vie rurale en Provence au XIV-e siècle*). În felul acesta el împleteşte interesul specialistului pentru cunoaşterea unor noi realizări în istoriografie cu pasiunea cercetătorului care acceptă părerea autorilor unor lucrări ştiinţifice numai dacă ele corespund realităţii istorice. Un exemplu în acest sens îl constituie şi articolul *Les societés medievales. Une approche d'ensemble*, care a rezultat din lecţia sa inaugurală pronunţată la Collège de France ca urmare a alegerii sale drept membru al acestei instituţii de o înaltă notorietate nu numai în Franţa dar şi în lumea întreagă. Acest articol, asupra căruia vom stărui mai mult din motive uşor de înţeles, are rolul să dezvăluie cititorului printre altele cîteva din concepţiile istorice ale autorului. Aşa de pildă aici se află o definiţie a noţiunii de istorie (L'histoire sociale en fait, c'est toute l'histoire) al cărei conţinut coincide cu acela de istorie socială. Definiţia nu este nici originală, nici nouă dar ea indică de la început direcţia principală de cercetare a lui Georges Duby precum şi profilul majorităţii lucrărilor sale ştiinţifice. Dealtfel şi titlul ales pentru culegerea de faţă pe care o recenzăm se explică prin faptul că autorul porneşte de la ideea că ,,omul în societate constituie obiectul final al cercetării istorice în care el este primul principiu".

Tot atît de importantă este poziţia pe care o are istoricul francez faţă de cercetările privind mentalitatea colectivă în evul mediu; cu privire la terminologie acesta îl consideră impropriu şi propune în locul lui ,,psihologia colectivă, concepţia despre lume". Faţă de studiul structurilor sociale şi al economiei lumii medievale, cercetările privind mentalul colectiv, rural şi urban sînt abia la început. O recunoaşte şi Georges Duby numai că el adaugă că în stadiul actual al cercetării acestei direcţii noi de investigaţie i se prevede un viitor pe cît de strălucit pe atît de plin de cele mai interesante rezultate. Tot el indică însă şi greutăţile care stau şi vor sta în faţa specialistului. După părerea sa acesta nu va înţelege niciodată modul de a gîndi al seniorului, al vasalului, al şerbului, al orăşeanului, al omului liber şi dependent care a trăit în Europa occidentală din evul mediu atîta timp cît nu va renunţa pentru un moment la propriile sale concepţii despre lume dobîndite în vremurile actuale. Aşadar medievistul trebuie să străbată cu imaginaţia sa un trecut de aproape un mileniu, unde pătrunzînd în gîndirea indivizilor aparţinînd diferitelor pături şi clase sociale să caute să participe în mod activ cu aceştia la avatarurile vieţii cotidiene.

În acelaşi articol autorul atrage atenţia cititorului asupra importanţei pe care o are pentru medievist cunoaşterea sfîrşitului epocii pe care o studiază. Fără a fi original şi în această direcţie, Georges Duby consideră că deceniile care au precedat şi succedat anul 1300 trebuie să fie începutul acelui proces istoric caracterizat printr-un regres economic şi demografic vremelnic, printr-o ,,ruptură" în evoluţia culturală şi chiar printr-o schimbare însăşi a caracterului izvoarelor istorice, mult mai numeroase şi cu un conţinut mai mult laic decît religios. Cum era şi de aşteptat, în această parte a articolului sînt subliniate mai mult schimbările sociale decît cele economice, care au loc la sfîrşitul evului mediu, generatoare de forme diferite ale luptei de clasă, menite să împingă societatea umană pe o nouă treaptă şi să anunţe zorile unei noi epoci istorice.

Dar preocupările lui Georges Duby privind problemele sociale nu se rezumă numai la aceste simple observaţii. În culegerea de faţă mai există cîteva articole în care sînt tratate diferite probleme cu care în evul mediu au fost confruntate clasele sociale fundamentale ale societăţii: nobilimea şi ţărănimea. Aşa de pildă într-unul din ele (*La noblesse dans la France medievale. Une enquete à poursuivre*) el întreprinde o anchetă asupra originilor şi evoluţiei nobilimii din Franţa, aducînd în sprijinul afirmaţiilor sale nu numai mărturiile unor documente dar şi părerile unor specialişti binecunoscuţi ca L. Genicot, K.F. Werner, J. Richard, E. Perroy etc. În altul (*Situation de la noblesse en France au début du XIII-e siècle*) urmăreşte schimbările structurale pe care le-a suferit nobilimea în ajunul sfîrşitului evului mediu. Cunoaşterea mai bine a acestei clase sociale n-ar fi posibilă dacă autorul n-ar fi întreprins şi cercetări în domeniul genealogiei care

i-au permis să stabilească nu numai complicatul arbore familial al nobilimii din Franţa (*Structures de perenté et noblesse dans la France du Nord aux XI-e et XII-e siècles*) dar să pună în circuitul ştiinţific unele izvoare genealogice care la vremea respectivă constituiau lectura de predilecţie de la curte cu caracter biografic sau autobiografic (*Remarques sur la littérature généalogique en France aux XI-e et XII-e siècles*).

Istoricul francez s-a simţit atras în cercetările sale şi de problemele care au învăluit în mister mult timp cavalerismul medieval. Pentru aceste motive el a întreprins studii serioase atît asupra raporturilor dintre cavaleri şi nobili şi cum aceste raporturi au evoluat în concordanţă cu schimbările suferite de societatea feudală dar a fost interesat să ştie însăşi originile acestui grup social (*Les origines de la Chevalerie*). Articolul ca atare se impune prin numeroasele probleme de etimologie rezolvate de autor cît şi prin investigaţiile sale care i-au permis să lămurească pe cititor cînd termenul de cavalerie a început să fie preferat de scriitorii de documente pentru a defini prin el un grup social sau cînd acest grup social a reuşit să capete o constiinţă de clasă sau cînd noţiunea de cavaler a fost confundată cu aceea de nobil. Cercetările lui Georges Duby asupra cavalerismului medieval privesc de obicei întregul teritoriu al Franţei. Totuşi el n-a neglijat să cerceteze arhivele provinciale pentru a dezvălui şi unele particularităţi, pe care acest grup social le a cunoscut şi pe plan regional (*Lignage, noblesse et chevalerie au XII-e siecle dans la region mâconnaise. Une revision*). In cercetarea acestei probleme însă iese la iveală şi o calitate puţin intilnită la istorici şi anume aceea de a revedea după un anumit timp, în spirit critic propriile sale concluzii. În cazul de faţă autorul a întreprins noi cercetări asupra cavalerismului din regiunea Mâcon după 20 de ani, revizuindu-şi o parte din vechile concluzii pe baza unor noi materiale documentare şi a unor noi lucrări istorice apărute intre timp!

În culegerea de faţă istoricul francez aduce contribuţii de seamă şi în alte probleme ale lumii medievale din Europa occidentală. Aşa de pildă sînt acelea privind geografia socială. Domeniul de cercetare nu e nou. El a fost una din principalele preocupări ale lui Marc Bloch de pildă. Totuşi într-unul din articolele din culegere (*Géographie ou chronologie du servage? Note sur les „servi" en Forez et en Mâconnais du X-e au XII-e siècle*) el demonstrează cum o problemă de geografie socială poate deveni o problemă de evoluţie cronologică, în sensul că răspîndirea şerbiei în nordul Franţei a fost limitată din punct de vedere cronologic în comparaţie cu situaţia din sudul aceleiaşi ţări.

Georges Duby se dovedeşte a avea preocupări şi în domeniul demografiei istorice. El însă nu studiază evoluţia numărului populaţiei într-o anumită perioadă ci urmăreşte sporul sau regresul unei anumite clase sociale — ţărănimea — în raport fie cu dezvoltarea economică (*Le problème des techniques agricoles*) fie cu densitatea aşezărilor rurale într-o anumită regiune (*Démographie et villages désertés*). Şi pentru ca tabloul evoluţiei lumii medievale să fie complet în prezenta culegere au mai fost incluse şi articole privind aşezările urbane, instituţiile juridice, problemele culturale etc.

Prin aceasta nu au fost epuizate toate problemele care ar fi interesat pe un medievist tentat să cunoască lucrările istoricului francez. Important este faptul că multe din ele au fost tratate în limitele unor scurte articole şi studii temeinic alcătuite, avînd adesea o valoare tot atît de mare şi poate mai mare decît a acelora în care interpretarea documentelor de arhivă este o excepţie. Exemplul dat de Georges Duby are o deosebită importanţă metodologică şi se impune atît istoricilor tineri cît şi celor vîrstnici care sînt hotărîţi ca prin cercetările lor temeinic alcătuite să contribuie la dezvoltarea pe mai departe a istoriografiei epocii istorice studiate.

Constantin Şerban

*** *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäische Geschichte. Reichenau-Vorträge 1970–1972.* Herausgegeben von Walter Schlesinger, Jan Thorbecke Verlag Sigmaringen, 1975, 809 p. (Vorträge und Forschungen, Bd. XVIII).

Colonizarea germană în răsăritul european din evul mediu a prezentat — şi mai prezintă încă unul din subiectele cele mai controversate ale istoriei medievale. Atitudinea istoricilor germani şi cea a colegilor lor din vecinătatea răsăriteană şi sud-estică a Germaniei faţă de această problemă săpase prăpăstii atît de adînci între ei, încît o conciliere părea de-a dreptul de domeniul fantasticului, şi aceasta nu din cel mai neînsemnat motiv

furnizat de faptul că nu arareori preocuparea ştiinţifică cu această temă a fost — într-un trecut nu prea îndepărtat — dominată şi deformată de scopuri naţionaliste şi naţional-politice. Atmosfera de destindere internaţională ce se face simţită tot mai mult în ultimii ani a avut şi are efecte favorabile şi fructuoase şi în domeniul dialogului ştiinţific. Ca atare s-a putut ajunge şi la o apropiere între poziţiile divergente în problema colonizării germane de răsărit, eforturile acestea găsindu-şi o strălucită încununare în cele trei congrese internaţionale organizate de centrul pentru studierea istoriei medievale cu sediul la Konstanz, pe insula Reichenau, congrese consacrate exclusiv acestei probleme şi ţinute în anii 1970, 1971 şi 1972 cu participarea unor specialişti din Polonia, Cehoslovacia, Bulgaria, Iugoslavia, Austria, Elveţia, Franţa şi R.F. Germania.

Comunicările ţinute la aceste congrese au fost strînse la un loc şi publicate în volumul de faţă; de reţinut faptul că ele se publică într-o versiune amplificată cu un aparat ştiinţific mult îmbunătăţit şi mai întotdeauna dus la zi şi toate în aceeaşi limbă (germană).

Cele 22 de comunicări au fost grupate de editorul volumului (W. Schlesinger) în diferite secţiuni după cum urmează: în partea introductivă se expun lucrări sintetice care caracterizează stadiul de cercetare şi opiniile specialiştilor cehi şi germani în problema colonizării răsăritene; urmează mai multe articole consacrate diferitelor metode de abordare ştiinţifică a acestei probleme şi scrise de arheologi, istorici, lingvişti sau istorici de artă; un al treilea grup de studii analizează diferitele zone de colonizare germană în Europa de răsărit şi de sud-est; ultimul grup de comunicări caută asemănări şi deosebiri între această colonizare medievală şi cea din alte zone ale Europei cum ar fi Spania, sau Franţa meridională.

Vom analiza pe scurt aceste comunicări, respectînd ordinea în care au fost grupate de Walter Schlesinger şi pe care am schiţat-o mai sus.

Articolele „introductive" sînt semnate de doi medievişti de prestigiu. Walter Schlesinger surprinde cu pertinenţă evoluţia opiniilor istoricilor germani în problema colonizării răsăritene; se remarcă îndeosebi grija autorului de a adopta puncte de vedere cît mai obiective, de aici, atitudinea sa deosebit de critică la adresa istoriografiei germane din perioada interbelică şi la cea care, după încheierea ultimului război mondial, a continuat o bună bucată de vreme să se înscrie pe aceleaşi coordonate în privinţa prezentării colonizării răsăritene. Dar acest articol intitulat *Zur Problematik der Erforschung der deutschen Ostsiedlung* (Cu privire la problematica cercetării colonizării germane de răsărit, p. 11—30) nu conţine numai aprecieri negative şi critice, ci relevă şi meritele istoriografiei germane în cercetarea acestui complex de controverse ca şi principalele sarcini ce se află înaintea istoricilor germani, chemaţi să elucideze cu obiectivitate ştiinţifică colonizarea germană din veacurile XI—XIV; autorul sugerează cîteva metode noi de investigaţie ştiinţifică care ar putea da o mînă de ajutor medievistului şi, stăruie în fine, asupra unor izvoare (literare sau lingvistice) care ar putea completa informaţiile destul de lacunare ale surselor documentare şi narative despre această colonizare.

František Graus semnează articolul *Die Problematik der deutschen Ostsiedlung aus tschechischer Sicht* (Problematica colonizării germane de răsărit în viziunea istoriografiei cehe, p. 31—75). Autorul remarcă la început discrepanţa dintre istoriografia cehă medievală — care aproape că nu a înregistrat fenomenul de pătrundere a elementului german în mediul ceh — şi cea modernă din secolele XIX şi XX care s-a aplecat cu o deosebită pasiune asupra acestei colonizări, ea fiind de fapt provocată la aceasta de exagerările şi poziţiile naţional-politice ale istoriografiei germane. Autorul schiţează principalele momente din evoluţia istoriografiei cehe a colonizării germane, reţinînd atît meritele cît şi scăderile şi insuficienţele ei. Din bibliografia cehă citată şi discutată rezultă că problema colonizării germane a prezentat şi prezintă încă o preocupare majoră a medievisticii cehe; Fr. Graus arată că istoricii cehi s-au îndeletnicit îndeosebi cu aspectul economic, juridic şi cultural al colonizării şi mai puţin cu cel politic şi cu originea coloniştilor. Controversa cea mai înfocată dintre istoricii germani şi cehi s-a purtat în jurul pretinsului import de „libertăţi germane" în mediul „slav aservit". Într-o anexă (*Anhang*, p. 71—75), Fr. Graus reia această problematică făcînd cîteva precizări preţioase pornite dintr-o analiză minuţioasă şi comparată a unor termeni de specialitate din documentele vremii. Incursiunea aceasta permite autorului să dovedească existenţa ţărănimii libere cehe înaintea sosirii primilor colonişti germani, fără însă a putea da un răspuns exact la întrebarea privind numărul acestor ţărani liberi şi întinderea libertăţii lor; oricum, însă, nu se mai poate prezenta colonizarea germană sub aspectul unei „întîlniri a libertăţii germane cu servitutea slavă".

Seria articolelor „metodologice" se inaugurează cu studiul lui Herbert Jankuhn, *Rodung und Wüstung in vor- und frühgeschichtlicher Zeit* (Desţeleniri şi abandonări de vetre din comuna primitivă pînă în perioada feudalismului timpuriu, p. 79—129). Autorul valorifică cele mai noi rezultate ale descoperirilor arheologice şi apelează la metode no

de investigare a agriculturii şi a aşezărilor umane din comuna primitivă şi din perioada feudalismului timpuriu. Cu argumente şi dovezi certe se arată că noile descoperiri arheologice infirmă opinia general acceptată pînă acum, după care aşezările umane şi terenurile agricole ar fi fost stabile în comuna primitivă; încă în neolitic s-a început practicarea agriculturii migratorii prin desţelenire, la care, cu timpul, s-au adăugat noi metode de cîştigare de terenuri arabile suplimentare. Ca atare şi aşezările umane cunosc deplasări corespunzătoare. Încă în această epocă se pot surprinde masive abandonări de vetre; marele regres demografic din veacurile IV—VI a fost declanşat de motive politice. Autorul dovedeşte că abandonările de vetre din perioada feudalismului timpuriu din răsăritul Europei nu sînt primele de acest gen şi deci nici nu pot fi aşezate exclusiv la originea colonizării germane din acest spaţiu geografic, chiar dacă ele au jucat un rol de seamă în acest proces.

Un al doilea articol „metodologic" este cel al lui Josef Joachim Menzel, *Der Beitrag der Urkundenwissenschaft zur Erforschung der deutschen Ostsiedlung am Beispiel Schlesiens* (Contribuţia diplomaticii la cercetarea colonizării germane în răsărit în cazul Sileziei, p. 131—159).

Colonizarea germană de răsărit coincide cu o fază deosebit de însemnată din evoluţia diplomaticii marcată prin consolidarea şi generalizarea ei în sensul că ea cuprinde mase tot mai largi şi începe să reţină şi relaţii juridice secundare care se situează la marginea raporturilor juridice care stau la originea diplomaticii medievale. Această coincidenţă nu este întîmplătoare în zonele în care s-a efectuat colonizarea germană, diversificarea şi perfecţionarea diplomaticii medievale apărînd drept o urmare a acesteia. Graţie acestui efect, unele zone ale colonizării germane se pot studia destul de amănunţit datorită documentelor păstrate şi care pun în lumină atît procesul de colonizare cît şi noile rapoarte socio-juridice care s-au stabilit între colonişti şi populaţia autohtonă. Una din aceste zone este Silezia; documentele păstrate reţin în primul rînd aspectul juridic al colonizării germane din Silezia, dar autorul reuşeşte să degaje din ele nu puţine concluzii privind viaţa economică, socială şi culturală a Sileziei din perioada colonizării.

Se ştie că, datorită penuriei materialului documentar referitor la colonizarea de răsărit, investigarea acestui proces a recurs de multă vreme şi la alte metode, de fapt improprii cercetării istorice propriu-zise. Una din aceste metode constă în căutarea originii coloniştilor cu ajutorul lingvisticii; metoda a fost aplicată îndeosebi în cercetarea originii saşilor transilvani, pentru a căror colonizare propriu-zisă lipsesc cu desăvîrşire documente contemporane. Peter Wiesinger supune această metodă unei noi analize în studiul său *Möglichkeiten und Grenzen der Dialektologie bei der Erforschung der deutschen Ostsiedlung* (Posibilităţile şi limitele dialectologiei în cercetarea colonizării germane de răsărit, p. 161—192). Constituirea unor întinse zone de colonişti germani în regiunea slavă din estul Europei în veacul al XII-lea a impus o cercetare cît mai complexă folosindu-se cele mai variate ştiinţe auxiliare şi metode ajutătoare mai ales pentru elucidarea originii coloniştilor. Între acestea dialectologia şi toponimia au jucat şi joacă un rol de seamă. Dialectologia examinează caracterul, funcţia şi istoria limbii vorbite într-o anumită zonă geografică şi într-o anumită perioadă istorică. Toponimia şi onomastica pun în lumină evoluţia istorică a denumirilor proprii (apariţia, răspîndirea, originea şi valoarea lor istorică). Pe cînd ştiinţa istorică operează cu sursele contemporane actului de colonizare (documente, cronici, anale) lingvistica dispune de izvoare actuale mult mai complete, furnizate de dialectele vorbite şi de denumiri de persoane şi locuri. Pentru a le face utilizabile se impun însă anumite metode de cercetare şi valorificare ţinîndu-se cont de anumiţi factori care au influenţat evoluţia acestor graiuri şi denumiri; altfel se ajunge la exagerări şi deformări şi concluziile nu pot să fie decît necorespunzătoare realităţilor istorice. Lingvistica singură nu poate să emită pretenţii să elucideze originea coloniştilor, ea rămînînd doar o ştiinţă auxiliară a istoriei în această problemă. În valorificarea datelor dialectologice, onomastice şi toponimice trebuie să se ţină cont de faptul că denumirile şi graiurile coloniştilor germani s-au schimbat în decursul veacurilor în mediul de imigrare, fenomenul acesta fiind valabil şi pentru regiunile de emigrare. Metodele cantitative privind lexicul şi frecvenţa numelor proprii permit stabilirea unor zone mai vaste de emigrare, dar în nici un caz stabilirea unor regiuni precis delimitate şi de mai mică întindere din care ar fi plecat coloniştii germani. O importanţă însemnată revine influenţelor dialectale asupra coloniştilor în drumul lor spre răsăritul Europei. Cu toate că Peter Wiesinger concretizează „posibilităţile şi limitele dialectologiei în cercetarea colonizării germane de răsărit" cu exemple furnizate de cazuri din Europa nord-estică, indicaţiile sale metodologice au o valoare generală pentru stabilirea originii tuturor coloniştilor germani, inclusiv a saşilor transilvani. Se ştie că într-un timp nu prea îndepărtat istoricii şi lingviştii saşi îmbrăţişaseră cu entuziasm dialectologia ca singura cale în stabilirea originii saşilor, fixată astfel

pe o arie foarte restrînsă (regiunea Mosela-Trier-Köln, Luxemburgul de astăzi); cu toate că în ultima vreme s-au exprimat serioase rezerve cu privire la această teorie, ea continuă să predomine şi astăzi în istoriografia de specialitate; or, studiul lui Wiesinger, impune cu necesitate o revizuire a acestei metode şi a rezultatelor ei.

Ultimul articol „metodologic" pune în centrul investigaţiei sale datele furnizate de arheologia medievală şi examinează valoarea lor în ceea ce priveşte stabilirea originilor coloniştilor germani: Günther Grundmann, *Architektur in Schlesien im 12. und 13. Jahrhundert* (Arhitectura din Silezia vecurilor XII şi XIII, p. 193—222). Printr-o subtilă comparaţie ale elementelor arhitectonice din Silezia veacurilor de colonizare cu cele din regiunile din care se ştie că au plecat colonişti germani în Europa răsăriteană, autorul stabileşte destul de convingător originile posibile ale coloniştilor din Silezia. Indicaţiile metodologice generale ar putea furniza o preţioasă mînă de ajutor şi specialiştilor preocupaţi de căutarea originii saşilor transilvani.

Al treilea grup de studii intruneşte comunicările în centrul cărora se află prezentarea diferitelor zone şi regiuni de colonizare germană.

Prin tematica abordată, acest grup de articole reprezintă mai puţin interes pentru istoriografia românească, chiar dacă unele din ele pot fi de un oarecare folos — prin comparaţii, analogii sau disocieri — celui care se preocupă de istoria colonizării saşilor transilvani. Cu titlu informativ enumerăm aceste articole: Walter Kuhn, *Westslawische Landesherren als Organisatoren der mittelalterlichen Ostsiedlung* (Feudali vest-slavi ca organizatori ai colonizării medievale de răsărit, p. 225—261); Walter Schlesinger, *Flemmingen und Kühren. Zur Siedlungsform niederländischer Siedlungen des 12. Jahrhunderts im mitteldeutschen Osten* (Flemmingen şi Kühren. Cu privire la forma de colonizare a aşezărilor olandeze din veacul XII în răsăritul centro-german, p. 263—309); Adriaan von Müller, *Zur hochmittelalterlichen Besiedlung des Teltow (Brandenburg). Stand eines mehrjährigen archäologisch-siedlungsgeschichtlichen Forschungsprogrammes* (Cu privire la colonizarea regiunii Teltow/Brandenburg/în evul mediu dezvoltat. Studiul unui program de cercetare arheologică şi de istorie a colonizării, program stabilit pe mai mulţi ani, p. 311—332); Benedykt Zientara, *Die deutschen Einwanderer in Polen vom 12. bis zum 14. Jahrhundert* (Coloniştii germani din Polonia din secolul al XII-lea pînă în cel de-al XIV-lea, p. 333—348); Stanisław Trawkowski, *Die Rolle der deutschen Dorfkolonisation und des deutschen Rechtes in Polen im 13. Jahrhundert* (Rolul colonizării rurale germane şi al dreptului german în Polonia în veacul al XIII-lea, p. 349—368); Walter Kuhn, *Die deutschrechtliche Siedlung in Kleinpolen* (Colonizarea de drept german în Polonia Mică, p. 369—415 — autorul discută, în secundar, şi colonizarea de elemente româneşti în Rutenia şi faimosul *ius valachicum* sau *ius Valachorum*; cf. p. 403—409); Reinhard Wenskus, *Der deutsche Orden und die nichtdeutsche Bevölkerung des Preussenlandes mit besonderer Berücksichtigung der Siedlung* (Ordinul Teutonic şi populaţia negermană a Prusiei cu respectarea deosebită a colonizării, p. 417—438); Jiří Kejř, *Die Anfänge der Stadtverfassung und des Stadtrechts in den Böhmischen Ländern* (Începuturile constituţiilor municipale şi ale dreptului orăşenesc în Boemia, p. 439—470); Erik Fügedi, *Das mittelalterliche Königreich Ungarn als Gastland* (Regatul medieval al Ungariei ca ţară ospitalieră, p. 471—507); Herbert Helbig, *Die ungarische Gesetzgebung des 13. Jahrhunderts und die Deutschen* (Legislaţia maghiară a veacului al XIII-lea şi germanii, p. 509—526); András Kubinyi, *Zur Frage der deutschen Siedlungen im mittleren Teil des Königreichs Ungarn (1200—1541)* (Cu privire la problema aşezărilor germane din partea centrală a regatului Ungariei, 1200—1541, p. 527 566); Sergij Vilfan, *Die deutsche Kolonisation nordöstlich der oberen Adria und ihre sozialgeschichtlichen Grundlagen* (Colonizarea germană din nord-estul Adriei superioare şi bazele ei social-istorice, p. 567—604).

Din acest grup de articole vom zăbovi puţin asupra celor semnate de Fügedi şi Helbig întrucît ele privesc nemijlocit şi colonizarea saşilor transilvani.

Erik Fügedi prezintă principalele momente ale colonizării germane în Ungaria începînd cu veacul al IX-lea şi mergînd pînă în anul 1526. Acest proces e analizat pe de o parte sub aspectul ei atît de complex al noilor raporturi economice, sociale şi politice (cele culturale nu se semnalează deloc!) stabilite între coloniştii germani şi populaţia maghiară (o altă neglijare a autorului constă în nerespectarea raporturilor dintre coloniştii germani şi alte populaţii autohtone întîlnite în zonele de colonizare cum ar fi românii sau slavii) iar pe de altă în funcţie de evoluţia raportului dintre regatul Ungariei şi Imperiul german. Din capul locului autorul mărturiseşte că se bazează, în expunerea sa, în primul rînd pe literatura de specialitate maghiară, conştient fiind că pe cea în limba germană nu o cunoaşte decît imperfect. Insuficienţa aceasta se resimte îndeosebi acolo unde Fügedi se ocupă de colonizarea saşilor transilvani. Această colonizare este prezentată destul de simplist şi nediferenţiat de restul colonizărilor germane din Ungaria; or, se ştie că datorită condiţiilor cu totul speciale din Transilvania (prezenţa unei populaţii autohtone româneşti,

provincie limitrofă cu largi autonomii şi cu granițe mereu amenințate de popoarele stepei dar şi foarte importante nu numai din punct de vedere strategic ci şi economic), colonizarea saşilor s-a efectuat în condiții diferite de cele din interiorul regatului. Ignorînd atît bibliografia românească cît şi cea săsească[1] din ultima vreme, Fügedi nu reuşeşte să surprindă cu exactitate calitatea istorică a actului de colonizare germană din Transilvania.

O bază bibliografică unilaterală se constată şi la articolul lui Herbert Helbig. De data aceasta, însă, autorul se foloseşte cu precădere de literatura de specialitate scrisă în limba germană şi ignoră pe cea în limba maghiară. Deficiența aceasta nu are însă consecințe atît de negative ca în cazul studiului lui Fügedi, încît Helbig nu este atît de tributar literaturii secundare ca Fügedi, ci îşi bazează expunerea în primul rînd pe documentele vremii emise de cancelaria regală. Pe lîngă o analiză minuțioasă a Bulei de Aur (1222) şi a altor privilegii acordate de regalitatea arpadiană, fie nobilimii indigene, fie coloniştilor străini, se remarcă examinarea cunoscutei diplome a lui Andrei al II-lea din anul 1224 acordată saşilor transilvani, a cărei semnificație e surprinsă cu pertinență şi subtilitate de către un excelent cunoscător atît al terminologiei de specialitate, cît şi al realităților istorice contemporane.

Ultimul grup tematic de articole întrunite în acest volum înmănunchează patru comunicări consacrate „altor direcții de colonizare ale evului mediu european" (*Andere Siedlungsbewegungen des europäischen Mittelalters*): Dietrich Claude, *Die Anfänge der Wiederbesiedlung Innerspaniens* (Începuturile recolonizării din interiorul Spaniei, p. 607—656); Charles Higounet, *Zur Siedlungsgeschichte Sudwestfrankreichs vom 11. bis zum 14. Jahrhundert* (Cu privire la istoria colonizării Franței de sud-vest din secolul al XI-lea pînă în cel de-al XIV-lea veac, p. 657—694); Franz Petri, *Entstehung und Verbreitung der niederlandischen Marschenkolonisation in Europa (mit Ausnahun der Ostsiedlung)* (Apariția şi răspîndirea colonizării olandeze de îndiguire în Europa, cu excepția colonizării răsăritene, p. 695 — 754); Günther Stökl, *Siedlung und Südlungsbewegungen im alten Russland (13—16. Jahrhundert)* (Colonizarea şi direcțiile de colonizare în Rusia veche, secolele XIII—XVI, p. 755—779).

În încheierea volumului Klaus Zernack încearcă să rezume rezultatele celor trei congrese de la Konstanz consacrate colonizării răsăritene şi să tragă concluziile ce se degajă din articolele publicate în volumul discutat: *Zusammenfassung*: *Die mittelalterliche Kolonisation in Ostmitteleuropa und ihre Stellung in der europäischen Geschichte* (Rezumat: Colonizarea din evul mediu dezvoltat în Europa central-răsăriteană şi poziția ei în istoria europeană, p. 783—804).

Zernack încearcă să surprindă principalele rezultate atît ale comunicărilor ținute cît şi mai ales ale discuțiilor purtate în jurul acestora la cele trei sesiuni ştiințifice. Autorul insistă îndeosebi asupra necesității — relevate dealtfel de lucrările de la Konstanz — intensificării metodelor comparatiste şi interdisciplinare în investigarea colonizării de răsărit, care trebuie privită nu exclusiv ca un proces al istoriei germane, sau est-europene, ci ca unul din cele mai complexe aspecte ale istoriei medievale general-europene.

Închidem darea noastră de seamă prin a aminti unul din principalele rezultate ale acestor manifestări ştiințifice din care a rezultat volumul recenzat, şi asupra căruia Zernack atrage atenția în chip deosebit: posibilitatea dialogului între istoricii din țări cu orînduiri socio-politice deosebite, cu metode şi concepții ştiințifice variate într-o problemă care a fost privită pînă de curînd atît de diferit şi controversat în apusul şi răsăritul Europei. Zernack reține o serie de probleme care necesită continuarea acestui dialog şi ne exprimăm speranța că în viitor organizatorii colocviilor de la Konstanz vor invita la acest dialog şi specialişti din țara noastră.

Adolf Armbruster

[1] Vezi Adolf Armbruster, *Zur Herkunftsfrage und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde" XIV (1971), 1, p. 98—115 şi Thomas Nägler, *Kritische Bemerkungen zu A. Armbrusters Aufsatz „Herkunftsfrage und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*, *ibidem*, 2, p. 83—88.

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÂNIEI

* * * *Apărarea patriei, a independenței și suveranității naționale*, București, Edit. politică, 1975, 298 p.

Întocmit sub egida Centrului de studii și cercetări de istorie și teorie militară, volumul de față include nu număr apreciabil de texte, selecționate cu grijă, mărturii însemnate ale înțelegerii de către poporul român a necesității apărării fruntariilor țării, a luptei necontenite și hotărîte pentru libertatea națională.

Ordonate după principiul cronologic, documentele au fost selectate spre a ilustra cît mai convingător ideea expusă în titlul culegerii și de a reflecta procesul dialectic și ascendent al evoluției conceptelor de patrie, independență, suveranitate în gîndirea social-politică românească.

Urmărind transpunerea în practică a acestei intenții — mărturisite de colectivul de autori* în prefață în paginile volumului întîlnim fragmente reprezentative din programul revoluției conduse de Tudor Vladimirescu și din cele ale revoluției române de la 1848, din cel al P.S.D.M.R., din rezoluția Adunării Naționale de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, rezoluții, apeluri și declarații ale C.C. al P.C.R., ordine de zi ale armatei române, extrase din presă și din lucrările intelectualității democrate și revoluționare românești, din declarațiile unor oameni politici de factură progresistă. La loc de cinste se află fragmente din operele și cuvîntările tovarășului Nicolae Ceaușescu, din Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și de înaintare a României spre comunism, din Constituția Republicii Socialiste România. Observăm deci că în ansamblu documentele și scrierile concentrate în volum se îmbină în mod armonios, înfățișînd, prin prisma evoluției gîndirii noastre social-politice de-a lungul a mai bine de un secol și jumătate, consecvența luptei poporului român pentru apărarea ființei sale naționale și a teritoriului pe care s-a dezvoltat de milenii.

,,Situat într-o zonă de interferență a politicii de expansiune a marilor imperii vecine— otoman, habsburgic, țarist — poporul român a fost nevoit să suporte în repetate rînduri ciuntirea teritoriului său, potrivit nenumăratelor proiecte de împărțire sau anexiune elaborate în cancelariile marilor puteri europene. A fost nevoie de o luptă îndelungată, dar mai presus de orice a fost credința în dreptatea cauzei pe care o apăra, pentru ca poporul român să sfîrșească prin a ieși biruitor din încercările la care a fost supus" (p. 6)

Reflectînd o perioadă dintre cele mai bogate în evenimente de seamă ale istoriei patriei (de la 1821 pînă în zilele noastre) materialele se polarizează în jurul acestora reliefînd stringența cu care înfăptuirile istoriei noastre moderne și contemporane au reclamat independența și suveranitatea deplină ca atribute indispensabile ale dezvoltării libere și nestingherite a națiunii române și a statului său. Textele privitoare la anii 1848, 1859, 1862, 1877, 1918, 1940, 1944 se înscriu firesc pe această coordonată directoare a volumului.

O însemnătate deosebită capătă în această viziune materialele care se referă la contribuția mișcării muncitorești, a P.C.R. la clarificarea acestor concepte, la mobilizarea cu fermitatea sa caracteristică a întregului popor la lupta pentru apărarea țării în fața asalturilor reacțiunii externe în deceniul al patrulea al secolului nostru.

Volumul se încheie cu expunerea, prin documente ale Partidului Comunist Român și extrase din cuvîntările tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretarul general al P.C.R. a concepției actuale a partidului și statului nostru cu privire la apărarea țării și la integritatea desăvîrșită a independenței și suveranității României socialiste.

Gelu Apostol

* Constantin Căzănișteanu (coordonator), Dan Căpățînă, Maria Georgescu, Ștefan Pîslaru, Ioan Talpeș.

ELIZA CAMPUS, *Politica externă a României in perioada interbelică*, Bucureşti, Edit. politică, 1975, 92 p.

Politica externă în perioada interbelică rămîne în continuare o problemă de mare importanţă a istoriei contemporane a României. Complexitatea acestei probleme a determinat apariţia, mai ales în ultimii ani a unei numeroase literaturi de specialitate în care istoricii au tratat variatele aspecte ale acestei probleme. În acelaşi timp subiectul de care ne ocupăm a depăşit cadrul, oarecum restrîns, al specialiştilor interesînd cercuri largi de cititori.

Apărută sub semnătura unei cunoscute specialiste în probleme de politică externă lucrarea schiţează principalele direcţii ale politicii externe interbelice: recunoaşterea statului naţional unitar român, acţiuni pentru menţinerea statu-quoului teritorial, menţinerea şi apărarea integrităţii teritoriale, noile reorientări în politica externă în ultimii ani interbelici.

În primul capitol ,,Recunoaşterea pe plan internaţional a statului unitar român'' este prezentată activitatea României la Conferinţa de la Paris (1919), dificultăţile întîmpinate de delegaţia română, generate în principal de nerecunoaşterea tratatului din august 1916. Autoarea insistă asupra conţinutului şi semnificaţiei tratatelor de la Saint-Germain (sept. 1919) şi Trianon (aug. 1920) prin care ,,România işi vedea recunoscută pe plan internaţional desăvîrşirea unităţii sale naţionale şi statale'' (p. 13).

În continuare sînt trecute în revistă acţiunile diplomatice întreprinse de România pentru menţinerea sistemului politic stabilit la Versailles.

Se subliniază în acest context preocuparea României pentru o politică de pace, refuzul ei în 1920 de a se angaja în război împotriva Rusiei Sovietice în ciuda intervenţiilor repetate ale Franţei şi Angliei.

Eliza Campus se ocupă în continuare de geneza Micii Înţelegeri, concretizare pe plan politic a apropierii ce se realizase între cele trei ţări (România, Cehoslovacia şi Regatul serbilor, croaţilor şi slovenilor) încă din timpul Conferinţei de la Paris. Se reuşise crearea de alianţă antirevizionistă care timp de două decenii a servit politicii de menţinere a integrităţii teritoriale a statelor din zonă. Pe aceeaşi linie de menţinere a statu-quo-ului teritorial se înscriu şi tratatele încheiate cu Polonia (1921) şi Franţa (1926) şi Italia (1926).

În micromonografie se arată că activitatea României a urmărit aceleaşi direcţii şi în cadrul Societăţii Naţiunilor, unde a militat pentru o politică de pace. România a salutat pactul Briand-Kellog (1928) considerîndu-l ca un instrument de menţinere a securităţii internaţionale, a păcii. Statul român a fost printre primele care a semnat acest pact precum şi Protocolul de la Moscova (febr. 1929). Semnarea Protocolului de la Moscova, pe lîngă importanţa sa internaţională, reprezenta primii paşi de apropiere faţă de marele vecin din est. Tratatele internaţionale semnate de România şi analizate mai sus au alcătuit sistemul pe care şi-a axat România liniile fundamentale ale politicii sale externe. Acest sistem s-a consolidat prin realizarea Înţelegerii Balcanice, organism regional de deosebită semnificaţie.

În al III-lea capitol intitulat ,,Activitatea diplomatică pentru apărarea securităţii şi integrităţii teritoriale'' se analizează politica externă în contextul crizei economice, a noii situaţii europene după instaurarea fascismului în Germania.

Consecventă liniei sale politice anterioare, România (alături de partenerii din Mica Înţelegere) s-a ridicat împotriva tuturor încercărilor de schimbare a ordinii europene cum ar fi proiectul de uniune vamală austro-germană. Sesizînd ,,intenţia Germaniei de a transforma Europa centrală într-un hinterland al ei'' ţările Micii Înţelegeri s-au opus acestei tentative determinînd respingerea proiectului de către Curtea internaţională de Justiţie. Instaurarea fascismului în Germania intenţiile sale agresive revizioniste au determinat reacţia ţărilor mici printre care şi cele din Mica Înţelegere. Aceste reacţii au fost concretizate prin Pactul de reorganizare a Micii Înţelegeri (16 febr. 1933) şi mai ales prin realizarea Înţelegerii Balcanice (9 febr. 1934) semnată între România, Iugoslavia, Grecia şi Turcia. Acest pact de securitate locală se baza pe pactele Societăţii Naţiunilor şi Briand Kellog. Atitudinea net antirevizionistă a determinat reacţia statelor fasciste care s-au străduit şi au reuşit să împiedice aderarea Bulgariei în pofida stăruitoarelor eforturi depuse de Titulescu ale cărui reuşite în realizarea Înţelegerii Balcanice sînt subliniate de autoare.

Continuînd să-şi ia măsuri de prevedere faţă de eventualele modificări internaţionale România a căutat să se apropie de U.R.S.S. pornind de la punctele ce apropiau cele două ţări.

Graţie eforturilor marelui diplomat care a fost N. Titulescu s-a realizat reluarea relaţiilor diplomatice la 6 iunie 1934 mai ales că şi U.R.S.S. urmărea să se apropie de Mica Înţelegere. În acelaşi timp România a militat pentru încheierea tratatului de asistenţă mutuală franco-sovietic considerîndu-l un act pozitiv pentru menţinerea păcii. Statul român a reacţionat totodată vehement împotriva manifestărilor revizioniste şi agresive ale

statelor fasciste ca ocuparea zonei Renane (1936) şi agresiunea Italiei împotriva Etiopiei.

Se degaja în concluzie ideea că România în toată această perioadă s-a străduit să menţină sistemul politic de la Versailles sprijinindu-se de sistemul de alianţe realizat anterior. Politica conciliantă a Franţei şi Angliei a făcut ca eforturile României şi ale aliaţilor ei să nu aibă decît o eficienţă momentană. După 1936 modificările petrecute în ansamblul politic european au determinat noi orientări în politica externă românească, aspecte analizate în ultimul capitol al lucrării. Se prezintă încercările României de a obţine un pact de asistenţă mutuală cu U.R.S.S., care însă n-a putut fi înfăptuit în condiţiile înlăturării din funcţie a lui N. Titulescu în august 1936.

În cadrul capitolului se analizează apoi activitatea delegaţiei ţării noastre la Conferinţa de la Montreux (1936), eforturile ei de a întări Înţelegerea Balcanica prin realizarea acordului de la Salonic (1938), sprijinul acordat poporului cehoslovac, victimă a dictatului de la München.

La începutul anului 1939 presiunea Germaniei asupra României devine tot mai puternică şi are ca urmare încheierea acordului economic din 23 martie 1939. Situaţia tot mai grea a României determină Anglia şi Franţa să acorde garanţii României, dar acestea, ca şi masurile luate de guvernul român nu aveau eficienţă într-un moment în care forţa dreptului era înlocuită cu dreptul forţei.

La începutul războiului situaţia României era grea, independenţa şi integritatea ei fuseseră garantate de tratate care nu mai erau valabile. Prăbuşirea sistemului ei de alianţe a dus la situaţia din vara lui 1940 cînd România a suportat, prin prevederile Dictatului de la Viena, grave amputări teritoriale.

În încheiere putem conchide, alături de autor, că România în toată această perioadă a dus o politică de pace, de menţinere a integrităţii teritoriale, de eliminare a războiului din relaţiile dintre state.

Nu putem încheia fără a aminti şi unele mici lipsuri. La p. 15 se foloseşte denumirea de U.R.S.S. (1920), dar această denumire datează din 30 decembrie 1922 cînd se proclamă U.R.S.S.

La p. 45 se dă ca data a formării Înţelegerii Balcanice 4 februarie 1934 cînd a început conferinţa ca să se spună apoi că pactul s-a semnat la 9 februarie 1934. Corect ar fi să se fi dat data de 9 februarie.

Lucrarea este destinată să facă cunoscute maselor largi de cititori principalele momente ale politicii externe a României interbelice.

Mihai Opriţescu

NICOLAE STOICESCU, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova.* Direcţia Patrimoniului Cultural Naţional, Biblioteca Monumentelor Istorice din România, Bucureşti, 1974, 985 p.

Harnicul medievist Nicolae Stoicescu, specializat, după o muncă de aproape două decenii, în publicarea unor preţioase instrumente de lucru indispensabile astăzi oricărui cercetător, continuă pe linia unor preocupări mai vechi[1], editarea repertoriului bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din ţara noastră, ocupîndu-se de data aceasta de cele din Moldova. Lucrarea apărută anterior în mod rezumativ, în periodicul de restrînsă circulaţie „Mitropolia Olteniei", între anii 1966—1971, vede astăzi lumina tiparului într-o formă substanţial ameliorată şi extinsă, într-un masiv şi impozant volum publicat cu sprijinul Direcţiei Monumentelor Istorice şi de Artă în „Biblioteca Monumentelor Istorice din România". Eforturile deosebite depuse de autor pentru a reuni în repertoriul său informaţii referitoare la aproape 3 000 localităţi din cuprinsul Moldovei între Carpaţi şi Nistru în perioada feudală, la circa 5 000 de lăcaşuri şi fundaţii religioase, 100 edificii civile (palate, case domneşti şi boiereşti) sau militare (cetăţi) şi la 90 de hanuri orăşeneşti, fără a ne mai referi şi la instituţiile de asistenţă publică şi învăţămînt sau la alte monumente de ordin mai special (cruci, troiţe, ş. a.), au fost, pe merit, subliniate în succinta dar grăitoarea prefaţă semnată de Vasile Drăguţ, membru al Direcţiei Patrimoniului Cultural Naţional.

Metoda de lucru — riguros ştiinţifică — folosită în repertoriu a fost explicată de autor în scurta sa introducere cu caracter tehnic, în care arată că a grupat localităţile şi monumentele respective în ordine strict alfabetică, bibliografia aferentă fiind aranjată tematic. Astfel, titlurile lucrărilor referitoare la subiectele sus-menţionate sînt dispuse în ordine cronologică, indicîndu-se mai întîi izvoarele (documente, inscripţii, însemnări, cronici, relaţii de călătorie, catagrafii, materiale iconografice), urmate apoi de studii; în cazul monumentelor mai însemnate, ce au cunoscut o literatură istorică mai bogată, autorul a orînduit studiile şi articolele pe probleme

[1] Vezi de pildă, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din Bucureşti* (Bucureşti, 1961); *Bibliografia localităţilor şi monumentelor feudale din România. I — Ţara Românească (Muntenia, Oltenia şi Dobrogea)* (vol. I—II, Craiova, 1970); *Bibliografia localităţilor şi monumentelor feudale din Banat* (Timişoara, 1973).

(documente, inscripții, iconografie, arhitectură, pictură, tezaur cultural și artistic etc.) pentru orientarea mai rapidă a cititorului. În cazul lucrărilor mai importante (apărute pînă în 1973), N. Stoicescu a ținut să rezume, în paranteze unghiulare și conținutul lor; de asemenea el a întregit bibliografia localităților și monumentelor moldovene și prin trimiterea la numeroase documente inedite aflate în depozitele Arhivelor Statului din București și ale Bibliotecii Academiei R.S.R. îmbogățind în mod substanțial documentația indicată. În ceea ce privește înșirarea localităților, autorul a ales — pe bună dreptate — ca unitate *satul*, ca cel mai vechi nucleu socio-istoric de dezvoltare a societății omenești pe teritoriul patriei noastre, dotat cu edificii civile sau religioase. În lucrare au fost incluse și satele dispărute, dacă s-au mai păstrat astăzi pe locul lor vestigiile unor monumente de valoare sau s-a scris ceva despre ele. În ceea ce privește *orașele*, autorul a separat trimiterile, indicînd mai întîi bibliografia generală referitoare la așezările respective apoi consecutiv, în ordinea alfabetică, monumentele mai de seamă din lăuntrul lor, acordîndu-se prioritate edificiilor civile (curți domnești, case boierești, hanuri, școli, spitale, diverse alte clădiri) urmînd apoi cele religioase (biserici, schituri sau mănăstiri, troițe și cruci). Construcțiile — deținînd astăzi calitatea de monument istoric — au fost semnaate ca atare.

Pentru fiecare edificiu autorul s a străduit să indice — în limitele documentației existente — principalele date referitoare la construire, reconstruire, refacere, zugrăvire, ș. a. relevînd și numele ctitorilor, cu informații de multe ori inedite, extrase din documentele de arhivă.

Repertoriul este completat, în final, cu doi indici: unul de ctitori (recrutați, cel mai adesea din familii boierești sau alte categorii sociale înstărite), iar celălalt de monumente, în ordinea cronologică a apariției lor.

Lucrare de o rară erudiție și de o utilitate asupra căreia nu mai este nevoie să insistăm, repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale moldovene realizat de N. Stoicescu reprezintă o contribuție însemnată la cunoașterea patrimoniului artistic și cultural al patriei, iar continuarea sa, prin tratarea în viitor și a construcțiilor din Transilvania, va putea pune la îndemîna cercetătorilor un corpus complet al monumentelor istorice din țara noastră.

Paul C[illegible]

*** *Studii și cercetări de istorie buzoiană*, Buzău, 1973, 150 p. + 1 pl.

Comentariile nefavorabile cu care critica istorică a întîmpinat volumele de isto apărute în anii din urmă, prin unele cen provinciale, zăgăzuisera, oarecum, diletan mul și lipsa de pregătire științifică[1]. De cur însă, Buzăul își face simțită prezența i sectorul spinos al cercetării istorice cu o broșură intitulată: *Studii și Cercetări*..

În ce privește conținutul, ne îngăduim să formulăm aci o serie de rezerve față de două articole din prima grupă. De pildă. a) Eugenia Zaharia, prezentînd pe vreo zece pagini relații despre cele douăsprezece nivele de locuire descoperite în așezarea de la Sărata-Monteoru, în ordinea în care au fost identificate prin săpături, nu oferă nicidecum cititorului rezultatele investigațiilor sale proprii, ci ale unor cercetări începute de alții acum peste șase decenii; b) prof. I. Ionașcu, la rîndul său, înainte de a intra în temă (*Bîlciul de la Valea Teancului*), reia pe vreo 5 6 pagini chestiuni cunoscute din istoria bîlciului bu zoian Drăgaica, între 1779 1800, pe cînd era administrat de Episcopie[2].

Încă din primele rînduri (p. 51), autorul comite o contrazicere care se cere relevată. Astfel, după ce recunoaște în vechile nedei de pe munte[3] „forma cea mai primitivă a bîlciurilor", continuă: „apariția bîlciurilor se datorează, în primul rînd, creșterii producției, comunicațiilor rudimentare și slabei dezvoltări a orașelor care încep în sec. XVI ca niște tîrguri permanente, pe lîngă bîlciuri" (p. 51).

Contrazicerea e mai mult decît evidentă.

Că Drăgaica nu avea un trecut prea îndepărtat lîngă orașul Buzău, cum crede Ion Ionașcu (p. 54), o indică și apariția sa tîrzie în documentele interne (1778)[4].

---

[1] Vezi îndeosebi: I. Caproșu, *Danubius*, V, Galați, 1971, în *Anuarul de istorie și arh.* „*A. D. Xenopol*", X, 1973, Iași, p. 495 și *Acta Valachica* — Studii și mat. de ist. și ist. culturii, I, Tîrgoviște, 1971, p. 502—503 V. Joița, „Historica", II, Craiova, 1971 în „Studii", 26, 1973, 1, p. 198—202.

[2] Vezi D. Gh. Ionescu, *Lupta orășenilor din Buzău cu Episcopia* (*1550—1850*), „St. și art. istorie", VIII, 1966, p. 83—' .

[3] Despre proveniența Drăgăicii din vechile tîrguri-nedei de pe culmile Carpaților, vezi I. Conea în „Bul. șt. geo-geografie", t.I—II, 1957, p. 115; *Istoria României*, II, 1962, p. 846.

[4] Arh. st. Buc., Ep. Buzău, ms. 171, p. 15—17.

Dealtfel, nici *Anatefterul* lui Const. Brîncoveanu nu o menţionează atunci cînd stabileşte anumite măsuri privind bîlciurile Ţării[5]. De asemenea, nu se justifică de loc necesitatea referirii într-un întreg aliniat (p. 52) la stări de lucruri dintr-o ţară străină, în timp ce, pentru sec. XVI, era de amintit mai curînd tîrgul buzoian de la Pîrscov, atestat într-un document din 4 iunie 1582, cu ocazia determinării hotarelor acestui vechi sat moşnenesc: ... ,,din (apa) Buzău(lui) la tîrg pînă la piatră şi de la piatră la Piscul Dici" (DIR, B, XVI 5, p. 58). Este vorba aci de bîlciul care de veacuri (se ţine şi astăzi) a transformat un sat de pe Valea Buzăului într-un centru social, economic şi administrativ prosper şi solid.

În continuare, s-ar mai putea spune şi altceva despre aceste pagini: dacă expunerea merge pe drumuri străbătute de alţii, realitatea social-istorică a timpului în care se circumscrie fenomenul respectiv — în cazul de faţă: aspectul social al conflictului dintre orăşeni şi episcopie — e lăsată cu totul la o parte[6].

Paginile 57—65, rezervate bîlciului de la V. Teancului, conţin o serie de interferenţe şi amănunte inutile, fără o legătură directă cu tema. Între altele, ni se înfăţişează pe trei pagini neînţelegerile, prelungite 12 ani, dintre polcovnicul Costea, proprietarul locului, pe care se ţinea bîlciul, şi vameşii Epitropiei Pantelimon, beneficiara veniturilor. Aceluiaşi episod nesemnificativ îi mai aparţin în întregime şi anexele de pe p. 65—71. Încît, s-ar putea spune că întregul material, nespus de aglomerat de mulţimea amănuntelor, nu reuşeşte să pună în lumină evoluţia economică interesantă a bîlciului de la V. Teancului, pe care noi o atribuim, în mare măsură, şi situării sale la confluenţa unor drumuri importante: *Drumul de pe sub dealuri* (spre Moldova), drumul Văii Nişcovului şi drumul Văii Buzăului nesesizate de autor.

În text, se întîlnesc greşeli stilistice şi formulări demne de omologat, de tipul: ,,răspunsurile trebuiau să răspundă" (57), sau: ,,aceştia raportează că nedîndu-li-se (ce?) şi moşnenilor din partea locului au consimţit ..." (p.59).

Celelalte două lucrări din prima grupă (Gh. Diaconu, *Descoperirile arheologice de la Gherăşeni-Buzău* (p. 7—13) şi D. Şandru, *Contribuţii la studiul unei proprietăţi devălmaşe: obştea Putreda* (p. 85—97) de mică întindere, aduc însă date noi şi interpretări juste în domenii atît de fecunde ale arheologiei şi situaţiei social-economice a ţărănimii noastre. Extindem aceleaşi aprecieri şi asupra articolului *Gura Teghii — sat de cordon* (p. 109—117), scris de P. Georgian. De asemenea, dintre localnici, V. Drîmboceanu şi König-Vlădescu publică două inventare, practic utile. Primul privind *monedele medievale descoperite în 1971 la Glodeanu-Siliştea-Buzău*, iar secunzii: *armele albe şi de foc din colecţia Muzeului judeţean de istorie — Buzău.*

Titlurile altor două articole nu sînt corect exprimate. Astfel, în loc de *Ecouri buzoiene la mişcarea revoluţionară din 1821*, ar fi trebuit: *Aspecte buzoiene ale mişcării* ... (N. Vrapciu); sau: *Aspecte economice şi sociale din Buzăul primelor decenii ale sec. al XX-lea* (V. Nicolescu), acoperind decenii din două perioade istorice net distincte datorită marilor prefaceri provocate de primul război mondial (1914—1918) care le desparte.

În fine, ceea ce vrem să subliniem cît mai mult este faptul că redacţia n-a fost suficient de atentă la efectuarea corecturilor. Pe lîngă erori de tipar (Mancicus în loc de *Mauricius* (nota 19, p.29), Episcopul Trăsnea în loc de *epitropul* ... (p. 62) ş.a. din subsol, lipsesc notele: 5 (p. 58), 78 (p. 63), 50 (p. 26), 31 (p. 80).

Nepotrivită şi fără vreo semnificaţie pentru ţinutul buzoian se dovedeşte şi imaginea de pe copertă. În practica ilustraţiei de carte se urmăreşte să se exprime, pe copertă, un simbol în cazul de faţă ceva local, însă specific, propriu şi valoros.

Trecerea rîului Buzău nu a constituit niciodată o piedică pentru circulaţia intensă din zonă. De fapt, litografia lui Raffet, din 17 iulie 1837, reprezintă urcuşul pantei malului opus, după trei zile de ploi care inundaseră regiunea[7].

Credem că ,,Tîrgul de Drăgaică la Buzău" (I. Andreescu) de pe a doua copertă ar fi fost mult mai adecvat aci, însă reprodus în bune condiţii tehnice.

Oricum, ţinutul buzoian, plin de istorie, de folclor, de tiparniţe şi de şcoli merita o valorificare pe plan local la nivelul exigenţelor actuale. Broşura, aşa cum se prezintă ca formă şi fond, ne dezamăgeşte.

Dimitrie Gh. Ionescu

---

[5] În *St. şi mat. de istorie medie*, V, 1962 (ed. D. Giurescu).

[6] Vezi D. Gh. Ionescu, *loc. cit.*

[7] Raffet însuşi o recunoaşte în notele sale: ,,Rîul Buzău, de obicei liniştit şi închis între maluri înalte, devenise un torent primejdios". (Album du *Voyage dans la Russie Méridionale*..., Paris, 1840, p. 17 (col. stampe, Acad. R.S. România).

ISTORIA UNIVERSALĂ

Velikiiat prelom (Marea cotitură), Sofia, Partizdat, 1974, 286 p.

În cei peste 30 de ani care au trecut de la eliberarea Bulgariei de sub dominaţia monarho-fascistă, în ţara vecină şi prietenă au apărut numeroase lucrări consacrate insurecţiei antifasciste din septembrie 1923. Lor li se adaugă volumul intitulat: ,,*Velikiiat prelom*" (Marea cotitură), apărut la Sofia anul trecut, care cuprinde comunicările sesiunii ştiinţifice jubiliare dedicată celei de-a 50-a aniversări a insurecţiei din septembrie 1923, ţinută la Mihailovgrad (R.P. Bulgaria) în zilele de 13—14 septembrie 1973.

Sesiunea ştiinţifică internaţională a avut ca temă: ,,Rolul insurecţiei din septembrie 1923 în bolşevizarea Partidului Comunist Bulgar". La lucrările sesiunii au participat membri ai conducerii de partid şi de stat din R.P. Bulgaria, oameni de ştiinţă bulgari, precum şi specialişti din U.R.S.S., R.D.G., R.S. România, R.P.U. şi R.S.C. Au fost prezentate 5 referate şi 16 comunicări ştiinţifice publicate integral în volumul de faţă.

Este reprodus cuvîntul de deschidere al lucrărilor sesiunii, rostit de Ivan Mihailov, membru al Biroului Politic al C.C. al P.C.B. (p. 7—13). El a arătat că insurecţia bulgară din septembrie 1923 a reprezentat un eveniment care a zdruncinat sistemul monarho-fascist, avînd un puternic ecou internaţional. Insurecţia a jucat un rol hotărîtor în luptele ulterioare, duse sub conducerea Partidului Comunist Bulgar, împotriva fascismului şi capitalismului.

Referatul principal al sesiunii aparţine acad. Dimităr Kosev: ,,Locul şi rolul insurecţiei din septembrie în istoria Bulgariei" (p. 14 32).

Celelalte referate şi comunicări ale istoricilor bulgari abordează probleme privind cauzele, desfăşurarea şi importanţa istorică a insurecţiei din septembrie 1923. Prof. I. Mitev, referindu-se la ecoul în alte ţări a insurecţiei bulgare, subliniază în comunicare poziţia internaţionalistă a proletariatului român, în frunte cu partidul său de avangardă (pag. 279).

Interesante sînt de asemenea comunicările participanţilor de peste hotare la sesiune, privind răsunetul insurecţiei bulgare în ţările respective: Zdenka Golotikova şi Miroslav Boucek (Cehoslovacia), Erwin Lewin (R.D.G.), Agnes Szabo (Ungaria), precum şi comunicarea Clarei Orlova (U.R.S.S.), care analizează însemnătatea internaţională a insurecţiei din septembrie 1923.

În comunicarea istoricilor români Ion Babici şi Crişan Iliescu este înfăţişată pe larg: ,,Solidaritatea mişcării muncitoreşti şi democratice din România cu insurecţia antifascistă bulgară din septembrie 1923".

Evidenţiindu-se tradiţiile vechi de colaborare, întrajutorare frăţească şi prietenie romîno-bulgară, comunicarea menţionează faptul că acestea au fost ridicate pe o treaptă superioară după făurirea partidelor comuniste în România şi Bulgaria. Pe baza unui bogat şi variat material documentar, autorii au prezentat ,,generalizări şi concluzii preţioase" — după cum scria ziarul bulgar ,,Septemvrisko slovo" din 15 septembrie 1973 — privind ajutorul acordat de forţele revoluţionare şi democratice din ţara noastră poporului bulgar, atît în timpul insurecţiei din septembrie 1923, cît şi după înăbuşirea ei în sînge.

,,Susţinînd consecvent lupta popoarelor pentru libertate, democraţie şi progres social, Partidul Comunist Român a mobilizat masele populare la un întreg şir de acţiuni de solidaritate cu lupta eroică a poporului bulgar. La chemarea partidului la aceste acţiuni au participat activ numeroase organizaţii de masă, printre care amintim: Comitetul Central de Ajutorare de pe lîngă Partidul Comunist Român, Cercul femeilor comuniste, Sindicatele unitare, organizaţia marxist-leninistă a tineretului. Forţa principală a mişcării de solidaritate, la care au participat diferite clase şi pături sociale, oameni de diferite convingeri politice şi filozofice, intelectualitatea progresistă, a reprezentat-o clasa muncitoare în frunte cu partidul său" (p. 114 115).

Autorii arată că solidaritatea maselor muncitoare din România s-a concretizat în ajutorul politic, moral şi material, acordat antifasciştilor bulgari, partidul, clasa muncitoare, forţele progresiste acţionînd în acest sens pe multiple planuri. Presa revoluţionară şi democratică românească a acordat o atenţie deosebită evenimentelor din ţara vecina, adoptînd o atitudine constantă de solidaritate cu proletariatul şi ţărănimea din Bulgaria. Sînt reproduse în comunicare ştiri, articole şi reportaje despre pregătirea şi mersul insurecţiei bulgare, despre dîrzenia şi eroismul insurgenţilor, apărute în ,,Socialismul", ,,Tineretul socialist", ,,Munkás", ,,Lumea nouă", ,,Adevărul", ,,Aurora", ,,Lupta" etc. ,,Credincioşi datoriei lor internaţionaliste, comuniştii şi masele de oameni ai muncii din România au primit cu bucurie pe revoluţionarii bulgari refugiaţi, oferindu-le o frăţească ospitalitate şi sprijin" (p. 150).

Se menţionează că la Corabia, Zimnicea, Turnu Măgurele, Giurgiu, Bucureşti, Calafat, Tîrgu Jiu şi în alte localităţi populaţia a întîmpinat cu grijă şi înţelegere prietenească pe antifasciştii bulgari. ,,Revoluţionarii bulgari refugiaţi în România au reuşit să editeze numeroase manifeste pe care le trimiteau în

patrie. În tipărirea materialelor de propagandă ei au avut în permanență sprijinul P.C.R." (p. 152).

Masele muncitoare din România, alături de proletariatul din întreaga lume, au sprijinit și în anii următori cu căldură cauza dreaptă a oamenilor muncii din Bulgaria, consemnînd prin aceasta file memorabile în istoria legăturilor de solidaritate internaționalistă dintre forțele revoluționare din cele două țări vecine.

În încheierea comunicării se subliniază: „Poporul român, angajat cu toate forțele sale creatoare pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate, comuniștii români se bucură sincer pentru marile succese dobîndite de poporul bulgar, sub conducerea Partidului Comunist Bulgar, pe drumul făuririi vieții sale noi, libere și fericite, ideal pentru care acesta s-a ridicat la luptă cu arma în mînă în urmă cu o jumătate de veac" (p. 154).

Sesiunea științifică jubiliară la care ne-am referit, a fost organizată de Institutul de istorie al Partidului Comunist Bulgar de pe lîngă C.C. al P.C.B., Academia de științe sociale și conducerea socială de pe lîngă C.C. al P.C.B., Institutul de istorie al Academiei de științe din R. P. Bulgaria, Institutul de balcanistică al Academiei de științe din R. P. Bulgaria, Universitatea „Kliment Ohridski" din Sofia, Comitetul județean Mihailovgrad al P.C.B. și Muzeul insurecției din septembrie din același oraș. Volumul cu referatele și comunicările sesiunii a apărut sub redacția prof. K. Baicinski și dr. docent T. Koleva în condiții grafice excelente. Cartea se adresează îndeosebi cercetătorilor științifici, precum și tuturor celor care se ocupă cu studierea istoriei Partidului Comunist Bulgar.

Ion Babici

H. G. KOENIGSBERGER, *The Habsburgs and Europe, 1516—1660*, New York, 1971, 304 p.

Pornind de la ideea că există valoroase lucrări despre istoria Europei, a Spaniei și a reprezentanților casei de Habsburg în parte pentru anii 1516—1660, dare care nu analizează raporturile între țelurile politice și religioase ale casei de Habsburg și a celorlalte forțe europene tocmai în această perioadă de predominare habsburgică, H.G. Koenigsberger încearcă să discute această corelație în lucrarea de față.

Analizînd situația imperiului lui Carol al V-lea față de restul Europei (în primul capitol al lucrării) autorul subliniază că de la alegerea contelui Rudolf de Habsburg ca rege roman în 1273 și pînă la abdicarea ultimului împărat în 1918, casa de Habsburg sau de Austria nu a încetat nici odată să joace un rol preponderent în istoria Europei. Dar perioada de maximă importanță a acesteia este cuprinsă între anii 1516—1660. Ea începe cu domnia lui Carol al V-lea care a moștenit coroanele a patru dinastii importante, Castilia, Aragon, Burgundia și Austria, la care s-au adăugat mai tîrziu pentru casa de Habsburg coroanele Boemiei, Ungariei, Portugaliei și pentru scurt timp cea a Angliei; aceste moșteniri au coincis în parte cu cucerirea și exploatarea „noii lumi" de către spanioli și care a dat casei de Habsburg o bogăție cu care nici una din puterile europene, la acea dată, nu se putea măsura. Această situație de excepție și-a găsit prin Carol al V-lea un reprezentant pe măsura cerințelor. H G. Koenigsberger subliniază că țelurile casei de Habsburg reprezentate prin noul împărat ales în 1519 nu au însemnat doar o simplă dominare a Europei de către un singur om sau o singură putere. Idealurile politice ale acestuia au putut fi definite atît de dușmanii cît și de apărătorii lui Carol ca încercarea închegării unei monarhii universale, a unui imperiu mondial. Dar ceea ce a părut adepților săi ca un dar divin cu promisiunea păcii universale, a unității întregii lumi creștine și a luptei generale contra necredincioșilor dinăuntrul și din afara imperiului (protestanți și imperiul otoman) părea dușmanilor săi ca o încercare (neacceptabilă) de dominație universală. Practic lupta dintre cele două curente a caracterizat întreaga domnie a lui Carol al V-lea și ea este scoasă în relief de autor în primul capitol al lucrării sale.

Koenigsberger a încercat să contureze evoluția, transformarea și declinul (cu o nuanță de tragism) a idealului imperial al lui Carol al V-lea. Abdicarea lui trebuie pusă în legătură cu nerealizarea acestui ideal. Deși Imperiul Habsburgic ca unitate, se afla pe o culme, Carol nu reușise să rezolve cele două probleme care îl preocupaseră intens : pacea religioasă din imperiu (la care trebuie adăugat faptul că nici turcii ca dușmani ai creștinității nu fuseseră înfrînți) și succesiunea lui Filip la titlul imperial. Dacă țelurile universaliste ale lui Carol al V-lea rămăseseră neîmplinite cu atît mai puțin au fost ele rezolvate de urmașul său regele Filip al II-lea al Spaniei. Acesta, fără titlul imperial (de la care fusese îndepărtat din motive strategice chiar de tatăl său, prin acordarea titlului de rege roman unchiului său Ferdinand I în anul 1531) nu putea și nici nu dorea să le reînvie. Cu un temperament pașnic și foarte conservator el a apărut cel puțin în primii ani de domnie ca un simplu apărător al moștenirii sale. Dar spre deosebire de tatăl său care știuse să folosească pe cei mai pricepuți

membri ai casei de Habsburg în funcţii de guvernatori, comandanţi militari, viceregi, etc. acoperind tot imperiul cu slujitori credincioşi ţelurilor sale, Filip foarte suspicios şi din această cauză dornic să rezolve toate problemele de stat a anchilozat de fapt politica teritoriilor moştenite de el. Ca şef al celei mai mari puteri catolice el s-a transformat în primul slujitor şi apărător al lumii creştine, ce părea în continuare ameninţată de dublu atac otoman şi protestant. Dar dacă la Carol al V-lea această cauză a fost inclusă în ţelurile sale de dominare, nu acelaşi lucru se poate spune despre Filip. Şi Koenigsberger arată că regele Spaniei nu a putut armoniza cererile limitate dar absolutiste ale raţiunii de stat cu cele nelimitate ale politicii universale. Practic, atît apărătorilor cît şi duşmanilor regelui Spaniei, Filip le-a apărut ca un conducător preocupat mai mult de interesele Spaniei şi ale casei sale decît cele legate de biserica catolică. Evoluţia domniei sale a întărit această părere.

Treptat principalele forţe politice europene inclusiv papalitatea, şi-au dat seama de încercarea Spaniei de a domina Europa şi lumea. Aceste probleme sînt discutate în capitolul doi al lucrării, avînd şi cea mai mare pondere în alcătuirea lucrării. Toate luptele pentru autonomie, în primul rînd cele din Ţările de Jos, originale şi complexe, ale Europei apusene au fost generate de cele două tendinţe distincte ale lui Filip : de animator al Contrareformei şi de şef a celei mai mari puteri a timpului său (căci deşi nu avea titlul imperial Filip moştenise partea cea mai importantă şi valoroasă din posesiunile habsburgice, inclusiv lumea nouă). Carol al V-lea a încercat rezolvarea problemei religioase printr-o pace, Filip prin Contrareformă care a mărit şi mai mult contradicţiile politice şi religioase atît din posesiunile sale cît şi din Europa. Tot din această cauză s-a adîncit şi neînţelegerea între cele două ramuri, spaniolă şi austriacă, ale casei de Habsburg.

Dar moartea lui Filip nu a însemnat şi dispariţia adepţilor din casa de Habsburg pentru Contrareformă. În prima jumătate a secolului al XVII-lea centrul s-a mutat de la Madrid la Viena unde spiritul Contrareformei a continuat prin persoana lui Ferdinand al II-lea.

În ce priveşte linia spaniolă a Habsburgilor ea a păstrat doar prin tradiţie atitudinea de apărătoare aprigă a bisericii catolice. Mai ales după înfrîngerea mişcării protestante din Boemia şi moartea regelui Gustav Adolf al Suediei, biserica catolică şi-a găsit un nou echilibru, politica spaniolă nediferenţiindu-se acum substanţial de ceea ce caracteriza celelalte forţe europene şi anume raţiunea de stat. În ceea ce priveşte dominaţia habsburgică asupra Europei ea s-a dizolvat într-un „război civil" în secolul al XVII-lea (de unde şi titlul celui de al treilea capitol al lucrării) în urma căruia ţelurile ideal-religioase au dispărut în faţa realităţilor politice; ţările europene au căpătat un contur politic precis, iar biserica şi-a păstrat o anumită poziţie în viaţa social-culturală a fiecăruia din ele.

Cele mai mari transformări le cunosc Anglia şi Ţările de Jos unde se poate vorbi de emanciparea vieţii intelectuale de sub controlul bisericii ca şi de o dezvoltare flexibilă a stărilor sociale. Aşa cum arată titlul lucrării[1], autorul a încercat într-o formă concentrată dar foarte clară să scoată în evidenţă rolul jucat de casa de Habsburg timp de un secol şi jumătate în raport cu celelalte puteri europene, urmările idealului monarhiei universale cum o visase Carol al V-lea făcîndu-se simţite şi în activitatea următoarelor patru generaţii ale casei de Habsburg.

Ştefana Simionescu

I. de RACHEWILTZ, Papal Envoys to the Great Khans Faber & Faber, London, *1971*.

Există fenomene ale istoriei pe care fiecare epocă le redescoperă pentru a le recompune în datele lor esenţiale în imagini mereu mai complexe ale unor permanenţe istorice. Contactele culturale, interrelaţiile de orice ordin între arii geografico-istorice diferite, au constituit un astfel de fenomen, menţinut mereu viu, chiar dacă uneori a fost momentan estompat sub forţa unor evenimente care la scara timpului istoric nu pot marca o cesură. Sub astfel de auspicii se structurează lucrarea lui I. de Rachewiltz, dedicată istoriei relaţiilor între Europa şi Asia în special în epoca dominată de mongoli, a secolelor XIII—XIV.

Încercînd să găsească originea istorică a contactelor între europeni şi asiatici, autorul îşi începe relatarea cîteva secole înaintea primelor misiuni papale, atunci cînd în ambele continente se înfiripau sub perdeaua miturilor imagini reciproce, pe care o comparaţie le relevă în mod surprinzător foarte apropiate. Şi, asemenea timpurilor ulterioare iniţiativa istorică pare să aparţină asiaticilor, în China formulîndu-se primele reprezentări, în timpul dinastiei Han (sec. II î.e.n-e.n.). De partea europeană Bizanţul şi varianta nestoriană a creştinismului au dus în primul

---

[1] Lucrarea, fără referiri bibliografice, are un indice de persoane şi locuri istorice; de asemenea textul este însoţit de 12 reproduceri şi două hărţi.

mileniu la contacte comerciale şi apoi de ordin spiritual directe, fără însă a le urma şi reprezentări imediate realiste. Venind în întîmpinarea nevoii umane de cunoaştere reciprocă, evenimentele politice de la sfîrşitul mileniului I şi începutul celui următor au dus la crearea unor personaje istorice, între mit şi realitate, între care cele mai cunoscute erau cele desemnate ca preotul Ioan şi regele David. La originea lor se aflau informaţiile despre succesele obţinute în lupta antimusulmană, de imperiul fondat de o populaţie apropiată de mongoli, în perimetrul geografic al Chinei (Quara-Khitay) în secolele X–XII. Europenii a căror atenţie în secolul al XII-lea se concentrează frecvent asupra Asiei Mici, încep să-şi reprezinte imaginea unui factor politic necunoscut lor, în care întrevăd posibilitatea unui ajutor împotriva musulmanilor. La originea mitului stăteau probabil şi ştirile despre misiuni plecate din Orient spre Europa, întărite de fapte care azi ne apar doar izolate, ca sosirea în 1122 la Roma a unui prelat cu numele Ioan, sau circulaţia prin Europa anului 1165 a unei scrisori apocrife conţinînd date despre iminenţa unei ofensive împotriva duşmanilor creştinătăţii. Ideea persistă în secolul al XIII-lea, cînd purtătorul unui asemenea mesaj de luptă era personajul numit regele David, ale cărui victorii în Persia ajung a fi notate în numeroase cronici occidentale.

Este interesant de remarcat că puţin timp înaintea marii invazii mongole din 1241, statele medievale nu erau preocupate atît de mongoli cît de musulmani, legenda reînviată a preotului Ioan circulînd în continuare. Fapt paradoxal, în acelaşi timp, primul misionar, dominicanul Iulianus îşi trimitea în Europa relatările în care atrăgea atenţia asupra programului expansionist mongol, asupra tacticii eficiente în război bazată pe o maximă mobilitate, ca şi asupra elementelor de strategie în cucerirea oraşelor fortificate. Este adevărat că paralel, aşa cum observă autorul, circula tradiţia unui eliberator asiatic, pusă uneori în seama lui Ginghis-Han, şi de aici o oarecare confuzie asupra scopurilor şi intenţiilor politice reale mongole. Un capitol special al cărţii discută concomitent aceste idei cu relevarea extinderii ameninţătoare a Imperiului mongol.

De o semnificaţie aparte sînt şi canalele de informaţie pe care circulă ştirile despre lumea asiatică, adesea corespunzînd unor drumuri comerciale ce vor fi uzitate şi mai tîrziu. Ştirile aduse în 1237 de Iulianus erau retransmise de către Bela al IV-lea patriarhul de Aquileea, episcopului de Perugia, celui de Brixen, contelui de Tirol şi direct papei printr-un raport special.

O a doua cale străbate Mediterana, informaţiile venind direct din Asia, de unde regina Rusadan a Georgiei, conducătorii asanizilor sau comunităţile creştine propuneau insistent încheierea unor alianţe pentru stăvilirea puterii musulmane. Apărea vizibil în toate aceste demersuri nerealizate sentimentul înrădăcinat europocentrist al conducătorilor statelor medievale. Sub raportul contactelor rămîne de observat iniţiativa constantă pornită din Asia dealungul mai multor secole. Seismul iscat de mongoli în 1241–1242, relevă autorul, a dus la o mutaţie în imobilismul politic european. Inferioritatea vădită militară în care s-au aflat statele cucerite, primejdia unei reveniri a mongolilor, alături de o seamă de insuccese pe frontul cruciat a creat necesitatea obiectivă a unei mai bune cunoaşteri a mongolilor. Conciliul convocat în 1245 la Lyon statutează această realitate, o sumă de misionari plecînd în acelaşi an cu scrisori de reprezentare şi cu instrucţiuni precise pentru contacte cu hanii mongoli şi cu conducătorii comunităţilor religioase schismatice din Asia Mică. Într-un singur an au fost desemnate nu mai puţin de şapte misiuni, cinci dintre ele plecînd, conduse de Ioan de Pian di Carpini, Laurenţiu de Portugalia, dominicanii Ascelinus şi Andrei de Longjumeau şi Dominic de Aragon. Capitole aparte în lucrare sînt acordate descrierii fiecăreia dintre misiuni.

Caracteristica generală desprinsă de misionari era în general imposibilitatea unui dialog cu mongolii, la fel de constanţi în ideea de a-şi subordona lumea medievală ca şi europenii în idealul cruciat, şi de aici apelurile repetate în favoarea unor pregătiri militare. Persistă în relatări ideea prematurităţii efortului de creştinare, fapt pentru care misiunile papale au avut un caracter subliniat politic. Etapa acestor prime contacte se încheie practic în 1248 cu o suspendare a negocierilor, după ce Europa obţinuse relaţiile de ordin militar dorite.

O a doua etapă se conturează începînd de la mijlocul secolului al XIII-lea şi se caracterizează prin eforturi comune din iniţiativă mongolă, pentru încheierea unei alianţe antimusulmane.

Trimişii comandantului mongol al Asiei de vest, Eljigidei, reuşesc să obţină un răspuns favorabil de la Ludovic al IX-lea, pentru o colaborare mongolo-creştină, care chiar dacă prin a doua misiune a lui Andrei de Longjumeau, în 1249–1250, nu se perfectează, se deschid perspectivele unor tratative mai ample. Expresia acestei platforme comune a fost misiunea lui Wilhelm de Rubrouk din anii 1250–1254, primirea lui de către marele han Möngke şi răspunsul acestuia în care nu mai apar vechile pretenţii de subordonare, motiv de neînţelegeri.

Cea de a doua jumătate a secolului al XIV-lea este tratată de autor într-un capitol

aparte intitulat ,,Cruciada mongolă" şi reia problema alianţelor antimusulmane. Tensiunea creată în cadrul confruntării între turcii mameluci din Egipt şi mongolii în expansiune spre Mediterana a implicat şi forţele europene angajate în Asia Mică. Într-o perioadă scurtă de circa 10 ani, 1260—1270, cruciaţii au fost dislocaţi din posesiunile lor, în timp ce papalitatea neînţelegînd adevăratul sens al propunerilor mongole, singura soluţie de contrabalansare a forţei crescînde musulmane, dezavuează pe Bohemund VI de Antiohia, aliat un moment, alături de regatul creştin al Georgiei, cu mongolii. Drept consecinţă supremaţia turcilor mameluci din Egipt se instaurează în Orientul Mijlociu pentru două secole, pînă la cucerirea otomană, în timp ce poziţiile cruciate vor fi pierdute în cea mai mare parte.

Misiuni succesive mongole — în 1263—1264 şi 1265—1266 — trimise papalităţii şi regilor Europei sînt privite cu suspiciune, practic neluate în considerare, în timp ce la puţină vreme cruciada a VIII-a eşuează. La acelaşi rezultat ajung în deceniul următor tratativele purtate de trimişii mongoli la Conciliul ecumenic din 1274 sau la papă în anii 1276 şi 1277. Neunită politic Europa nu poate profita de conjunctura politică favorabilă creată în 1277 în Egipt în urma morţii sultanului, în timp ce mongolii singuri nu mai au capacitatea militară pentru o acţiune eficientă. Opoziţia occidentului faţă de bizantini, rivalităţile republicilor maritime italiene au închis pînă la sfîrşitul secolului orice posibilitate pentru realizarea unui consens în acţiunile militare.

Lucrarea continuă cu prezentarea misiunilor din ultima parte a secolului al XIII-lea, dominate de figura fraţilor Polo sau de cea a lui Ioan de Montecorvino, ajuns episcop în China. Relaţiile înclină spre caracteristici de natură confesională, părăsind linia anterioară politică. Este adevărat că, aşa cum observă autorul, aceste relaţii au fost permanent dublate de interese comerciale. O întreagă reţea de misionari împînzea Asia în prima jumătate a secolului al XIV-lea, fapt care îl pune în 1318 pe papa Nicolae al XXIII în situaţia de a delimita sferele de influenţă între diverse ordine călugăreşti. Franciscanii preluau sub autoritatea diecezei de la Khanbaliq (Pekin) teritoriile chineze, Mongolia, în general întreg Extremul Orient şi zona supusă Hoardei de Aur. La rîndul lor dominicanii grupaţi în jurul centrului de la Sultanieh (la sud est de Tabriz) îşi exercitau jurisdicţia într-un perimetru care includea Persia, Asia centrală şi India. Drumurile comerciale erau astfel supravegheate de această reţea în care, semnificativ, predominau călugării de origine italiană.

În 1339 pleca spre China ultima misiune importantă condusă de florentinul Ioan de Marignolli, care după ce este primit de han revine în Europa în condiţiile deteriorării situaţiei politice prin izbucnirea răscoalei antimongole. Faptul coincide cu situaţia grea a călugărilor europeni, mult împuţinaţi numeric în urma ciumei din 1348. Un declin general al activităţii misionare în Asia are loc în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, favorizat şi de persecuţiile şi anarhia politică locală. Prăbuşirea sistemului mongol în China prin instalarea în 1368 a dinastiei Ming, a antrenat şi toate acele comunităţi ale căror interese erau legate de regiune. Izolarea creştinilor din China a dus treptat la o asimilare a lor în rîndul populaţiei locale. Concomitent căderea regimului mongol al Ilkhanilor persani şi criza Hoardei de Aur a dus la închiderea rutei comerciale continentale spre Extremul Orient. Momentan cucerirea otomană a întrerupt legăturile directe, care vor fi reluate abia la începutul secolului al XVI-lea cînd se iniţiază noi misiuni.

I. de Rachewiltz îşi încheie lucrarea în aceste coordonate şi nu este decît de regretat faptul că includerea ei în colecţia ,,Great Travellers" i-a impus, aşa cum specifică în partea introductivă, o tratare mai deschisă, lipsită de rigorile unui aparat critic complet, care ar fi făcut din lucrare o carte de referinţă preţioasă, pe măsura interesului justificat pe care lectura ei îl suscită de la primele rînduri.

Victor Eskenasy

CAMIL MUREŞAN, ALEXANDRU VIANU, *Preşedinte la Casa Albă*, Bucureşti, Edit. politică, 1974, 668 p.

Dificultatea pe care au avut-o de depăşit autorii lucrării de care ne ocupăm în cele ce urmează a constat nu numai în selecţionarea şi interpretarea vastului material bibliografic în spiritul cititorului european—căruia prin însăşi specificul dezvoltării istorice şi, implicit, al unei gîndiri politice adecvate, îi este greu să înţeleagă complexitatea relaţiilor dintre puterea executivă, puterea legislativă, puterea judecătorească şi popor în S.U.A. — dar şi în aceea că ei au intenţionat (şi după părerea noastră au realizat) o lucrare care să întrunească atît caracteristicile unei cărţi ştiinţifice de referinţă, precum şi acelea ale cărţii de popularizare.

Volumul, cuprinzînd o galerie de schiţe şi portrete a celor care începînd din 1789 şi pînă în zilele noastre au ocupat funcţia poli-

tică cea mai înaltă creată prin Constituţia din 1787 a S.U.A., se remarcă prin unitatea sa în sensul că, tratîndu-se despre viaţa şi activitatea fiecărui preşedinte văzut în contextul epocii sale, nu se pierde din vedere să se scoată în evidenţă evoluţia sau involuţia gîndirii politice a unuia sau altuia în raport cu predecesorii (mai ales cînd mandatele au fost apropiate), stabilindu-se permanent apropieri sau deosebiri, într-un sens sau altul, în activitatea şi capacitatea personală a diferiţilor preşedinţi. Cititorul poate aprecia astfel mai bine competenţa şi supleţea politică a fiecărui preşedinte, gradul de bună credinţă sau reacţionarism al fiecăruia, în ce măsură deciziile hotărîte la un moment dat au coincis cu necesităţile imediate sau de perspectivă, deci cît de realist s-a arătat unul sau altul prin acţiunile sale şi, în fine, cititorul îşi poate mai bine da seama cît a influenţat fiecare preşedinte prin personalitatea sa caracterul acestei instituţii şi cum prestigiul sau lipsa de prestigiu pe plan intern sau extern a preşedintelui S.U.A. s-a repercutat — adesea hotărîtor — în relaţiile internaţionale.

Prima parte a lucrării se ocupă de primii patru preşedinţi supranumiţi şi ,,părinţii revoluţiei" : George Washington, John Adams, Thomas Jefferson şi James Madison. Dintre aceştia se desprinde o figură legendară, devenită simbolul Americii în plină efervescenţă revoluţionară : G. Washington. Primul preşedinte al S.U.A. nu a fost poate un om excepţional aşa după cum mulţi istorici au încercat să-l prezinte, totuşi cumpătarea şi clarviziunea sa politică, capacitatea lui de a lua hotărîri imediate şi radicale pentru salvarea unor situaţii critice — toate acestea izvorîte dintr-un adînc respect faţă de naţiune au reprezentat reale calităţi politice. Ca general-comandant al armatei tînărului stat american el s-a impus prin energie şi tenacitate, organizînd-o temeinic pe o largă bază populară, în pofida nenumăratelor greutăţi şi, depăşind momentele critice ale înfrîngerilor provocate de armata engleză, şi-a condus ostaşii spre victoriile hotărîtoare de la Trenton (decembrie 1776), Yorktown (octombrie 1781) şi Valley Forge (iarna 1777—1778). Ales preşedinte la 4 februarie 1789 şi reales după 4 ani, Washington a manevrat cu calm printre tendinţele politice exprimate fie de federalişti, fie de antifederalişti (republicani) păstrînd cu abilitate echilibrul între Nord şi Sud, ducînd de asemeni o politică economică chibzuită în cadrul căreia, printre alte realizări, se numără şi înfiinţarea Băncii Naţionale, ceea ce a încurajat dezvoltarea industrială cu consecinţe pozitive asupra exportului. În politica externă a reuşit ca, în pofida presiunilor făcute asupra lui (şi chiar a convingerilor intime), însă analizînd realist situaţia militară precară a S.U.A., să tempereze avîntul belicos pentru sprijinirea Franţei în războiul acesteia cu Anglia început în 1793.

Preşedintele următor, John Adams (1797—1801), a fost mult prea plin de sine şi de ambiţiile sale, invidios şi irascibil — deşi dotat cu o rară energie şi calităţi oratorice remarcabile — încît să păstreze echilibrul realizat de predecesorul său în raporturile federalişti-antifederalişti de data aceasta în privinţa atitudinii ce se impunea în relaţiile încordate cu Franţa. Legile antidemocratice iniţiate de el (,,Legea naturalizării", ,,Legea străinilor", ,,Legea cu privire la inamici" şi ,,Legea răzvrătirii") nu au fost în măsură să-i sporească popularitatea nici chiar în cadrul propriului său partid (federalist).

Prin personalitatea sa complexă — om cu o cultură enciclopedică, orator capabil Thomas Jefferson (1801—1809), autorul ,,Declaraţiei de independenţă", şi-a căpătat un loc de prestigiu binemeritat între ,,părinţii revoluţiei" americane. Tactul politic l-a determinat să abroge cele 4 legi votate în timpul mandatului predecesorului său iar spiritul umanitarist l-a făcut să pledeze încă din 1784 pentru desfiinţarea sclaviei.

Ultimul reprezentant al pleiadei ,,părinţilor revoluţiei", participant la toate marile înfăptuiri din perioada de început a republicii, este James Madison (1809—1817). Dovedind abilitate politică şi fermitate ca secretar de stat în timpul mandatelor lui Jefferson, Madison a manifestat ca preşedinte adesea şovăială, chiar slăbiciune, printre altele putîndu-i-se reproşa şi lipsa unei atitudini corespunzătoare pentru oprirea declanşării războiului împotriva Angliei (1812), cu efecte grave pentru finanţele americane.

Autorii se ocupă în continuare de prezentarea conducătorilor politici ai Statelor Unite din prima jumătate a secolului trecut. Seria lor se deschide cu James Monroe (1817—1825), slujbaş corect-beneficiind în ascensiunea lui de un complex de împrejurări favorabil — emitentul doctrinei ce-i poartă numele ; şi cu doi generali ajunşi preşedinţi — Andrew Jackson reprezentînd punctul de vedere al noilor îmbogăţiţi, tipul self-mademan-ului ambiţios, dur, profund reacţionar în concepţii, a încurajat în timpul celor două mandate (1829—1837) spolierea sistematică a triburilor de indieni ca şi prigonirea sclavilor negri (în 1831 fiind înăbuşită în sînge răscoala condusă de negrul Nat Turner) şi Zachary Taylor (1849—1850), ,,Bătrînul fără fasoane", datorîndu-şi alegerea exclusiv aureolei de erou al războiului cu Mexicul (1846—1848).

Martin van Buren (1837—1841) numit şi ,,Talleyrandul american", a fost un politician de profesie, aparent fără opinii ; maestru al culiselor care şi-a urmărit tenace interesele

fără a avea și preocupări sau realizări deosebite de interes național în timpul mandatului prezidențial. După ce devenise un simplu particular van Buren a prevăzut cu clarviziune izbucnirea războiului civil grăbită de politica rasistă dezastruoasă dusă de președinții care l-au precedat pe Lincoln, Franklin Pierce (1853—1857) și James Buchanan (1857—1861).

Abraham Lincoln (1861—1865), acest modest, dar deosebit de înzestrat reprezentant al păturilor de jos, a știut, printr-o muncă uriașă, cu răbdare și perseverență, să depășească momentele critice ale secesiunii impuse de statele sudiste de la 4 februarie 1861. Călăuzindu-se după considerente umane și în interesul națiunii a militat activ pentru emanciparea sclavilor (prin proclamația de la 1 ianuarie 1863), însuflețind prin personalitatea sa întreg efortul nordiștilor — în perioada războiului civil (1861—1865) — pentru restabilirea unității naționale. Moartea prematură a lui Lincoln — asasinat la 14 aprilie 1865 — apare cu atît mai tragică cu cît este privită prin prisma realizărilor care îl recomandau ca cel mai indicat să dirijeze efortul de cicatrizare a rănilor războiului. Ideile sale, cel puțin în privința abolirii sclaviei, vor fi continuate de Ulysses Simpson Grant (1869—1877), învingătorul de la Appomatox (9 aprilie 1865), însă gravele greșeli financiare comise de acesta, încurajînd afacerile veroase și lovind în interesele maselor largi îl caracterizează în general ca pe un politician mediocru, neavenit pentru rezolvarea întregului ansamblu de probleme al procesului de „reconstrucție" ce se impunea după război. Dealtfel nici succesorul imediat al lui Lincoln, Andrew Johnson (1865—1869), un politician cu mult mai multă voință și putere de muncă, dar tributar ideilor conservatoare și depășit de evenimentele sociale și politice, nu a fost în stare să impulsioneze „reconstrucția", să găsească metodele cele mai nimerite pentru traducerea în viață a actului ce consfințea egalitatea albilor cu negrii, ajungînd chiar într-un asemenea conflict cu opoziția (radicalii), încît a fost primul președinte american pus sub acuzare pentru încălcarea lui „Tenure of Office Act".

După 25 de ani de la războiul civil S.U.A. deveniseră o putere economică de prim ordin, o țară cu o viață politică și socială mai trepidantă ca oricînd și în care diferitele schimbări în economie, demografie sau relații sociale se petreceau cu o rapiditate prodigioasă ducînd în mod clar spre capitalism monopolist.

Pe drept cuvînt decada anilor 90 este considerată o „cumpănă a apelor în istoria americană". În acest context evoluează Grover Cleveland (1885—1889; 1893—1897) președinte energic, chiar impetuos, adept al corectitudinii și care înregistrează în timpul primului mandat cîteva succese pe plan financiar și administrativ, pentru ca apoi, începînd din 1893, cînd este confruntat cu o situație deosebit de dificilă (numai într-o perioadă de 8 luni a acestui an dăduseră faliment 500 bănci și 1.600 întreprinderi industriale), să facă datorită măsurilor neadecvate jocul lui Morgan și altor monopoliști, îndatorînd statul marelui capital privat prin împrumuturile masive acceptate. La aceasta se adaugă și politica antimuncitorească a lui Cleveland de al cărui nume se leagă masacrul greviștilor din Haymarket Square (Chicago) la 1 mai 1886.

Dar odată depășită perioada de criză, în ultimii ani ai secolului al XIX-lea, S.U.A., în plin avînt economic, se impune ca o mare putere mondială, manifestînd tendințe anexioniste tot mai vădite printr-o politică externă de pe „poziții de forță", care prevalează ca pondere pentru prima dată asupra celei interne. William Mckinley (1897—1901) — în timpul căruia sînt anexate Filipinele, Porto Rico (de la spanioli) și Hawai și se preconizează „doctrina porților deschise" în China — și Thodore Roosevelt (1901 1909) — care autorizează intervenția în Panama (1903), trimiterea de trupe în Cuba (între 1906 și 1909) și proclamă dreptul exclusiv al S.U.A. de a exercita rolul de poliție internațională în emisfera vestică — sînt promotorii politicii agresive din perioada respectivă, exponenți ai intereselor monopoliste.

În comparație cu ei și chiar cu mulți care i-au urmat, personalitatea lui Woodrow Wilson (1913—1921) apare cu atît mai complexă — poate și pentru că multe calități îl apropie de Jefferson (multilaterală pregătire intelectuală, corectitudine aproape pedantă, o gîndire politică limpede, de perspectivă), — cu cît în timpul mandatelor a fost confruntat cu o serie de probleme, în primul rînd externe, de o importanță capitală. Conștient de puterea crescîndă a clasei muncitoare călăuzite de marxism, Wilson s-a arătat — din motive tactice — sprijinitor al principiului „progresismului" prin cîteva reforme moderate, aparent în favoarea maselor, de fapt amăgindu-le, dar instituind totodată un control mai ferm al statului față de monopoluri. Și este foarte probabil că Wilson credea sincer — întîi angajînd S.U.A. în aprilie 1917 în război împotriva Puterilor Centrale, iar apoi formulînd în ianuarie 1918 „Cele 14 puncte" pentru încheierea păcii (se preconiza și crearea „Ligii Națiunilor") — că acționează pentru salvarea omenirii de pericolul unui război viitor. Realitățile de mai tîrziu au dovedit însă cît de eronate au fost majoritatea acțiunilor și presupunerilor sale și că, conștient sau inconștient, s-a făcut exponentul intereselor marelui capital, singurul rezultat concret al intensei sale activități diplomatice fiind ridicarea S.U.A. pe primul lor în ierar-

hia țărilor capitaliste și, implicit, emiterea de pretenții imperialiste.

Cu un interes la fel de mare ca și pentru capitolele anterioare se parcurge paragraful destinat lui Franklin Delano Roosevelt (1933—1945), singurul președinte ales de patru ori la rînd în împrejurări dramatice pentru întreaga lume. Într-un fel el a fost continuatorul politicii „progresismului", prin instituirea cunoscutului „New Deal" — acel întreg ansamblu de măsuri social economice menite să reducă efectele crizei economice din anii '30 — și care nu era atît rodul unor vederi cu mult mai democratice decît ale predecesorilor, cît unei suplețe în elaborarea de soluții care să țină cont în mod realist de conflictele de clasă existente, mereu accentuate prin zguduirile economice intervenite. Indiscutabil, cu tot aspectul de improvizație și oarecum de paleativ al multora din reformele lui Roosevelt, acțiunile acestea energice — se subliniază de către autori au contribuit totuși în mod simțitor la depășirea momentelor critice ale crizei, administrația intervenind direct, adesea fără menajamente, în activitatea economică a monopolurilor, impunîndu-se prin decizii ferme punctul de vedere; ceea ce a dus la consolidarea capitalismului monopolist de stat. Același realism l-a arătat Roosevelt și în aprecierea situației internaționale activînd în vederea destinderii: în noembrie 1933 s-au restabilit relațiile cu U.R.S.S., în mai 1934 se acordă independență Filipinelor, de asemeni se renunță la amendamentul Platt impus Cubei în 1901 etc. Roosevelt este singurul dintre conducătorii occidentali care, dîndu-și seama de urmările nefaste ale permanentelor concesii făcute fasciștilor, în octombrie 1937 s-a declarat public partizanul unor acțiuni colective menite să frineze agresiunea. În pofida activității profasciștilor americani izolaționiști din comitetul „America înainte de toate", lui Roosevelt i se datorează într-o măsură însemnată sprijinul economic acordat de S.U.A., Angliei și U.R.S.S.-ului în timpul războiului, precum și grăbirea intrării Statelor Unite în conflagrație alături de ele. În comparație cu clarviziunea politică specifică administrației Roosevelt, politica de pe „poziții de forță" față de țările socialiste a președintelui Harry S. Truman (1945—1953), instituirea așa zisului „război rece" (avîndu-și corespundent pe plan intern în „vînătoarea de vrăjitoare"), înființarea N.A.T.O. (4 aprilie 1949) și intervenția trupelor americane în Coreea (25 iunie 1950) demonstrează incontestabil spriritul mărginit al succesorului lui Roosevelt, reacționarismul său.

Dintre președinții care i-au urmat, John Fitzgerald Kenedy (1961—1963), ales în urma unei campanii electorale fără precedent sau Lyndon Baines Johnson (1963—1968), conservator și rezervat, și chiar Richard Nixon (1968—1974) se vor dovedi la fel de trist inspirați în continuarea politicii de forță, escaladînd războiul în Vietnam. În ochii opiniei publice mondiale amestecul acesta brutal, reprobabil, din orice punct normal de vedere, a umbrit chiar și realizările interne sau externe pozitive ale fiecăruia dintre ei.

Interesul cu care se citește volumul „*Președinte la Casa Albă*" este stimulat și de stilul clar, concis perfect adecvat unei lucrări de o asemenea anvergură — ce constituie și o premieră editorială — , și care adăugat rigurozității științifice, contribuie în mod substanțial la relevarea umbrelor și luminilor diferitelor președenții.

Claudiu Cristescu

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
- DACIA. REVUE D'ARCHEOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST ÉUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE— CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL" — IAŞI
- STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU, MUZICĂ, CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- STUDII CLASICE

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în trei exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

L. BOICU, **Austria şi Principatele române în vremea războiului Crimeii 1853—1856**, ,,Biblioteca istorică", XXXIII, 1972, 478 p., 29 lei.

ADOLF ARMBRUSTER, **Romanitatea românilor, istoria unei idei**, ,,Biblioteca istorică", XXXV, 1972, 283 p., 20,50 lei.

ELIZA CAMPUS, **Înţelegerea balcanică**, ,,Biblioteca istorică", XXXVI, 1972, 394 p., 27 lei.

M. M. ALEXANDRESCU DERSCA BULGARU, **N. Iorga — a romanian historian of the Ottoman Empire**, ,,Biblioteca Historica Romaniae", 40, 1972, 190 p., 10 lei.

PAUL CERNOVODEANU, **Englande trade politicy in the Levant and her exchange of goods with the Romanian countries under the Stuarts** (1660—1714), ,,Bibliotheca Historica Romaniae", 41(2), 1972, 157 p., 8,25 lei.

L. BANYAI, **Destin commun, traditions fraternelles**, ,,Bibliotheca Historica Romaniae", 42, 1972, 209 p., 8 lei.

VLAD MATEI, **Colonizarea rurală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XV — XVIII)**, ,,Biblioteca istorică", XXXVII, 1973, 186 p., 11,50 lei.

BARBU CÂMPINA, **Studii istorice**, I, ,,Biblioteca istorică", XXXVIII, 1973, 364 p., 23,50 lei.

* * * **Studii şi materiale de istorie medie**, vol. VI, 1973, 446 p., 25 lei.

PAUL CERNOVODEANU, **Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV—XVIII)**, ,,Istorie şi civilizaţie", 1973, 273 p., 15 lei.

VLADIMIR DICULESCU, **Bresle de negustori şi meseriaşi în Ţara Românească (1830—1848)**, ,,Biblioteca istorică", X, 1973, 220 p., 19 lei.

* * * **Studii şi materiale de istorie modernă**, vol. IV, 1973, 466 p., 26 lei.

IOSIF PATAKI, **Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea**, 1973, 350 p., 28 lei.

DAN BERINDEI, **L'année révolutionnaire 1821 dans les Pays Roumains**, ,,Bibliotheca Historica Romaniae", 46, 1973, 246 p., 10 lei.

LIGIA BÂRZU, **Continuitatea populaţiei autohtone în Transilvania în secolele IV—V (Cimitirul 1 de la Bratei)**, 1973, 308 p. + XXXV planşe, 32 lei.

RĂZVAN THEODORESCU, **Balcani, Bizanţ, Occident la începuturile culturii medievale româneşti**, ,,Biblioteca istorică", XXXVII, 1974, 379 p., 27 lei.

LUDOVIC DEMÉNY, PAUL CERNOVODEANU, **Relaţiile politice ale Angliei cu Moldova, Ţara Românească şi Transilvania în secolele XVI—XVIII**, ,,Biblioteca istorică", XLII, 287 p., 25 lei.

R. M ISSN 00/'—3878

I. P. Informaţia c. 495

43856

Lei 20.—